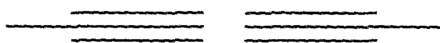
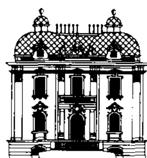
AISTĖ KUČINSKIENĖ

Kultūrišku keliu

Juozo Tumo-Vaižganto laiškai

Monografija

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS | VILNIUS | 2019

Knygos leidybą parėmė Lietuvos mokslo taryba
pagal programą „Valstybinė lituanistinių tyrimų
ir sklaidos 2016–2024 metų programa“
(projekto finansavimo sutarties Nr. S-LIP-19-31).

Recenzentai: dr. Kęstas Kirtiklis (Vilniaus universitetas),
dr. Jurgita Žana Raškevičiūtė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

Redaktorė Erika Valčiukienė
Knygos dailininkas Rokas Gelažius
Santrauką vertė Diana Bartkutė Barnard
Asmenvardžių rodyklę parengė Gytis Vaškelis

Panaudotos nuotraukos iš
Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus,
Maironio lietuvių literatūros muziejaus,
Kauno technologijos universiteto bibliotekos

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-425-284-6

Turinys

Pratarmė 7

Įvadinės pastabos 9

Kam, kiek ir ką rašė Vaižgantas? 13

Epistolinis diskursas: laiško apibrėžtis ir veiksena 20
- Laiškai: tarp istorijos ir pasakojimo 20
- Laiško apibrėžties bandymai 22
- Kuriantys laiškai: bendrijos kūrimas ir savikūra 29

Epistolinė tradicija ir Vaižganto aplinka 36

Vaižganto laiškų tekstiniai ypatumai 45

Tumas ir kunigai literatai 56
- Kultūrinės kunigų literatų bendrijos steigtis 56
- „Sunkūs darbo dalykai" 70
- „Sielos revoliucija" 78

Tumas ir kultūros bendradarbiai 83
- Kultūros tarpininko tapatybė 83
- Kultūros tarpininko tapatybės refleksija 100
- Epistolinė kritika bendrame literatūros kritikos lauke 109
- Vaižgantas kaip literatūros lauko autoritetas 128

Vaižgantas – rašytojas 136
- Rašytojo tapatybė 136
- Rašytojo tapatybės refleksija 151

Tumo laiškai giminėms: atskiras korespondencijos pasaulis 164
- Laiškai giminėms – atskiras pasaulis 164
- Tarp kronikos ir epopėjos 173
- Laiškų karnavališkumas 179
- Kultūros laukas laiškuose giminėms 184

Išvados 193

Juozo Tumo-Vaižganto biograma 199
Vaižganto korespondentai 200
Tiriamų rankraštinių Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas 203
Santrumpos 210
Šaltinių sąrašas 211
Literatūros sąrašas 218
Summary 227
Asmenvardžių rodyklė 233

Pratarmė

Ši Vaižganto laiškams skirta monografija – pastanga pasigilinti į jo kultūrinio darbo, literatūros ir publicistikos tekstų savitumą, daugiausiai dėmesio skiriant susirašinėjimui su kultūros lauko asmenimis, tačiau tuo neapsiribojant – į tyrimo imtį įtraukiama ir korespondencija su šeima bei kitų žanrų Tumo ir jo amžininkų tekstai. Nors susitelkiama į Vaižganto tekstus ir kultūrinę veiklą, manau, jo laiškų temos, laiškuose modeliuojami kultūriniai santykiai ir net tekstų raiškos pokyčiai gali būti sietini su lietuvių kultūros ir literatūros laukų raida apskritai. Todėl tikiuosi, kad aptardama Tumo epistoliką prisidedu prie kitų XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių literatūros istorijos tyrimų ir kad ši knyga gali būti įdomi ne tik mėgstantiems Vaižgantą.

Noriu padėkoti visiems kolegoms už kūrybinį dialogą tyrinėjant Vaižganto gyvenimo ir kūrybos tekstus. Už nuolatines konsultacijas, paramą, pagalbą ir patarimus esu ypač dėkinga ilgametei akademinių darbų vadovei dr. Brigitai Speičytei. Taip pat tariu ačiū akademiniams bičiuliams, bendradarbiams, visam Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Naujosios literatūros skyriui. Knygos recenzentams dr. Kęstui Kirtikliui ir dr. Jurgitai Žanai Raškevičiūtei noriu išskirtinai padėkoti už atidų teksto skaitymą ir vertingas pastabas. Už kruopštų redakcinį darbą ir patarimus esu dėkinga knygos redaktorei Erikai Valčiukienei. Ačiū visiems bibliotekų, archyvų, muziejų, kitų atminties institucijų darbuotojams, kad padėjo, prisidėjo, ieškojo. Dėkoju savo šeimai, leidusiai produktyviai bendrauti su Vaižganto tekstais.

Įvadinės pastabos

Kam kunigas, kitam rašytojas,
O man tik vienas Juozas Tumas.
Visi mes sugebam siaurai prie tikslo veržtis –
Mane užbūrė to žmogaus platumas.

Teofilis Tilvytis, „Vainiko vietoje“ (1933)

Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933)[1] laiškai išsiskiria ekspresyvia raiška ir gali daug atskleisti apie šmaikštų, vietoje nenustygstantį kunigą Tumą ir rašytoją Vaižgantą. Be to, juose, rašytuose nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio iki XX a. 4-ojo dešimtmečio, užčiuopiamos net kelios labai skirtingos epochos: spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikas, pirmieji XX a. dešimtmečiai (kuomet padedami svarūs pamatai lietuviškiems spaudos leidiniams, pasirodo svarbūs kanoniniais tapę kūriniai, formuluojamos ateities kultūrinio darbo gairės) bei tarpukaris, savitos modernios kultūros ir literatūros kūrimo metai. Visgi tyrimą paskatino dar ir tai, kad Vaižgantas laiškus rašė gausiai, jis ne kartą vadintas vienu aktyviausių laiškų rašytojų visoje lietuvių literatūros istorijoje[2], taigi susirašinėjo su didele dalimi XIX a. pabaigos–XX a. pirmos pusės kultūros ir literatūros veikėjų, o laiškuose užfiksuota to meto literatūros lauko būklė. Įvairiuose visuomenės, kultūros, meno lauko žmonių laiškuose Tumo vardas kartojasi neatsitiktinai – aplink save jis buvo sumezgęs platų korespondencijos tinklą, apie kurį ir rašoma šioje monografijoje. Tyrimu bandoma parodyti, kad laiškai gali būti laikomi vienu pagrindinių epochų sandūroje besiformavusio lietuvių literatūros lauko komunikacinių diskursų, turėjusių lemtingos įtakos kultūrinio bendravimo pobūdžiui.

Rasti Vaižganto laiškai datuojami nuo 1892 iki 1933 m. Nemažą šio laikotarpio dalį vieša komunikacija lietuvių kalba, juolab plėtota besiformuojančios lietuvių kultūros (ir literatūros) klausimais, buvo ribojama (iki 1904 m. – dar ir spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo), o kultūriniai sambūriai aktyviau organizuotis ima tik paskelbus Nepriklausomybę. Tiriamu metu lietuvių kultūros veikėjai gyveno išsibarstę tuometinės carinės Rusijos, JAV, kitų valstybių teritorijose, taigi kultūrinė bendruomenė buvo decentralizuota. Vadinasi, nors XIX a. ir XX a. pradžioje veikė

[1] Glausta rašytojo biograma pateikiama knygos priede „Juozo Tumo-Vaižganto biograma“.

[2] Aleksandras Žirgulys apgailestauja: „Dar nėra žymiausio, labai talentingo lietuvių laiškų rašytojo Vaižganto laiškų rinkinio“ (Aleksandras Žirgulys, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 170). Tiesa, Lietuvos literatūros ir meno archyve rasti Žirgulio įrašai apie tai, kad laiškai Pranciškui Būčiui ir Kazimierui Jokantui skaitomi ir kopijuojami Vaižganto laiškų tomo leidybos tikslais, taigi atrodo, kad pats Žirgulys planavo Vaižganto laiškus rengti spaudai (žr. *LLMA*, f. 373).

salonai, svetainės, draugijos, leisti spaudos leidiniai, visgi vienas svarbių komunikacijos būdų, telkusių kultūros darbuotojus į bendriją, buvo laiškai. Korespondenciją kaip nenuginčijamai svarbią literatūrinės komunikacijos ir organizacijos formą tiriamu laikotarpiu fiksuoja ir anksčiau apie šio laikotarpio lietuvių literatūrą ir kultūrą rašę autoriai, pavyzdžiui, literatūrinę spaudą ir literatūros istorijos raidos procesus analizavęs Leonas Gudaitis[3].

Lietuvių literatūros istorijoje ir populiariojoje recepcijoje Tumas dėl veiklos įvairovės laikomas unikaliu, su niekuo nesugretinamu. Viktorija Daujotytė rašo: „Vaižgantas iš tiesų yra tarsi lietuvių kultūros šviesos įspūdis. [...] [J]is nėra tik rašytojas įprasta prasme."[4] Tačiau aptariant jo laiškus man svarbesnė Alfonso Nykos-Niliūno ištartis, kad savo gyventu laiku Tumas buvęs vieša institucija[5]. Šiame tyrime jis laikomas tokiu kultūros lauko dalyviu, kurio kultūrinis, literatūrinis, visuomeninis veikimas, viena vertus, buvo labai aktyvus ir įvairialypis, antra vertus, produktyvus ir autoritetingas: Tumas kūrė ir steigė kultūros ir literatūros apibrėžtis, normas, vertinimo ir supratimo kriterijus. Literatūros lauke Vaižgantas užėmė įvairias pozicijas (organizavo spaudos leidinių darbą, redagavo, rašė straipsnius literatūros temomis, dirbo literatūros kritikos, literatūros istorijos sferose, dėstė universitete, rašė grožinius tekstus ir t. t.)[6], ir nors politiškai pats save apibrėždavo kaip tautininką, iš tiesų griežtai nepriklausė nė vienai idėjinei ar politinei srovei. Laikau Tumą kultūros tarpininku – perdavėju, gebėjusiu artikuliuoti savo kultūrinę perspektyvą ne tik kaip individualią, bet ir kaip kolektyvinę poziciją[7], taigi mane domina būtent jo veiklos gairių rekonstrukcija, kurią atlikti padeda išlikę laiškai.

Rašytojų ar kitų literatūros, kultūros veikėjų laiškai nėra sulaukę daug atskiro lietuvių literatūrologų dėmesio; būdinga epistolinius tekstus laikyti paratekstais, t. y. paraštiniais autorių biografijų, jų veikalų atžvilgiu. Vis dėlto pastaraisiais dešimtmečiais užsienio ir iš dalies Lietuvos literatūrologijoje pastebimas egodokumentų tyrimų pakilimas[8] ir išskirtinis dėmesys čia tenka epistoliniams tekstams,

[3] Žr. Leonas Gudaitis, *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1917 metais*, Vilnius: Vaga, 1977; Idem, *Laiko balsai: Lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais*, Vilnius: Vaga, 1985; Idem, *Permainų vėjai: Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*, Vilnius: Vaga, 1986.

[4] Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė*: vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996, p. 200.

[5] Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Vaižgantas po dvidešimties metų", in: Idem, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 10.

[6] Apie tai plačiau žr. Aistė Kučinskienė, „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga", *Colloquia*, 2013, t. 30, p. 16–33.

[7] Išsamiai apie ypatingą kultūros tarpininko poziciją ir tai, kaip vieno asmens veikla ir idėjos gali veikti intelektualinės ir socialinės istorijos įvykius, rašo Nida Gaidauskienė, kultūros tarpininke laikanti Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę. Žr. Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: Modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 12–31.

[8] Pastaraisiais metais Lietuvoje gausėja laiškų tyrimams skirtų disertacijų: Žr. Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: Nuo* ars dictaminis *iki literatūrinio laiško*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Natalja Botkina, *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marijos Cvetajevos laiškai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011; Jurgita Raškevičiūtė, *Janinos Degutytės pasaulėvaizdis: Poezija, laiškai, autobiografiniai tekstai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

nes dažnai manoma, kad elektroninės komunikacijos eroje tai – „mirštančio meno"[9] pavyzdžiai, nykstančių epistolinių kultūrų liudytojai. Akcentuojama, kad nemažai informacijos ir komunikacijos daliai persikėlus į socialinius tinklus, jų veikimą iš dalies gali paaiškinti būtent laiškų tyrimai, nes struktūriškai epistolinė ir socialinių tinklų komunikacija artima. Taigi monografijoje apsispręsta skirti šiek tiek dėmesio ir aktualesniems laiškų tyrimams, manant, kad jie padeda geriau suprasti tiriamą korespondencijos visumą, be to, epistolikos teorijos iki šiol lietuvių kalba nėra plačiai aptartos.

Pristačius teorinius laiškų tyrimo aspektus, detalia Vaižganto laiškų analize siekiama atskleisti jų tekstinį specifiškumą, ištirti bei paaiškinti, koks buvo laiškais besimezgusių tarpasmeninių ryšių vaidmuo formuojantis lietuvių literatūros laukui, kokie dalyvavimo jame modeliai apibrėžti epistolinėje aplinkoje ir kaip laiškai prisidėjo prie kultūrinės bendruomenės narių savikūros bei autorinės savivokos.

Tumo laiškai yra patekę tiek į literatūrologų, tiek į istorikų, kultūros tyrėjų akiratį; išsamiau nagrinėti autoriui skirtose monografijose, daugiausiai juos pasitelkiant kaip biografinius faktus liudijančius dokumentus: Aleksandro Merkelio (su juo Vaižgantas taip pat susirašinėjo[10]) biografinėje apybraižoje *Juozas Tumas-Vaižgantas*[11], Juozo Ambrazevičiaus (Brazaičio) darbe *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai* (1936), Algimanto Radzevičiaus monografijoje *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse* (1987), Ilonos Čiužauskaitės studijoje *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška* (2001)[12]. Čiužauskaitė Vaižganto korespondencija neretai remiasi straipsniuose[13], tačiau nėra vienintelė, į smulkesnius aspektinius tyrimus įtraukusi Tumo epistolinių tekstų. Aldona Vaitiekūnienė, išleidusi tris Vaižganto gyvenimo ir kūrybos tyrimams skirtus veikalus, korespondencijos taip pat nepalieka nuošalyje[14]. Išskirtinio tyrėjų dėmesio sulaukė laiškai giminėms – Klimams ir Lesauskiams, tikriausiai dėl pasirodžiusios publikacijos[15]. Taigi monografijos objektas literatūrologų (ir istorikų) nebu-

---

[9] Žr. Ivar Ivask, „The Letter: a Dying Art?", *World Literature Today*, 1990, No. 2, p. 213–214; Liz Stanley, „The Death of the Letter? Epistolary Intent, Letterness and the Many Ends of Letter-Writing", *Cultural Sociology*, 2015, Vol. 9 (2), p. 240–255.

[10] Žr. Merkelio laiškus: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932", *VUB RS*, f. 1, b. F385.

[11] Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Kaunas: Pažanga, 1934. Leidimas pakartotas jau du kartus, paskutinįsyk – 1989 m. (Idem, *Juozas Tumas-Vaižgantas*: 3-iasis fotografuotinis leidimas, Vilnius: Vaga, 1989).

[12] Žr. Ilona Čiužauskaitė, *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

[13] Eadem, „Vaižganto publicistika ‚Viltyje'", *Lituanistica*, 1996, Nr. 2 (26), p. 108–113; Eadem, „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu", in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernizmo baruose*: mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 99–107.

[14] Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės"*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964; Eadem, *Vaižgantas*, Kaunas: Šviesa, 1981; Eadem, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982.

[15] Žr. Gitana Vanagaitė, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams': tarp laiško ir autobiografijos", *Gimtasis žodis*, 2008, Nr. 4, p. 9–14; Eadem, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams': tarp laiško ir autobiografijos (2)", *Gimtasis žodis*, 2008, Nr. 5, p. 7–12; Eadem, „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija", *Acta litteraria comparativa: Laiškas literatūroje ir kultūroje*, 2014–2015, Nr. 7, p. 172–183; Giedrė Rutkauskaitė, *Vaižganto „Laiškai Klimams": Laiškai, dienoraštis ar autobiografija?*: magistro darbas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007.

vo apeitas, tačiau šiame tyrime, kitaip nei dalyje ankstesniųjų, laikomasi nuomonės, kad laiškai daugiau ne liudija faktus, o atskleidžia rašančiojo „aš" saviraiškos ir veiksenos ypatumus, todėl epistolinė komunikacija vertinama kaip esminė kultūrinio bendravimo forma, formuojanti tekstinius įpročius ir kurianti santykių modelius. Liz Stanley, skyrusi ne vieną studiją laiškams kaip specifinei teksto rūšiai apibrėžti, rašo, kad „susirašinėjant formuojama terpė santykiams artikuliuoti, taigi laiškai kuria ryšius, o ne tiesiog juos atspindi"[16].

Knygoje sinonimiškai vartoju sąvokas „laiškas" ir „epistolinis tekstas" – jomis apibendrintai įvardijami visi kitam asmeniui adresuoti ir siųsti tekstai: ne tik įprasti laiškai, bet ir atvirukai, trumpi laiškeliai, lydraščiai ir pan. Taip pat svarbu pabrėžti, kad kaip lygiaverčiai tyrime vartojami vardai Tumas ir Vaižgantas. Nors suprantama, kad „Tumas" aktualizuoja biografinį asmenį, o „Vaižgantas" nukreipia į tekstinę tapatybę, visgi neretai abi tapatybės vienodai svarbios. Ten, kur norima parodyti įvardijimų skirtį, tai pabrėžiama atskirai.

[16] Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences", *Auto/Biography*, 2004, No. 12, p. 211.

Kam, kiek ir ką rašė Vaižgantas?

> [N]ė į paprastą laišką į ištikimiausią draugą nebedrįstu įrašyti tikrų savo širdies jausmų, atmindamas, jog „kas užrašyta, tai palieka".
>
> Juozas Tumas-Vaižgantas, „Visavaldis"

Komunikacinis tinklas, išryškėjantis skaitant Tumo susirašinėjimą su kultūros, literatūros veikėjais, – dinamiškas reiškinys, parodantis intesyvius kultūrinius santykius XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Nuo Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune[1], kurioje mokėsi 1888–1893 m., laikų[2] iki mirties (1933) Tumas susirašinėjo su daugeliu svarbių kultūros lauko dalyvių. Pirmiausia intensyvius epistolinius ryšius palaikė su savo kartos katalikiškosios linkmės visuomenės veikėjais ir rašytojais kunigais, iš kurių minėtini Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas (nuo 1895 iki 1930), Antanas Kaupas (nuo 1892 iki 1910), Julijonas Lindė-Dobilas (nuo 1927 iki 1932). Su kai kuriais kultūros lauke aktyviais dvasininkais plėtota korespondencija visai ar beveik neišlikusi, bet žinome, kad jos būta, be to, jie minimi laiškuose kitiems adresatams – tai Jonas Mačiulis-Maironis, Domininkas Tumėnas, Juozas Šnapštys-Margalis.

Gausiai Tumas susirašinėjo ir su kitų ideologijų ar politinių pažiūrų kultūriniais bendradarbiais (pozityvistais, kairuoliais ir pan.): Ona Pleiryte-Puidiene (nuo 1904 iki 1928), Liudu Gira (nuo 1908 iki 1927), Kaziu Puida (nuo 1906 iki 1913), Juozu Kubiliumi (nuo 1912 iki 1913), išlikę pavienių įvairių laikotarpių laiškų Sofijai Kymantaitei-Čiurlionienei, Sofijai Pšibiliauskienei-Lazdynų Pelėdai, Gabrielei Petkevičaitei-Bitei. Laiškais buvo bendraujama su jaunesniais idėjiškai artimais rašytojais bei kultūros veikėjais: Marija Pečkauskaite-Šatrijos Ragana (nuo 1903 iki 1930), Vincu Mykolaičiu-Putinu (nuo 1918 iki 1930), Kazimieru Jokantu (nuo 1907 iki 1914). Taip pat yra išlikusių daugiausiai XX a. 3-iojo dešimtmečio Tumo laiškų moderniesiems rašytojams ir kritikams (Matui Grigoniui, Baliui Sruogai, Antanui Giedraičiui-Giedriui, Petronėlei Orintaitei) ir kt. Tie, su kuriais Tumas susirašinėjo daugiausiai, trumpai pristatomi priede „Vaižganto korespondentai".

---

[1] Atkreiptinas dėmesys į seminarijos pavadinimo dvilypumą. Anot Vilmos Žaltauskaitės, nors lietuvių istoriografijoje įprasta seminariją (ir vyskupiją) vadinti vienu vardu – Žemaičių vyskupija (seminarija), dvigubas Žemaičių (Telšių) vyskupijos (sykiu ir seminarijos) pavadinimas yra oficialusis, užfiksuotas 1847 m. Apaštalų Sosto ir Rusijos susitarime. Seminariją perkėlus iš Varnių į Kauną, pavadinimas nepakito (Žr. Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų mobilumas ir jo kontrolė Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijose (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)", *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, t. 2, p. 117).

[2] Pirmasis išlikęs laiškas rašytas 1892 m., nors *Mūsų senovėje* publikuoti Kazimiero Būgos laiškai Tumui rodo, kad kultūrinės korespondencijos būta ir anksčiau – XIX a. 9-ajame dešimtmetyje.

Skirtingi ne tik Vaižganto korespondentai, bet ir korespondencijoje plėtojamos temos. Jos priklauso ir nuo epochos rūpesčių, pavyzdžiui, iki spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo turbūt gausiausiai Tumo epistolikoje su Jakštu, Kaupu ir kitais dvasininkais (iki 1904 m. daugiausiai išlikę būtent laiškų kunigams) rašoma apie spaudos laisvės troškimą, leidžiamų nelegalių leidinių situaciją ir pan. O štai tarpukariu rašytuose laiškuose (Giedriui, Grigoniui, Orintaitei ir kt.) koncentruojamasi į literatūros kritikos temas, aptariami leidiniai ir konkretūs kūriniai, reflektuojamas praėjęs spaudos draudimo laikas. Žinoma, temos taip pat kinta dėl Vaižganto pozicijų literatūros lauke kaitos – nuo pradedančio publicisto, kritiko ir rašytojo iki vieno svarbiausių autoritetų (tiek literatūroje, tiek visuomenėje apskritai). Savo ruožtu, aptariami klausimai priklauso ir nuo adresato ryšio su adresantu – būtent tai stengiamasi užčiuopti kiekvieno epistolinio dialogo ar polilogo atveju. Išsyk verta pabrėžti, kad laiškai rašyti istorinių permainų metu, kintant lietuvių kalbos situacijai, formuojantis naujiems literatūrinės raiškos modeliams, tad lyginant ankstyvesnius laiškus su vėlyvesniais akivaizdi išskirtinai nevienalytė rašyba, skyryba, raiška. Šie aspektai aptariami poskyryje „Vaižganto laiškų tekstiniai ypatumai".

Nemaža dalis Tumo laiškų neišliko, bet epistolinės komunikacijos intensyvumą galima rekonstruoti iš ne vieno tūkstančio jam siųstų laiškų, randamų archyvuose ar spausdintų kitų autorių raštų tomuose (sau adresuotus laiškus rašytojas kruopščiai rinko ir archyvavo[3]). Manytina, kad į didelę dalį gautų laiškų Vaižgantas atsakydavo, nes neretai juose palikti prierašai „Ats.", „Atr." su atsakymo data, nors pačių atsakymų archyvuose dažnai nerandame. O ir tikslų išlikusių Tumo laiškų skaičių įvardyti nelengva, nes jie saugomi įvairiuose archyvuose bei muziejuose ir dar nėra publikuoti. Didžiausias pluoštas kol kas prieinamas tik rankraštiniu pavidalu[4] Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštyne, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje, Lietuvos literatūros ir meno archyve. Pavienių Tumo laiškų esama Šiaulių „Aušros" muziejuje, Klaipėdos universiteto bibliotekos dr. Kazio Pemkaus fonde. Kauno arkivyskupijos kurijos archyve Tumo byloje tarp kitų dokumentų esama susirašinėjimo bažnytiniais reikalais. Atskiru leidiniu 1998 m. išėjo *Laiškai Klimams* – korespondencija su Tumo sesers Severijos Tumaitės-Mėginienės (1863–1910) dukterimis ir jų šeimomis; antroji papildyta korespondencijos korpuso laida – *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo šeimyninė korespondencija*[5], kurioje sutelkti ir Tumo giminių atsakymai, pasirodė 2019 m. Šiek tiek epistolinių tekstų publikuota spaudoje ar rinkiniuose, periodikoje ir tiriamuosiuose veikaluo-

---

[3] Apie Vaižgantą kaip bibliofilą plačiau žr. Nijolė Lietuvninkaitė, *Skaitantis Vaižgantas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

[4] Šiuo metu rengiami laiškams skirti Vaižganto raštų tomai.

[5] *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo-Vaižganto šeimyninė korespondencija*, sudarė Jurgita Žana Raškevičiūtė, Aistė Kučinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

se taip pat pasitaiko pavienių laiškų publikacijų[6], keli laiškai paskelbti atsiminimų bei esė rinktinėje *Neužmirštamas Vaižgantas*[7].

Be to, ne visi Vaižganto laiškai patenka į šio tyrimo imtį; koncentruojamasi į tuos išlikusius tekstus, kuriuose aptariamos kultūros ir literatūros lauko temos, – beveik visi jie įtraukiami į analizę. Vaižganto laiškai knygoje aptariami remiantis jų rašymo chronologija, taip pat atsižvelgiama į adresatus ir temas, t. y. kiekvienas chronologinis laikotarpis, iš kurio išlikę laiškų (tarkime, 1914–1917 m. periodo – be pavienių laiškelių – korespondencijos beveik neaptikta), aptariamas pasitelkus korespondenciją su tais asmenimis, su kuriais tuo laiku gausiausiai koresponduota, stengiantis išryškinti paskirose Vaižganto korespondencijos dalyse aktualiausius kultūros, literatūros klausimus, kintančią susirašinėjusiųjų savivoką, taip pat ir laiško kaip teksto tipo pokyčius. Tarp rankraštinių šaltinių esama nemažai išlikusios korespondencijos su artimaisiais ir pažįstamais buitinėmis temomis bei susirašinėjimo su kolegomis kunigais ar dvasine vyresnybe dėl bažnytinių reikalų – tokie laiškai dėl keliamų uždavinių į šį tyrimą dažniausiai nepatenka, tačiau neabejotinai laikomi Vaižganto epistolikos dalimi.

Neretai į analizę įtraukiami ir Tumui adresuoti epistoliniai tekstai, ypač tais atvejais, kai išlikusi abipusė korespondencija. Pabrėžtina, kad laiškai – kaip bus aptariama vėliau – apskritai yra fragmentiški, o laiškų *visuma* tik sąlygiška, sudaryta iš išlikusių ar rastų šaltinių; be archyvuose ir muziejuose saugomų dokumentų, knygos rašymo metu laiškų rasta ir asmeninėse bibliotekose etc. Gali atrodyti keblu tirti laiškų visumą žinant, kad nemaža epistolinio korpuso dalis neišlikusi, nes tarp neišlikusių ar nerastų tekstų, tikėtina, esama reikšmingų, tokių, kurie galbūt koreguotų interpretaciją. Tačiau daugiausiai siekiama atkreipti dėmesį į reikšmių kūrimosi procesą, tad epistolikos fragmentiškumas aptariant Vaižganto laiškus nelaikomas kliūtimi.

Kaip matyti iš korespondentų įvairovės, Vaižganto veikla nėra susaistyta su viena mąstymo paradigma ar viešąja pozicija. Vytautas Kavolis tokius ideologiškai nekraštutinius žmones vadina nepriklausomaisiais: „‚Nepriklausomieji', kaip Basanavičius, Kudirka, Tumas, tai vienu, tai kitu atžvilgiu jungė ‚dešinės' ir ‚kairės' savybes, jiems tarpininkavo."[8] Tumui ši apibrėžtis labai tinka. Ne tik dėl visuomeninės veiklos, bet ir mąstant apie jo literatūros kūrinius, kuriuos sunku priskirti kuriai nors srovei, krypčiai ar sąjūdžiui. Aišku, Vaižganto korespondencijos įvairumą, tikėtina, nulėmė ir rašytojo charakteris ar sąmoningi pasirinkimai, ir apskritai socialiai susiklostę ga-

---

[6] Pvz., „Kan. J. Tumo-Vaižganto laiškai", *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 124, p. 465–466; Vigmantas Butkus, „J. Tumo-Vaižganto eksplikacijos", *Darbai ir dienos*, 1995, Nr. 1 (10), p. 201–211; Mikas Vaicekauskas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje (1911–1914 metų istorija)*: studija ir publikacija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 51, p. 84–89, 98–99, 120–122; Idem, „Slapyvardžių identifikavimo klausimu (Dar kartą dėl *Virga Ferrea* slapyvardžio)", *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 217–222; Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 1: *Tumas-Vaižgantas, Dambrauskas-Jakštas, Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Pietaris*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980, p. 516–528.

[7] *Neužmirštamas Vaižgantas: Atsiminimai, esė, laiškai*, sudarytojas Alfas Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

[8] Vytautas Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos", in: Idem, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 138, 306–324.

limi veikimo besiformuojančiame kultūros lauke modeliai. Iškalbingai šią situaciją viename iš laiškų įvardija Putinas: „Pas jus ten, Lietuvoj, visi pašaukimai, visos specialybės ir luomai jau per daug susimaišė. Kunigas-politikas, kunigas-valdininkas, kunigas-bankininkas, ūkininkas, pirklys, artistas, režiseris – ir kokių tik dar tipų nepriskaitytum!" (Fribūras, 1921-07-15)[9]. Panašiai atsiminimuose vėliau apibendrina Vincas Maciūnas: „[I]nteligentinių pajėgų tada per daug neturėta, ir teko noromis nenoromis būti visadirbiais."[10]

Ši kultūrinė „visadirbystė" dažniausiai įsisteigdavo per raštą. Aptardama lietuvių prozos raidą, Jūratė Sprindytė pateikia tikslią amžių sandūros raštijai taikytiną Kazio Binkio mintį: „Anuo metu ‚tautinis darbas' buvo ‚rašymo' sinonimas [...]. Aušrininkai, varpininkai ne tik patys rašė, bet visur medžiote medžiojo ‚rašytojų'."[11] Vaižgantas buvo rašto žmogus – tai parodo nuolatinė „plunksnos veikla", sutelkta dešimtyse raštų tomų. Tiesa, iš amžininkų atsiminimų žinome, kad jo pamokslai taip pat sulaukdavo pasisekimo, jis buvęs geras oratorius, bet kultūroje veikė išskirtinai tekstiniu būdu: „Vaižgantą gyvenimas padarė ‚devynių amatų' žmogumi. Tiesa, jo amatų daugumai tinka vienas įrankis: plunksna."[12] Rašytinio žodžio vertę prieš sakytinį nesyk pabrėžęs ir pats Tumas, pavyzdžiui, dar 1896 m. *Tėvynės sargo* straipsnyje rašoma: „Žodis, iš lūpų išėjęs, greit pranyksta, ant popieriaus užrašytas – ilgai tveria."[13] Vėlyvojo laikotarpio (1931 m. rugsėjo 19 d.) laiške Orintaitei Vaižgantas reziumuoja savo kultūrinę programą ir formuluoja mintį, kad didžiausia vertė – mokėti rašyti, o per rašymo veiklą apsibrėžiama nauda visuomenei: „Žinoma, rašytojas man vertesnis už nerašantį[,] kad ir gerą[,] praktiką pedagogą. Kas moka pa[k]artoti raštu, ką žodžiais propaganduoja, tas juk dvigubai vertesnis"[14] (Vaižgantas – Orintaitei, *VL* 262[15]).

Taigi bendrajai Tumo laiškų charakteristikai svarbi „rašto bendrijos" sąvoka. Reda Griškaitė yra aprašiusi, kaip XIX a. pirmoje pusėje Filomatų draugijoje pats rašymo aktas ir faktas (nesvarbu – grožinio, mokslinio, epistolinio ar kitokio pobūdžio teksto) suvoktas kaip vienijanti vertybė, o rašymas kaip „darbo rūšis ne tik sudaro sąlygas patirti vienybės jausmą [...], bet ir įprasmina gyvenimą"[16]. Rašto kultūra –

---

9 Putino laiškai cituojami iš: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10: *Poezija, literatūros istorija ir kritika, laiškai, dokumentai*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 664. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

10 Vincas Maciūnas, „Jakštas bara Vaižgantą", *Aidai*, 1980, Nr. 2, p. 83.

11 Cituojama iš: Jūratė Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 63. Binkio citatos originalas: Kazys Binkis, „Žemaitės asmens susiformavimo trys fazės", *Akademikas*, 1936, Nr. 20, p. 408.

12 Vytautas Bičiūnas, „Vaižganto ‚Pragiedruliai'", *Skaitymai*, 1922, kn. 16, p. 106–132; kn. 17, p. 110–133; kn. 18, p. 115–147.

13 Vaišgantas, „Judošystė Lietuvoje", *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 9, p. 148.

14 Cituojama iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Petronėlei Orintaitei", *LLTI BR*, f. 51, b. 430, l. [4r]. Tumo laiškų citatų rašyba palikta originali, skyryba šiek tiek koreguota.

15 Knygos pabaigoje pateikiamas priedas „Tiriamų rankraštinių Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas", kuriame laiškams chronologiniu principu suteikta numeracija, žymima trumpiniu *VL*. Cituojant Vaižganto laiškus nurodoma ši numeracija.

16 Reda Griškaitė, „Socialinė ir kultūrinė Vilniaus filomatų ir filaretų savirefleksija (pagal Imperatoriškojo Vilniaus universiteto studentų tardymo bylų protokolus: 1823 m. rugpjūčio 1 d.–1824 m. balandžio 27 d.)", *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, t. 33, p. 87.

draugiją telkiantis faktorius, todėl norintieji būti jos nariais pratinami rašyti, o „rašymas yra kaip privalomas kasdienybės atributas“[17]. Aptardama Žemaičių kultūrinį sąjūdį, Brigita Speičytė išryškino panašią mintį: XIX a. pirmoje pusėje rašytiniai tekstai ėmė funkcionuoti kaip esminiai kultūrai telkti, nes „pagal naująją kultūrinę ideologiją, iškėlusią būtinybę išreikšti savo tapatybę diskursinėmis formomis ir taip susikurti patikimą, pastovų bendruomeninės komunikacijos pagrindą“, būtent tekstiniai tapatybės apibrėžties modeliai (aptariamu atveju – grožinių tekstų) sukuria bendruomenės kultūros ideologinę struktūrą[18]. XIX a., dar iki Tumo laikų, rašymas lietuvių kalba pamažėl įsteigiamas kaip besiformuojančios nacionalinės kultūros narių tapatybę apibūdinanti būtinybė, neatsiejama nuo epistolinių praktikų: gausus įvairiakryptis susirašinėjimas su bendraminčiais laikytinas „litvomano“ (apie „litvomano“ sampratą rašoma toliau knygoje) gyvenimo būdo dalimi. Nors reikia nepamiršti, kad privačių laiškų rašymas lietuvių kalba kaip paradigminis posūkis lietuvių kultūros veikėjų komunikacijoje pilnai realizuotas tik XIX a. pabaigoje, nes iki tol, ypač kasdieniais reikalais, daugiausiai koresponduota lenkiškai. Nepaisant to, kaip matome iš liudijimų, laiškų ir kitų tyrimų, būtent XIX a. pabaigoje ima klestėti rašymas lietuvių kalba kaip skleistina vertybė.

Vaižganto pasaulėvokoje rašymas tiesiogiai siejamas su švietimu, nes raštu galima paveikti kitus visuomenės narius: „[R]ašymas – tai plačios visuomenės mokinimas, o tam tikslui, matau, nėjokių kvalifikacijų neturiu“ (Vaižgantas – Pleirytei-Pudienei, *VL* 77, 1906-02-21, l. 7_ar[6][19]). Mokymo per raštą – kultūros pamatą – motyvą jis plėtoja ir grožiniuose tekstuose, kaip antai nebaigtame 1918 m. apsakyme „Juozas Gaučius ir Antanas Gergelis“, kuriame aprašomas savęs dovanojimo visuomenei per raštą siužetas:

> – Tai ką gi rašysi? – šaipės Antanas, gerokai įtikintas.
> – Apie visa, ką tik žinosiu. Juk aš daugiau žinosiu už sodiečius, mokykloje nebuvusius. Tai kaipgi nerašius ir visa to jiems neperpasakojus, ko pats žinai, o jie nežino?
>
> Juozas neskaitė įgytų žinių savyste, tik turtu, laikinai jam pavestu, palaikytu, kol nesugrąžins jų visuomenei.[20]

Šis įsipareigojimas visuomenei, „laikinai pavestas turtas“ – žinios, įgytos skaitant, mokantis, kurias raštu reikia perduoti kitiems, – dažna tema amžių sandūros tekstuose, tad Vaižgantas nėra išimtis. Svarbu akcentuoti, kad komunikacija laiškais pakliūva į rašto privalomybės modelį; „rašto bendrijos“ samprata padeda aiškiau parodyti, kad Tumo ir jo korespodentų epistolinių tekstų tyrimas nereiškia tik *pa-*

---

[17] *Ibid.*, p. 89.
[18] Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 86.
[19] Laiškai Pleirytei cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai O. Pleirytei ir O. K. Puidams. 1904–1928 m.“, *VUB RS*, f. 1, b. E260. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.
[20] Vaižgantas, *Raštai*, t. 2: *Mišrieji vaizdai*, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 226.

prastų, kasdienių temų nagrinėjimo – tai svarbios kultūrinės komunikacijos kaitos rekonstrukcija. Laiškų rašymas, kaip aptariama vėliau, sietinas ne tik su informacijos sklaidos, bet ir su saviraiškos, savikūros poreikiu, rašymo pratybomis, galimybe identifikuotis su kitais rašančiaisiais ir kt.

Tumo ir jo amžininkų „rašto bendrijoje" persvarstomos ir kuriamos bendros kultūrinės reikšmės, formuojasi literatūros apibrėžtys, nuostatos, kritika. Todėl svarbu paaiškinti monografijoje dažnai vartojamas sąvokas „kultūros laukas" ir „literatūros laukas". Kultūros lauku vadinu tai, ką Pierre'as Bourdieu[21] įvardija kaip „kultūrinės produkcijos lauką", suvoktiną kaip kultūrinių santykių visuma. Pagrindinė vertė kultūros lauke – simbolinis kapitalas, o cirkuliuojantys vertės objektai – tai kultūrinių praktikų rezultatai, t. y. meno, mokslo kūriniai. Literatūros laukas laikytinas platesnio kultūros lauko dalimi, jo polaukiu. Lietuvių kultūros ir literatūros laukus sunku atskirti vieną nuo kito, juolab Vaižganto – aktyvaus kultūros lauko plačiąja prasme ir literatūros lauko siauresniąja prasme dalyvio – veikloje, todėl knygoje neretai vartojamos abi sąvokos. Charakteringas bruožas – kultūros ir literatūros laukai susiformuoja tik tada, kai įgyja dalinę autonomiją kitų laukų atžvilgiu[22], kitaip tariant, tampa mažiau priklausomi nuo politinio, socialinio, ekonominio laukų ir ima veikti kaip atskira struktūra, „atvirkščios ekonomikos pasaulis"[23]. Pagrindinis vyksmas, kurį Bourdieu išskiria jau susiformavusiame literatūros lauke, – siekis apsibrėžti pačią literatūrą, įsteigti savo literatūros sampratą[24]. Meno kūrinių vertė suprantama ne kaip savaiminė duotybė, o kaip lauko dalyvių – ypač tarpininkų (leidėjų, kritikų ir pan.) – susitarimo klausimas[25], todėl kūrinių ir kūrėjų legitimumas įsteigiamas per lauko dalyvių suformuojamas prestižo, vertės kategorijas. Lauko dalyvių bandoma įsteigti ar įtvirtinti literatūros traktuotė priklauso tiek nuo jų pačių polinkių, išankstinių įsitikinimų, asmeninio konteksto, tiek nuo materialiųjų ar simbolinių interesų, susietų su jo ar jos pozicija lauke[26].

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, kai laiškai buvo labai reikšminga kultūrinės organizacijos forma, kūrėsi lietuvių literatūros lauko pagrindai, o pačius laiškus galima laikyti savotiška kultūrine institucija – specifine kultūrinio bendravimo terpe,

---

[21] Kadangi Bourdieu sociologijos taikymas meno ir literatūros tyrimams Lietuvoje yra sulaukęs nemažo dėmesio, o pati teorija gana išsamiai aptarta kitose studijose, čia ji išsamiau nepristatoma. Plačiau apie Bourdieu literatūros sociologijos prielaidas ir taikymą žr. Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005; Eadem, „Pierre Bourdieu literatūros socialumas", *Literatūra*, 2005, t. 47 (1), p. 55–72; Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė, *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006; Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Taisija Laukkonen, *Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013; Saulius Vasiliauskas, „Pierre'o Bourdieu teorija ir sovietmečio lietuvių literatūros tyrimai", *Žmogus ir žodis*, 2018, t. 20, Nr. 2, p. 119–131; ir kt.

[22] Gisele Sapiro, „The Literary Field Between the State and the Market", *Poetics. Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 2003, No. 31 (5/6), p. 442.

[23] Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, edited by Lawrence D. Kritzman, New York: Columbia University Press, 1993, p. 77–78.

[24] *Ibid.*, p. 79.

[25] *Ibid.*, p. 119.

[26] Anna Boschetti, „How Field Theory Can Contribute to Knowledge of World Literary Space", *Paragraph*, 2012, Vol. 35, Issue 1, p. 16.

leidžiančia struktūruoti literatūrinius ryšius. Taigi, pasitelkus Bourdieu lauko sampratą, į laiškus žvelgiama kaip į tekstus, kuriuose plėtoti kultūrinių santykių modeliai, formavosi simbolinis kapitalas, kūrinių ir kūrėjų prestižas, vertė ir pan. Šiame tyrime daugiausiai dėmesio skiriama literatūros raidai panaikinus spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą, Vaižganto literatūrinės komunikacijos laiškais analize siekiant parodyti, kaip epistolinėje terpėje sukurti kultūrinių santykių modeliai prisidėjo formuojantis literatūros lauko verčių sistemai. Aptardamas 1-ąjį ir 2-ąjį XX a. dešimtmečius Vytautas Kubilius rašo:

> Didelių politinių ir socialinių įtampų laike kultūra brandino supratimą, kad ji nėra tik visuomeninių permainų įrankis, o pastovių dvasinių vertybių sfera, kad kultūros šaltinis yra ne tik kolektyvinė tautos egzistencija, bet ir individuali žmogaus būtis. [...] Kultūra ima įgauti autonominę reikšmę, plečiantis lietuviškai spaudai [...].[27]

Literatūros savarankiškėjimą XX a. pradžioje aptaria ir Putinas, atskaitos tašku pasirinkdamas spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimą ir 1905 m. revoliuciją: „Šiame laikotarpy tad dailioji lietuvių literatūra pradeda normalų ir sąmoningą gyvenimą, rūpindamasi ne vien svetimais pritaikomaisiais tikslais, bet auklėdama ir savo meniškąją sielą ir ieškodama sau tinkamo rūbo."[28] Tad nors lietuvių literatūra savarankiškesne laikytina (Bourdieu sąvokomis – literatūros laukas autonomiškėja) nuo tarpukario[29], XIX a. pabaigos bei XX a. 1-ojo ir 2-ojo dešimtmečių kultūriniai procesai – modernios lietuvių kultūros ir literatūros laukų formavimosi pamatas, statytas išaukštinant rašto, raštingumo svarbą; laiškai, kaip rašoma toliau, tuo metu buvo ne tik patogus, parankus ar kartais vienintelis komunikacinis kanalas – tai ir reikšminis rašytinės kultūros elementas, rašto kultūrą dar stipriau skatinęs ir leidęs jai plėtotis. Prieš aptariant Vaižganto epistolikos kontekstą ir pačius rašytojo laiškus, pristatomos esminės teorinės epistolikos tyrimų prielaidos ir problemos.

---

[27] Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 20.

[28] V[incas] Mykolaitis, „Naujosios lietuvių literatūros angoje", *Židinys*, 1928, Nr. 10, p. 213.

[29] Žr. Giedrius Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998; Dalia Satkauskytė, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, *arba naujos senos Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos", *Colloquia*, 2010, t. 24, p. 72–83; ir kt. Žanriniu aspektu literatūros savarankiškėjimas ir profesionalėjimas taip pat neretai fiksuojamas tarpukariu (žr. Jūratė Sprindytė, *op. cit.*, p. 130–188; ir kt.).

Epistolinis diskursas: laiško apibrėžtis ir veiksena

Draugiškumo laiškai, tai yra susirašinėjimas tarp draugų, pasidalinant mintimis ir sumanymais. Jie neturi būti perdaug dažnūs, kad netrukdytų per daug laiko.

K[azys] Rakūnas, „Kelios pastabos apie laišų rašymą“, in: *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis* (1931)

Laiškai: tarp istorijos ir pasakojimo

Manau, kad norint suvokti laiškus reikia atsižvelgti ir į laiško naratyvumą (buvimą pasakojimu), ir į jo istorinį veikimą. Epistolikos žanriškumą tirianti Janet Gurkin Altman tai įvardija literatūriškumo ir istoriškumo terminais: „Laiško literatūriškumas (kai laiškas – kaip ‚užbaigtas rašymo darbas‘ su jam būdingomis formaliomis ribomis) ir jo istoriškumas (kai laiškas – kaip į vykstančius procesus įveltas žmogiškasis veiksmas) nulemia, kad jį interpretuojant reikia tiek istorinių, tiek literatūrinių žinių.“[1] Altman literatūriškumo terminas neatrodo tikslus, vadinčiau šį bruožą tiesiog naratyvumu arba *buvimu pasakojimu*, tačiau mintį cituoju, nes ji – atspirties taškas bandant apibrėžti žanrinius ir struktūrinius laiško ypatumus bei veikimą istorijoje.

Specifinį istorijos ir pasakojimo santykį išskleisiu pristatydama kelias esmines idėjas, perimtas iš naujojo istorizmo. Pagrindinis jo atstovas Stephenas Greenblattas dėmesį sutelkia į jo vadinamuosius trumpus pasakojimus, kultūrinius artefaktus ir kitas reikšmingas detales, kurios „įsiterpia į nuolatinę didesnių istorijų tėkmę“[2], nes jas įmanu sieti į bendrą struktūrą ir taip atsiveria platesnė kultūrinė problematika. Taigi laiškus galima laikyti fragmentais, funkcionuojančiais kaip į naratyvo visumą nurodančios „interpretacinės detalės“. Šios detalės gali sukelti „tikrovės efektą“, t. y. pasitelkiant laiškus įmanoma atkurti gana nuoseklų pasakojimą apie tikrovę, tačiau jame esama pertrūkių, kuriuos gali užpildyti naujos „interpretacinės detalės“, vadinasi, ir naujos interpretacijos[3]. Be to, naujieji istoristai dažnai renkasi tokius trumpus pasakojimus, kurių kiti tyrėjai įprastai linkę nepastebėti, taigi nekanoninius, marginalius tekstus ar tekstų dalis: „Neliteratūriniams tekstams skiriama tiek

[1] Janet Gurkin Altman, „Postscript: Epistolary Acts and Literary Careers in the Eighteenth Century: Permutations of Public Sphere and Private Persona among Writers“, in: *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, edited by Alan T. McKenzie, Athens: University of Georgia Press, 1993, p. 203.

[2] Stephen Greenblatt, Catherine Gallagher, *Practicing New Historicism*, Chicago: University of Chicago Press, 2001, p. 49.

[3] Joel Fineman, „The History of the Anecdote: Fiction and Fiction“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 61.

pat dėmesio, kaip ir grožiniams literatūros kūriniams. Pasiekiama, kad grožiniai ir negrožiniai tekstai išties pasirodo kaip lygiaverčiai vienas kito reikšmę atskleidžiantys diskursai."[4]

Norint, kad laiškas kaip trumpas pasakojimas būtų iškalbingas ir suprastas nutolus nuo konkrečios istorinės situacijos, jis turi būti susiejamas su platesniu paaiškinimu ar paaiškinimų sistema, t. y. reikia perprasti kultūrinę, komunikacinę, biografinę ar tekstinę visumą. Tai pabrėžia ir Lucyna Marzec, pasiremdama Janu Trzynadlowskiu, pavadinusiu laišką „mažąja literatūrine forma": į laiško rašymo situaciją, jo „momentinę būklę" privaloma atsižvelgti[5]. Akivaizdu, kad šiuo atveju, sudarinėjant laiškų tyrimo imtį, tiek sociokultūriniu, tiek naratyvo visumos atžvilgiu neįmanoma atskleisti nei visų Tumo tekstinių bei biografinių bruožų, nei visų XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje besiformavusio lietuvių literatūros lauko santykių procesų, bet galima traktuoti laiškus kaip fragmentiškus trumpus pasakojimus, kurie nurodo į istorijos visumą ir yra jos dalis, o be jų nebūtų ir pačios Istorijos[6]: „Tekstai negyvuoja vakuume. Jie yra tam tikru metu susiformavusios kalbos, susiklosčiusių praktikų, susikūrusios vaizduotės įkaitai."[7] Taigi naujuosius istoristus, siekiančius atskleisti praeities epochų mentaliteto, mąstymo, kultūros struktūras, jų kaitą, tiek pat domina ir literatūriniai, ir neliteratūriniai naratyvai, nes visi jie kartu veikia „didesnių istorijų tėkmėje", bendrame kultūros reikšmių cirkuliavimo rate.

Man svarbi mintis, kad kultūra ir istorija yra iš prigimties tekstiškos[8], kad istorijos neįmanoma atskirti nuo jos pasakojimo būdo, t. y. visi tekstai yra istoriški, o istorija – tekstiška[9]. Anot amerikiečių literatūrologo Louiso A. Montrose'o, tekstų istoriškumas reiškia, kad bet koks rašymas yra įsišaknijęs savo laiko sociume ir kultūroje. Istorijos tekstualumu nurodoma, kad tik tarpininkaujant išlikusiems tiriamos visuomenės tekstiniams pėdsakams įmanoma priartėti prie praeities, žinoma, nepamirštant, kad minimi tekstiniai pėdsakai visuomet reprezentuoja tik istorijos fragmentą; sykiu nepamirštinas tyrėjo subjektyvumas – praeities tekstai tiriančiojo interpretuojami tam tikru laiku ir tam tikroje erdvėje, tad neišvengiamai pakliūva į naujai kuriamų istorijos interpretacijų tinklą[10]. Aptardama esmines naujojo istorizmo prielaidas Catherine Gallagher taip pat rašo, kad istorija ir pasakojimas suvokti neatsietinai, neiškeliant priežasties ir pasekmės hierarchijos, o tai leidžia sutelkti dėmesį į ryšius tarp tekstų, diskursų, galios santykius ir subjektyvumo steigtį[11].

---

[4] Brigita Speičytė, „Naujasis istorizmas", in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 273.

[5] Lucyna Marzec, „Letter", translated by Timothy Williams, *Forum of Poetics*, Summer 2015, p. 72. Prieiga internetu: http://fp.amu.edu.pl/letter/ [žiūrėta: 2019-01-26].

[6] Joel Fineman, *op. cit.*, p. 61–62.

[7] Elizabeth Fox-Genovese, „Literary Criticism and the Politics of the New Historicism", in: *The New Historicism*, p. 221.

[8] Žr. Hayden White, „New Historicism: A Comment", in: *Ibid.*, p. 293–302.

[9] Žr. John Branigann, *New Historicism and Cultural Materialism*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press, 1998, p. 1–16.

[10] Louis A. Montrose, „Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture", in: *The New Historicism*, p. 20.

[11] Catherine Gallagher, „Marxism and The New Historicism", in: *Ibid.*, p. 37.

Ši perspektyva leidžia manyti, kad epistoliniais tekstais kultūrinės ir socialinės reikšmės kartu ir (buvo) kuriamos bei perduodamos, ir (yra) reprezentuojamos. „Rašytiniame diskurse pasaulio reprezentacijos susijusios su pasaulio konstravimu, socialinės tikrovės formavimu."[12] Pabrėžtina, kad pirminiams laiškų adresatams jie ir liudija (pasakoja) apie tikrovę, ir tampa kuriančiu, paveikiančiu tekstu, kitaip tariant, privatūs laiškai dalyvauja konkrečiose tarpasmenėse individų istorijose, yra tų istorijų „interpretacinės detalės". Vėliau, nutolę nuo savo komunikacinės terpės laike ir (ar) erdvėje, pakliuvę ne į pirminių adresatų rankas, laiškai daugiausiai laikytini istoriją liudijančiais pasakojimais. Jungiant laiškus į visumą, reikalinga išsami užtekstinė informacija, dėl to laiškų tyrime dažnai pristatomos ir užtekstinės detalės, kiti tekstai, padedantys įsivaizduoti ir rekonstruoti laiškų rašymo biografinę, socialinę ir kultūrinę aplinką bei juos šioje aplinkoje lokalizuoti.

Laiškų tekstų, jų apykaitos bei istorinių, žanrinių konvencijų visuma monografijoje vadinama epistoliniu diskursu, stengiantis išryškinti tekstų raiškos, socialinio, istorinio ir kultūrinio kontekstų ryšius: laiškas negali būti suvoktas atsietai nuo rašymo situacijos, atsietai ne tik nuo jį rašančiojo, bet ir nuo adresato[13]. Šiame skyriuje toliau glaustai pristatysiu epistolikos žanriškumo, naratyvo specifikos, adresato ir kt. klausimus, manydama, kad laiško apibrėžties bandymai gali padėti analizuoti epistolinį Tumo palikimą. Poskyryje „Laiško apibrėžties bandymai" daugiausiai dėmesio skiriama laiškų naratyvumui (buvimui pasakojimu), o poskyryje „Kuriantys laiškai: bendrijos kūrimas ir savikūra" plačiau pristatomas epistolinio diskurso veikimas istorijoje. Kadangi laikausi prielaidos, kad tarp istorijos ir pasakojimo plotmių esama simbiozės, jos viena kitą kuria ir paaiškina, tad ir šis skaidymas poskyriais sąlygiškas. Aptariant laiško naratyvumą neužmirštamas jo istoriškumas, o kalbant apie istorinį veikimą – buvimas pasakojimu.

Laiško apibrėžties bandymai

Neretai pabrėžiama, kad laiškų (įskaitant atvirlaiškius, atvirukus, dabar jau ir el. laiškus) rašymas – „kultūrinės produkcijos forma, anksčiau įtraukusi ir vis dar įtraukianti daugiau žmonių nei bet kokia kita"[14], t. y. laiškas yra vienas įprasčiausių ir labiausiai paplitusių teksto tipų. Kita vertus, vieningą ar visa apimančią epistolikos ir atskirai epistolinio teksto apibrėžtį rasti sunku. Laiškai neretai priskiriami prie autobiografinių pasakojimų ir laikomi viena iš egodokumentų (kuriems priklauso memuarai, autobiografijos, dienoraščiai ir pan.) rūšių. Egodokumento samprata leidžia persvarstyti autobiografinio fakto ir autorinio pasakojimo sankirtas, pabrėžiant „galimybę skaitytojui skaityti ir perskaityti praeities tekstus kaip dinamišką,

[12] Louis A. Montrose, *op. cit.*, p. 16

[13] Žr. Mireille Bossis, „Methodological Journeys Through Correspondences", translated by Karen McPherson, *Yale French Studies*: Men / Women of Letters, 1986, No. 71, p. 73.

[14] Liz Stanley, „The Death of the Letter? Epistolary Intent, Letterness and the Many Ends of Letter-Writing", *Cultural Sociology*, 2015, Vol. 9 (2), p. 241.

nuolat besikeičiantį istorinį šaltinį"[15]. Šio tipo tekstų tyrėjai pabrėžia, kad jiems būdingas rašančiojo subjektyvumas, faktologija pasikliauti galima tik iš dalies, neretai tiriamas ir egodokumentų literatūriškumas. Taigi laiško kaip egodokumento traktuotė gali padėti perkeliant epistolikos tyrimus iš istorinių, biografinių aprašymų lauko į literatūrologijos sritį. Kita vertus, laiškai skiriasi nuo kitų egodokumentų, nes įprastai yra skirti konkrečiam adresatui ar adresatų grupei ir pirmiausiai veikia konkrečioje komunikacinėje situacijoje, todėl šiame tyrime pasirinkta nevartoti egodokumento sąvokos kaip per plačios ir nepadedančios atskleisti laiško kaip teksto tipo specifikos.

Kultūros ir literatūros istorijos tyrimuose, net ir tuose, kur laiškai – pagrindinis tyrimo objektas, požiūris į epistolinius tekstus labai įvairuoja, o svarbiausi tiriami aspektai šie:

a) laiškų žanriškumas (kuo laiškas skiriasi nuo kitų tekstų ir kokios laiškams kaip atskiram žanrui būdingos ypatybės);
b) laiškų literatūriškumas (laiškai laikomi artimais grožiniams tekstams, aktuali jų raiška);
c) laiškai kaip saviraiškos ir savikūros terpė (dėmesys sutelkiamas į laiškuose formuluojamus, kuriamus ar apmąstomus socialinių, kultūrinių grupių ar pavienių asmenų tapatybės klausimus);
d) laiškai kaip komunikacinė medija (kokia informacija perduodama, kokius santykius sukuria korespondavimas, kaip per laiškus kuriasi bendrijos) – įprastai tai kultūros istorijos tyrimų sritis;
e) epistolinė fikcija (tiriami fiktyvūs laiškai, laiškų romanai ir pan., neretai laikantis prielaidos, kad laiško forma – iškalbinga ir svarbi naratyvinės struktūros dalis);
f) laiškų materialumas (t. y. epistolinių tekstų „archeologija", kuria domimasi istoriniuose, archeologiniuose artefaktų tyrimuose, bet taip pat ir laiškų socialumą tiriančiose studijose);
g) *ars dictaminis*, t. y. laiškų rašymo tradicijos kaita, epistolografijos taisyklės.

Pasirinkus skirtingą žvilgsnio perspektyvą, ir pati *laiško* sąvoka interpretuojama skirtingai. Tyrinėdami laišką kaip specifinį žanrą ar tekstinį režimą, autoriai dėmesį kreipia į tekstualumą: struktūros, formos, raiškos, adresato buvimo ir kt. ypatumus. Tokiu atveju laišku laikoma ypatingai organizuota tekstinė struktūra, kurios būtina ypatybė – turėti adresatą. Prie šios tyrimų grupės priskirčiau ir epistolografijos tradiciją, laiškų rašymo konvencijas aptariančias studijas. Panaši prieiga būdinga ir laiško literatūriškumo analizėms: pasirenkama laikyti laišką tekstu, pasižyminčiu

[15] Vytautas Berenis, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos", in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 16. Rinkinyje, iš kurio cituojama, yra ir laiškams skirtų studijų, pavyzdžiui, Roma Bončkutė, „Sofijos Pšibiliauskienės (Lazdynų Pelėdos), Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Vilhelmo Storosto (Vydūno) laiškai Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus fonde", in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, p. 425–472.

neįprastais retoriniais, poetiniais ir kt. bruožais, taigi dažniausiai taikomos literatūros teksto analizės strategijos. Tyrimuose, kuriems aktualesnė laiško veiksena – tiek individo santykių istorijoje, tiek plačiau, pavyzdžiui, bendrijų istorijoje, įtraukiamas biografinis, kultūrinis, politinis ir kiti kontekstai, epistolinis tekstas suprantamas ne kaip uždaras, skaitytinas atsietai nuo jo ištarties momento, bet kaip socialinėje terpėje veikiantis ir ją paveikiantis pranešimas, t. y. esminga laikoma laiškų apykaita. Mikroistorijos lygmeniu laiškas įsiterpia į kitas kasdienes praktikas, yra susirašinėjančiųjų kasdienybės dalis, tačiau korespondencija dažnai gali būti laikoma ir makroistorijos dalimi, ypač tuomet, kai iš laiko perspektyvos matyti, jog laiškuose buvo derinami svarbūs visuomeniniai, politiniai, kultūriniai ir kiti panašūs reikalai, o juolab tais atvejais, kai sąlygos kitokio pobūdžio komunikacijai ribojamos.

Monografijoje beveik nekalbama apie laiško materialumą, *ars dictaminis* tradiciją ir epistolinę fikciją, o laiško žanriškumo, literatūriškumo, laiško kaip komunikacinės medijos, saviraiškos bei savikūros terpės aspektai aptariami, nes, mano požiūriu, padeda geriau perprasti Vaižganto epistolinio diskurso išskirtinumą. Šiame poskyryje aptariami su laiškų žanriškumu, naratyvumu, struktūra susiję klausimai, o kitame rašoma apie laiško veikimą istorijoje bei laiškus kaip savikūros ir saviraiškos terpę.

Nors esama daug studijų, kuriose bandoma įrodyti, kad laiškas yra atskiras žanras, man aktualesnė Margaret Jolly ir Liz Stanley straipsnyje „Laiškai kaip (ne)žanras" („Letters as / not a genre") suformuluota (ne)žanro koncepcija: anot tyrėjų, laiškais vadiname įvairius epistoline forma rašytus tekstus – fiktyvius (literatūrinius), skirtus kreiptis į publiką, privačius asmeninius laiškus ir kt., todėl labiau įtikima atrodo kalbėti ne apie epistolinį žanrą, bet apie epistolinį režimą[16]. Anksčiau nei minimos tyrėjos epistolinio režimo sąvoką įsivedė Linda S. Kauffman[17], pastebėjusi, kad laiško forma rašytuose tekstuose galimos įvairios žanrinės praktikos, tačiau tiek epistoliniuose romanuose, tiek realios korespondencijos tekstų atveju nesunku įžvelgti laiško struktūrą. Epistolinis režimas traktuotinas kaip laiškui būdingų struktūrinių ir tekstinių bruožų visetas, leidžiantis epistolinių praktikų atlikėjams ir skaitytojams atpažinti laiško forma rašytus tekstus.

Žinoma, laiškai įprastai turi ir formaliuosius rėmus: pasisveikinimą, atsisveikinimą, datos, vietos nuorodas. Mireille Bossis teigia, kad būtent dėl šių formaliųjų ypatybių įmanu kalbėti apie epistolinį žanrą[18]. Visgi, man rodosi, vien formalieji aspektai laiško žanru nepaverčia, be to, įvairiausi pavyzdžiai liudija, kad laiškuose – t. y. kitam asmeniui siųstuose tekstuose – gali rastis įvairiausių žanrų fragmentų. Tarkime, neseniai pasirodę Balio Sruogos laiškai Valerijai Čiurlionytei puikiai iliustruoja šį teiginį: Sruoga rašo tekstus, kuriuose ne tik pasakoja apie savo kasdienybę, išsipasakoja, klausia, dalijasi mintimis, bet ir gausiai siunčia eilėraščių ir poetinės prozos tekstų juodraščių, fragmentų[19]. Vienas ryškesnių laiškais siunčia-

---

[16] Margaret Jolly, Liz Stanley, „Letters as / not a genre", *Life Writing*, 2005, No. 2, p. 77–84.

[17] Linda S. Kauffman, *Special Delivery: Epistolary Modes in Modern Fiction*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992, p. xiv–xv.

[18] Mireille Bossis, *op. cit.*, p. 63.

[19] Žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei 1915–1918*, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 15–455.

mų tekstų eklektikos pavyzdžių – Emily Dickinson poezijos tekstai, kuriuos autorė daugiausiai adresuodavo konkretiems asmenims privačiais laiškais[20]. Taigi kalbant apie XIX–XX a., t. y. laikus, kai negalioja jokios griežtos *ars dictaminis* taisyklės, sunkiai įtikina bandymas laiškus vadinti žanru dėl formaliųjų rėmų, juoba kad dažnai jų laiškuose nebūna. Bene svarbiausias laiško identifikacinis komponentas – adresatas; kitaip tariant, įprasta laiškais vadinti visus kitam asmeniui ar asmenims (išskirtiniais atvejais – sau pačiam) siųstus tekstus, nesureikšminant jų formaliųjų rėmų ir (ar) žanriškumo.

Monografijoje renkamasi epistolinio režimo specifiškumą vadinti *ekstravagancija*. Terminas pasiskolintas iš Elizabeth J. MacArthur lakaniškąja naratologija grįstos epistolinių naratyvų teorijos, išplėtotos studijoje *Ekstravagantiškieji naratyvai: Epistolinės formos uždarumas ir dinamika* (*Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, 1990). Tyrėja aptaria specifinę epistolinio naratyvo struktūrą bei atkreipia dėmesį į tai, kad laiškai nuo kitų pasakojimų skiriasi atvirumu, neturi įprastiems naratyvams būdingos pabaigos, uždaros struktūros, jie dažnai byloja ne apie „monumentaliąją istoriją", bet priešingai, yra nenuoseklūs pasakojimai, susaistyti su konkrečių žmonių konkrečiais gyvenimo epizodais[21]; be to, jie visuomet tiesiogiai susiję su esamuoju (pasakojimo) laiku. Dažniausiai, kai kalbame apie bet kokius reikšmingus pasakojimus, turinčius pradžią ir pabaigą, juose gali būti išryškinta pagrindinė tema, idėja ar pan., o laiškuose, atvirkščiai, dėl atvirumo ir teminio eklektiškumo neretai sunku išskirti, paprastai tariant, pagrindinę mintį. Tad kas iš to? Esmingiausia, jog analizuojant tokius atvirus tekstus neįmanoma atskleisti vienos galutinės reikšmės, atsakyti į klausimą *ką tai reiškia*, bet galima užčiuopti dinamiškus reikšmės kūrimo(si) modelius[22]. Taigi iš dalies epistolinių tekstų ekstravagantiškumas kyla iš jų fragmentiškumo, išskiriančio juos iš kitų pasakojimo tipų. Tiesa, ankstyvesniuose straipsniuose MacArthur rinkosi žodį *devious* (liet. vingrus, apgaulingas)[23], tik vėliau pasitelkė „ekstravagantiško" epitetą, taip pabrėždama, kad laiškai peržengia įprastas naratyvo sampratos ribas.

Žinoma, esama ir kitų fragmentiškų, neišbaigtų pasakojimų (iš egodokumentų tai itin būdinga dienoraščiams), tačiau atrodo, kad laiškų išskirtinumą sustiprina kalbančiosios instancijos netolydumas ir aktyvus adresatas. Remiantis Altman, epistolinė forma ypatinga tuo, kad adresatas (implikuotas skaitytojas) naratyvui beveik tiek pat svarbus, kiek rašantysis (pasakotojas)[24]: laiškų neįmanoma atsieti nuo implikuoto gavėjo, nes „rašymo ‚tiesa' glūdi santykyje, o ne subjekte", o adresatas niekada nėra tik „nebyli publika"[25]. Kita vertus, laiškuose kuriamus santykius gali-

---

[20] Žr. *Reading Emily Dickinson's Letters: Critical Essays*, edited by Jane Donahue Eberwein and Cindy MacKenzie, Amsterdam and Boston: University of Massachusetts Press, 2009.

[21] Elizabeth J. MacArthur, *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990, p. 22.

[22] *Ibid*., p. 183.

[23] Žr. Elizabeth J. MacArthur, „Devious Narratives: Refusal of Closure in Two Eighteenth-Century Epistolary Novels", *Eighteenth-Century Studies*, 1987, Vol. 21, No. 1, p. 1–20.

[24] Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982, p. 88.

[25] Margaret Jolly, Liz Stanley, *op. cit*., p. 77.

ma vadinti vaidmenimis, žaidimais, kuriuos pasirenka korespondentai, taigi įprastai jie neturi vienijančio pasakotojo. Ir nors kartais epistoliniai tekstai laikytini vidinio monologo pirmuoju asmeniu atveju, manytina, kad tokiems teiginiams prieštarauja adresato aktyvumas.

Laiškų ekstravagantiškumą MacArthur aiškina nagrinėdama retorikos tropų – metaforos ir metonimijos – opoziciją, anot jos, laiškuose pirmenybė teikiama „metonimijai, ne metaforai, procesui, ne rezultatui“[26]. Metaforiškais vadindama visus uždarus ir baigtinius pasakojimus, epistolinius naratyvus naratologė laiko metonimiškais, akcentuodama, kad jiems svarbiausia – procesas, o ne rezultatas ar baigtinė reikšmė[27]. Metonimija plačiąja prasme suprastina kaip toks tropas, kai visuma pakeičiama dalimi, bet per tą dalį suvoktina visumos reikšmė, iš jos įmanu atpažinti visumą. Laiškų fragmentiškumas ir užuominos, nebaigtinis, be konteksto neaiškus turinys rodo, kad metonimijos tropas pirmiausia padeda išryškinti ypatingą tekstinės ir užtekstinės tikrovių santykį: akcentuojamas metonimiškas laiško santykis su minimais objektais ir situacijomis (dalis reprezentuoja visumą). Tačiau metonimiškai epistolinis diskursas susijęs ne tik su aplinkos objektais, bet ir su socialiniais procesais (laiškai kaip tikrovės tęsinys) bei pačiu rašančiuoju – laiškas savo materialumu reprezentuoja rašiusįjį ir jo aplinką jam nesant[28].

Semiotikė Patrizia Violi išryškina dar vieną išskirtinį laiškų komponentą: informavimo ir komunikavimo funkcijų dermę. Laiškuose įprastai aprašomi objektai, įvykiai ar situacijos (esama aprašomojo turinio), tačiau laiškas kaip tikrovės objektas reiškia ir save patį, t. y. juo ne tik perduodama informacija, bet ir pats laiško gavimas suvoktinas kaip turiningas. Būdinga manyti, kad korespondencijoje dalijamasi žiniomis, mintimis, o Violi parodo, jog kartais esminė pati komunikacinė intencija, adresato reakcijos noras ir geismas. Kai kuriuose laiškuose šis komunikacinis tikslas, arba kitaip – laiško ilokucinė galia, labai stiprus (ypač padėkose, sveikinimuose ir pan.), todėl jie patys savaime yra turinys[29]. Vadinasi, kartais pamatinis laiško poveikis – paties komunikacinio (ar informacinio) geismo išpildymas. Šis dviprasmiškumas fiksuotinas ir vartosenoje: laišku vadiname materialų objektą, šaltinį, anot *DLKŽ*, „paštu ar per rankas siunčiamą susižinojimo raštą, ppr. dedamą į voką“; laišku taip pat (dažniausiai) vadiname šaltinio tekstą – žodžių seką, užrašytą popieriuje ar kitame paviršiuje. Žinoma, be komunikavimo ir informavimo, laiškams būdingos ir kitos funkcijos, aptarsimos ir šiame tyrime: saviraiškos, estetinė ir kt.

Nepamirština, kad laiškai taip pat veikiami istorinės epochos konvencijų, tekstų ir jų aplinkos visumos[30]. Epistolinių tekstų formos ribojimą konvencijomis iliustruoja įvairūs laiškų rašymo vadovėliai, labai populiarūs nuo Antikos, kuomet epistolo-

[26] Elizabeth J. MacArthur, *Extravagant Narratives*, p. 8.

[27] *Ibid.*, p. 28.

[28] Elizabeth Hewitt, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. I.

[29] Patrizia Violi, „Letters“, in: *Discourse and Literature: New Approaches to the Analysis of Literary Genres*, edited by Teun A. Van Dijk, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1985, p. 160–163.

[30] Gabriella del Lungo Camiciotti, „Letters and Letter Writing in Early Modern Culture“, *Journal of Early Modern Studies*, 2014, No. 3, p. 17.

grafija traktuota kaip viena iš retorikos meno šakų, viduramžiais susiklosčiusi į *ars dictaminis* tradiciją (šiuo atveju taip pat galima kalbėti apie laiškų – kaip tam tikroms taisyklėms paklūstančių tekstų – žanriškumą), iki šių dienų[31]. Laiškų rašymo normų išlaisvėjimas gali būti siejamas su įvairiais veiksniais, bet turbūt esminiai – nauji susisiekimo kanalai (telegrafas, telefonas, vėliau – elektroninė komunikacija) bei rašymo būdai (spausdinimo mašinėlė, kompiuteris, telefonas)[32]. Svarbu paminėti, kad laiškų rašymo vadovėliai lietuvių kalba daugiausia leisti XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje[33]. Juose galima matyti, kad amžių sandūroje epistolinis diskursas buvo reikšmingas: „Seniaus laiškų rašymas skaitėsi labai dideliu ir svarbiu gyvenimo reikalu"[34] ir pan. Dažniausiai šiuose vadovėliuose pateikiamos rašymo taisyklės, įvairių tipų laiškų pavyzdžiai, dalijamasi patarimais. Kaip antai Kazio Rakūno sudarytame vadovėlyje vardijamos taisyklės ir rekomendacijos:

8. Reikalų laiškai turi būti trumpi ir aiškūs. Reikia įrašyti savo adresą, atsakymo neatidėlioti. Neatsakyti į laišką yra nemandagu.
9. Laiškai turi būti rašomi visuomet mandagiai. Nemandagūs laiškai dažnai neturi pasisekimo.
10. Draugiškumo laiškai, tai yra susirašinėjimas tarp draugų, pasidalinant mintimis ir sumanymais. Jie neturi būti perdaug dažnūs, kad netrukdytų per daug laiko.
11. Atvirukas netinka sveikinimams, o tik įvairiems kasdieniams reikalams atlikti, ką painformuoti.
12. Rašant apie svarbius dalykus, reiškiant užuojautą, nereikia įterpti kokių nors menkniekių.[35]

Tumas vienam tokių laiškų vadovėlių (1921) yra parašęs trumpą anotaciją, kurioje ironizuojamos epistolinių tekstų normos: „Ką gi, knygelė įdomi ir naudinga pavartoti tiems, kurie korespondencijos formų nėra matę, ypač darant dokumentus. Su meilės gi raštais gali taip atsitikti, kaip tame anekdote. Parašė Ona karštą laišką Jonui, o tas kiaulė atrašė: ‚Atsaką skaityk čia pat po savo rašto 73 puslapyje'."[36] Nors Vaižgantas pasišaipo iš šių vadovų aktualumo ir prasmės, jų gausa ne tik parodo, kad epistolinės praktikos buvo neatskiriama XIX a. pabaigos–XX a. pradžios realybės dalis; juose pateikiamos iš dabarties perspektyvos kartais kurioziškos atrodan-

---

[31] Žr. *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*, edited by Carol Poster and Linda C. Mitchell, Columbia: University of South Carolina Press, 2007.

[32] *A History of Chinese Letters and Epistolary Culture*, edited by Antje Richter, Leiden, Boston: Brill, 2015, p. 3–5.

[33] Žr. *Gromatu Skarbnyczia wisiems lietuwiszkaje kalba mylintiemsiems ant pasimokinimo*, sustatyta nů mokįtojo Wendt, Heydekrug: Verlag von A. Stahl, 1890; *Rankwedis gromatų raszymui*, sudarytojas Antanas Olšauskas, Chicago: Turtu ir Spauda „Lietuvos", 1896; *Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose*, suredagavo J. Laukis, Chicago: Spauda „Lietuvos", 1909; *Platus Laiškų Vadovėlis*, sudėjo Maldžiūnų Juzė [Juozas Bajoras], Kaunas: Jagomasto Spaustuvė „Lituania", Tilžėje, 1921; K[azys] Rakūnas, *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Alytus: Kooperacijos leidinys, 1931.

[34] *Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose*, p. 5.

[35] *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, p. 4.

[36] Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 278.

čios laiškų rašymo taisyklės (tiesa, nežinia, kiek plačiai taikytos) grindžia mintį, jog epistolika yra priklausoma nuo priimtų rašymo normų, modelių, nors, kaip rašoma toliau, Vaižganto epistoliniam diskursui šią mintį galima taikyti tik iš dalies.

Laiško apibrėžties bandymuose visuomet matyti esminė skirtis: ar kalbama apie *vieną laišką*, ar apie *laiškų visumą* (dialogą ar polilogą). Epistoliniai dialogai ar polilogai, kuriuose esama, nors ir fragmentiško, naratyvinio nuoseklumo, neretu atveju laikytini panašesniais į uždarus, „metaforiškus" (pagal MacArthur samprata) pasakojimus. Andrea Fischerová mano, kad atsiradus tęstinumui, t. y. laiškams susiklosčius į vientisesnį naratyvą, jie įgija literatūrinį matmenį ir artėja net prie grožinių tekstų, nes formuojasi nuoseklesnis siužetas, kuriame užfiksuoti sudėtingi epistoliniai santykiai[37]. Apie laiško semiotiką rašęs Algirdas Julius Greimas įvardija labai panašiai: „Epistoliniai atlikėjai susitinka įveikdami laiko ir erdvės nuotolius, priklausančius nuo rašytinės formos, susikurdami voko ‚pastogėje' uždarą rašymo erdvę, kuri juos saugo ir išskiria iš socialinio pasaulio: tokioje intersubjektyvumo terpėje subjektyvumai gali atsiskleisti ir atpažinti vienas kitą."[38] O štai epistolikos žanriškumo problemas svarstanti Liz Stanley naratyvinį laiškų dialogų ir polilogų tęstinumą bei aptartą epistolikos metonimiškumą sieja su *atskiro pasaulio* radimusi: „Visi laiškų mainai kuria ir palaiko atskirą ‚pasaulį', kuris apibrėžtinas vidiniais bruožais, jam tipišku nuoseklumu ir nenuoseklumu, būdingais išraiškos modeliais ir bendrai žinomais dalykais, apie kuriuos nebūtina rašyti."[39]

Gali atrodyti paradoksalu, bet, regis, *atskiras pasaulis* laiškuose formuojasi ir dėl tiesioginių nuorodų į tikrovės reiškinius. Kaip žinia, laiško rašymo aktas, jo laikas, trukmė, taip pat rašymo erdvė neretai įrašomi į patį laiško tekstą: arba formaliaisiais rėmais – data, vietos nuoroda, arba apibūdinami. Vaižganto laiškai dažniausiai ne tik tiksliai datuojami ir lokalizuojami; jiems būdingi rašantįjį supančios aplinkos aprašymai, pavyzdžiui: „O pas mus labai šalta, vis po 20–24° C. Aš vis sėdžiu su minkštuoju savo šliafroku, vos snukelį iš jo beiškišdamas"[40] (Vaižgantas – Eglei Klimaitei, 1929-02-02). Anot Violi, laiškai skiriasi nuo kitų (taip pat ir autobiografinių) pasakojimų tuo, kad pasakojimo erdvėlaikis dažniausiai sutampa su rašymo (pasakojimo akto) erdve ir laiku, t. y. arba yra nulinis, rekonstruojamas tik iš datos, vietos nuorodos, arba sukuriamas aprašant pasakojimo akto aplinkos detales[41], kaip ką tik cituotame pavyzdyje. Bet kuriuo atveju erdvėlaikio aprašymai dažniausiai metonimiškai nurodo į užtekstinį pasaulį. Taigi laiškai traktuotini kaip tikrovės tęsiniai, reprezentuojantys laišką rašiusiojo materialumą. Visgi iš konkrečių laiškų dialogų matysis, kad, viena vertus,

---

[37] Andrea Fischerová, *Romanticism Gendered: Male Writers as Readers of Women's Writing in Romantic Correspondence*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, p. 15.

[38] Algirdas Julius Greimas, „Įžanga į laiško semiotiką", iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2008, Nr. 28, p. 23.

[39] Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences", p. 214.

[40] Cituojama iš: *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo-Vaižganto šeimyninė korespondencija*, sudarė Jurgita Žana Raškevičiūtė, Aistė Kučinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 228. Toliau cituojant Tumo laiškus Petrui Klimui, Bronei Mėginaitei-Klimienei, Barborai Mėginaitei-Lesauskienei, Pranui Lesauskiui, Eglei Klimaitei, Petrui Klimui jaunesniajam ir Vytautui Lesauskiui skliaustuose nurodomas leidinio puslapio numeris.

[41] Patrizia Violi, *op. cit.*, p. 152–158.

pasikartojantys asmenys, erdvės ir kitos į realybės objektus ir subjektus nurodančios detalės sukuria laiškų pasakojimo nuoseklumą; antra vertus, perkelti į laišką šie elementai patenka į epistolinį pasaulį ir neretai Vaižganto laiškuose kuriamas pasakojimas apie, pavyzdžiui, Kauną nereprezentuoja Kauno miesto kaip geografinės vietovės, o veikiau laikytinas Kauno reprezentacija ir interpretacija Tumo epistolikoje.

Drįsčiau teigti, kad laiško ar laiškų apibrėžties bandymai yra veikiau bergždžias nei vaisingas darbas: sąvoka vadiname skirtingus dalykus; laiškų rūšių, tipų, funkcijų gausa, istorinė laiškų rašymo kaita ir kiti veiksniai apsunkina pastangas rasti apibrėžtį, kurią formuluojant būtų į viską atsižvelgta. Visgi minėti laiškų naratyvo, struktūros, funkcijų ir paklusimo ar nepaklusimo retorikos taisyklėms aspektai, be to, istorijos ir pasakojimo neatskiriamumas šiam tyrimui reikšmingi, nes leidžia atsižvelgti į reikšmių kūrimąsi, įžvelgti metonimiško santykio su tikrovės objektais ir rašančiuoju bei adresatu dominantę, apskritai akcentuoti adresato aktyvumą, informavimo ir komunikavimo funkcijų dermę, svarstyti pakitusio adresato keliamas problemas ir t. t. Laiškų visuma kaip iš dalies nuoseklus pasakojimas, bet sykiu kiekvieno laiško uždarumas ir metonimiškas santykis su tikrovės objektais, jį rašančiuoju, kitais tekstais ir pačia istorija motyvuoja pasirinktą Vaižganto epistolinio diskurso analizės kryptį: tiriamos laiškų detalės, stengiantis suvokti, kokioje visumoje jos veikė, siekiant kartais ir paprastą teksto smulkmeną „iš naujo perskaityti tokiu būdu, kad analize atskleistum mažus specifinius elgesio kodų ir logikos elementus bei visą visuomenę valdančias jėgas“[42].

Kuriantys laiškai: bendrijos kūrimas ir savikūra

Ieškant teorinės medžiagos epistolikos tema paaiškėjo, kad esama kur kas daugiau studijų, kuriose ne tipologiškai, žanriškai ar kitaip bandoma paaiškinti laiškų specifiką, bet aprašomos epistolinės bendruomenės, t. y. tokios žmonių grupės, kurioms susirašinėjimas buvo esminis kultūrinio organizavimosi būdas, kuriose, pasitelkiant laiškus, vyko socialiniai, kultūriniai, kartais ir ekonominiai mainai[43]. Šiuose tyrimuose koncentruojamasi į tai, ką pavadinčiau „laiško įvykiu“, – pirmiausia, laiško gavimo faktą, bet svarbiau – jo turinio poveikį klostantis tarpasmeniniams ir bendruomeniniams ryšiams bei – ir tai ne mažiau aktualu – epistolinių praktikų poveikį rašančiojo ir adresato savikūrai (angl. *self-fashioning*). Taigi ankstesniame poskyryje susitelkta į laiško kaip teksto problematiką, o šiame – laiško kaip įvykio, jo kaip komunikacinio akto išpildymo klausimus. Man atrodo, kad epistolinis diskursas iš tiesų ir suvoktinas kaip šių dviejų plotmių – laiško kaip teksto ir laiško kaip įvykio – dermė.

Žvelgiant į epistolinį diskursą kaip veikiantį istorijoje, pravarti kultūros istoriko Konstantino Dierkso klasifikacija. Jis išskiria dvi epistolinių tekstų kuriamąsias ga-

---

[42] H. Aram Veeser, „Introduction“, in: *The New Historicism*, p. xi.

[43] Ylva Hasselberg, „Letters, Social Networks and the Embedded Economy in Sweden: Some Remarks on the Swedish Bourgeoisie, 1800–1850“, in: *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, edited by Rebecca Earle, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd, 2000, p. 101.

lias, išryškinančias rašančiojo santykį su adresatu (adresatais), kultūros procesais ir pačiu savimi: a) *tarpininkavimo*: laiškai kaip paveikiantys adresatus ir kuriantys kultūros lauko reikšmes; b) *preskriptyvinė*: „rašantieji laiškus juose apsibrėžia komunikacijos ir saviraiškos, asmens tapatumo ir veiksenos, socialinės tvarkos ir kaitos reikšmes“[44]. Pradėsiu nuo *tarpininkavimo* galios, kitaip tariant, per laiškus įgalinamos veiksenos (angl. *agency*), apibrėžtinos kaip gebėjimas tikslingai ir savarankiškai atlikti veiksmus socialinėse situacijose. Tuomet pereisiu prie antrosios – *preskriptyvinės* – galios, daugiausiai dėmesio skirdama savikūrai.

Įvairių kultūrų istoriniai tyrimai rodo, kad epistolinio bendravimo praktika išpopuliarėjo tuomet, kai prireikė aktyvesnio socialinio mobilumo[45], o laiškai atvėrė kelius dalyvauti fiziškai nepasiekiamuose įvykiuose[46]. Pradėjus veikti paštui, epistolinėje aplinkoje[47] susiklostė galimybė vystytis naujoms santykių kryptims. Lietuvoje galimybė operatyviau siųsti ir gauti laiškus išpopuliarėjo XIX a. pabaigoje, kai paštas imtas siųsti geležinkeliais[48]. Istoriškai susiklosčiusių bendruomenių, kurioms komunikacija laiškais buvo esminė ar net vienintelė, ja buvo formuojami santykiai, veiklos modeliai, taip pat laiškuose dalytasi kultūrine produkcija, yra tikrai nemažai[49], pavyzdžiui, epistolinio diskurso svarba formuojantis tautinėms kultūroms ir literatūroms aprašoma amerikiečių, britų, prancūzų kultūros istorijose ir kt.[50]

Išskirtina, kad laiškais komunikuojančiose bendruomenėse labai dažnai klostosi *mes* ryšys[51], grindžiamas aiškia pragmatine funkcija – informuoti bei kita, ne tiek akivaizdžia – sukurti, apibrėžti bendrijos ribas. Taigi epistolinio diskurso ypatybės susijusios su jame besiklostančių santykių pobūdžiu. Bendrąja prasme tai mediologijos tyrimų sritis: terpė, kurioje funkcionuoja diskursas, veikia jo turinį ir šio turi-

44 Konstantin Dierks, *In My Power: Letter Writing and Communications in Early America*, Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2009, p. 5.

45 Dena Goodman, *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca: Cornell University Press, 2009, p. 170–171.

46 James How, *Epistolary Spaces: English Letter Writing from the Foundation of the Post Office to Richardson's Clarissa*, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate Pub Ltd., 2003, p. 2.

47 How laiškų komunikaciniams kanalams ir kryptims įvardyti vartoja terminą „epistolary spaces“, kuris šioje monografijoje verčiamas kaip „epistolinė aplinka“ (*Ibid.*, p. 200).

48 Povilas Vitkevičius, *Nuo žygūno – į pasaulį*, Kaunas: Aušra, 1997, p. 124–125.

49 Mary A. Favret, *Romantic Correspondence: Women, Politics and the Fiction of Letters*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 28–29.

50 Žr. Elizabeth Hewitt, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*; William Merrill Decker, *Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications*; Konstantin Dierks, *In My Power: Letter Writing and Communications in Early America*; Katherine Kong, *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*, Cambridge: D. S. Brewer, 2010; Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press, 1996; William Mills Tod III, *The Familiar Letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin*, Princeton, N. J.: Princeton University, 1999; Willemijn Ruberg, *Conventional Correspondence: Epistolary Culture of Dutch Elite, 1770–1850*, translated by Maria Sherwood-Smith, Leiden, Boston: Brill, 2001; *Epistolary Korea: Letters in the Communicative Space of the Chosŏn, 1392–1910*, edited by Jahyun Kim Haboush, New York: Columbia University Press, 2009; Jordan Lavers, „The Epistolarity of a Social Network: Simulating a Romantic Network Community in Letters by Karoline von Günderrode“, in: *Social Networks in the Long Eighteenth Century – Clubs, Literary Salons, Textual Coteries*, edited by Ileana Baird, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, p. 149–174; *A History of Chinese Letters and Epistolary Culture*, edited by Antje Richter, Leiden, Boston: Brill, 2015; ir kt.

51 Paul Crumbley, „Dickinson's Correspondence and the Politics of Gift-Based Circulation“, in: *Reading Emily Dickinson's Letters: Critical Essays*, p. 29.

nio supratimą; dėmesys sutelkiamas ne tik į tekstus, bet ir į mediją[52]. Nors mediologija daugiausiai dėmesio skiria technologiniam įsiveržimui į socialinius procesus ir tiria technologijų įtaką tų procesų suvokimui, pamatinė tezė apie medijos poveikį santykių pobūdžiui, regis, aktuali ir laiškams.

Elizabeth Hewitt apibūdina laiškus kaip galinčius kurti bendruomenes, parodydama, kad socialinė mediacija juose ryškesnė nei kituose tekstuose[53]. Šis požiūris paremtas Jürgeno Habermaso prielaida, kad būtent laiško forma geriausiai įgyvendina besiformuojančio viešojo lauko privalomybę „derintis" su privačia sfera. Apskritai Habermaso veikalu *Struktūrinė viešosios sferos transformacija* (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962) dažnai remiamasi tyrimuose, skirtuose laiško funkcijoms vystantis socialiniams santykiams ir kultūros laukui. Anot autoriaus, aptariančio viešojo lauko radimąsi iš privačių santykių, tai, kad laiškai Vakaruose XVIII a. tapo dominuojančia komunikacijos forma, nėra atsitiktinis dalykas: „rašant laiškus atsiskleidė individo subjektyvumas"[54] ir būtent epistolinės praktikos buvo lemtingos kintant subjektyvumo suvokimui[55]. Habermasas pabrėžia, kad jo tiriamu periodu (XVII–XVIII a.) laiškus galima tiesiogiai sieti su salono institucija, mat tiek salonai, tiek laiškai yra viešąją sferą kuriantys individo tęsiniai. Vadinasi, laiškais dažnai formuotos bendruomenės ir steigėsi viešoji komunikacija, tačiau santykyje su adresatais formavosi ir tekstus rašančiojo individualumas. Privataus dialogo situacijoje intensyvėjant epistoliniams ryšiams kūrėsi pati viešoji sritis, taigi šis bendrijos bei individo tapsmas suvoktini kaip vienalaikiai, vienas kitą papildantys procesai.

Dena Goodman antrina Habermasui – norint plačiau skleisti Apšvietos idėjas, intelektualams neužteko vien realios komunikacijos salone, gana ribotame idėjų sklaidos aspektu. Labiausiai sklaidos lauką praplėtusi terpė – laiškai, įkūnijantys saloninę komunikaciją *par excellence*, nes salonas ir tiesiogiai tarpininkavo kaip pašto institucija: jame laiškais dalytasi, jie buvo perduodami, skaitomi, t. y. dalyvavo salono kultūrinėje veikloje[56]. Salono viduje epistolinis diskursas buvo esminis, bet taip pat leido Apšvietos idėjoms pasklisti plačiau, laiškuose dalijantis mintimis, komentuojant kūrinius, pasakojant kolegų istorijas ar tiesiog palaikant draugystės ryšius[57]. Naujojo istorizmo perspektyvą pasitelkusi Elizabeth Heckendorn Cook prieina prie labai panašių išvadų: „epistoliniai naratyvai yra centrinė kultūrinė Apšvietos epochos forma", fiksuojanti viešosios sferos transformacijas ir subjektyvumo kaitą[58]. Aptartos studijos padeda išryškinti, kad egalitariniais ryšiais grįsta bendruomenė

[52] Žr. Régis Debray, *Media Manifestos: On the Technological Transmission of Cultural Forms*, translated by Eric Rauth, London, New York: Verso, 1996, p. 11–21.
[53] Elizabeth Hewitt, *op. cit.*, p. 12.
[54] Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991, p. 48.
[55] Simon Richter, „The Ins and Outs of Intimacy: Gender, Epistolary Culture and the Public Sphere", *The German Quarterly*, 1996, Vol. 69, No. 2, p. 112.
[56] Dena Goodman, *The Republic of Letters*, p. 162.
[57] Iris María Montero Sobrevilla, „The Enlightened Letter: Knowledge, Self-Discovery and Literary Creation", *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 2000, Núm. 9, p. 11.
[58] Elizabeth Heckendorn Cook, *Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-century Republic of Letters*, Stanford: Stanford University Press, 1996, p. 13, 22.

tiek XVII–XVIII a. Prancūzijoje, tiek XVIII a. Anglijoje ir romantikų salonuose Vokietijoje buvo įsteigta bei vystėsi kone labiausiai per asmeninę korespondenciją[59]. Viešosios sferos kūrimasis tarpininkaujant epistoliniams tekstams sukuria paradoksą: nuo XVIII a. *Respublica literaria*[60] klestėjimo laikų laiškas imtas suvokti kaip „privatumo emblema", tačiau drauge jam priskirtina tarpininkaujančio „viešose žinių dalybose" funkcija[61].

Vaižganto epistolinė komunikacija su salono institucija siejama neatsitiktinai. Viena vertus, lietuvių kultūros viešasis laukas labai panašiai kuriasi nemaža dalimi iš privačių ryšių, o pagrindinės laiškų funkcijos – komunikuoti, informuoti, kurti ryšius, dalytis interesais ir patirtimis – koreliuoja su besirandančios kultūrinės bendrijos poreikių įgyvendinimu. Antra vertus, neišleistinas iš akių salono gyvavimo ir klestėjimo metas – XVIII a. Apšvietos laikas, kai esminga buvo auklėjamoji, naujų visuomenės įpročių formavimo paradigma. Teigta, kad Vaižganto komunikacinei terpei edukacija, apšvieta ir visuomenės auklėjimas – kertiniai tikslai, o pradedančiame formuotis literatūros lauke grožiniai tekstai (kartu su publicistiniais, moksliniais šviečiamaisiais ir pan.) rašyti ir publikuoti į tai atsižvelgiant.

Respublica literaria esmė buvo kurti ir palaikyti tinklinę bendruomenę, sudarytą iš geografiškai plačiai pasklidusių asmenų[62]; XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių inteligentų epistolinė aplinka taip pat įgalino panašų bendrijos kūrimą ir palaikymą. Tiesa, kalbant apie Vaižganto laiškų aplinką svarbu pabrėžti, kad rašyta ir susirašinėta daug, bet aptariamu laikotarpiu nebūta „susižavėjimo laiškų rašymu", kurį Williamas Millsas Todas įvardija kaip esminį tų kultūrų, kuriose epistolinė komunikacija buvo dominuojantis inteligentų bendravimo modelis, požymį[63]. Tumo ir jo amžininkų korespondencijoje, be kelių aptarsimų išimčių, epistolinis diskursas susijęs su *būtinybe* ir poreikiu susirašinėti, t. y. ilgą laiką nebūta inercijos rašyti dėl paties rašymo ar sąmoningo laiškų rašytojų požiūrio į laiškus kaip į saviraiškos tekstus. Visgi poreikis koresponduoti nesumenkina laiškų kaip komunikacinės formos ir bendrijos telkimo bei asmens raštiškos tapatybės kūrimosi terpės svarbos.

Pereisiu prie kitos Dierkso išskirtos laiškų galios – *preskriptyvinės*. Prieš tai šiame poskyryje daugiausiai rašyta apie epistolinių tekstų apykaitą, dalybas, tad ir jų veiksena įtraukia bent kelis subjektus (o dažnai ir daug daugiau). Apibrėžiant *preskriptyvinę* laiškų galią, koncentruojamasi į rašantįjį subjektą. Laiškai traktuojami kaip terpė subjekto saviraiškai, suteikianti galimybę apsibrėžti tapatybę, kitaip tariant, laiškų rašymas gali būti laikomas saviraiškos aktu, savęs kūrimo ir pasakojimo aktu, turinčiu „savęs formavimo funkciją, kuri realizuojama kartu su kitais

59 N. Pohl, „"Perfect Reciprocity': Salon Culture and Epistolary Conversations", *Women's Writing: The Elizabethan to Victorian Period*, 2006, Vol. 13, No. 1, p. 140.

60 *Respublica literaria* pavadinime slypi lotyniškojo *littera* keliaprasmiškumas: pirmiausia tai yra rašytinis simbolis – raidė, taip pat ir užrašytas tekstas, literatūra plačiąja prasme, bet kartu – laiškas. Specifiška tai, kad minimai žmonių grupei iš tiesų priklausė to laiko raštingieji inteligentai, o pagrindinė bendruomenės komunikacijos forma buvo laiškai.

61 Elizabeth Heckendorn Cook, *op. cit.*, p. 6.

62 Iris María Montero Sobrevilla, *op. cit.*, p. 12.

63 William Mills Tod III, *The Familiar Letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin*, Princeton, N. J.: Princeton University, 1999, p. 19.

nesuskaičiuojamais savikūros būdais“[64]. Savikūra laikytina individo tapatybės apibrėžties ir prisiėmimo procesu, kuriam didelę įtaką daro socialinės, kultūrinės, istorinės ir kitos konvencijos. Esminiai savikūros elementai: autoritetas (orientacinis modelis), sãvo ir svetimo opozicija, kalbinis lygmuo[65].

Apie rašant laiškus besiformuojančius naujus subjekto tapatumo modelius ir vaidmenis bei tekstinę tapatybę daug kalba romano ir laiško genetinius ryšius nagrinėjantys autoriai, ypač tai akcentuojama moterų literatūros raidos tyrimuose. Dažniausiai sutariama, kad XVII ir XVIII a. laiškai buvo viena iš moterims labiausiai prieinamų tekstinės komunikacijos formų, o epistolinės praktikos leido susikurti ir prisiimti tokias tapatybes, kokių dėl visuomeninių konvencijų viešoje sferoje jos įgyti negalėjo; vėliau šie modeliai pamažu perėjo į viešumą. Pirmiausiai skirta asmeninei erdvei, epistolinė komunikacija leido *represuotai* moterų lyčiai dalyvauti kultūriniame ir intelektualiniame gyvenime, įgyti balsą[66]. Anot Viktorijos Daujotytės, laiškai „buvę rašančiųjų moterų mokykla; laiškais (vėliausiai nuo XVII amžiaus) visoje Europoje moterys pasirodė kaip rašančios“[67]. Žinoma, apie savikūrą galima kalbėti aptariant bene visus egodokumentus. Visgi šiuo atveju išskirtinas aktyvus adresatas, mat laiškuose besikuriantis asmens tapatumas labai fragmentiškas ir tiesiogiai nuo jo priklausomas.

Rašantysis laiškus, iš dalies gretintinas su pasakotoju, nėra tapatus nei biografiniam autoriui, nei grožinių tekstų naratoriui. Aptariant laiškus man atrodo paranku kalbėti apie epistolinį subjektą ar epistolinį „aš“ (angl. *epistolary self*). Epistolinis subjektas suvoktinas kaip pasakotojas, kuris kartu veikia ir kaip protagonistas bei nupasakojamų įvykių liudytojas, o jo vaidmuo tiesiogiai nulemtas numanomo adresato, taip pat aktyviai dalyvaujančio pokalbyje[68]. Apibrėžiant epistolinį subjektą svarbu akcentuoti distanciją, plyšį, kuris randasi, kai epistolinėje aplinkoje modeliuojama ir subjekto tapatybė, ir santykis su adresatu. Korespondoujantieji sukuria ir įtekstina ne tik gyvenimo, bet ir komunikacijos siužetus bei „tampa naratyvo, kuriame jie ar veikiau jų epistoliniai konstruktai taip pat atlieka pagrindinį vaidmenį, bendraautoriais“[69]. Taigi epistolinis subjektas prisiima ir „atlieka“ vaidmenis, kurie gali būti artimi biografinio subjekto vaidmenims kultūros lauke ar socialinėje ter-

[64] Meritxell Simon-Martin, „„More Beautiful than Words & Pencil Can Express': Barbara Bodichon's Artistic Career at the Interface of her Epistolary and Visual Self Projections“, *Gender & History. Special Issue: Gender History across Epistemologies*, 2012, Vol. 24, Issue 3, p. 584.

[65] Žr. Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005, p. 9.

[66] Žr. Dena Goodman, *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca: Cornell University Press, 2009; Linda S. Kauffman, *Discourses of Desire: Gender, Genre and Epistolary Fictions*, Ithaca: Cornell University Press, 1986; Elizabeth Eger, Charlotte Grant, Clíona Ó Gallchoir, Penny Warburton, *Women, Writing and the Public Sphere, 1700–1830*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Leonie Hannan, „Making Space: English Women, Letter-writing, and the Life of the Mind, c. 1650–1750“, *Women's History Review*, 2012, Vol. 21 (4), p. 589–604; ir kt.

[67] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2004, p. 21–30.

[68] Florie Krasniqi, „El texto epistolar: un punto de intersección entre los géneros discursivos y los géneros literarios“, *Tonos Digital. Revista electrónica de estudios filológicos*, enero de 2014. Prieiga internetu: https://www.um.es/tonosdigital/znum26/secciones/estudios-16-texto_epistolar_krasniqi.htm [žiūrėta: 2019-10-25].

[69] Elizabeth J. MacArthur, *Extravagant Narratives*, p. 119.

pėje, bet gali ir nuo jų labai nutolti. Žinoma, kartais riba labai slidi, kartais apskritai sunku ją įžvelgti, ypač susidūrus su informaciniais laiškais, kuriuos toliau vadinsiu reikalų raštais. Dėl šios priežasties gana dažnai nedaroma skirties tarp biografinio autoriaus ir epistolinio subjekto; Vaižganto atveju svarbu šį nesutapimą fiksuoti ir atkreipti į jį dėmesį konkrečiuose epistoliniuose dialoguose. Pastebėtina, kad įtampą tarp epistolinio subjekto ir biografinio asmens galima įžvelgti ir šį modelį pritaikius priešinga kryptimi: kai literatūros lauko santykiai struktūruojami laiškais, juose formuojasi ne tik epistoliniam diskursui taikytini, bet ir į platesnę kultūrinę apyvartą patenkantys vaidmenys (tai nesunku įsivaizduoti pasitelkus socialinių tinklų analogiją – kaip juose kuriasi kultūros lauko vaidmenys ir kaip tie vaidmenys veikia santykius kitose terpėse; savo ruožtu, kaip jie sutampa arba visai nesutampa su subjektų vaidmenimis kitose terpėse).

Reikia nepamiršti, kad laiškų rašytojai neretai žino, jog laiškas nėra tik savižinos tekstas ir bus skirtas ne tik jo pirminiam adresatui, t. y. esama realaus ar numanomo „išorinio skaitytojo“[70]. Praktika, kai laiškus skaito plati publika, ilgą laiką buvo įprasta: „Laiško skaitymas [...] dar visai neseniai buvo visiškai socialus dalykas.“[71] Tai dažna ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios epistolinėje komunikacijoje lietuvių kultūroje. 1896 m. lapkričio 3 d. Žemaitė rašo Povilui Višinskiui: „[L]iepiau pačtoj paklausti grometos, ir parvežė tavąją. – Perskaičiau tėvams, girdėjo ir Poškus, užėmė visus naujiena apie valnuosius.“[72] Taigi Žemaitė kitiems (Višinskio tėvams, sutuoktiniui Laurynui Žymantui) skaitė ne tik jiems adresuotus Višinskio laiškus, bet ir asmeninį savo susirašinėjimą su juo. Vaižganto laiškų korpuse nėra daug tokios praktikos liudijimų, nors užuominų apie kolektyvinį laiško skaitymą taip pat esama, pavyzdžiui, 1899 m. gruodžio 17 d. laiške Aleksandrui Dambrauskui-Adomui Jakštui: „Paskutinysis pranešimas priguli prie prašmatniųjų, užtatgi ir džiaugėmės su kun. Džiakonu, kaip kudykiai. Kad Dievas man dribterėjo, tai jau nebežinojom, kaip besidžiaugti; ką gi besakyti dabar?“ (*VL* 16, l. 11r)[73]. Toliau knygoje bus rašoma, kad privačią korespondenciją Vaižgantas neretai laikė viešintina ir viešino, todėl viešos laiškų skaitymo praktikos minimos palyginti retai tikriausiai ne dėl to, kad buvo nebūdingos Vaižganto amžininkams, bet veikiau dėl to, kad Tumas neretai gyveno vienas, tad neturėjo su kuo drauge skaityti laiškų. Vėliau, gyvendamas su brolio Jono Tumo sūnumi Stasiu Tumu ir sesers Marijonos Tumaitės-Nakutienės anūku Kaziu Rimkumi, jis vaizdžiai aprašė privačios korespondencijos dalijimosi su kitais (ir mėgavimosi tuo) situaciją: „Už paskutinį Tavo laišką (iš V-2 d.) aš Tau galėčiau atleisti 365 korespondencijų griekus – toks jis geras ir malonus. Visą laiką šypsojaus, skaitydamas vienas sau ir savo ‚vaikams‘ – Kaziui ir Stasiui“ (Vaižgantas – Petrui Klimui, 1926-05-06, p. 101).

---

[70] Anne Bower, *Epistolary Responses: The Letter in 20th-Century American Fiction and Criticism*, Alabama: University of Alabama Press, 1997.

[71] Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, „Introduction“, in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, edited by Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Charlottesville: The University Press of Virginia, 2000, p. 7.

[72] Žemaitė, *Raštai*, t. 6, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.) et al., Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 9.

[73] Laiškai Jakštui cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai kn. A. Dambrauskui. 1895–1929“, *VUB RS*, f. 1, b. E118. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

Nichola Deane formuluoja dar griežčiau: dėl numanomai besiplečiančio skaitytojų rato laiško privatumas apskritai neįmanomas, todėl laiškuose subjektas vaidina, dangstosi kaukėmis, kuria epistolinį pasirodymą (angl. *epistolary performance*)[74]. Epistolinio pasirodymo sąvoką pirmoji pavartojo Cynthia Lowenthal ir pabrėžė, kad epistoliniai subjektai įprastai dirba su savo tekstais, sąmoningai juos komponuoja, juose kuria ir prisiima vaidmenis[75]. Epistolinis pasirodymas iš dalies sietinas su tekstiniais žaidimais, aptarsimais ir tolesniuose skyriuose; aš epistoliniu pasirodymu vadinu tuos laiškų fragmentus, kuriuose aktyvuojasi literatūriškesnis, žaidybiškesnis kalbėjimo būdas, t. y. aiškiai matoma, jog rašantysis *žaidžia*, o saviraiškos funkcija laiške tampa dominuojančia.

Taigi epistolinis pasirodymas su laiško funkcija susijęs artimai: informacijos perdavimo laiškuose (reikalų raštuose) jo kur kas mažiau nei tuose, kuriuose išsikalbama, kuriais palaikomas bendravimas ir pan. Katherine Kong, kalbėdama apie epistolinį pasirodymą, daugiausiai orientuojasi į *preskriptyvinę* laiškų galią, teigdama, jog laiškuose „dalykai artikuliuojami ir santykiai kuriami būdais, kurie nėra grynai deskriptyvūs (aprašomieji), bet įkūnyti, steigiantys, aktyvūs, leidžiantys laiškams tapti ne tik sakymo, bet ir veikimo instrumentais"[76]. Reikia paminėti, kad, kalbant apie epistolinį subjektą, tiesiogiai nesutampantį su biografiniu autoriumi, taip pat ir apie epistolinį pasirodymą, rašančiojo sąmoningumas nėra svarbus, t. y. nors Deane grindžia epistolinį pasirodymą sąmoningu žinojimu, kad laiškai gali būti perskaitomi kitų, mano požiūriu, tai nėra būtina sąlyga. Savikūros, saviraiškos, epistolinių ryšių plėtotės akivaizdoje visai įmanu rastis sąmoningai rašančiojo nereflektuotam epistoliniam „aš". Kita vertus, Vaižganto laiškai parodys, kad žinant ar numanant laiškų viešinimo galimybę epistolinis pasirodymas dažnėja, taigi „vaidmenų žaidimai" epistolikoje gali būti susiję su publikavimo prielaidomis (apie tai plačiau žr. skyrių „Tumo laiškai giminėms: atskiras korespondencijos pasaulis").

Apibendrinant galima sakyti, kad epistolinėje komunikacijoje atsirandantis su tikrove susijęs, bet kitoks, kitaip struktūruotas *atskiras pasaulis* yra nulemtas pačios laiško medijos: pradėjus kurtis santykių siužetams, laiškuose įtekstinami ne tiek informaciniai mainai, kiek tarpsubjektinių ryšių plėtotė, modeliuojami santykiai ir vaidmenys. Taigi nors laiškuose dažnai rašoma apie kasdienybės detales, iš tekstinio pasaulio persikeliant į užtekstinį, visgi adresantas tekstu adresatą ir save įtraukia į *epistolinį pasaulį*, kuriame veikia dvi svarbios galios – *tarpininkavimo* ir *preskriptyvinė*. Savo ruožtu, *epistoliniame pasaulyje* susiklostę savikūros, tarpasmeninių ryšių ir net grupės, bendrijos santykių modeliai dažnai, ypač aktyvių epistolinių ryšių atvejais, nulemia apskritai sociume besiformuojančius santykių, veikimo modelius, mano tiriamu atveju – kultūros, literatūros laukų santykių modelius, aptariamus tolesniuose skyriuose.

---

[74] Nichola Deane, „Letters, Journals and Diaries", in: *Romanticism: An Oxford Guide*, edited by Nicholas Roe, Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.

[75] Cynthia Lowenthal, *Lady Mary Wortley Montagu and the Eighteenth-Century Familiar Letter*, London: University of Georgia Press, 1994, p. 18–19.

[76] Katherine Kong, *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*, Cambridge: D. S. Brewer, 2010, p. 238.

Epistolinė tradicija ir Vaižganto aplinka

> [P]ats geriausias, pats tikriausias būdas išlaikyti ateičiai tartum gyvą mūsų laikų gyvenimą su visomis jo paslaptimis ir opiausiais klausimais. Tai nusaugojimas privatinės mūsų korespondencijos.
>
> Liudas Gira, „Saugokime savo korespondenciją“ (1913)

XIX a. besiformavusioje tautiniu pagrindu apibrėžiamoje lietuvių kultūroje, patyrusioje įvairių represijų, tarp kurių ir spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, bei neturėjusioje galimybės institucionalizuotai organizuotis, reikšmingą vaidmenį atliko aplink save žmones telkę kultūros autoritetai, taip pat svari buvo neoficialių kultūros erdvių – draugijų, salonų – veikla. Rimantas Vėbra, kalbėdamas apie kultūros organizavimą, išskiria įvairaus tipo centrus: sodybas-salonus, parapijas, kuriose telkėsi aktyvesni kultūros veikėjai, miestus ar miestelius, kuriuose veikė draugijos, taip pat mokymo įstaigas[1]. Neretai šie centrai susiję su spaudos leidimu ar platinimu. „Lietuvių valstiečių švietimas, lietuviškų knygų leidyba ir kitos pradinio nacionalinės lietuvių kultūros formavimosi etapo problemos dažniausiai gvildentos bendraminčių ar bičiulių būreliuose, kurie pamažu virto stambesniais kultūros židiniais.“[2] Knygoje *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais* Egidijus Aleksandravičius mini, kad pirmieji kultūriniai impulsai kilo „kartais natūralių draugiškų santykių vienijamų draugų būreliuose“[3], kurie įprastai lokalizuojami pagal pagrindinį autoritetą. Taigi XIX a. kultūriniai ryšiai, padėję pagrindą lietuvių kultūros ir literatūros laukų formavimuisi, didele dalimi buvo tarpsubjektiniai, neinstituciniai.

Židiniu – tarsi uždegtu, įsiplieskusiu bei aplink bendraminčius būrusiu dariniu, o ne sąmoningai organizuota veikla – XIX a. kultūrinius sambūrius vadina ir Vėbra. Tačiau jis kultūros židinius vertina kaip fizines erdves, pabrėždamas, kad tikro fizinio centro aptariamu laiku trūko: „Kadangi lietuvių inteligentijos koncentracija buvo menka ir šį procesą stabdė kolonijinė caro vyriausybės politika, tai Lietuvoje kūrėsi maži tautiniai židiniai ir nebuvo bendro tautinio, politinio ir dvasinio kultūrinio gyvenimo centro.“[4] Man norėtųsi kelti prielaidą, kad įtemptos politinės situacijos sąlygomis centrai ir židiniai dažnai buvo ne fiziniai, o tekstiniai („laikraštiniai“, epistoliniai). Kitaip tariant, nepaisant to, kad XIX a. ir XX a. pradžioje būta salonų, draugijų, spaudos leidinių, neretai būtent laiškais, vienu esminių to meto tekstinės

---

[1] Rimantas Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 73–81.
[2] Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 256.
[3] Egidijus Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 66.
[4] *Ibid.*, p. 80.

komunikacijos būdų, kultūros darbuotojai, neturėję galimybės fiziškai burtis vienoje erdvėje, telkėsi bendroms veikloms.

Pavyzdžiui, Filomatų draugijoje (1817–1823) – vienoje ryškiausių XIX a. pirmos pusės kultūrinių ir mokslinių bendrijų – korespondencija buvo dominuojanti susisiekimo forma, nors apskritai komunikacija užsimezgė gyvai bendraujant Vilniaus universitete[5]. Chronologiškai panašiu laikotarpiu kuriasi kita lietuvių kultūros ir literatūros istorijai svarbi bendrija – Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio telkiamas Žemaičių kultūrinis sąjūdis. Nors laiškų išliko nedaug, su Žemaičių sąjūdžiu susiję literatai – Dionizas Poška, Silvestras Valiūnas, Simonas Stanevičius, Antanas Strazdas – tikrai bendravo laiškais[6]. Dažnu atveju tai buvo mokslinė korespondencija – adresatai dalijosi reikalingais duomenimis ir medžiaga. Nepaisant to, šio sąjūdžio dalyvių laiškai literatūros istorijoje kartais traktuojami kaip grožiniai arba publicistiniai tekstai[7]. Pavyzdžiui, eiliuotas Valiūno laiškas Poškai „Pas Jomilestas D. Poszkas"[8] buvo publikuotas Ivinskio kalendoriuje, o *Aušroje* Valiūnas pristatytas kaip „svarbaus poetinio dokumento" (šio laiško) autorius. Poška parašė nemažai laiškų, kurie įtraukiami į jo bendrą kūrybinį palikimą. Panašūs į Poškos ir Valiūno poetinę korespondenciją yra XIX a. vidurio Antano Baranausko artimos aplinkos rašyti laiškai. Baranauskas, Karolina Praniauskaitė ir Klemensas Kairys vieni kitiems – savo bendraminčiams poetams – rašė poetinius laiškus eilėraščius, kurie taip pat būdavo spausdinami viešai[9].

Išskirtinis epistolinių tekstų veiksenos istorijoje pavyzdys – Simono Daukanto epistolinė komunikacija su Teodoru Narbutu mokslo reikalais[10]. Redos Griškaitės tyrinėjimai parodo, kad ši korespondencija veikia kaip mokslo institucijų trūkumą kompensuojanti terpė (Vilniaus universitetas uždarytas 1832, Vilniaus laikinoji archeologijos komisija veiklą pradėjo tik 1855), o epistoliniame dialoge suformuluota Lietuvos istorijos šaltinių skelbimo idėja[11]. Griškaitė atskleidė, kaip epistoliniai teks-

---

5 Žr. Adomas Mickevičius, *Laiškai, esė, proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 9; *Korespondencya, 1815–1823: Towarzystwo Filomatyczne Wileńskie*, wydał Jan Czubek, Kraków: Nakładem Akad. umiej. i Towarzystwa dla Popierania Wydawnictw Akademii, 1913; *Korespondencja Filomatów*: wybór, opracował Zbigniew Sudolski, Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1999.

6 Išlikę po vieną Stanevičiaus laišką Poškai, Teodorui Narbutui, Mykolui Balinskiui.

7 Žr. Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 201. Taip pat ir Poškos „Pas Kuniga Xawera Bohusza Lietuwi, yr Jokima Leleweli Mozura" dažnai laikomas eiliuotu laišku, nors galima jį laikyti ir ode (žr. Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 88–89).

8 Žr. Silvestras Valiūnas, „Pas Jomilestas D. Poszkas" [„Pas Jo Mylestos D. Poškos"], in: *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, t. 2, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 447–453.

9 Žr. *Ant upės krašto blindelė auga*: eilėraščiai lietuvių ir lenkų kalbomis, parengė, įvadą ir komentarus parašė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1987; Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995; ir kt. Apie Baranausko ir Praniauskaitės poetinių laiškų publikavimą, kartais juos įtraukiant prie publicistikos, kartais – prie grožinių tekstų, žr. Reda Griškaitė, Tomas Andriukonis, „Karolina Praniauskaitė: ‚Do młodego Poety' (‚Jaunajam Poetui'): eilėraščio istorija", *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 141–183.

10 Žr. Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 75–86.

11 Žr. Reda Griškaitė, „Įvadas", in: Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis polilogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

tai veikia kultūros ir istoriografijos laukus, formuoja autorių ir jų mokslinių tekstų recepciją bei yra itin svarbūs tais periodais, kai viešoji kultūrinė ir mokslinė komunikacija dėl įvairių priežasčių ribojama[12]. Panašiai epistolinis diskursas veikė ir pirmųjų lietuviškų spaudos leidinių raidoje. Steigiant *Aušrą*, Jono Basanavičiaus, Jurgio Mikšo, Petro Vileišio, Jono Šliūpo, Jono Spudulio, Martyno Jankaus ir kitų epistolinis bendravimas dėjo pagrindus leidinio koncepcijai ir jo plėtotei. *Varpo* situacija panaši: epistolinėje aplinkoje bendrauta dėl spaudos ir literatūros tekstų, Vincas Kudirka laikraščio reikalais nuo 1880 iki 1899 m. susirašinėjo su Jankumi ir kitais[13].

XIX a. pabaigoje koresponduota itin gausiai (ir daug laiškų išliko). Šiuo laiku formuojasi platus epistolinės komunikacijos tinklas, įtraukiantis daug lietuvių kultūros darbuotojų. Dalis tarpusavyje nesusirašinėjančių asmenų korespondentų sutampa, nekoresponduojantys ar mažai koresponduojantys veikėjai tampa kitų laiškų personažais, taigi iš gausiai rašytų epistolinių tekstų galima sužinoti apie kone visus šios bendruomenės svarstytus reikalus[14].

Minėti epistoliniai polilogai patvirtina mokslinio, kultūrinio ir literatūrinio diskursų ryšį, o Vytautas Vanagas dalį tokių tekstų yra priskyręs kritikos institucijos ištakoms[15]. Žinoma, aptariant šiuos laiškus neišvengiamas pasakojimo fragmentiškumas, nes nėra aišku, kiek laiškų neišliko, apie kiek epistolinių dialogų apskritai nežinome. Vis dėlto manytina, kad kiekybė nebūtinai esminė teiginiui apie epistolinių praktikų svarbą pagrįsti: matyti, kad klostantis lietuvių kultūros tradicijai laiškai buvo reikšmingi savikūros, savižinos ir bendrijos steigties bei saugos tarpininkai. Tad nors kalbėti apie tęstinę laiškų rašymo tradiciją beveik neįmanoma dėl šių tekstų privatumo, galima įžvelgti kitus šiai komunikacijai būdingus bendrumus, taikytinus ir Vaižganto epistolinei aplinkai, galbūt iš dalies jos ir nulemtus.

Neretai apie asmeninę korespondenciją rašoma kaip apie įsteigiančią dovanos apykaitos santykį – patį laišką galima laikyti dovana[16] adresatui, nes juo dalis savęs įteikiama kitam[17]. Apie laiško semiotiką rašęs Algirdas Julius Greimas akcentuoja iš epistolinių tekstų intersubjektyvumo kylantį empatiškumą, bendradarbiavimo ir pasitikėjimo santykio dominantę. Jo žodžiais tariant, „[s]imbolinį laiškų cirkuliaci-

[12] Žr. Eadem, „*Auszra* ir Teodoras Narbutas", *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 13, p. 191–270. Autorė aptaria Narbuto ir jo teksto *Dzieje narodu litewskiego* recepciją aušrininkų tekstuose (daugiausia laiškuose) bei prieina prie išvados, kad „rankraštinis, pirmiausia egodokumentinis, paveldas rodo, kad Narbuto DNL nuolat buvo naudojama: veikalas įsigyjamas, skaitomas, konspektuojamas, analizuojamas, saugomas asmeninėse bibliotekose, skolinamas" (*Ibid.*, p. 253).

[13] Žr. Vincas Kudirka, *Raštai*, t. 2, parengė Aldona Vaitiekūnienė, Vilnius: Vaga, 1990.

[14] Kartais šioje didelėje koresponduojančių žmonių bendruomenėje išsiskiria epistolinių ryšių jungiamos grupės (dažniausiai susiformavusios iš idėjiškai arba asmeniškai artimų kultūros lauko dalyvių), viena ryškiausių ir daugiausiai tyrinėtų – „Višinskio akademija". Povilas Višinskis ne tik intensyviai susirašinėjo su moterimis rašytojomis asmeninėmis temomis (Žemaite, Šatrijos Ragana, Sofija Pšibiliauskiene-Lazdynų Pelėda), bet ir rašė epistolinę kritiką, taip įvesdindamas kolegių tekstus į kultūrinę apyvartą, įtraukdamas jas į platesnę kultūrinę komunikaciją.

[15] Vytautas Vanagas, „Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos (1547–1883)", in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: *1547–1917*, redagavo K[ostas] Korsakas ir K[ostas] Doveika, Vilnius: Vaga, 1971, p. 19–60.

[16] *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, edited by Alan T. McKenzie, Athens: University of Georgia Press, 1993, p. 5.

[17] Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences", *Auto/Biography*, 2004, No. 12, p. 212.

jos matmenį galima laikyti visuotinės mainų struktūros atveju, taip pat pasitikinčių vienas kitu subjektų santykių raiška; tie santykiai, tuo pat metu pristabdomi ir palaikomi, savo kraštutine forma sutampa su ‚maloniomis dovanėlėmis'"[18]. Laiškas, pats būdamas „maloni dovanėlė", įgalina ir kitus dovanojimo santykius. Man atrodo, kad visoms minėtoms XIX a. pabaigos–XX a. pradžios epistolinės komunikacijos jungiamoms bendrijoms taip pat būdingas įvairialypis dovanos mainų modelis, galima manyti, nulemtas ir laiško prigimties. Lewisas Hyde'as, savo mintis apie menininko talentą kaip dovaną grindžiantis Marcelio Mausso dovanos teorija[19], svarbia ypatybe laiko tai, jog dovanų įsteigti ryšiai yra ne tiesiog socialiniai, bet dažnai dvasiniai ir psichologiniai. Esminis dovanos bruožas – ji visuomet yra ar turi būti grąžinama atgal, tik nebūtinai ta pačia forma[20], tad šis modelis palaiko komunikacijos tąsą, o neretai ir patį bendruomeniškumo jausmą. Laiškas kaip atsakymo būtinybę implikuojanti dovana sietinas su Elizabeth J. MacArthur plėtojama geismo samprata, nes „negrąžinus dovanos", t. y. neatsakius į laišką, juntama stoka, kurią korespondentai dažnai įžodina. Pavyzdžiui, Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas kaltina Tumą neatsakius į laiškus, o šis, jusdamas privalomybę pasiaiškinti, teisinasi: „Kaipo korespondentui neakuratnumą man nebepirmą kartą užmeta. Tingus esu" (Vaižgantas – Jakštui, 1906-03-22, *VL* 76, l. 63r).

Tokiose srityse kaip mokslas ir menas beveik visuomet esama dovanos mainų, mat dalyvaujantieji šiuose diskursuose dažnai siekia ne tik (ar ne tiek) asmeninių tikslų ir interesų, bet ir bendresnių, tarkime, bendruomenės tikslų. Pavyzdžiui, 1906 m. vasario 21 d. Vaižganto laiške Onai Pleirytei-Puidienei skaitome: „[D]irbkime tiek, kiek galime, kiek ištesime, nes už tą teatsakysime prieš Dievą ir tautiečius" (*VL* 77, l. 7_ar[6]). Tokiose bendruomenėse „dovanojantieji" (mokslinius straipsnius, veikalus, meno kūrinius ir pan.) mainais gauna statusą, prestižą ar pagarbą. Iškalbingi jau vėlesniu etapu Tumo gausiai gauti sveikinimai, padėkos ir pan., kuriuose patvirtinama, kad jo veikla priimta kaip dovana, pavyzdžiui: „[Š]yrdingai sakau Jum ačiu už tai[,] kad aš per Jusų malonę ir gėrėdeistę pažynau savo tautą, nes šiendien aš žynau[,] kur yra mano Tėvynė ir ką aš jei kalta. Aš dabar esu savo krašte ir mokytojauju savo suodžuje kaipo valdžios mokytoja."[21] Dalies savęs dovanojimas kitam kai kuriuose Vaižganto laiškuose pasirodo beveik tiesiogiai, pavyzdžiui, 1905 m. sausio 29 d. laiške Jakštui atsisveikinama: „Širdį Tamstai dovanodamas, liekiu šikindriskiu: Kun Juozas" (*VL* 64, l. 57v). Galvodami, kad laiškas – tai ne tik raštiškas dialogas, bet ir ne spaudai, o konkrečiam asmeniui adresuojamas pasakojimas, iš tiesų galime manyti, jog komunikacija kaip dovana yra pamatinė nesuinteresuoto bendravimo laiškais sąlyga, per jausminį, emocinį saitą tarp subjektų nulemianti šios komunikacijos egalitariškumą[22].

[18] Algirdas Julius Greimas, „Įžanga į laiško semiotiką", iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2008, Nr. 28, p. 22.
[19] Žr. Marcel Mauss, *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, London: Cohen & West, 1966.
[20] Lewis Hyde, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York: Vintage Books, 1983, p. 57.
[21] Kotrynos Žukelytės (nenustatytas asmuo) laiškas Vaižgantui, 1922-06-05. Cituojama iš: *VUB RS*, f. 1, b. F49.
[22] Lewis Hyde, *op. cit.*, p. 56.

Panaši dovanos samprata aktuali ir kituose minėtuose XIX a. epistoliniuose dialoguose ar poliloguose. Baranausko, Praniauskaitės ir Kairio epistolinės komunikacijos atveju dovana laikomas kūrybinis talentas – juo reikia dalytis su kitais, kaip pabrėžiama Baranauskui skirtame Praniauskaitės eilėraštyje „H. B.": „Abu nuolankiai lenkia galvas / Nežemiškai šviesybei: / Tas pats balsas šaukia jų sielas, / Dangaus kibirkštim apdovanotas."[23] Višinskio epistolinėje komunikacijoje su moterimis rašytojomis taip pat ryškus dovanos įvaizdis ir dovanojimu grindžiamas bendravimo modelis. Pavyzdžiui, mainų logiką iliustruojanti meno kūrinio kaip dovanos samprata būdinga Žemaitei: „Priimk, mano vaikelis, kaip kalėdines dovanėles tą mano menką veikalėlį"[24], – rašo ji Višinskiui 1897 m. gruodžio 16 d. Kultūrinė komunikacija lietuvių kultūros ištakose įvairiomis kryptimis steigia šią savo darbo, veiklos, kūrybos dovanų apykaitą tarp visuomenės narių, pavyzdžiui, Ksavero Sakalausko-Vanagėlio 1909 m. išleistas elementorius pavadintas *Dovanėlė. Skaitymo ir rašymo mokslas. Elementorius ir pirmoji knygelė*[25]. Matyti, kad būtent laiškuose dovanų apykaitos modelis aktualizuojamas ir realizuojamas, taigi atrodo, jog pati laiško dovana yra imli dalytis ir kūrybos dovanomis. Kultūros organizavimo ryšiai neretai užsimezga tarp menkai pažįstamų ar nepažįstamų žmonių, iki XX a. pradžios šios komunikacijos beveik niekuomet nesiejant su ekonominiu interesu. Laiškai cirkuliuoja kaip „malonios dovanėlės" (Greimas), ryšiai grindžiami mainų logika, o epistolinė komunikacija įgalina talento, kūrybos dalybas.

Žinoma, epistolinė komunikacija anaiptol nebuvo vienintelė. Be saloninio bendravimo, draugijų ir kitų minėtų židinių, XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje greta korespondencijos aktualiausia kultūros organizacijos ir literatūrinio bendravimo forma buvo spaudos (iki 1904 m. – nelegalios) židiniai. Spauda kaip viena esminių terpių formuojantis lietuvių kultūros laukui įvardyta dar amžininkų[26], o atgavus galimybę leisti leidinius lotyniškais rašmenimis, randantis įvairesniems laikraščiams, dienraščiams ir žurnalams, literatūriniai procesai ypač suaktyvėjo. Spaudos klestėjimas, sudaręs galimybę viešai reikšti mintis, kaip lūžinis lietuvių kultūros ir literatūros etapas dažnai fiksuojamas ir tautinio atgimimo naratyvą plėtojančiuose literatūros kūriniuose (Žemaitės, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Onos Pleirytės-Puidienės-Vaidilutės, Vaižganto ir kt.). Rašymo veikla, kaip minėta anksčiau, ir idėjų sklaida *rašytiniu* pavidalu buvo lietuvių tautinės bendrijos ir kultūros lauko konsolidavimo ašys, o periodinė spauda leido nacionaliniams judėjimams įgyti platesnę publiką ir apskritai būti vieningesniems. Vincas Trumpa yra rašęs, kad „[i]š tikrųjų nuo *Aušros* laikų mūsų istorija yra žymia dalimi mūsų spaudos istorija"[27]. Spaudos vaidmeniui moderniojoje kultūroje skirtuose tyrimuose pabrėžiama, kad publicis-

[23] Cituojama iš: *Ant upės krašto blindelė auga*, p. 69.

[24] Žemaitė, *op. cit.*, p. 41.

[25] Ksav[eras] Vanagėlis, *Dovanėlė. Skaitymo ir rašymo mokslas. Elementorius ir pirmoji knygelė*, Vilnius: Juozapo Zavadskio lėšomis ir jo spaustuvėje, 1909.

[26] Pavyzdžiui: „Šiaip ar taip, mūsų dienomis spaudos, ypačiai laikraščių, įtaka taip plati ir sėkminga, kad, kažin, ar tik nėra ji jau galingesnė už kitas viešojo gyvenimo galybes" (Kazimieras Čibiras, *Spauda XX amžiaus idėjų kovose*, Boston: [s. n.], 1938, p. 2).

[27] Vincas Trumpa, „Į platesnius horizontus", in: Idem, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago: [s. n.], 1989, p. 111.

tiniai tekstai sudaro galimybę skleistis moderniai minčiai[28], o literatūros lauko sociologiją aptariantis Pierre'as Bourdieu pastebi spaudos suklestėjimo ir meno laukų spartesnio vystymosi paraleles[29]. Todėl kalbėdama apie Tumo laiškus neretai žvilgtelsiu ir į spaudos leidinius, kai kuriuos aptarsiu išsamiau.

Tačiau svarbi ir kitokios rūšies sąsaja. Lucyna Marzec kelia prielaidą, kad kalbant apie bendrijas, kuriose korespondavimas buvo pamatinė kultūrinės komunikacijos forma, ankstyvuosius spaudos leidinius galima laikyti iš dalies „ištraukų iš laiškų sankaupa", o laiškus, savo ruožtu, vadinti beveik laikraščiais, tik cirkuliuojančiais vos vienu egzemplioriumi[30]. Laiškų ir spaudos leidinių gretinimas gali būti pagrįstas ir istoriniu argumentu: informacijai ir žinioms skleisti skirti vadinamieji „žinių laiškai"[31] jau nuo XVII–XVIII a. sandūros ėmė anonimiškėti, o vėliau iš jų vystėsi tą pačią informavimo funkciją išpildantis laikraštinės komunikacijos diskursas. Terminologiškai ši kaita taip pat matoma: sąvoka *koresponduoti* (susirašinėti), kilusi iš lotynų kalbos *correspondēre* (*com* – kartu, *respondere* – atsakyti), buvo perimta korespondencijos (pranešimo) žanrui pavadinti, o jį pranešantysis – korespondentas – iki šių dienų laikytinas žurnalisto, reporterio sinonimu[32] (nors tas pats terminas reiškia ir susirašinėjantį asmenį). Lietuvių spaudos istorija taip pat paliudija artimą informacinių žanrų ir laiškų ryšį: žodžiu „korespondencija" Tumo amžininkai vadino trumpus reportažus iš įvykio vietos, renginių apžvalgas ir pan. Pats Vaižgantas aktyviai skelbė šias korespondencijas spaudoje (gausiausiai – iki XX a. 2-ojo dešimtmečio). Įvairių kultūrų istorijoje laiškai galėtų būti suvokiami kaip tarpinė stadija tarp „rankraščio ir spaudos, privačios korespondencijos ir spausdinto teksto"[33], o plečiantis bendruomenės riboms korespondavimo tarp individų funkciją iš tiesų dažnai perima spauda, kaip įrodo apie *Respublica literaria* rašiusi Dena Goodman[34]. Lietuviškuose spaudos leidiniuose XIX–XX a. sandūroje dažnai publikuoti laiškai, kartais jie laikyti straipsnio rūšimi. Straipsniu vadintini laiškai, siunčiami tiesiai į spaudos leidinį, kaip antai Andriaus Vištelio-Višteliausko laiškai iš Argentinos *Lietuviškajame balse*, *Vienybėje lietuvninkų* ir kituose leidiniuose[35]; tarp Tumo laiškų taip pat nemažai viešųjų, t. y. laišku pavadintų spaudai skirtų tekstų, pavyz-

---

[28] *Making the News: Modernity & the Mass Press in Nineteenth-Century France*, edited by Dean de la Motte & Jeannene M. Przyblyski, Amherst: University of Massachusetts Press, 1999, p. I.

[29] „Spaudos raida yra vienas iš precendentų neturinčios kultūros prekių rinkos plėtros faktorių" (Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 54).

[30] Lucyna Marzec, „Letter", translated by Timothy Williams, *Forum of Poetics*, Summer 2015, p. 73. Prieiga internetu: http://fp.amu.edu.pl/letter/ [žiūrėta: 2019-01-26].

[31] Juos lietuvių kalboje iš dalies atitiktų aplinkraščio terminas.

[32] Žr. David Randall, „Epistolary Rhetoric, the Newspaper, and the Public Sphere", *Past & Present*, 2008, No. 198, p. 3–32.

[33] Elizabeth Heckendorn Cook, *Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-century Republic of Letters*, Stanford: Stanford University Press, 1996, p. 2.

[34] Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press, 1996, p. 162–170.

[35] Žr. A. J. W. Lietuwis [Andrius Vištelis-Višteliauskas], „Gromata iš Buenos Ayres", *Lietuwiszkasis balsas*, 1888, Nr. 21, p. 165–167; A. J. Vištalus [Andrius Vištelis-Višteliauskas], „Laiszkai isz Argentinos", *Vienybė lietuvninkų*, 1904, Nr. 2–32.

džiui, 1911 m. *Viltyje* publikuoti 7 laiškai „Iš kelionės į Ameriką"[36] (vėliau dalimis integruoti į kelionių apybraižą *Ten gera, kur mūsų nėra*, 1912). *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* net buvo skyrelis „Gromatnyczia", kuriame skelbtos laiškais vadintos trumpos žinutės laikraštį skaitantiems bei jam rašantiems – taip paliudijamas laiško kaip balansuojančio ant viešumo ir privatumo ribos statusas. Be to, privatūs laiškai gausiai publikuoti laikraščiuose ir žurnaluose. Taigi XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje spauda ir laiškai buvo labai artimai susiję turiniu, sklaidos ir apykaitos būdais – prie šios minties dar nesyk grįšiu aptardama Vaižganto laiškus.

Laiškas buvo susijęs su platesniu susižinojimu, viešesne komunikacija, t. y. suprastas ne kaip išvien privatus ir vienalaikis – šitai matyti ir iš to, kaip korespondentai laiškus vertino. Tarkime, pats Tumas gautus laiškus atsakingai rinko[37], juos nurašinėjo (pavyzdžiui, siųstus Antano Kaupo[38] ar Liudvikos Didžiulienės-Žmonos[39]), dovanojo[40], publikavo. Siekį kolekcionuoti ir publikuoti savo ir kitų kultūros istorijai svarbių veikėjų tekstus – tarp jų ir laiškus – patvirtina jo publicistika bei redaguoti leidiniai. Pavyzdžiui, 1921–1922 m. Tumo, o 1938 ir 1940 m. Vaclovo Biržiškos redaguotame žurnale *Mūsų senovė* buvo skiltis „Veikėjų korespondencija", kur, be kitų epistolinių tekstų, publikuoti ir Tumui svarbūs dar XIX a. pabaigoje gauti laiškai (Kazimiero Būgos[41], Povilo Matulionio ir Būgos[42], Stasio Šalkauskio[43]). 1913 m. pirmajame lietuvių literatūros žurnale *Vaivorykštė* Liudas Gira (korespondavęs ne tik su Vaižgantu, bet ir su kitais to meto kultūros lauko veikėjais: Sofija Pšibiliauskiene, Kaziu Puida, Pleiryte-Puidiene, Ignu Šeiniumi ir kt.) paskelbia straipsnį „Saugokime savo korespondenciją", kuriame teigia:

> Bet yra dar vienas ir pats geriausias, pats tikriausias būdas išlaikyti ateičiai tartum gyvą mūsų laikų gyvenimą su visomis jo paslaptimis ir opiausiais klausimais. Tai nusaugojimas privatinės mūsų korespondencijos. [...] Tuo atvėju kiekvieno šiokio-tokio veikėjo (o ką ir kalbėti apie įžymiuosius) privatinė korespondencija – dideliausios vertybės istorinis šaltinis.

Taigi pabrėžiamas poreikis liudyti praeitį išsaugant tekstus ateičiai, „įdokumentinti" kultūros procesus. Gira kaip korespondencijos vertingumo pavyzdį pateikia būtent Vaižganto atvejį:

---

36 Žr. Kan. J. Tumas, „Iš kelionės į Ameriką", *Viltis*, 1911, Nr. 76, p. 1–2; Nr. 82, p. 2; Nr. 87, p. 1 (šis laiškas pasirašytas kartu Tumo ir Konstantino Olšauskio); Nr. 120, p. 3; Nr. 121, p. 2–3; Nr. 122, p. 2–3; Nr. 123, p. 2–3.

37 Iš išlikusių Vaižgantui adresuotų laiškų gausos galima spręsti, kad jis archyvavo visus ar beveik visus laiškus.

38 Žr. *VUB RS*, f. 1, b. F300.

39 Žr. *LLTI BR*, f. 1, b. 495.

40 Viename LLTI rankraščių kataloge yra įrašas, kad tai „Dovanotų LMD laiškų sąrašas, rašytų Vaižgantui įvairių asmenų", taip pat pridėtas Tumo ranka rašytas raštelis „Šiaip jau svarbūs laiškai į kun. Tumą" su išvardytais laiškų adresatais (žr. *LLTI BR*, f. 1, b. 4170).

41 *Mūsų senovė*, 1921, kn. 1, p. 119–147.

42 *Mūsų senovė*, 1921, kn. 2, p. 80–89.

43 *Mūsų senovė*, 1922, kn. 4, p. 527–538.

Geriausias to prirodymas kad ir paskelbta štai neseniai kun. J. Tumo korespondencija su mirusiuoju amerikiečių lietuvių veikėju-rašytoju kun. A. Kaupu (Patrimpu) – [...] jie buvo visdelto mūsų visuomenės godžiai skaitomi ir nušvietė ne tik paties tų laiškų autoriaus, bet ir Amerikiečių lietuvių gyvenimo kai-kuriuos faktus-ruožus. Ilgainiui gi, kuomet jie galės būti ištisai išspausdinti, bus tai tikrai indomi ir svarbi istorinė medžiaga. Taip ir su visų kitų mūsų veikėjų korespondencija.[44]

Po Vaižganto mirties paskelbtame straipsnyje „Tumas-Vaižgantas nuošalėj" Gira prisimena savo epistolinį santykį su juo ir publikuoja susirašinėjimo ištraukas, pabrėždamas, kad „Tumas į laiškus atsiliepdavo visada, ir atsiliepdavo greitai ir aiškiai, kad ir trumpai kartais, bet išsamiai"[45]. Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Tumas 1913 m. laiške Girai (neaišku, į kokį pasisakymą reaguodamas) formuluoja epistolikos kaip dokumentikos sampratą: „Džiaugiuos, iššaukęs tokį gražų Tavo pasisakymą. Šį laiškelį laikysiu kaipo dokumentą ir sunaudosiu, Tavo bijografiją rašydamas"[46] (Vaižgantas – Girai, *VL* 133, l. 187r). Ne tik laiškai, bet ir kiti praeities tekstai prieškariu ir nepriklausomos Lietuvos periodu Vaižganto bendradarbių įvardijami kaip dokumentai, kuriuos reikia išlaikyti ir taip ateityje paskleisti žinią apie aktyvios veiklos metus. Pavyzdžiui, dar 1900 m. *Žinyčioje* Jakštas publikavo tekstą „Netingėkime rašyti kronikas", kuriame ragino visus laikraščio bendradarbius atsiliepti apie Lietuvos įvykius, liudyti dabartį ateities kartoms[47]; tame pačiame numeryje publikuojamas ir imperatyvus kvietimas rinkti senus dokumentus[48].

Remiantis Jürgeno Habermaso idėja apie viešojo lauko atsiradimą iš privataus santykio, keltina prielaida, kad XIX–XX a. sandūroje lietuvių kultūros ir literatūros laukai klostėsi iš asmeninių, kartais net labai privačių ryšių, dažnai kurtų ir apmąstytų laiškuose, kurie, kaip matėme, traktuoti kaip svarbūs dokumentai ir iš dalies „viešo intereso" tekstai. Kultūrinę bendradarbystę steigusiuose ir palaikiusiuose epistoliniuose tekstuose asmeniniai klausimai dažnai neatskiriami nuo viešosios visuomeninės sferos, pavyzdžiui: „Rusinų pažinimas mums labai reikalingas, taigi lauksime Tamstos pažadėto straipsnio apie tai su nekantrumu. Duok Dieve Tamstai sveikatos" (Jakštas – Vaižgantui, 1910-08-03, p. 36)[49]. Ne mažiau iškalbinga ir paties Vaižganto metafora laiške Jakštui, kuriame visuomeninis darbas suvokiamas kaip privatus interesas: „[M]usų buitije ir pykstant reikia dirbti, ypač kad negalinčių ir tinginių nesulyginamai yra daugiau neg galinčių ir norinčių darbuoties" (1899-[10]-13, *VL* 14, l. 9r). Įvardijamoji „mūsų buitis" (prisimintina, kad leksema „buitis" vartojama ir kaip „būties" sinonimas[50]) šiame laiške yra leidinių organizavimas, mat

---

44 Liudas Gira, „Saugokime savo korespondenciją", *Vaivorykštė. Literatūros-dailės žurnalas*, 1913, kn. 3, p. 585.
45 Idem, „Tumas-Vaižgantas nuošalėj", *Vairas*, 1933, Nr. 6, p. 164.
46 Laiškai Girai cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Giros Liudo laiškai", *LLTI BR*, f. 13, b. 1626; b. 1629; 1630; b. 1631; *LNB RS*, f. 7, b. LG891. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.
47 A[domas] J[akštas], „Netingėkime rašyti kronikas", *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 80–81.
48 Idem, „Rinkime senus dokumentus!", *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 77–80.
49 Jakšto laiškai cituojami iš: „A. Dambrausko laiškai J. Tumui", spaudai parengė Juozas Ambrazevičius, *Athenaeum*, t. 9, 1-as sąs., redagavo Juozas Eretas, 1938, p. 3–47. Cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.
50 Žr. žodžio reikšmės aiškinimą ir pavyzdžius *Lietuvių kalbos žodyne*.

teiraujamasi, kaip galima būtų pavadinti vėliau *Žinyčios* vardu pasirodžiusį laikraštį. Taigi Vaižgantui ir daliai jo amžininkų visuomenės ir kultūros reikalai iš tiesų rūpi kaip asmeniniai; kalbėdamas apie būtinybę rinkti bibliografinę medžiagą, Tumas rašo Jakštui: „Butu naudinga visiems, o man prie to dagi skanu" (1898-11-17, *VL* 6, l. 2v). Vaižganto tekstuose dažnai pabrėžiama, kad jis renkasi nedaryti skirties tarp privataus ir viešo kalbėjimo. Laiške Juozui Kubiliui ir Antanui Smetonai, aptardamas savo straipsnį apie Jakštą ir jo leidžiamą *Draugiją*, rašo: „[J]ei atminame privačiuose laiškuose, turime turėti drąsos ir viešai tai pasakyti" (1913-10-16, *VL* 148, l. [18r]). Galima galvoti, kad, viena vertus, asmeninis suinteresuotumas viešaisiais, visuomeniniais reikalais, antra vertus, viešo ir privataus tiesioginis sugretinimas grindžia ir minėtąjį Vaižganto kaip viešos institucijos veikimo modelį.

Taigi aptartas dovanojimo santykis amžių sandūros kultūrinėje bendrijoje susiklosto ir dėl to, kad neturint institucionalizuotų kultūros židinių į kultūrinę veiklą įsitraukiama altruistiškai, t. y. „dovanojant save", bei – pirmausia – per privačius ryšius. Kito skyriaus poskyryje „„Sielos revoliucija'" rašysiu, kad taip „dovanojant save" ir savo kultūrinį, literatūrinį bei visuomeninį darbą kitiems kristalizuojasi ir yra interiorizuojamos modernaus nacionalizmo prielaidos, įvyksta paradigminis mentaliteto arba sąmoningumo pokytis. Panašūs kismai įžvelgti ir grožiniuose autorių tekstuose. Antai analizuodama *Dėdes ir dėdienes* Dalia Satkauskytė atkreipė dėmesį, kad Vaižganto prozos teminė dominantė yra tradicinės bendruomenės ir modernėjančio individo sąveika, pagrįsta nuolatine šių plotmių įtampa. Aptarusi *Dėdžių ir dėdienių* veikėjos Severijos aprangos semantiką, Satkauskytė prieina prie išvados, kad tokios įtampos tarp individo ir sociumo iki Vaižganto lietuvių literatūra neturėjusi, o „santykių kompleksiškumas, nebeįmanomas aiškumas ir daro Vaižgantą vienu įdomiausių lietuvių autorių, jei kalbame apie subjekto sampratos lietuvių literatūroje istoriją"[51]. Taigi aptarsimas korespondencijoje su kunigais besiformuojantis ir prisiimamas modernaus žmogaus tapatumas, tiesiogiai susijęs su subjekto sampratos kaita, apmąstomas ir grožiniuose, ir epistoliniuose tekstuose.

Analizuojant Vaižganto laiškus ieškoma ir daugiau įvairių diskursų paralelių, daugiausiai koncentruojantis į epistolikos ir publicistikos bei epistolikos ir grožinių tekstų sąveikas, nes jos, kaip rašyta šiame skyriuje, fiksuojamos kaip dažniausios tiek tekstų genezės aspektu, tiek gretintinu turiniu, tiek raiška. Be to, šiame skyriuje aptartos epistoliniais ryšiais grįstos kultūrinės bendrijos – puikūs pavyzdžiai, įrodantys laiškų *preskriptyvinės* ir *tarpininkavimo* galių reikšmingumą. Laiško kaip kultūros dokumento, balansuojančio tarp viešo ir privataus, traktuotė sustiprina mintį apie epistoliką kaip svarbų XIX a. ir XX a. pirmos pusės lietuvių kultūros židinį. Toliau monografijoje aptariami bendrieji Vaižganto epistolikos bruožai ir imamasi Tumo korespondencijos *rato* analizės.

---

51 Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 79.

Vaižganto laiškų tekstiniai ypatumai

Kalbėdama apie laiškų specifiškumą minėjau, kad sudėtinga apibendrintai išskirti jiems, lyg atskiram žanrui, būdingus raiškos bruožus, juolab kalbant apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tekstus, kai nesilaikyta griežtų epistolografijos taisyklių. Vaižganto laiškai taip pat nevienalyčiai, priklausomai nuo adresato, epochos, temos, jie skiriasi ir turiniu, ir raiška. Peržiūrėjus Vaižganto raštus galima daryti išvadą, kad rašymo chronologija rodo nuoseklų Tumo artėjimą nuo publicistikos prie grožinės kūrybos, nes pirmiausia literatūros lauke Vaižgantas veikia būtent kaip laikraščių ir kitų leidinių redaktorius, publicistas, kritikas, o rašytojo tapatybė prisiimama vėliau (tai išsamiau aptariu skyriuje „Vaižgantas – rašytojas"). Šis pastebėjimas svarbus laiškų kontekste. Epistolinė komunikacija praktikuojama visą rašymo periodą, tačiau jos raiška (priklausoma ir nuo funkcijos) kinta; toliau bandysiu užčiuopti bendrąsias tų pokyčių slinktis, manydama, kad raiškos ypatybės gali padėti lengviau suvokti laiškų turinį.

Apsisprendimas į epistolinius tekstus žvelgti per literatūriškumo (naratyvumo) ar istoriškumo prizmę, laiškus laikyti nuosekliu naratyvu ar kreipti dėmesį į paskirus fragmentus iš dalies nulemtas ir skirtingų laiškų tipų, ir pasirinktos skaitymo strategijos (ar akcentuojama istorija, ar pasakojimo raiška). Laiškuose dažnai plėtojama ne viena tema, svarstomi skirtingų lygmenų klausimai, tad ir raiškos ypatumai aptartini ne viso laiško teksto, bet atskiro jo fragmento atžvilgiu. Be to, ekspresija kinta priklausomai nuo adresato ir (ar) laiško funkcijos.

Aptariant Vaižganto epistolinių tekstų raišką aktualu tai, kad kartais laiškai prilyginami grožiniams tekstams, o artėjimas prie grožinės literatūros motyvuojamas, kaip sakyta anksčiau, arba naratyviniu nuoseklumu (laiškų dialoguose, poliloguose), arba tuo, kad tekstuose pasitelkiama daug stilistinių ir retorinių figūrų[1]. Taigi rūpi arba nuoseklesnio pasakojimo steigtis, arba teksto raiška (šiuo atveju galima kalbėti ir apie pavienį laišką). Be to, epistolikos tyrimuose pastebima tendencija laiškus traktuoti – ypač stilistiniu lygmeniu – kaip kitų tekstinių praktikų juodraščius, rašymo pratybas: laiškuose galima rasti daug *mokymosi* rašyti, tai būdas išbandyti išraiškos priemones[2], t. y. toks „pusiau juodraštinis", „pusiau neviešas" teksto tipas neretai atlieka literatūrinio rašymo formavimosi terpės funkciją[3]. *Rašymo pratybos*, mano požiūriu, laiškuose realizuojamos kartu su epistoline savikūra.

1 Mireille Bossis, „Methodological Journeys Through Correspondences", translated by Karen McPherson, *Yale French Studies*: Men / Women of Letters, 1986, No. 71, p. 62.
2 Elizabeth Hewitt, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 90.
3 Richard Hardack, „Bodies in Pieces, Texts Entwined: Correspondence and Intertextuality in Melville and Hawthorne", in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, edited by Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Virginia: The University Press of Virginia, 2000, p. 126–151.

Reikėtų pabrėžti Vaižganto epistolinio diskurso atveju reikšmingas kintančias rašymo aplinkybes. Svarbu tai, kad dėl besikuriančios bendrinės kalbos, kurios kodifikavimas Tumui labai rūpėjo[4], jo laiškuose rašymo pratybas pirmiausia atskleidžia lingvistinis aspektas – lyginant paskutinį XIX a. dešimtmetį rašytus laiškus su tarpukario laiškais, matyti svarūs rašybos pokyčiai. Jurgitos Venckienės tyrimuose lietuvių kalbos kodifikavimas laikomas vyraujančiu dvasininkų ir pasauliečių inteligentų konfliktų klausimu, kuris galų gale baigiasi daline pasauliečių pergale, nes „[d]auguma Jablonskio gramatikoje [kalbama apie 1900-aisiais pasirodžiusį gramatikos rankraštį – *A. K.*] kodifikuotų formų – pasauliečių, tad dvasininkai 1900-ųjų viduryje buvo priversti pripažinti konkurentų kalbos modelį"[5]. Venckienė parodo, kad dvasininkai apskritai buvo aktyvūs kuriant ir kodifikuojant bendrinę lietuvių kalbą – ši tema viena aktualiausių jų kultūriniame darbe XIX a. antroje pusėje[6]. Rašybos sistemos pasirinkimo klausimus Tumui adresuoja ir kiti dvasininkai, pavyzdžiui: „Mano nuomonę, visųgeriausi rašyba likšiol yra ‚Var[po]' (laikr. 1895) rašyba – ir ar nebutų verta užrekomenduoti ją Šv. R. vertėjams?" (Domininkas Tumėnas – Vaižgantui, 1896-02-14, l. 1_ar)[7].

Pasitelkiu kelis turiniu nesusijusius Tumo laiškų fragmentus rašybos pokyčiams iliustruoti:

> Kad ant vietos butumem, gal mitriaus parėdytumem. O tuotarpu mes patįs nuo kitų rupestingo mitrumo prigulime. Paraszyk jam. Asz taipogi sumitrinsiu, jei dar yra galima. (Vaižgantas – Kaupui, 1899-07-04/16, *VL* 12, l. 1v)[8]

> Aš pats paprašysiu Tamstą suteikti man žinių apie aną storą davatką šiaulytę, aš jos pamiršau vardą ir pavardę, su kuria Tamsta buvai apie 1900 metus (?) atvykęs į Kulius Telšių ap. ir, rodos, visą kuparą knygų išsivežėt. Man faktai draikos ir pinas; aš nebepajėgiu orientuotis, kada, kam ir kaip buvo įteikiama kontrabanda. (Vaižgantas – Jonui Krikščiūnui-Jovarui, 1924-12-17, *VL* 193, l. 1r)[9]

---

4 Šitai patvirtina publicistiniuose straipsniuose ir laiškuose įvairiems adresatams nuolat pasikartojantys rašybos sistemos pasirinkimo ir konkrečių raidžių rašymo klausimai.

5 Jurgita Venckienė, „Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškojoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905)", *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 39.

6 Žr. Eadem, „Jono Mačiulio-Maironio raštų rašyba ir kalba: Jauniaus sekėjo dinamika", *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 131–148; Eadem, „Antano Baranausko lietuvių bendrinės kalbos teorija: priėmimas Žemaičių kunigų seminarijoje", *Archivum Lithuanicum*, 2014, t. 16, p. 269–294; Eadem, „Antano Baranausko bendrinės rašomosios kalbos idėjos ir jų (ne)realizacija spaudiniuose (XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pradžia)", in: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, t. 4, sudarė Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 87–129.

7 Tumėno laiškai cituojami iš: „Kn. D. Tumėno laiškai kn. Tumui. 1896–1906 m.", *VUB RS*, f. 1, b. D232. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

8 Laiškai Kaupui cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Antanui Kaupui", *VUB RS*, f. 187, b. 11. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris. Penki Vaižganto laiškai Kaupui spausdinti 1988 m. *Literatūros* žurnale: A[ntanas] Eidimtas, „Penki Vaižganto laiškai į JAV", *Literatūra*, 1988, t. XXX (1), p. 68–78.

9 Laiškas cituojamas iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškas – sveikinimas 35 metų literatūrinio darbo ir 40 metų knygnešystės sukakties proga", *LLTI BR*, f. 1, b. 5534.

Akivaizdu, kaip stipriai per 25-erius metus pakito rašyba (*sz – š*, *į – y*, *e – ė*, *u – ū* ir kt.), skyryba. Kaip įrodo Venckienė, tikėtina, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje rašytuose laiškuose, ieškodamas optimalaus rašybos modelio, Tumas iš tiesų *išsibandydavo* rašybą, t. y. eksperimentuodavo naudodamas skirtingas grafemas kartais vos kelių dienų ar savaičių skirtumu tam pačiam adresatui rašytuose laiškuose[10].

Tačiau kintančios rašymo aplinkybės sietinos ne tik su rašybos kodifikavimu. Dalį laiškų – nuo 1892 iki 1904 m. – Tumas rašė spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metu, o cenzūra niekur nedingo iki 1917 m.[11] Nors 1904 m. grąžinama galimybė publikuoti lietuvių kalba, apie spaudos ir žodžio laisvę kalbėti galima tik kaip apie ateities projektą, patvirtintą 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Epochų ir santvarkų kaita, tai, ar veikia, ar jau išnykę cenzūra ir žandarai, labai gerai atsispindi ir Vaižganto epistoliniame diskurse. Veikiausiai 1899 m. birželio 2 d. Tumo laiške Aleksandrui Dambrauskui-Adomui Jakštui prašoma, kad jis persiųstų, tikėtina, straipsnį ar straipsnius (Tumas tai įvardija kaip „buntelį"), o situacija pakomentuojama taip: „Mes prigausime ir Jums pristatysime. Cenzura jug neperleis" (*VL* 9, l. 5v[1]). Tad rašantieji laiškus apie cenzūrą žino puikiai, dėl to ankstyvuosiuose laiškuose esama nemažai šifrų: „[K]uriuos visas iszsiųsk p. Lap. kaipo nuo Vaiszg." (Vaižgantas – Kaupui, 1899-07-04/16, *VL* 12), nutylėjimų. Pavyzdžiui, atsiliepdamas apie Jakšto antilenkišką politinę brošiūrą *Głos Litwinów* (*Lietuvių balsas*) (1902) Tumas rašo: „-Balsas- jau gatavas; neužilgo išvysite. Padarys epoką musu santik." (Vaižgantas – Jakštui, 1902-10-01, *VL* 33, l. 29r). Taip pat nemažai klausimų, apie kuriuos užsimenama, bet laiškuose – saugumo sumetimais – jie neišsakomi. „Žemaitis persakys, ką esmu užmanęs. Tum tikslui reikia man žodžio, išreiškiančio prasmę ‚znicz' [*lenk.* žvakė, ugnis, šviesa][12]. Ką Tamsta misliji? Žinyčia, Žničius, Žinčius ar kiteip kaip?" – apie sumanymą leisti *Žinyčią* Jakštui rašo Vaižgantas (1899-[10]-13, *VL* 14, l. 9r).

Taigi ankstyvojoje Tumo epistolinėje komunikacijoje pertrūkiai, nutylėjimai randasi dėl neįmanomo bendravimo atvirumo. Iš laikotarpio iki 1904 m. rasti tik Vaižganto laiškai kitiems kunigams (Jakštui ir Kaupui). Regina Laukaitytė rašo, kad aktyvaus žandarų sekimo laiku „kunigai tarpusavyje bendravo daugiausia vien laiškais. Tai labai apsunkino aktualių klausimų svarstymą, sumanymų įgyvendinimą"[13]. Visgi aptartos laiškų *tarpininkavimo* bei *preskriptyvinės* galios leidžia kelti prielaidą, kad, nors Rusijos imperijos kultūrinė politika Vakarų gubernijose apsunkino komunikacijos laisvę, susirašinėjimas laiškais, net ir su nutylėjimais, palengvino bendravimą ir sukūrė kitos komunikacinės terpės trūkumą kompensuojančius veiklos modelius.

Bandant glaustai aptarti Vaižganto laiškų raiškos būdus, galima pastebėti, kad nuo pirmųjų epistolinių tekstų Jakštui ir Kaupui matyti Tumo laiškų pasakojimo

---

[10] Šią mintį Venckienė išryškino pranešime „Juozas Tumas-Vaižgantas ir bendrinė kalba", skaitytame 2019-10-10–11 vykusioje konferencijoje „Juozas Tumas-Vaižgantas – lietuvių kultūros *spiritus movens*".

[11] Žr. Benjamin Rigberg, „The Efficacy of Tsarist Censorship Operations, 1894–1917", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1966, bd. 14, h. 3, p. 327–346.

[12] Cituojamų laiškų frazės užsienio kalbomis išverstos ir pateikiamos laužtiniuose skliaustuose.

[13] Regina Laukaitytė, „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje", in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 226.

bruožas – glaustumas ir lakoniškumas. Vos keliais žodžiais ar sakiniais (dažnai vientisiniais arba trumpais sudėtiniais), kartais tik užuominomis atpasakojami įvairūs siužetai, pavyzdžiui: „Liepojuje studentai Vizbarui[14] langus iškriušo ir laikę maldos išsvilpė. Eina didis tardymas. Na, jei Jonas, žmogus šviesus, ir progresista, neįtiko, tai kiti juobesniai neįtiks" (Vaižgantas – Jakštui, 1899-12-17, *VL* 16, l. 11v [6]). Tokio tipo raišką tyrime vadinsiu kronikiniu kalbėjimu, atsižvelgdama į elementariausią kronikos apibrėžtį – kad tai chronologinis įvykių išdėstymas, dažniausiai neaiškinantis įvykių priežastingumo, jų neinterpretuojantis. Toks kalbėjimo būdas, palyginus su ekspresyviais kitų žanrų Vaižganto tekstais, yra tekstinis „pažeidimas", tokia raiška jo publicistinė, kritinė ir grožinė kūryba nepasižymi[15]. „Kronikos" fragmentuose įprastai dominuoja informatyvioji žinios perdavimo funkcija, kronikinis, dar galimas vadinti reportažiniu, kalbėjimas būdingiausias reikalų raštams.

Neretai adresatų laiškams charakteringas panašus lakoniškumas. Svarbu ir tai, kad laiškų adresatai įprastai turi daug užtekstinės informacijos, todėl pakanka metonimiškai nurodyti į situaciją ar objektus. „Tiesioginis balsas", atveriantis „langą į kito asmens gyvenimą", įtraukia adresatą kaip artimą bei pažįstamą, priartina jį prie savosios buities ir būties[16]. Taigi atpasakojimai, informacija apie žmones pateikiami itin glaustai dėl papildomo žinojimo (nors panašios temos publicistikoje išplėtojamos daug plačiau ir raiškiau), pavyzdžiui: „Mano bajorams – nelabai. Užsidegė, kaip sierinį prikišus. Gavau susibarti. Ypykęs, išsitariau, juog pigius lietuvius (tai yra nieko savyje lietuviško neturinčius) šuniui ant uodegos. Bajorai perkreipė – visus lenkus – šuniui ant uodegos" (Vaižgantas – Jakštui, 1903-02-01, *VL* 37, l. 33r). Tiesa, kaip rašyta, kartais glaustumas susijęs ir su savicenzūra, sąmoningu nutylėjimu.

Kartais iš pažiūros kronikiniai, stilistiniu požiūriu neutralūs laiškų fragmentai nustebina ekspresija. Raiškos ekspresyvumas stiprėja, kai imamasi permąstyti santykius su kitais ar savimi, informavimo siekį papildo savirefleksija ir savikūra, mezgasi „sudėtingi epistoliniai santykiai". Pavyzdžiui, 1899 m. birželio 2 d. laiške rašoma apie rūpimus tautinius reikalus, o raiška ekspresyvėja santykiui pereinant į asmeniškesnį nuomonės raiškos (ne reikalų tvarkymo) lygmenį:

> Antras raštas nuo kun. Jono Eidimto[17]. Gimęs ir augęs jisai (Alsėdžių klebonas), kaip ir jo brolis, (Kuršėnų kl.) yra Švėkšnos par. paprastame Žemaitiškame bute; o veizdėk, kaip rašo, kaip apie tėvų kalbą mano ir kaip apie tėvynainius atsišaukia! Vis tai vardai ortodoxijos. Aš dar pirmą sykį tegirdžiu kunigą, kurs renegatystę teip drąsiai vardan principų (!) skelbtų. (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 9, l. 4r)

---

[14] Jonas Vizbaras (1869–1919) – kunigas, knygų ir draudžiamosios spaudos platintojas. Kunigavo Kurtuvėnuose, Darbėnuose, Liepojoje. Vaižganto seminarijos bendramokslis.

[15] Mintį apie įvairių Vaižganto praktikuotų žanrų raiškos panašumus plėtojo Ilona Čiužauskaitė, žr. Ilona Čiužauskaitė, *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

[16] Iris María Montero Sobrevilla, „The Enlightened Letter: Knowledge, Self-Discovery and Literary Creation", *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 2000, Núm. 9, p. 17.

[17] Jonas Eidimtas (1862–1917) – kunigas, platinęs religines knygas ir spaudą. Vaižganto laiškuose dažnai minimas ir jo brolis Kuršėnų klebonas Antanas Eidimtas-Eidėnas (1838–1909), kurstęs nepasitenkinimą aktyvia Tumo veikla, dėl jo skundo Tumui pradėta byla Žemaičių konsistorijoje.

Šauktukais sustiprinama emocija, kuria reaguojama į skirtingas tos pačios kartos asmenų viešąsias laikysenas lietuvių kultūros atžvilgiu.

Ekspresiškai tankesni laiškų fragmentai nebelaikytini „kronikomis" – juose aktyvėja subjekto saviraiška, o emociškai tankėjant laiško turiniui, labai pakinta sintaksė: „kronikos" laiškams būdingi trumpi vientisiniai konstatavimo sakiniai, o ekspresyvesnėse teksto atkarpose, kuriose dažniausiai išsipasakojama arba vertinama aplinka ir kiti žmonės, kitaip komponuojamas sakinys, atsiranda periodai, retoriniai sušukimai; taip pat leksinėje plotmėje vartojami vaizdingesni, gyvesni pasakymai. Pavyzdžiui, 1900 m. laiške Jakštui aprašoma buitis: „Brangus Prieteliau! Lygiai mėnuo sukako, kaip, apleidęs prigustą lizdą, išrioglinau į platesnį pasvietį pasižiūrėtų, kas dedas, ką mįslija ir ką šneka" (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 23, l. 19r). Plėtojamas ankstesniais laiškais įsteigtas santykis ir pokalbis, apmąstoma sava padėtis, savo ruožtu, mąžta informatyviosios funkcijos ir daugėja paprasto bendravimo, išsipasakojimo ir išsikalbėjimo. Šiuose laiškų fragmentuose daugiau vaizdingesnių pasakojimų, apmąstymų ir pasvarstymų, tad ir funkciškai, ir turinio lygmeniu, ir stilistiškai jie nevadintini „kronikomis", o veikiau, toliau pasitelkiant žanrinę analogiją, apybraižomis – tokiais tekstais, kuriuose perteikiamas išgyvenimas, bet jis siejamas su biografine medžiaga. Kai kuriais atvejais Vaižganto laiškų fragmentų raiška artima ir impresijai – akimirkos įspūdžiui, emocijai.

Aptarti bruožai ryškūs 1904 m. spalio 9 d. laiške Jakštui. Reflektuodamas savo padėtį visuomenėje ir kultūroje, Vaižgantas steigia savikritišką ir saviironišką santykį:

> Dabar teip dalykai stovi: naujosjos rašybos lietuvjai-jaunikljai nepameta – dėlto[,] kad aš juos kvailinu; veršjukišką stiljų vartoja – dėlto[,] kad aš senovines knygas peikju; proklamacijas atsirado – dėlto[,] kad aš Vadaktuose; šeimyna bajorui pasipriešino – dėlto[,] kad socijalizmu nuo manęs užsikrėtė. Tfu! Kad juos bala. Pragarsėjau ne darbais, bet liežuvju (gerai užpernjai ir sūdijo už liežuvį). Kiti hundsfotai [*vok.* Hundsfott – mišrūnas (gyvūnas), bailys] nors vienokjai mano, prieš kitus neišsiduoda, bijos terorizavimo ir tyli. Visą pasvietį prisireikja man pripildyti. Truputį „arogancijos" nuo manęs nuėmus ir kitiems pridėjus, būtų neapsakomai gerai. Ale aš tokjo egzorc[t?]o[18] nemoku padaryti. (*VL* 55, l. 50v)

Ironija perteikiama sakinių struktūra, vaizdais („veršiukiškas stilius", „socializmu nuo manęs užsikrėtė", „Kad juos bala") bei pakartojimu: „dėlto[,] kad aš [...]". Ironizuodamas savo viešąjį veidą, Tumas turi galvoje aktyvią viešąją veiklą tautiniais klausimais, kurios kiti „bijos" ir „tyli", o ši ironija nulemia vaizdingą nepasitenkinimo aplinkiniais raišką. Dar vienas panašus pavyzdys:

> Apie mane kaip šun[į] uodžia; [...] Pagaliaus saviejie rengią keršt ą; net iš p[etro]pylės pranešė: pasislėpk su vardu, nes jau per daug ant Jųsų dant[į] griežia. Matyt, idūriau velniui į subinę. To nebijaus, ale man sąžinė biškį ėma griaužti: labai geri, išmintingi

[18] Egzortų maldos – piktąsias dvasias išvarančios, gydančios maldos.

tautiečiai, kurių vengių, įkalbėjo, kad aš per mažas katalikas, o perdidelis wichrzyciel [*lenk.* kurstytojas, maištingas agitatorius], instar [*lot.* kaip] Stojalauskio[19]. (Vaižgantas – Jakštui, 1900, *VL* 23, l. 19v)

Viešosios padėties persvarstymas, bandymai apsibrėžti save prasideda sukūrus bendradarbiavimo aplinką. O pavyzdžiai rodo, kad ekspresija stiprėja tuomet, kai aptariamos ir reflektuojamos emociškai labiau įtemptos situacijos, paskatinančios ir savikūrą.

Intensyvėjanti savirefleksija klostantis epistoliniams ryšiams nulemia dar vieną Vaižganto laiškams būdingą modalumą – išpažintinį kalbėjimą. 1905 m. balandžio 22 d. laiške Jakštui Tumas rašo, kad laiškai yra minčių dalybų terpė, kurioje mainomasi patirtimi ir idėjomis:

Talpingus ir prakilniai įdomius Tamstos laiškus aš, žinoma, visus apturėjau, nors ne ant visų atrašiau. Padėką už juos jaučiu begalinę. Kad mųsų didžiuma netingėtų viens su kitu dalytis mintimis, tikrai, nebūtų taip protiškai apsnūdusi, tikrai, neužsilaikytų teip šaltai, naujoms gyvėnimo sraujoms užėjus. (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 69, l. 59r)

Bendradarbiavimo situacijose formuojasi rašymo kultūra, o patirčių įžodinimas ir pasidalijimas bendraujant su bičiuliu leidžia jas iš naujo persvarstyti (žr. cituotą „[t]fu! Kad juos bala. Pragarsėjau ne darbais, bet liežuvju"). Taigi Vaižganto korespondencijoje taip pat fiksuotini epistolinio subjekto išsikalbėjimai, išpažintys artimiems adresatams. Pavyzdys – 1906 m. rugsėjo 10 d. laiškas Jakštui, kuriame emocingai pasakojama apie nesutarimus su aplinkiniais bei išsikalbama apie iš to kylančias jausenas:

Žinote, dar ką prisipažinsiu? Šitai nuo bajorų į „girininkus" išstumtas, vienat vienas dvi bobas Jastrzęb.[?] teturėdamas, jau suskubau ir su jomis susipjauti – už lietuvystę. Kentėjau, kentėjau, o jos vis mane kiršino, kiršino, užmetinėjo lietuvių akcijai brutalizmą, nekultūriškumą, kol pratrūko ir tiek joms ant mųsų bajorų prišaukiau, kad joms net lūpos sukepo ir nutarė mane vieną protą be širdies turint. Spjaudžiaus paskui dvi dieni. Nė aš norėjau, nė ką pas bobas agituoti. Šimtą kartų buvau prityręs jų ypatingos logikos: dusyk du = skrybėlei (Niedziałkowski) ir... Ak, tas nesuvaldomas temperamentas! Žiūrėk, išpliaukšk po visą pasaulį mano demagogiją ir fanatizmą! Tfu! (*VL* 82, l. 64v)

Epistolinio teksto balansavimą tarp reikalų rašto ir išsikalbėjimo teksto galima apibrėžti pasitelkus du skirtingus epistolinio diskurso vertinimus iš vėlyvesnių Vaižganto laiškų. 1923 m. balandžio 6 d. laiške Joanai Nakutytei-Šernienei[20] Tumas

[19] Stanisławas Stojałowskis (1845–1911) – kunigas jėzuitas, Galicijoje aktyviai dalyvavęs politinėje veikloje ir spaudos darbe. Organizavo valstiečius, leido spaudą, skatino švietimą, bet nesusilaukė Bažnyčios hierarchų palaikymo.

[20] Joana Šernienė (Nakutytė) (1908–1985) – Tumo sesers Marijonos anūkė, viena iš jo globotų ir mokslintų giminaičių.

akcentuoja, kad laiškai turi būti rašomi esant reikalui: „Tu man esi prirašiusi raštų, o aš Tau vis neatsakinėju. Matai, aš labai negreitas šnekėtis bereikalo. Iš viso mano raštų labai nedaug tegauna giminės. Gal tai ir negerai" (*VL* 180, l. [3r])[21]. Kitaip – kaip pokalbio, savirefleksijos ir savikūros tekstus – Tumas laiškus apsvarsto 1918 m. kovo 15 d. laiške Uršulei Urniežiūtei-Starkienei[22]:

> Likęs vienui vienas, atmainiau, ar manyje atsimainė, savo nemėgimą ilgų laiškų. Pirmiau, kai reikdavo jų kasdieną prisiskaityti bent po kelias dešimtis, jie tikrai buvo įgrisę. Dabar, kai per ištisą savaitę negauni žmogus nei su kuo pasišnekėti, nei su kuo susirašyti, laiškai – mielas dalykas. (*VL* 167, l. 1r)[23]

Šiame laiške matome, kad korespondencija traktuojama kaip galinti išpildyti komunikacijos geismą, socialumo poreikį (prieš tai laiške rašoma: „Kad aš nebūčiau jūsų pasiilgęs, nieko nesakyčiau už nerašymą"). Nors abiejose cituotose ištraukose ryški nuomonė, kad laiškai – reikalų tvarkymo įrankis, tačiau pirmuoju atveju pabrėžiama laiško kaip kronikos funkcija, o antruoju jie suvokiami kaip galintys būti ryšius palaikančiais „mielais dalykais" (Algirdo Juliaus Greimo „maloniomis dovanėlėmis"). Vaižganto reikalai dažniausiai susiję su kultūros ir literatūros laukų problematika, o viešoji sfera, kitaip nei laiškai, labiau ribotų savirefleksiją ir saviraišką, net ir steigiant bičiulišką, artimą, retsykiais intymų santykį. Aktualiausia, kad epistoliniame tekste pereinant į išsikalbėjimo režimą vaizdingėja tekstinė raiška, nors galima manyti, kad ryšys abipusis: ekspresyvėjant tekstinei raiškai, epistolinis subjektas priartėja prie tokių savikūros formų, kurios nebūtų pasiekiamos kasdiene kalba.

Galiausiai Vaižganto laiškams būdingas ir dar vienas raiškos tipas – tai žaidybiškas, neretai saviironiškas kalbėjimas, kurį vadinu karnavališku pasakojimo būdu. Jis taip pat sukuriamas jau ankstyvuosiuose laiškuose, pavyzdžiui, Onai Pleirytei-Puidienei: „Laukju nesulaukdamas paliepimo išvažjuoti nuo to puikaus, bet tuščjo kalnjuko, kurį lyginu prie mergelės-‚žąselės': akį verja, širdies netraukja. Bepigu, kad judvi su Zose[24] ne tos kategorijos" (Vaižgantas – Pleirytei, 1904-09-02, *VL* 53, l. 1v). Karnavališkas, žaidybiškas kalbėjimas, panašiai kaip išpažintinis, įprastai išryškėja tada, kai klostosi „sudėtingi epistoliniai santykiai". Vaižgantas žaidybiškumą labai neretai sukuria kūniška vaizdinija. Pavyzdžiui, 1927 m. liepos 20 d. laiške giminaitėms Bronei Klimienei ir Eglei Klimaitei kuriamas toks pasakojimas: „Kaitros stovi nuo pat galo birželio mėn. ne žemiau 20°R, o pakyla iki 35°R. Prakaitas liejos, dulkės troškino, vaišės marino, – vis dėlto iš šios kelionės parsivežiau pusę kilo padaugėjusio svorio. Znočijas, esu sveikas, nors pilvas buvo nuo šalto gėrimo pairęs" (p. 158).

Kūnišką vaizdiniją ir iš jos kylantį karnavališkumą, kuris svarbus aptariant Vaižganto laiškus, galima paaiškinti pasitelkus Michailo Bachtino aprašytą karnavalo ir

---

[21] Laiškai Šernienei cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškas, atvirlaiškis ir laiškas, rašytas ant savo nuotraukos Jonei Šernienei buitiniais reikalais", *LLTI BR*, f. 1, b. 4166.

[22] Uršulė Urniežiūtė-Starkienė (1895–1997) dalyvavo literatūriniuose vakaruose Tumui esant Stokholme.

[23] Laiškai Starkienei cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškas Uršulei Urniežiūtei-Starkienei apie ‚Pragiedrulių' rašymą", *LLTI BR*, f. 1, b. 4170.

[24] Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė.

juoko kaip prieštaros dominuojančiam diskursui sampratą[25]. Nuo reikalų raštų nutolstančiuose laiškuose daug epistolinio pasirodymo, dažnai išryškėjančio per juoko prizmę, pasiūlančią kitokį, neoficialių pasaulio ir žmogiškųjų santykių aspektą[26], kaip nutikdavo įvairaus pobūdžio karnavalinėse apeigose. Bene svarbiausia šiam tyrimui Bachtino studijos idėja, kad nauji bendravimo modeliai sukuria „naujas kalbos formas arba senoms formoms suteikia naujas reikšmes"[27]. Kai kuriuose laiškuose ar jų fragmentuose į pirmą planą iškeliamas fiziologiškumas ir kūniška kalba nutolina nuo laiškams įprasto kronikinio kalbėjimo, o temiškai dažniausiai – nuo reikalų tvarkymo; kūnas (dažniausiai – savas) Vaižganto laiškuose reprezentuojamas kaip natūrali duotybė, bet taip pat dažnai išjuokiamas kaip trukdantis, tarsi materialybė, atskirta nuo dvasinio pasaulio[28], taip siejant jį su „žemuoju sluoksniu" bei įsitraukiant į juoko kultūros apykaitą[29]. Iškalbinga, kad Bachtinas kūniškąjį karnavališkumo aspektą komentuoja per Sančo Pansos kūniškumo (pilvo, apetito, troškulio) ir Don Kichoto idealistiškumo opoziciją: kūniškumas laikytinas į pernelyg rimtą, todėl tiesmuką dvasingumo pretenziją nukreipta idealizmo korekcija. Vaižganto laiškų fragmentuose karnavališkas žaidybiškumas įprastai įsteigiamas per kūniškus vaizdus būtent tuomet, kai norima oponuoti socialinėms, visuomeninėms konvencijoms arba kai priešinamasi pernelyg ryškiam dvasingumui.

Tai gerai matyti epistoliniame dialoge su Pleiryte-Puidiene. 1928 m. gruodžio 7 d. ji parašo Tumui emociškai sodrų laišką:

> Bet į Tamstą dažnai nemigo ir kančių naktimis nuskrieju mintimis. Dažnai dumoju ir jaučiu reikalo išpasakoti savo bedalį likimą, iš kurio vistik neištrukau. [...] Aušta pilkas žiemos rytas. Įgulos bažnyčioj skamba varpai... Veik kas rytą girdžiu jų balsus lyg gedulingą laidotuvių maršą ir ramia širdžia manau apie mirtį... [...] Beja, dar tiktai norėtusi suspėti užbaigti „Tėviškę"... nors ją.
>
> Lovoje gulėdama rašau. [...] Jokių išvadų nedarykite iš šio laiško. Laikyk jį kaip testamentą. Juo tik kai ką norėjau paaiškinti, nes senai nebesimatėm, retai ir trumpai susisiekiam.[30]

O štai Tumo 1928 m. laiškuose Pleirytei-Puidienei itin išreikštas kūniškasis lygmuo:

---

[25] Apie karnavalą kaip kontrkultūros ašį žr. Renate Lachmann, Raoul Eshelman, Marc Davis, „Bakhtin and Carnival: Culture as Counter-Culture", *Cultural Critique*, 1988–1989, No. 11, p. 115–152.

[26] Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, translated by Helene Iswolsky, Bloomington: Indiana University Press, 1984, p. 6.

[27] *Ibid.*, p. 16.

[28] Pavyzdžiui, laiške dukterėčiai Barborai Mėginaitei: „Maudaus Nemune, kur jau 5 žmonės prigėrė, kepu saulėje, esu visas nudegęs, kad net sarmata bus paryžietėms pasirodyti, darbo jokio, o tinginio, kad žinotumei, daugiau, neg aš tikėjaus turįs. Gyvenu viena fizika, psichei visai neveikiant. Tiesa, per bolševikų skandalus buvo ir psichė pajudėjus; buvau net reagavęs ir straipsnį parašęs; ale ‚Lietuvai' jo neįsidėjus, vėl esu radikaliai aptingęs" (1926-06-17, p. 107–108).

[29] Mikhail Bakhtin, *op. cit.*, p. 20.

[30] Cituojama iš: *VUB RS*, f. 1, b. D273, l. 6r [1], [6].

> [M]ane kankina morbus porcicus [*lot.* morbus porcis – kiaulių liga]. Apetitą turiu kaip meitėlis ir tunku kaip meitėlis. Vis taisaus pradėti Golodovką Suvorino metode ir vis nesiseka: išalkstu ir prisidrožiu, nelaukdamas galo. Šiandien mėginu ištikrųjų, kiek valandų išbūsiu neėdęs. 12 valandų jau. (1928-02-22, *VL* 237, l. 13r)

Taip akcentuojant kūniškumą sukuriamas ironiškas santykis su aplinka, o žaidybiškumas oponuoja nusistovėjusioms komunikacinėms ir tekstinėms konvencijoms. Minimas laiškas pradedamas rūpesčiu, padiktuojančiu viso teksto toną: „Pelėnų diena – griežto gavėjimo, atgailiojimo už karnavalo šelmystes ir dantų plovimo diena. Gal delto pajutau prievolę parašyti Jums, visai Lietuvos kolonijai[,] ir pasiklausti Jūsų, kaip ištikrųjų jums visiems ir bet kuriam skyrium sekas" (*VL* 237, l. 13r). Tačiau „atgailioti už karnavalo šelmystes" Vaižgantui laiške nepavyksta. Patosiško Pleirytės laiško registras kontrastuoja su šiuo Vaižganto tekstu, o ironiška distancija ir kūniškomis detalėmis kuriamas epistolinio karnavalo įspūdis. Karnavališkumas laiškuose Pleirytei išsamiau aptariamas poskyryje „Kultūros tarpininko tapatybė".

„Dvasingumo pretenzijai" ir įvairioms tekstinėms konvencijoms Vaižganto epistolinis subjektas priešinasi ir giminėms rašytuose laiškuose (tai išsamiau aptariama skyriaus „Tumo laiškai giminėms: atskiras korespondencijos pasaulis" poskyryje „Laiškų karanavališkumas"). Tačiau jau čia galima pažymėti, kad spektakliškumas ir ironija laiškuose giminėms (ir kituose) neretai pasireiškia ne tik reaguojant į perdėtą dvasingumą, bet ir parodijuojant oficialųjį diskursą, ironizuojant įvairias taisykles ir konvencijas. Kartais parodija įsteigiama kreipiniais, pavyzdžiui: „Ponas Nepaprastasis Pasiuntiny ir Įgaliotasis Ministeri Petrai I ir Madame Petras! Visus supetrėjusius Klimus aš mielai prašau patarnauti man ir šį mano laiškelį įteikti Jo Malonei Petrui II ir Jos Malonei Eglei, viso Biarritz'o Miss'iukei" (Tumas – Bronei, Petrui, Eglei ir Petrui jaunesniajam Klimams, 1932-07-22, p. 373). Būtent karnavališkieji Vaižganto laiškų fragmentai stilistiniu aspektu laikytini literatūriškais, jie artimi Tumo publicistinių ir grožinių tekstų stiliui. Pažymėtina, kad kūniška vaizdinija, su kūnu susijusios metaforos ir palyginimai būdingi ir kitų žanrų Vaižganto tekstams, ypač publicistikai, pavyzdžiui: „Kaip ant nebesveiko kūno votįs, ta lietuvių išeivystė tai šian, tai ten tvinksta, pratrūksta, vėl tvinksta ir taip be galo silpnindami ir be to netvirtą Lietuvos organizmą. Niekas tų vočių pačiose šaknyse negydo, o lengvų patarimų, persergėjimų ir baidymų, kurių nemaža anais metais bėrė mūsų laikraščiai, niekas neklauso."[31]

Apibendrintai sakytina, kad Tumo laiškams būdingi keturi pagrindiniai raiškos tipai: neutralusis (kronikinis), reflektyvusis (impresinis), išpažintinis ir karnavališkasis. Galima sąlygiškai manyti, kad neutralusis tipas labiausiai sietinas su informatyviąja funkcija, reflektyvusis (impresinis) – informatyviąja ir komunikacine, išpažintinis – bene išvien komunikacine, o štai karnavališkasis įprastai suaktyvina estetinę laiškų funkciją. Žinoma, įmanu, kad šios funkcijos vienaip ar kitaip įsisteigia ir kituose laiškų ar fragmentų tipuose. Be to, pastarieji du raiškos būdai gali

[31] J[uozas] Tumas, „Kas lietuvius iš tėvynės varo", *Viltis*, 1910-04-25, Nr. 46 (381), p. 1.

būti siejami su literatūriškumu, t. y. labiau stilizuota, literatūriškai konotuota laiško raiška specifinėse santykio su adresatu situacijose. Pastebėtina, kad literatūriškėjanti raiška neatskiriama nuo epistolinio pasirodymo – dažniausiai sąmoningo dangstymosi kaukėmis, suaktyvėjančio arba siekiant sukurti didesnę distanciją, arba, kaip matysis laiškuose giminėms, numanant laiškų viešumo galimybę. Įvairiaplanės Vaižganto korespondencijos korpuse periodas, adresatas, santykio motyvacija ir kiti veiksniai nulemia skirtingo pobūdžio epistolinius santykius bei sykiu daugiaplanę epistolinių tekstų raišką. Vaižganto laiškai, kaip aptarta skyriuje „Epistolinė tradicija ir Vaižganto aplinka", neretai balansuoja ant viešumo ir privatumo ribos, be to, dažnais atvejais asmeniniai klausimai aptariami vienusyk su bendresniais – visuomeniniais, kartais – darbiniais. Tad rašymo tipai dažnai kaitaliojasi, persipina net ir viename laiške.

Pavyzdžiui, epistoliniame ryšyje su Liudu Gira, išsamiau aptariamame skyriuje „Vaižgantas – rašytojas", įprastai svarstomi literatūros lauko organizavimo reikalai, bet emocinės įtampos situacijose kuriasi emociškai ir ekspresiškai turiningesni tekstai. Tai galima pastebėti 1913 m. gegužės 8 d. Vaižganto laiške, rašytame po sūnėno[32] mirties. Tekstas pradedamas paprastai, kronikiniu režimu pateikiant teiginį be iškalbių stilistinių figūrų: „Dėkui Tau ir Tavo žmonai už užjautimą manęs. Kaziukas mirė. Tai paskutinis asmuo, kuris mane rišė su svėdasiškiais giminėmis. Aš jį mylėjau, nes tai buvo daug vertas jaunikaitis – tikra savo tėvo Liudo atžala. Bet ir užjaučiant neverta perdėti" (Vaižgantas – Girai, *VL* 134, l. 188r). Viso epistolinio teksto raiška panaši į reikalų raštų: trumpi vientisiniai sakiniai, neekspresyvūs palyginimai, mintys išsamiai neplėtojamos („Kaziuko mirtis tiek ir tepaliko žymių manyje; ji ir tesveria drauge su kitais tokiais pat incidentais; viena pati – nedaug", *VL* 134, l. 188r).

Nors epistoliniams tekstams ir konkrečiai aptariamam susirašinėjimui būdingas nulinis erdvėlaikis, pereinant prie asmeniškesnio kalbėjimo – dažniausiai ir emociškai turiningesnio, epistoliniuose tekstuose daugėja nuorodų į kūniškąsias detales, dažniausiai į savo paties kūną, o tekstinė raiška artėja prie reflektyviojo, impresinio arba išpažintinio rašymo. Šio palyginti neišraiškingo Vaižganto laiško apie Kaziuką *post scriptum* kūniškumas paminimas kaip paralelus su gamtiškumu: „P. S. Dabar štai visas sodas baltas it mano galva. Gaila, kad negalite tai matyti" (*VL* 134, l. 188v). Konspektyviai ir nereflektuodamas pranešęs apie skaudžią sūnėno mirtį, laiško pabaigoje Vaižgantas simboliškai palygina baltą sodą su žila galva, sukurdamas šios patirties metaforą: žila galva – senatvės metonimija, o baltas pavasarinis sodas tapatintinas su jaunyste, tačiau jų spalvinė gretybė išryškina patirtą skausmą (senatvė vis dar „žydi", o jaunas žmogus – jau nebe). Vadinasi, išraiškos plotmėje beveik visas laiškas traktuotinas kaip reikalų raštas, bet dalyje jo, perėjus prie asmeniškesnių klausimų, per kūniškumą ir gamtiškuosius vaizdinius išrašomos skaudžios patirtys, tad ir raiška stipriai pakinta.

---

[32] Tai pas Tumą gyvenęs vyriausias sesers Severijos Tumaitės-Méginienės sūnus Kazys Méginis (1888?–1913).

Vėliau Vaižgantas šio įvykio motyvais parašė grožinį tekstą „Ar jau medžiai sprogsta?..". Jame ta pati istorija pateikiama kitokiu pasakojimu, išplėtojant erdvėlaikį, personažų santykius (du pagrindiniai personažai – Kaziukas ir jį mylintis dėdė), net mirtį pateikiant stilizuotai, nors ir vartojant „šiurkščiąją" leksiką, pasitelkiant kūniškus vaizdinius:

> Pirmą ir paskutinį kartą Kaziukui pratrūko plaučiai, šniokštelėjo upelis kraujo, ir ėmė plaučiai gangrenuoti. Kilo nepakenčiama smarvė. Bet visa tai jau nieko nebeišgąsdino. Kaziukas nurimo, išskalavo burną ir atvirto aukštielninkas su kryželiu rankoje laukti paskutiniosios. Šypsojos, meiliai žiūrėjo į savo dėdę ir... kilo, kilo...
>
> Dėdė nebeverkė. Ir jis šypsojos, neatsitraukdamas ir lyg su ranka mojuodamas:
>
> – Sudiev, sudiev, neilgai trukę pasimatysime! Sveikink tėvelius ir bočelius...[33]

Tad laiške įžvelgtinos tik literatūrinės raiškos užuomazgos, visgi šis pavyzdys svarus, nes parodo, kaip viename laiške kaitaliojasi tekstinės raiškos tipai.

Tolesniuose skyriuose epistoliniai dialogai ir polilogai suskirstyti remiantis chronologiniu principu bei atsižvelgiant į epistolinio subjekto vaidmenis, santykį su adresatais ir kultūros lauko realijas, iš akių neišleidžiant tekstų raiškos pokyčių. Kaip rašoma epistolinių dialogų ir polilogų atveju, kintant laiško funkcijoms, kinta ir jų raiška, tad – nors taip pat labai sąlygiškai – galima stebėti chronologišką Vaižganto laiškų raiškos dominantės persikėlimą: nuo kronikinių reikalų raštų judama prie išpažintinių ir karnavališkų epistolinių tekstų.

---

[33] Vaižgantas, „Ar jau medžiai sprogsta?..", in: Idem, *Raštai*, t. 2: *Mišrieji vaizdai*, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 34.

Tumas ir kunigai literatai

Nebereikė didesnių nelygybių, kaip buvo Aleksys ir Jokūbas. O žiūrėk, jiedu tolygiu tautos sėtrintoju ir drauge gaivintoju. Ar tikriau: lietuvių tautos kūnas užsidegė pirmiausia šiuose savo nariuose. Dabar tik spėk, ar jie visai atkris, nusirgę, ar atgaivelės ir kitus artimuosius narius.

Vaižgantas, *Pragiedruliai*

Kultūrinės kunigų literatų bendrijos steigtis

Kaip rašyta anksčiau, ankstyvojoje epistolinėje Vaižganto komunikacijoje (iki maždaug 1905) dominuoja ryšiai su kunigais literatais. Anot Vilmos Žaltauskaitės, Vaižganto veiklos pobūdžio kaitą nulėmė spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas, todėl ji ribine data laiko 1904-uosius[1], taigi knygoje pasirinkta laiškų klasifikacija nenutolsta nuo įprastos Tumo biografijos chronologijos. Ši XIX a. pabaigos–XX a. pradžios komunikacija paliudyta korespondencijoje su dviem kunigais, aktyviais publicistais, kritikais – Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu ir Antanu Kaupu, kurie priklausė artimai Vaižganto kaip inteligento sąmoningumą formavusiai aplinkai. Vadinu šio bendravimo dalyvius kunigais literatais, nes jie buvo rašto kultūros žmonės ir panašiai kaip Tumas steigė tekstinės komunikacijos svarbą šviečiant visuomenę. Vaižganto laiškai į JAV išvykusiam seminarijos laikų bičiuliui Kaupui (ankstyviausias rašytas 1892) yra pirmieji visame išlikusiame Tumo epistoliniame palikime (šis epistolinis ryšys tęsėsi beveik iki Kaupo mirties 1913), o tekstinė komunikacija su Jakštu – vienas intensyviausių korespondencijos naratyvų. Į tyrimą įtraukti 99 Vaižganto laiškai Jakštui (nuo 1895 iki 1930), pastarojo laiškai Tumui išlikę nuo 1903 m.; laiškų Kaupui gerokai mažiau – 12, taip pat turime 17 išlikusių Kaupo laiškų Tumui[2].

Panašaus pobūdžio epistolinės komunikacijos tikrai būta daugiau. Yra išlikusių kunigų Domininko Tumėno[3], Kazimiero Bukanto[4], Pranciškaus Būčio[5], Kazimiero

[1] Vilma Žaltauskaitė, „Apie lietuvybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki 1904 m.", in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo tarp tautos ir valstybės*, sudarė Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 249.

[2] J[uozas] Tumas, „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas", *Viltis*, 1913, Nr. 135 (922), p. 2; Nr. 136 (923), p. 2; Nr. 137 (924), p. 2; Nr. 138 (925), p. 2; Nr. 139 (926), p. 2; Nr. 140 (927), p. 2; Nr. 141 (928), p. 2; Nr. 142 (929), p. 2–3. Kaupo laiškai cituojami skliaustuose nurodant *Vilties* numerį ir puslapį.

[3] Domininkas Tumėnas (1860–1919) – vienas iš *Tėvynės sargo* leidėjų, 1897 m. jį redagavo. Buvo artimas Tumo bičiulis, kurį laiką dirbęs gretimoje parapijoje (Šatėse, o Vaižgantas nuo 1895 m. dirbo Mosėdyje).

[4] Kazimieras Bukantas (1872–1961) – kunigas, kartu su Tumu studijavęs Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune. Nuo 1894 iki 1899 m. Užvenčio vikaras; čia susibičiuliavo su Pečkauskų šeima ir Marija Pečkauskaite-Šatrijos Ragana, su kuria vėliau visą gyvenimą artimai bendravo, bendradarbiavo.

[5] Pranciškus Petras Būčys (1872–1951) – kunigas, teologijos daktaras, bendradarbiavęs nelegalioje lietuviškoje spaudoje. Vaižganto bičiulis, bendradarbis.

Pakalniškio[6] ir kitų aktyvių spaudos ir kultūros darbuotojų laiškų Tumui, kiti kunigai dažnai minimi susirašinėjant su Jakštu bei Kaupu[7]. Žaltauskaitė, nagrinėjanti katalikų dvasininkų socialinę tapatybę, parodo, kad „laiškų rašymas buvo nuolatinė ryšių palaikymo ir keitimosi informacija forma“, bei pastebi, jog neretai tokie laiškai buvę skirti kolektyvinei apykaitai[8]. Aptariami dvasininkai itin daug bendrauja kultūros, spaudos reikalais, siekdami įvardyti ir suformuoti bendro kultūrinio veikimo gaires. Dėl to juos vadinsiu kunigų literatų kultūrine bendrija, nors bendrijos sąvoka čia tinka sąlygiškai: pirma, ji virtuali, daugiausiai steigta ir funkcionavusi laiškuose bei publicistikoje; antra, viso jos vaizdo rekonstruoti neįmanoma dėl negausiai išlikusios korespondencijos. Visgi bendrijos samprata leidžia dalį – ypač bendrijos steigties ir apibrėžties – aspektų laikyti būdingais ne tik konkretiems asmenims, bet, manytina, ir visai aptarsimų korespondentų artimajai epistolinei aplinkai.

Turint galvoje kolektyvinę laiškų apykaitą ir apskritai bendrą kunigų literatų veikimą, keltina prielaida, kad laiško terpė neretai leido steigti ne Aš–Tu, bet Aš–Jūs, pusiau kolektyvinį, besitelkiančios bendrijos santykį. Jis matomas ankstyvojoje Vaižganto korespondencijoje su Jakštu, tarpininkavusiu tarp Tumo ir kitų seminarijos kunigų[9]. Jakštą Vaižgantas laiškuose kartais įvardija kaip visos reikšmingos „kauniškių“ bendruomenės atstovą (iš 1900 m. sausio 25 d. laiško: „Dėku, dėku už gerą žodelį, ypacz ‚nuo visų kauniszkių‘, kurius visus prigudau koncentruoti Tamstos ypatoje; be Tamstos jų garso nei privatiszkamę laiszkę nesigirdėtu“, *VL* 18, l. 14r). Vienijanti veiklių kultūros lauko dvasininkų situacija tekstuose ne tik reprezentuojama, bet ir aktyvinami jų ryšiai. 1904 m. kovo 20 d. laiške Vaižgantas rašo: „Če vėl Turauskys[10] dedikavojo savo vertimą kun. Bilczewskjo: ‚W sprawie socyalnej‘[11]. Norėtųsi pasakyti: Gana, Pone, gana! – nors tais ženklais atminimo esu neapsakomai guodžjamas ir linksminamas“ (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 50, l. 47r).

Taigi šiame poskyryje aptariamas Vaižganto susirašinėjimas su Jakštu ir Kaupu yra visos kunigų literatų bendrijos epistolikos dalis. Ši kunigų literatų bendrija, įtakinga anuomet formuojantis kultūriniams pasirinkimams, paliudijama retrospektyvaus Vaižganto ir Jakšto požiūrio į Kaupo laiškus kaip biografijos šaltinius. Kaupui mirus (1913), Jakštas publikuoja ilgoką straipsnį, kuriame pažymi, kad asmeniškai „neteko jo pažinti“, „bet jo laiškuose [...] yra nemaž žinių, kuriuose, kaip veidrody-

---

6 Kazimieras Pakalniškis, slap. Dėdė Antanazas (1866–1933) – kunigas, rašytojas, publicistas, bendradarbiavęs *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*, *Tėvynės sarge*, *Draugijoje*, *Viltyje* ir kt.

7 Žr. 1905 m. balandžio 22 d. Tumo laišką Jakštui: „Iš skaitlingos korespondencijos jaunųjų kunigų su manimi aš patyriau priverstiną reikalingumą pašnekesių kuopomis“ (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 69, l. 56r[1]-[2]).

8 Vilma Žaltauskaitė, „Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai)“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 418.

9 Nuo 1898 m. Jakštas buvo Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune Šv. Rašto ir bažnytinės teisės dėstytojas, o 1900 m. tapo Žemaičių vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio (1834–1908) sekretoriumi.

10 Kunigas Pranciškus (Pranas) Turauskas (1876–1919) – publicistas, vienas iš *Tėvynės sargo* platintojų.

11 Minimas Lvovo arkivyskupo Józefo Bilczewskio (1860–1923) 1903 m. ganytojiškas laiškas „Socialiniu klausimu“ („W sprawie społecznej“ – NB Vaižgantas apsiriko nurodydamas pavadinimą). Bilczewskis 2005 m. paskelbtas Katalikų Bažnyčios šventuoju.

je, atsimušė prakilni nabašniko dvasia"[12]. Pateikiama Kaupo biografinių detalių, remiantis vienu ilgu 1907 m. Kaupo laišku Jakštui (šiame laiške Kaupas Maironio prašymu pateikė trumpą savo autobiografiją) bei keliais kitais 1906–1913 m. laikotarpiu siųstais laiškais, kurie spausdinami ir percituojami[13]. Vaižgantas 1913 m. *Viltyje* taip pat publikuoja straipsnį „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas". Perspausdindamas 1897 m. Kaupo laiškus, kuriuose jis ragino bičiulį greičiau atvykti gyventi ir dirbti į JAV („Važiuok, pasiskubink, nes paskui bus per vėlu"[14]), Tumas į pristatomą dialogą įveda ir Jakštą, parodydamas, kad kultūros lauke veikiantys dvasininkai buvo saistomi vidinių saitų. „Jei tečiaus nepaklausiau taip karštų kvietimų ir tėvynės neapleidžiau, tai kaltas Adomas Jakštas, tikriau, šita štai ištrauka iš jo laiško, kurią tebelaikau, kaipo brangiausią relikviją"[15], – straipsnyje rašo Vaižgantas. Taigi Tumas, Dambrauskas ir Kaupas priklausė XIX a. pabaigoje iškilusiai lietuvių tautinio atgimimo epochos kunigų – dvasinės inteligentijos – kartai, ieškojusiai viešosios veiklos galimybių, o epistoliniai ryšiai daug prisidėjo prie šios bendruomenės susikūrimo ir palaikymo.

Laiškų viešinimo praktika aptariamo susirašinėjimo, kaip ir visos Tumo korespondencijos, atveju gana dažna. Pavyzdžiui, 1900 m. birželio 19 d. laiške Tumas atsiprašinėja Kaupo, kad spaudoje paskelbė jo asmeninį laišką: „Seniai jau apturėjau teisingus išbarimus už garsinimą privatiškų laiškų. Mea culpa! Aš pats kitam nedovanocziau. Matyk, buvo jis teip charakteriškas o su ščyru atviru parašytas, kad nė norėdamas teip aiškiai-teisingai neperstatysi" (*VL* 21, l. 20r), o 1905 m. spalio 23 d. Kaupas pasakoja Vaižgantui, jog atidavė jo laišką spausdinti: „Tavo pastarasis laiškelis yra taip mums indomus, kad nusiunčiau jį ‚Žvaigždei'. Ar negalėtumei daugiau tokių atsiųsti?" (Nr. 138, p. 2). Būdingą asmeninių laiškų publikavimą galima paaiškinti dovanos apykaitos modeliu – epistoliniai tekstai suprantami kaip visos bendrijos dokumentai, visų reikalas, o ne privati korespondentų nuosavybė, todėl turi cirkuliuoti plačiau. Tai, kad autorystės samprata šioje komunikacijoje neretai skyrėsi nuo šiandienės, rodo ir požiūris į kitus autorinius tekstus, ne tik laiškus. Pavyzdžiui, 1911 m. rugpjūčio 14 d. Kaupas rašo Jakštui: „Tamsta gali mano raštelius, jei kokį rasi geresnį, perspauzdinėti kiek nori. Aš ant savo straipsnelių nededu copyright, galop rašau žmonėms, ne sau."[16] Iš to, kas aptarta, svarbūs keli aspektai. Pirma, matyti, kad šie kunigai literatai priklausė tam pačiam kultūriniam ratui; antra, išryškėja epistolinių tekstų kaip telkiančių reikšmė bei tai, kad jie balansuoja tarp viešo ir

[12] A[leksandras] Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas", *Draugija*, 1913, Nr. 83, p. 301.

[13] Idem, „Kun. Antanas Kaupas", *Draugija*, 1913, Nr. 83, p. 301–308; Nr. 84, p. 373–388.

[14] J[uozas] Tumas, „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas", *Viltis*, 1913, Nr. 135 (922), p. 2.

[15] Tokio Jakšto laiško rasti nepavyko. Tačiau straipsnyje Tumas cituoja ištrauką: „Kada dvi kariuomeni kaujasi, tai galutinis pergalėjimas dažniausiai priguli nuo to, katra kariuomenė pirmiausia atlieka be vado, nes netekę vado, kareiviai tuojau į visas šalis išsiblaško ir tenka giltinei ar neprieteliui. Todelei kiekvieno tikro vado pirmiausia priedermė yra nesitraukti nei žingsnio nuo sargybos, stovėti ten ‚iki paskutiniam kraujo lašui'. Ir ištikro, ko priešininkas labiausia trokšta? To, idant niekur nerastų užimtų sargybų. Tatai kas iš savo valios nuo sargybos pasitraukia, tasai, galima sakyti, eina draug su priešininku, nes priešininkui to tik ir tereikia, kad niekur budrių sargų nebūtų, kad priešingos pusės kareiviai be kariuomenės viršininkų paliktų. Na, o koks gi doras kariuomenės viršininkas gali daryti tai, kas priešininkui patinka?" (*Ibid.*)

[16] Cituojama iš: „Kn. A. Kaupo laiškai pr. A. Dambrauskui, 1907–1911 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E58, l. 15v.

privataus: po Kaupo mirties apie jį tepasirodė du išsamesni straipsniai ir abiejuose gausiai remiamasi asmenine korespondencija, dalis jos skelbiama viešai.

Apie Vaižganto ir Jakšto kaip kultūrinių bendradarbių santykius ne kartą rašyta, neretai pasitelkiant būtent jų epistolinius tekstus. Įdomu, kad Juozas Brazaitis (Ambrazevičius) šių kultūrinių bendradarbių visuomeninę ir kultūrinę veiklą dėl skirtingų autorių polinkių apibūdina kaip labai skirtingą, tačiau apibrėžtiną kaip „jungas": „Išlikę laiškai rodo, kaip artimai juodu bičiuliavos. Du poliai vienas kitą traukė. Juodu taip, kaip Vaižganto raštuose nuolatos sutinkami bičiulių jungai, poros [...]."[17] Palyginimas su jungu – ariamų jaučių pora[18] – reikšmingas ne tik dėl darbo motyvo. Pora – tai itin dažna Vaižganto tekstuose vaizduojamų kultūrinio atgimimo personažų veiksenos forma, todėl ją verta išryškinti. Vaižganto grožiniuose tekstuose broliškumas ar bičiulystė beveik visuomet siejama su kultūringumo pabudimu (*Rimai ir Nerimai*[19] (1915), *Pragiedruliai* (1 dalis – 1918; 2 dalis – 1920) ir kt.), o *Aukštaičių vaizdeliuose* (vėliau *Pragiedruliuose*) artima bičiulystė ir dvejybiškumas taip pat vadinami jungu[20].

Esminės aptariamos komunikacijos santykių linkmės ryškėja nuo pat korespondencijos pradžios. Iš išlikusios biografinės ir bibliografinės medžiagos sunku nustatyti, ar iki pirmojo Tumo laiško Jakštui 1895 m. jie buvo asmeniškai pažįstami, nors pirmojo laiško tonas formalesnis ir gerokai skiriasi nuo vėlesnės korespondencijos – tai leistų daryti prielaidą, jog pažįstami galėjo būti nebent menkai. Kita vertus, pirmoji Tumo publikacija spaudoje pasirodė *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*[21] (1890), o Jakštas šiame leidinyje dažnai spausdindavo savo publicistiką ir eiles. Be to, jame aktyviai skelbta apie Jakšto *Dainų skrynelę* (pirmasis leidimas pasirodė 1894), taigi Vaižgantas apie jo kultūrinę ir dvasinę veiklą tikrai žinojęs[22].

Į pirmąjį Tumo laišką Jakštui pažvelgsiu atidžiau, nes korespondencijos užuomazgoje atsiskleidžia šį kultūrinį santykį palaikę motyvai: straipsnių periodiniuose leidiniuose ir knygų rašymas, spausdinimas, platinimas (spauda), katalikiškoji veiklos ir švietimo paradigma, rūpinimasis visuomenės auklėjimu. Laiškas pradedamas kalba apie „apie pagirtiną ir geistiną užmanymą", kurį Tumas sužinojęs iš kaimynystėje gyvenusio Tumėno. Rašytas 1895 m. gruodžio 30 d., todėl atmestina prielaida, kad „užmanymas" galėjo būti susijęs su Tumo redaguotu *Tėvynės sargu*,

---

[17] Juozas Brazaitis, „Jakšto ir Vaižganto jungas", in: Idem, *Raštai*, t. 1: *Tumas-Vaižgantas, Dambrauskas-Jakštas, Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Pietaris*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980, p. 286.

[18] Žodis „jungas" šia reikšme dabar vartojamas retai, bet *LKŽ* kaip dvi pirmosios reikšmės teikiamos būtent šios: „ariamų jaučių pakinktas ar tai, kas juo vežama" ir „ariamų jaučių pora".

[19] *Rimuose ir Nerimuose* esminga dviejų priešingų elementų trauka, nulemianti artimos bičiulystės santykį. Skirtingo būdo Rimas ir Nerimas karo akivaizdoje suvokia savo brolystę. Rimo ir Nerimo korespondencija su namiškiais taip pat „dviskaitinė": „Melskitės už mus. Rimas. Nerimas" (Vaižgantas, *Raštai*, t. 1: *Vaizdai ir vaizdeliai*, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994, p. 45).

[20] Žr. *Aukštaičių vaizdelių* skyrelio „Pirmieji draugai" poskyrį „Du jungu", kuriame vaizduojama jaunuolių draugystė (*Ibid.*, p. 299–300).

[21] Žr. Jūzapas iš Popszutės, „Įspejimai (uvogos)", *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1890, Nr. 4, p. 26–27.

[22] Jakštas buvo ryškėjanti autoritetinga jaunosios dvasininkų kartos figūra, jis korespondavo ir palaikė ryšius su Antanu Baranausku ir pan.

nes pirmasis jo numeris pasirodė jau 1896 m. sausį[23]. Toliau tekste užsimenama apie Antaną Baranauską: „Žinau, tiesa, kad puikybė tokia yra nů Szviesiausio (Bar.), taigi nors ůlumas apie tikėjimo dalykų grynumą tegul atitraukia Aną nů matematikos“ (*VL* 3, l. 1r), ir apie vertimą: „[T]amę dalykę reikalinga yra mums žinia, ar galime kiekvienam prižadėti dispensą skaityti nekatališkų vertimą, ar pasakyti, kad kiekvienas sau praszytų“ (*VL* 3, l. 1v). Šis vertimas turėsiąs būti skirtas tiems, kuriems jis labai reikalingas, taigi reikia „truputį pasidarbůti dėl visų gero“: „[T]ai bus tikrai ‚zbiorowa jednostka' [*lenk.* kolektyvinis vienetas], naudosys gi tiktai quantum est ad hoc necessarium [*lot.* tiek, kiek šiuo atveju būtina]“ (*VL* 3, l. 1v). Iš visų užuominų galima suprasti, kad Vaižgantas kalba apie *Graudžių verksmų* vertimą, kurio Baranauskas greičiausiai ėmėsi 1897 m.[24], o 1899 m. šie tekstai Tumo iniciatyva buvo išleisti *Tėvynės sargo* priede[25]. Apie šio vertimo publikavimo istoriją Tumas kalba vienoje savo paskaitoje apie Baranauską – kaip šis „prakeikęs“ leidimą, kuriame nesilaikoma autorinio teksto[26]. Regina Mikšytė rašo, kad Baranauskas *Graudžių verksmų* vertimą 1898 m. pirmiausia siuntęs tuometiniam Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune rektoriui Justinui Silvestrui Dovydaičiui[27], o *Tėvynės sarge* netrukus paskelbta, jog aptariami tekstai pasirodys kaip priedas. Tokia skuba leistų toliau laikytis prielaidos, kad tas sumanymas ir buvęs labai reikalingas giesmių vertimas. Šią mintį pagrindžia 1899 m. birželio 2 d. laiškas Jakštui, kuriame Vaižgantas reaguoja į Baranausko „prakeiksmą“ ironizuodamas jo poelgį bei tęsia jų korespondencijoje jau plėtotą temą: „Didis tai darbas! Man baisu, kad vietoje padėkavonės neužsipelnytume niech szczęścia nie dozna [...]! [*lenk.* tegul laimės nepatiria tas [...]!] Koks tai kvailas, atkaklus ir nekrikščioniškas išsitarimas! Sunku įtikėti, jog širdyje autoriaus ‚Anykščių šilelio' galėjo pasidaryti tokia evoliucija“ (*VL* 9, l. 7v). Nusiviliama Baranausko solidarumo jausmo stoka (jam savas žodis svarbesnis už „visų gerą“), nes Tumui kolektyvo nauda, regis, esmingesnė nei individuali autoriaus valia. Kertinis šiame korespondencijos fragmente bendrumo pojūtis (Tumas rašo: „Vienog mėginsime mes, jei jau tie, kam Dievas davė tikrai užtenkanczias dovanas, nenori tuomi užsiimti“, *VL* 3, l. 1r) bei tai, kad individuali veikla suprantama kaip indėlis į visuomeninį gėrį („truputį pasidarbůti dėl visų gero“).

Laiškai Kaupui pradedami rašyti studijų seminarijoje laikais. Pirmajame įvardijama istorinė kultūrinė seminarijos dvasininkų situacija:

---

[23] Aleksandro Merkelio manymu, *Tėvynės sargo* organizavimo genezės reikėtų ieškoti dar 1893 m. tarp klierikų Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune (Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*: 3-iasis fotografuotinis leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 59).

[24] Alfonsas Motuzas, „Seinų vyskupijos dvasininkijos indėlis į *Graudžių verksmų* sklaidą Lietuvoje“, *Logos*, 2012, t. 71, p. 155.

[25] Žr. [Antanas Baranauskas], „Graudųs verksmai ir kitos naujosios giesmės, žinotinos žmonėms katalikams, ypacziai-gi iszdavėjams maldakningių“, *Tėvynės sargo* priedas, 1899, Nr. 2.

[26] Žr. Doc. p. e. J[uozas] Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas, 1835–1902*, Kaunas: „Vaivos“ B-vės Leidinys, 1924, p. 38. Tas, Vaižganto žodžiais, „ganytojo palaiminimas“ skambėjo taip: „Niech szczęścia nie zazna ten, kto choć jedno moje słowo ośmieli się zmienić!“ [*lenk.* Tegul niekada nepažįsta laimės tas, kuris nors vieną mano žodį išdrįs pakeisti!].

[27] Žr. Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 242. Justinas Silvestras Dovydaitis (1834–1901) 1860–1864 m. buvo Valančiaus sekretorius, nuo 1897 m. užėmė rektoriaus pareigas Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune.

Pas mus gi... Pasigailėk, Vieszpate! Pandziejus užklupo ant mus, kaip giltinė su dalgę už lietuv.: matyk tai pariszkadija lenkavimui[,] „pamatui musų dvasiszko ir socijaliszko gyvenimo". Todėl mes tupime kaip žiurkės po szlůtą i po polskiemu gięmbujem [*lenk.* lenkiškai tarškame], a po litaucku [*lenk. žarg.* lietuviškai] tik tai vogczią. (*VL* 1, l. 26r)

Po Kaupo mirties Tumas paaiškina pirmojo išlikusio 1892 m. laiško parašymo aplinkybes – kad gavo iš Detroito Kaupo laišką, kuriuo šis pranešęs, jog vėl mokosi kunigų kolegijoje. Būtent į šį laišką Tumas reaguodamas atrašo: „Nu, nesitikėjome, kad tu apsukęs visą pasaulį papulsi vėl į tą paczią punktą, isz kuro buvai iszsprukęs! [...] Matyt' Dievo apveizda! reiks tau kunigu buti. Důk, Dieve, kad butu su naudą, nes asz visados pripažindavau tau gerus norus" (Vaižgantas – Kaupui, 1892-08-25, *VL* 1, l. 24r). Antrasis laiškas Kaupui, rašytas 1893 m. vasario 29 d., įdomus tuo, kad jame labai anksti atsiskleidžia seminaristo Tumo kunigystės pasirinkimo motyvacija:

Lietuva! Na! Kad ne Ji, gal ir asz seminarijoje nesėdėczio, bet jau buczio kur Sibirijoje ant uždarbių, kaip ir kiti mano draugai. Nežinau, kas kaltas (neva pats rusiszkas mokinimo sistemas), kad isz pat pradžios protiszko iszilavijimo įkrito į domę utilitarizmo manija; tiktai asz kiteip ją supratau ir visa apvercziau ne ant abelno gero, bet tiktai ant savo artimesniųjų sąsiedų gero, ir ne ant medžiagiszko, bet labiaus budiszko. Szitai dėl ko asz niekados dar nemislijau apie iszstojimą, o tů labiaus apie iszvažiavimą į Ameriką. (*VL* 2, l. 28r)

Bendradarbiavimo, bendrabūties būsena yra ne tik geistinas vertės objektas, bet ir motyvas dirbti dovanos apykaitos labui. Šiame Tumo laiške dominuoja būsimasis laikas, projektuojamos ateities vizijos: „Vienkart įsikabinęs turiůs abiemis rankomis. Kiek spėkos iszturės – darbůsiůs, o jei patingsiu – nesiskųsiu ant kokio-ten fatum [*lot.* likimo]" (*VL* 2, l. 28r).

Korespondojant su Kaupu aktualizuojama laiško kaip dovanos specifika (laiškų prašymas, troškimas) ir noras pratęsti komunikaciją: „Paraszyk ilgą, ilgą rasztą, jei turi laiką, o jei ne – tai ne, nes ir asz baisei neturiu: ‚de actibus humanis'[28] kalu apsiputojęs" (Vaižgantas – Kaupui, 1892-08-25, *VL* 1, l. 24r). Kaupas panašiai geidžia šio pokalbio tąsos: „Rašyk man dažniau" (1905-04-18, Nr. 135, p. 2), „Rašyk daugiau" (1906-02-10, Nr. 139, p. 2). Tikriausiai 1898 m.[29] balandžio 2 d. laiške, kuriame kreipiamasi „Bałandėli!" (artimą santykį steigiantis įvardijimas, semantiškai sietinas su žinios perdavimu[30]), pabrėžiamas informacijos sklaidos poreikis: „Nuobodžiuoju, seniai begirdėjęs tavo burkavimą: labai jau tinka nors truputis užmarinių žinių; savųjų net par daug" (Vaižgantas – Kaupui, *VL* 5, l. 5r). Taigi laišku perduodamos asmeninės naujienos ir žinios apie kultūrinę veiklą JAV, o epistoliniai tekstai abiem korespondentams yra efektyvesnis savižinos ir informacijos sklaidos

---

[28] Tikriausiai minimas Jeano François Perino (1702–1783) *Traktatas apie žmogaus elgesį* (*Tractatus de actibus humanis: In seminario episcopali Namurcensi dictatus*, Lovanii: [s. n.], 1774).

[29] Autografe neįskaitomi metai.

[30] Balandis alyvmedžio lapu Nojui pranešęs gerąją naujieną apie rastą žemę (Pr 8, 11).

įrankis nei viešos publikacijos: „Aprašyk tikrąjį stovį *Lietuvoje*, nes iš Amerikos laikraščių reiktų spręsti, jog lietuviai susidarė net savąją... respubliką", – rašo Kaupas Vaižgantui 1905 m. spalio 23 d.[31] Be to, laiškai veikia ne tik kaip žinios perdavimo, savirefleksijos ar bendruomenės telkimo tekstas, bet ir kaip sklaidos terpė siunčiant kitus tekstus. Pavyzdžiui, Jakštas ir Vaižgantas dalijasi spauda, o kiti tekstai (straipsniai, apžvalgos ir pan.) į būsimus spaudos leidinius dažniausiai keliauja laiškais. Apie efektyvias laiškais vykusias spaudos leidinių dalybas rašoma 1902 m. lapkričio 15 d. Tumo laiške Jakštui: „N306 neturiu ir be jųsų gal negausiu. Prisiųskite" (*VL* 34, l. 30r); 1904 m. vasario 17 d. laiške: „Neturint kitų knygų, gerai ir laikraštys: Tamsta man retkarčjais atsjųsk po keletą NN [rašoma apie latviškus laikraščius – *A. K.*]" (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 49, l. 45v). Ta pati situacija paliudijama ir korespondencijoje su Kaupu, pavyzdžiui, Kaupas rašo Tumui: „Tėvynę šių metų surinksiu ir Tau pasiųsiu. Turime jau 7 numerius. Ant Seimo nori ją numušti, nes per daug kaštuojanti; jeigu oponentams nusisektų tai padaryti, išleidinėtumime tuomet su Žilinsku, apie ką jau seniai šnekėjova" (1899-08-02)[32].

Itin aktualu atrodo tai, kad aptariamų korespondentų laiškuose dedami kultūrinės bendrijos pamatai: kuriamas kultūrinės bendradarbystės siužetas bei apsibrėžiamos kultūrinių ryšių ašys, laiškas įsteigiamas kaip geistinas bendravimo pradžios ar pratęsimo diskursas, išsiskiriantis bendradarbyste. Rašydamas apie tautos sampratos radimąsi ir kultūrinį bei visuomeninį idealizmą, Marijus Šidlauskas išryškina individualų subjektą kaip kolektyvinio subjekto metonimiją ir teigia, kad XIX a. pabaigos–XX a. pradžios inteligentai traktavo savo veiklą kaip reprezentuojančią visos tautos interesus: „Mūsų pirmiesiems inteligentams reikėjo išreikšti naują žmogiškosios būties aspektą. Menkutė krašto gyventojų dalis, nedisponuojanti materialiniais ištekliais, sąmoningai tampa didžiulio organizmo – tauta virstančios liaudies – interesų reiškėja."[33] 1899 m. birželio 8 d. Vaižganto laiške matome, kaip epistoliniame diskurse vyksta *mes* telkimasis: „Teikkis dėlto įduoti jam žinelę, kad mes turime laukti, kad galėczio pasikviesti ir kun. Domininką [Tumėną – *A. K.*]" (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 11, l. 8r). Tais pačiais 1899 m. Tumo epistoliniame dialoge su Jakštu išryškėja, kaip būtent per empatišką („meilės") santykį kuriama intymi bičiulystė, neatsiejama nuo bendro veikimo:

> Apie meilės ženklius geriaus nė nekalbėti: Tamstos širdį pergerai suprantu, viską už gerą priimu ir nieko ko daugiaus netrokštu, kaip tiktai vieno – kad Tamstos širdyje galėčiau koilgiausia pasilikti. Tas man jau perbrangiai už viską užmokės. Tad gi teikkitės po senovei pasinaudoti manim, kątik galėsiu, viską išpildysiu. (Vaižgantas – Jakštui, 1899 m. laiškas, *VL* 7, l. 3r)

Vadinasi, kultūrinė bendrija grindžiama bendru darbu: „Nu, tiek to: pagyvensime-pamatysime, o tuotarpu į darbą" (Vaižgantas – Jakštui, 1901-11-05, *VL* 29, l. 25r).

[31] J[uozas] Tumas, „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas", Nr. 138, p. 2.
[32] Cituojama iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Tumui J. Iš Vaižganto archyvo", *VUB RS*, f. 1, b. F10.
[33] Marijus Jonaitis [Šidlauskas], *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldėja, 1994, p. 45.

Anot Vytauto Kubiliaus, iki XX a. 2-ojo dešimtmečio „[l]ietuvių kultūrinis gyvenimas, kuriame dalyvavo saujelė pašauktųjų, tebebuvo gana fragmentiškas, be susiklosčiusių tradicijų podirvio ir nuolatinės dvasinės įtampos"[34]. Epistolinis diskursas neretai telkė šias „tradicijų podirvį" apsibrėžti ir suformuoti bandančias „saujeles pašauktųjų". Tikėtina, kad aptariamoje epistolinėje komunikacijoje dažnas apsibrėžimas vienu *mes* vardu yra intencionalus bandymas įsteigti ir įprasminti pačią bendriją, susiformavusią iš bendrų idėjų vienijamų asmenų. Šią mintį pratęsia 1904 m. gegužės 23 d. Vaižganto laiškas Jakštui, kuriame bendradarbiai pavadinami „vienaširdžiais" ir „vienadūšiais": „Kad vienaširdžjai, vienadušjai užsuka ant mano kalneljo, sakau nepagražindamas, kaip saulė mane nušviečja. Dėkui-gi, daugumas ir neaplenkja; tad ir jau jųs, tolimiejie[,] nedarykite perdideljų ceremonijų" (*VL* 51, l. 48r).

Iš to, kas pasakyta, atrodytų, kad steigiamasis *mes* ryšys turėtų būti skirtas dvasininkų lieratų bendrijai apibūdinti, į kurią ankstyvuosiuose laiškuose orientavosi Vaižgantas. Pavyzdžiui, svarstydamas galimybę leisti vien kunigų laikraštį, Jakštas 1904 m. spalio 12 d. laiške Vaižgantui aiškiai artikuliuoja priklausomybę *mes* per opoziciją *mes*–*jie* (kunigai *vs* „svietiškieji"):

> Tiesą pasakius mane ima abejojimas: ar pas mus galimas laikraštis, kunigų išleidžiamas. Vedimui laikraščio reikalinga juk šiokia tokia laisvė, reikalingi sądirbiai. [...] Tegu tais dalykais užsiima svietiškieji. Jie turi pilną tiesą tuose dalykuose neatsižiūrėti ant dvasiško autoriteto, tai tegu ir daro „nastuplenie" [*rus.* наступление – puolimas]; o mes pasilikkime arriegarde [*pranc.* arrière-garde – užpakalinė apsauga, t. y. karinis dalinys, dengiantis pagrindines pajėgas] arba lietuviškai sakant užpakalyj. Kai jie galutinai iškovos tiesas ir dėl naujos rašybos ir grynai lietuviškos kalbos, tai ir mes galėsim be baimės atsitraukti nuo apipelėjusio bažnytinio musų žargono. (P. 14)

Tačiau 1904–1905 m. korespondencijoje ekspresyvesne kalba mintis reikšti imantis Vaižganto epistolinis subjektas kritiškiau permąsto dvasininkų bendrumo idėją kultūros lauke. Ryškus to pavyzdys – 1904 m. spalio 24 d. laiškas Dambrauskui, kuriame Tumas rašo:

> Apie kooperativišką kunigų trjusą ir aš turju neapsakomai menką supratimą. Ar Dievo prakeiksmas, ar kas: kaip tiktai kunigas – nė platesnjų pažjurų, nė draugijos reikalų supratimo, nė noro nors pirštą pakrutinti daugjaus, neg to parapijos reikalauja. Kartais, tiesa, pirštą kyšteri, bet vien iš atžvilgjo į agituojančjo personą, o ne į idėją. [...] Dabar, Dieve man padėk, kad aš kur bevažjuočjau ir ką nors megsti bepadėčjau – kunigų sėklės bergždžjos esama. (*VL* 56, l. 51r)

Ginčai su dvasine vyresnybe ir kitų dvasininkų, nenorinčių įsitraukti į kultūros darbus, palaikymo stoka nulemia kitą epistolinį dialogą įprasminantį veiksnį – ben-

---

[34] Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sūpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 52.

drą susipriešinimą su šiais opoziciškais kunigais, dažnai – oponuojančiais „litvomanų“ pažiūroms ir veiklai. Pereinant prie šios opios nesutampančių pažiūrų temos, laiškai emociškai tankėja, juos galima priskirti reflektyviajam, o kartais – ir išpažintiniam tipui. Iškalbingas 1905 m. vasario 16 d. laiškas, kuriame aprašomi santykiai su dvasininkais:

> Aš baigiu trokšti šitoje garbingoje atmosferoje. Konauninkas Styra[35], kad *jam didis pilvas persprogtų* [čia ir toliau išskirta mano – *A. K.*], *mindžioja mane su purvinu savo batu* kasdieną. Kenčiu, dantį sukandęs ir ašaras rydamas. Po du kart ant dienos pasigaili, kad neesi svietiškame stovyje ir ne gali už brutališkumą *su krėslu į kaktą drožti*. Pildau savo pareigas, kiek tik galėdamas; žmonėms visą širdį atiduodu; doriškai neesu prasikaltęs, įpročių neturiu, – o jisai draug su vyskupu nuolat prikaišioja tepiditatem [*lot.* abejingumą], „liberal-demokratizmą“ – naują titulą, alum apsigėrimą, ba! ėjimą prieš visus kunigus. Kadą kiti kunigai, girdi, vakaruškas naikina, aš prie jų butent raginu (žiūr. mano korespondenciją V. Ž. [*Vilniaus žiniose* – *A. K.*] „Minakalnis“, kurios nepasirūpinę suprasti, prišaukė Kaune penkius bosus mano nedorumo); kadą kiti, girdi, luomas taikina, aš žemesniuosius kurstąs (žiūr. mano korespondenciją V. Ž. „Iš Švainikų“). „Kam gi jis rašo apie blogą padėjimą dvarų kumietynų: juk dvaruose ponai gyvena!!!“ šaukiąs Paliulionis. O *man net kepenos vartos*, girdžiant, jog kunigams tevalia prasčiokus uiti, juos išnaudoti, o prieš dvarponius, *iš kurių tiek naudos kunigui, kiek iš lauku bėgančio šuns* tėra, reikia vien stypčioti ir už viską girti. (*VL* 67, l. 57r)

Išskirtos vietos rodo, kaip permąstant kitų kunigų veiklą, ją kritikuojant bei apibrėžiant savo padėtį pasirenkami vaizdingi kūniški palyginimai („iš kurių tiek naudos kunigui, kiek iš lauku bėgančio šuns“), hiperbolės („kad jam didis pilvas persprogtų“, „man net kepenos vartos“), metaforos („mindžioja mane su purvinu savo batu“). Pabrėžtina, kad vaizdingumas ir kūniškumas koreliuoja tiesiogiai, o „didaus pilvo“ motyvas sukuria ryškų kontrastą tikėtinam dvasiškio dvasingumui – taip pastiprinama ironija. Komunikacijos laiškais abipusiškumas nulemia lygiavertiškumą, kuriame „patikėtiniu“ tampama tik „patikint“[36]. Permąstant santykį su dvasininkų luomu, epistoliniam subjektui ir korespondentui sukūrus pasitikėjimo ryšį, „patikėtiniui“ Jakštui išsakomas nusivylimas, ironizuojamas padėties absurdiškumas – priklausymas dvasininkų luomui, o kartu – neįmanoma identifikacija su dvasinės vyresnybės narių veikla ir pažiūromis.

Taigi 1904–1905 m. laiškuose nusiviliama bendro dvasininkų kultūrininkų darbo galimybe ir imama ieškoti alternatyvių veiklos modelių. Tiesa, Vaižganto epistolinis subjektas specifinį ryšį su religija ima reflektuoti labai anksti (nuo pirmųjų laiškų Kaupui, taip pat XX a. pradžios laiškuose Jakštui), pabrėždamas, kad dogmos dalykai jam ne tiek svarbūs, kiek vidinė moralė ir natūralumas: „Devočjausjasys dalykėlys irgi ne kaipo toksai man rūpi, bet kaipo širdies, par excellence, veikalas, dapildantys

---

[35] Romualdas Styra (1841–1915).
[36] Žr. Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982, p. 47–52.

proto, par excellence, veikalus" (Vaižgantas – Jakštui, 1903-12-30, *VL* 47, l. 43 [8]). Vadinasi, jau ankstyvuosiuose laiškuose formuojasi paradigminė Vaižganto nuostata – ne ortodoksiškas, bet protu suvoktas, apmąstytas ir kaip geriausia alternatyva priimtas tikėjimas.

1905 m. vasario 16 d. Vaižgantas išreiškia požiūrį į krikščionių bendruomeniškumą – dvasininkų luomas turi steigti vienybę, tapti egalitariškos bendrijos pirmavaizdžiu, tačiau nevyksta nei viena, nei antra:

> Kunigija, ta pirmoji užmazga krikščioniškosios meile surištos draugijos, ut unum sint [*lot.* kad jie būtų viena][37], tai banda žvėrių; sacerdos sacerdoti lupus est [*lot.* kunigas kunigui vilkas yra; aliuzija į *lot.* homo homini lupus est]. Gyvendamas pašonėje kunigų policeiskio-džiakono plepiko [Styros – *A. K.*], prisiklausau tiek gero, kad net vemti verčia. Jerarchia, kunigų laipsniavimas – tai ne šeimynų surėdymas, kur vienas yra tėvas, kitas dėdė, trečias sūnus; bet senovės luomų palaika, kadą augštiesiems privalėje be apeliacijos skriausti ir mindžioti žmonišką ypatą žemujų. (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 67, l. 58r)

Griežtai per katalikiškų pažiūrų prizmę bendruomeniškumo ribas apibrėžiantį *mes–kunigai* santykį Tumas ironizuoja ir anksčiau, pavyzdžiui, 1903 m. spalio 23 d. laiške Dambrauskui, pasakodamas, kad kai kurie dvasininkai neigiamai vertina visuomenėje veikiančius kunigus:

> Jačinauskys[38] padarė propoziciją Lietuvjus praminti Emdete (MDT) sulyg vokiškąjį Hakate (HKT)[39] = Mačiul. / Dambr., Tum. [Mačiulis, Dambrauskas, Tumas – *A. K.*] Girdi, benepradėsją gėdėtis savo darbo. Matai, kad lengva kitus užgėdinti ir kaip sunku pačjam gėdėtis! (*VL* 44, l. 40v)

Šiuo atveju prisiimamas visuomenės vedlio vaidmuo, nes iš kitų dvasininkų išsiskiriantys kunigai visuomenininkai metonimiškai reprezentuoja visą tautą („Lietuvjus praminti"). Svarbu, kad Vaižganto išskirti trys „vedliai" yra literatai. Nepasiteisinusios kultūrinės dvasininkų veiklos tema plėtojama ir vėlyvesniuose Vaižgan-

[37] Cituojama frazė iš Naujojo Testamento, „Jėzaus maldos" (Jn 17, 22). Ji išreiškia krikščionių vienybės idėją. Platesnis fragmentas: „Ir tą šlovę, kurią esi man suteikęs, / aš perdaviau jiems, / kad jie būtų viena, / kaip mes esame viena: / aš juose ir tu manyje, / kad jie pasiektų tobulą vienybę / ir pasaulis pažintų, / jog tu esi mane siuntęs / ir juos myli taip, kaip mane mylėjai" (žr. *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, vertė ir parengė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 1709–1710).

[38] Tikriausiai turimas galvoje kun. Cezaris Jačinauskas (1860–1923), apie kurį ankstyvesniame laiške Jakštui Vaižgantas rašo: „Aršiausis Gloso peikėjas esąs Rietavo Jačinauskis su savo šeimyna. Cezaris – bepautis; jo šeimyna – šovinistai" (1903(?)-03-20, *VL* 39, l. 35r). Minimas Jakšto *Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie* (1902).

[39] Santrumpa MDT padaryta pagal vokiškąjį HKT (*Deutscher Ostmarkenverein*) – nacionalistinę 1894 m. įsteigtą organizaciją, besirūpinusią vokiečių kultūros (ypač kalbos) įtvirtinimu Rytų Prūsijos teritorijose, kur buvo daug lenkų. HKT, vadinama pagal jos steigėjų pavardžių pirmąsias raides (Ferdinando von Hansemanno, Hermanno Kennemanno-Klenko ir Heinricho von Tiedemanno), turėjo artimų ryšių su vyriausybinėmis organizacijomis, todėl kartais buvo leidžiama imtis šiurkščių ir agresyvių veiksmų (galbūt dėl to Jačinauskas ir siūlo „gėdytis").

to laiškuose, kur literatų „MDT“ programa atskiriama nuo kitų dvasininkų veiklos: „Koktu, ar žinai, darosi, matant, jog viskas, kas tiktai įgyja klerikališką dėmę, pradeda eiti nerangiai, nevykusiai, niekam negali užimponuoti. L. L. [*Lietuvių laikraštis – A. K.*] tiesiog skandališkai netikęs, negyvas ir gailu tik Jakšto ir Maironio firmos (bent pavardžių ir vienat vienų gražių straipsnių)“ (1905-01-29, *VL* 64, l. 56r). Ta pati mintis apie Jakštą ir Maironį kaip pernelyg gerus kai kuriems nekokybiškiems spaudos leidiniams Vaižganto pakartojama tą pačią dieną rašytame laiške Onai Pleirytei-Puidienei: „Eina be redaktoriaus [*Lietuvių laikraštis*]; nėkų prikemša patsai neapsišvietęs Smilga[40]. Gailu tik Maironio ir Jakšto vardų, ką ten ~~retkarčiais~~ pasirodo. Kad būtų geras redaktorius, ir tasai laikr. turėtų vietos terp Lietuvių“ (*VL* 65, l. 4v [3]). Kritikos motyvas ir nusivylimas stiprėja chronologiškai vėlyvesniuose laiškuose, nesutapus „idealiam“ požiūriui ir realiai situacijai.

Beje, Kaupo korespondencijoje taip pat svarstomi vieningos bendrijos klausimai. Jo laiškuose dažnai minima „draugija“, pavyzdžiui, rašytuose Jakštui: „Mane daugiausiai interesuoja draugijos klausimai“; „[D]augelis žmonių nesupranta priderančiai draugijos klausimų [...]. Todėl susimaniau aprašyti bent apskritais ruožais tą sociologijos dalį, kur yra kalba apie sociales spėkas, veikiančias draugijoje“[41], ir pan. Kaupas draugijos terminą vartoja kaip sinonimišką visuomenei (iš *lenk.* towarzystwo), taip paryškindamas egalitariškumą, asmeninį suinteresuotumą bendrais tautos klausimais. Draugijos ir vienybės tema svarbi, bet – kaip ir Vaižganto laiškuose – projektuojama „kunigiška“ bendrija galų gale įvardijama kaip nepasiekiama: „Nesistebėk, kad bendruose tėvynės reikaluose pas mus nėra vienybės. Gyvename svetimoje šalyje, niekas mūsų čia nespaudžia, – taigi ir nėra veiksnio, kur trauktų krūvon priešingus kits kitam elementus“ (Kaupas – Vaižgantui, 1906-02-10, Nr. 139, p. 2). Minėdamas „priešingus kits kitam elementus“, Kaupas atliepia Jakšto ir Vaižganto epistoliniame dialoge ryškų poros, jungo motyvą: bendrijai funkcionuoti būtinas vienijantis ir jungiantis pagrindas, galintis magnetiškai pritraukti net ir skirtingų energijų polius (aptariamu atveju jungiantis pagrindas buvęs negatyvus – priespauda, spaudos draudimas).

Draugijos tema Kaupas į lietuvišką spaudą rašė laiškus ir publicistinius tekstus, kuriuose daugiausiai plėtojami Amerikos lietuvių kultūros klausimai. 1906 ir 1907 m. šie publicistiniai tekstai-laiškai išleisti rinkiniais *Karvojaus laiškai* ir *Patrimpo laiškai*[42]. Kaupas formuluoja: „Šiuose laiškuose raginau savo skaitytojus, kad pamylėtų Lietuvą, tokią, kokia ji yra, ir rūpintųsi suteikti gerovę d a b a r t i n e i Lietuvai.“[43] Galima manyti, kad laiško forma pasirinkta dėl Kaupą nuo Lietuvos skiriančio atstumo, per epistoliką akcentuojant fizinį nuotolį: kartu pabrėžiama ir bendrystė, ir atskirtis. Kita vertus, būtent laiškai leidžia išryškinti įtampą tarp artimo (draugiškumas) ir svetimo (kai kalbama iš viršesnės pozicijos atsitolinus, beveik di-

[40] Antanas Smilga (1864–1920) – spaudos darbuotojas, Sankt Peterburge leidęs pirmąjį legalų lietuvišką laikraštį *Lietuvių laikraštis* (1904–1906).

[41] Cituojama iš: A[leksandras] Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas“, *Draugija*, 1913, Nr. 84, p. 380, 374.

[42] K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, Shenandoah, Pa.: „Zvaigzdes“ Spaustuveje, 1906; Idem, *Patrimpo laiškai*, Shenandoah, Pa.: „Zvaigzdes“ Spaustuveje, 1907.

[43] Idem, *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, p. 3.

daktiškai). Pavyzdžiui, dvyliktajame *Karvojaus laiške* („Kaip reikia skaityti") rašoma iš *visažinio* kritiko pozicijos: „Didelė nauda yra iš atsakančio skaitymo tokių knygų kaip: ‚Apie žemę ir kitus svietus'[44], ‚Geografija'[45], ‚Fyzika'[46] ir tt., bet Dembskių[47], Šventmikių[48] ir kitų ‚apšvietėjų' raštai gali būti drąsiai be jokios skriaudos žmonijai įmesti į ugnį..."[49] Atmetami kairiųjų pažiūrų veikėjų (Vladislovo Dembskio, Stasio Matulaičio) veikalai, o priimtinais vadinami Petro Vileišio, Juozo Adomaičio-Šerno tekstai. Adresatas nurodomas jau pirmajame laiške – tai visi tautos žmonės: „[S]tatysiu jums, geri mano laiškų skaitytojai, įvairius klausimus, ant kurių tikitės noriai ir sąžiningai atsakyti"[50], o laiškas laikomas parankiausia terpe užduoti klausimus taip, kad skaitytojas būtų įpareigotas į juos ieškoti atsakymų (dovanos apykaita).

Taigi ankstyvojoje Tumo epistolikoje *mes* samprata ryškėja kaip nevienalytė, nors dažniausiai laiškuose iki 1905 m. aktualizuojama „mes-vienadūšiai", t. y. kunigai literatai, veikiantys kaip visuomenės švietėjai, reikšmė. Jakštas šį bendradarbiavimo santykį reflektuoja kaip ryšį tarp „litvomanų", vienijamų panašių kultūrinių įsitikinimų. 1904 m. sausio 18 d. laiške Tumui Jakštas rašo: „Ypač mums[,] litvomanams[,] diplomai butų ne prošalį [...]" (p. 9). Grožinėje kūryboje taip pat aktyviai bandomas įteisinti toks „litvomano" tipas; Vaižgantui Jakštas skiria eilėraštį „Litvomanai", spausdinamą 1899 m. *Tėvynės sargo* pirmajame numeryje su epilogu „Jo Mylistai *Vaiszgantui* paveda *A. J.*"[51]. Satyriškame „litvomanų" baimę pašiepiančiame eilėraštyje ryškus bendrystės, supratimo ir susipratimo motyvas, o tekstas pabaigiamas viltingai, ateities bendradarbiavimo motyvu: „Mes negalim lenkais buti, / Atmainyti prigimimą. / Norit meilę mus pažinti, / Bukit bendrais, ne Amonais, / Imkit mus, kaip reik', vadinti: / Lietuviais, ne litvomanais." Jakštas save ir Tumą vadina „litvomanais" (ir laiškuose, ir poezijoje), tačiau justi neigiama konotacija, kurią terminas turėjęs nuo pat jo vartojimo pradžios, todėl eilėraštyje prašoma „vadinti lietuviais". Neigiama konotacija, akivaizdu, susijusi su sąvokos istorija: modernaus lietuvių tautinio judėjimo oponentai „ėmė taikyti jiems manijos – liguistos psichinės būklės – terminą"[52]. Pavyzdžiui, 1892 m. pasirodžiusioje Silvestro Gimžausko knygelėje *Juokaunos dainos* šis žodis dar traktuojamas kaip itin pejoratyvus:

---

[44] Juozas Adomaitis-Šernas, *Apie Żemę ir kitus swietus, jų buwį ir pabaigą*, pagal Heilperną, Falbą ir kitus sutaise Szernas, Chicago, Ill.: Spauda „Lietuvos", 1896.

[45] Idem, *Geografija, arba Żemēs apraszymas*, pagal Geikie, Nalkowskį ir kitus sutaise Szernas, Chicago, Ill.: Spauda ir kasztais „Lietuvos", 1899.

[46] Turbūt turimas galvoje: P. Neris [Petras Vileišis], *Populiariszkas rankvedis fyzikos*, Shenandoah, Pa: [s. n.], 1899.

[47] Kun. Vladislovas Dembskis (1831–1913) – kairiųjų pažiūrų veikėjas, vertėjas, publicistas, krikščioniškojo socializmo, paremto jo versto Hugues'o Félicité Robert'o de Lamennais idėjomis, šalininkas.

[48] Šventmikis – vienas iš Stasio Matulaičio (1866–1956) slapyvardžių. Kairuoliškos pakraipos spaudos darbuotojas, publicistas, *Ūkininko* ir *Varpo* redaktorius ir kt.

[49] K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, p. 35.

[50] *Ibid.*, p. 5.

[51] [Adomas Jakštas], „Litvomanai", *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 1, p. 4–7.

[52] Vilma Žaltauskaitė, „Dvasininkai ‚litvomanai' ir jų požiūris į 1863 metų sukilimą", in: *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*: straipsnių rinkinys, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 331.

Kad reikalą Kristaus kaip galent tramdyti
Inkvēpe „Litvoman" žodį pramanyti!
Nesenei tas žodis iszperētas tapo,
Nes Lindēs Žodynē dar jo nēr' nei kvapo,
Mickiaviczius garsus dar jo negirdējo,
Neseniai jį tamsus iszgamas sudējo!
Ir iszgamams vartot tiktai aną diara,
Kuriems nuogto vieno daros tuoj negiara,
Kad prasdējo musų kalbos atgimimas.
Apmirusios Dvasios isz grabo kēlimas.[53]

Krzysztofas Buchowskis patvirtina, kad lenkakalbėje spaudoje ir literatūroje „litvomano" sąvoka dar ilgai vartota pejoratyviai kaip labai paranki susipriešinimui ir diskusiniam tonui palaikyti: „Po 1905 m. ‚litvomano' sąvoka padarė tikrą karjerą. Buvo visur vartojama, ji apibūdino naują, neabejotinai kenksmingą reiškinį", o greta net siūlyta vartoti aštresnį terminą – „litvopatija"[54]. Nepaisant šių aspektų, žodis „litvomanas" palaipsniui pusiau žaidybiškai perimtas pačių kultūros lauke veikiančių lietuvių sau įvardyti (kaip ir cituotame laiške): „XIX a. paskutiniame dešimtmetyje nelegalioje katalikų dvasininkų spaudoje ši sąvoka jau ne tik atkartojama polemikose, bet ir vartojama savo laikysenai bei nuostatoms apibrėžti. Ja nusakomas pozicijų, laikysenos kitoniškumas – naujumas, o ne liguistumas [...]."[55] Pavyzdžiui, Jakšto *Głos Litwinów* (*Lietuvių balsas*) taip pat prasideda paaiškinimu, kas yra „litvomanas". Apie šią brošiūrą Vaižgantas atsiliepia ir spaudoje, aukštindamas „vienadūšio litvomano" Jakšto vardą (nors brošiūra ir išleista anonimiškai, tikėtina, nemaža dalis visuomenės galėjo žinoti jos autorių): „Džiaugsmas, širdžių pakilimas, autoriui dėka skamba po visas Lietuvos šalis."[56] 1903 m. gruodžio 20 d. laiške Vaižgantas labai panašiai džiaugiasi Jakšto patriotiniais tekstais: „[S]enjai reikėjo tokjo trumpai paaiškinančjo veikaljuko, kurį galėtų pakaišjoti musų abrusiteljoms" (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 46, l. 42r). Taigi tikėtina, kad „litvomanijos" dominantė šioje kultūrinėje bendrijoje ilgainiui tampa reikšmingesnė nei priklausomybė luomui ir vienijančios katalikybės idėja.

1919 m. savo redaguotame *Draugijos* žurnale Jakštas publikuoja, jo žodžiais, tarp senų dokumentų rastą „niekur nespausdintą originalę giesmę ‚Kunigų Karunką'". 1903 m. rugpjūčio 18 d. laiške Jakštui Vaižgantas užsimena gavęs „Karunką", bet pasirenkantis jos nespausdinti (tikriausiai *Tėvynės sarge*): „[B]et kad gavau Karunką, juokiaus, kaip pasiutęs. Perspauzdinau rašomąja daryne ir paleidžiau; spauzdinti nedrįsiu dėl apoteozavimo tėvynainio-tinginio ir iširusio Taučiaus" (*VL* 42, l. 37r).

[53] [Silvestras Gimžauskas], *Juokaunos dainos*, Tilžėje: Spauda M. Jankaus, 1892, p. 17.
[54] Krzysztof Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai: Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 99, 101.
[55] Vilma Žaltauskaitė, *op. cit.*, p. 334.
[56] Vaižgantas, „Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na litwie", in: Idem, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 159.

Nors autoriaus tapatybė nei Vaižganto laiške, nei vėlyvesnėje Jakšto publikacijoje neatskleista, iš trumpos „prakalbos" prieš eilėraštį (bei turint galvoje ką tik cituotą Tumo laišką) galima suprasti, kad pats Jakštas jį ir parašė:

> Autoriaus, matyt, norėta, kad ji būtų kunigų giedama klebonijose „atlaidams pasibaigus". Jos tikslas – nupiešti vargingą kunigų „litvomanų" padėtį prieš spaudos atgavimą ir sužadinti jaunesnioj dvasiškijos kartoj noro pasišvęsti lietuvystės idealams. [...] Rašyta ji 31 VII. 1903 m., taigi prieš spaudos atgavimą. Išvestas joje Juozapas Taučys[57] yra jauno kunigo-lietuvio tipas. Bet jį piešdamas autorius, matyt, turėjo omenėje kokį gyvą veiklesnį anos gadynės kunigą, greičiausiai kun. J. Tumą, pridurdamas vieną kitą bruožą, kurio Vaižganto gyvenime gal ir nebuvo.

Eilėraštyje daug aliuzijų į Tumo gyvenimą: „Taip gyvendams Juozapas Taučys / Gavo papeikimų šešiasdešimts tris"; „Paskui šnipai siekės jį užklupt' –, / Lietuviškas knygas jo visas sučiupt"; „Be to viso išjuoktas dažnai, / Iš vietos į vietą stumdoms' ‚nebažnai'"; „Pirmą skausmą Taučys turėjo, / Kad spaudos sulaukti vis negalėjo"[58] ir pan. Taigi vienas pirmųjų Jakšto Vaižgantui dedikuotų eilėraščių yra šis, išryškinantis „litvomano", spaudos laisvės, darbo Tėvynės labui motyvus. Įsidėmėtina ir tai, kad viešos publikacijos šis tekstas sulaukė uždelsus, kai jau buvo tapęs praeities situacijos liudytoju, tačiau sinchroniškai turėjo bendriją konsoliduojančios galios. Delsimas publikuoti gali būti susijęs ne tiek su Tumo gyvenimo detalėmis, kurių galbūt nenorėta viešinti, kiek su pasirinkimu eilėraštį pavadinti „Karunka", taip parodijuojant bažnytinį kontekstą. Karunka (vainikas, vainikėlis) – lenkų kilmės giesmė, kuria pažymimi Švč. Mergelės Marijos skausmai ir džiaugsmai. Šiuo tekstu parodijuojama bažnytinė giesmė, tačiau sykiu „Juozapas Taučys" gretinamas su Švč. Mergele, taip pabrėžiant jo reikšmę, besiformuojantį (ar formuojamą) autoritetą.

Taigi nors istoriniuose tyrimuose linkstama apibendrintai manyti, kad katalikai dvasininkai būrėsi į draugijas ir bendrijas būtent religiniu pagrindu[59], Tumo, Kaupo, Jakšto ir kitų dvasininkų laiškai leidžia parodyti, jog tai buvęs tik vienas iš motyvų, kurį Tumo atveju ilgainiui pakeitė kiti kultūros darbuotojus vienijantys aspektai, ypač „litvomanystė". Kultūra, religija ir patriotinis nusiteikimas jau šiame santykyje formuluojami kaip vienas kitą papildantys, neatskiriami; tai gerai iliustruoja vienas iš *Tėvynės sargo* šūkių: „Mylėk V. Dievą už visa labiaus, / Artimą kaipo pats save, o / Tėvynę už save daugiaus." Žaltauskaitė yra rašiusi, kad moderniosios katalikiškos srovės atsiradimas apskritai gali būti siejamas „su jaunesniųjų liberalesnių dvasininkų 1896 metais pradėtu leisti laikraščiu *Tėvynės Sargas*"[60]. Šios mokslininkės tyrimai taip pat paaiškina ir dvasininkų kartų konfliktą, apibrėžtiną „kultūrinių politinių orientacijų prasme", iš dalies pagrindžiantį Tumo nusigręžimą nuo dvasininkų

---

57 Taučius buvo ir vienas iš Tumo slapyvardžių.
58 Pr. A[leksandras] D[ambrauskas], „Užmirštoji giesmė", *Draugija*, 1919, Nr. 9–10, p. 424–426.
59 Edvardas Vidmantas, *Katalikų bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 75.
60 Vilma Žaltauskaitė, „Dvasininkijos kartų konfliktas. Retorika ir turinys", *Darbai ir dienos*, 2001, Nr. 28, p. 249.

vienybės kultūros darbe idėjos[61]. Konfesiniu pamatu grįstinu kultūros lauku Vaižgantas ima nusivilti ir pereina prie pasaulietiškesnės kultūrinės komunikacijos su įvairesnių pažiūrų rašytojais, redaktoriais, leidėjais, kurią aptarsiu kitame skyriuje.

„Sunkūs darbo dalykai"

Kunigų literatų bandymai susitelkti į vieningą bendriją jokiu būdu nebuvo savitiksliai. 1899 m. gruodžio 17 d. laiške Jakštui Vaižgantas rašo, kad jų susirašinėjimą vienija malonus bendras darbas:

> Kiek sykių turėjau laimę apturėti nuo Jusų laiškelį, tiek sykių veidas man prašvito: Kaip atmenu, nėvienas nebuvo bergždžias, bet vis sunkus darbo dalykais. Paskutinysis pranešimas priguli prie prašmatniųjų, užtatgi ir džiaugėmės su kun. Džiakonu, kaip kudykiai. Kad Dievas man dribterėjo, tai jau nebežinojom, kaip besidžiaugti; ką gi besakyti dabar? (*VL* 16, l. 11r)

Tai aptartos laiško veiksenos ir tarpininkavimo įrodymas („sunkus darbo dalykais"), o jo verte laikomas gebėjimas kurti ir paveikti (adresatą ir adresantą). Iš visų cituotų fragmentų matyti, kad ankstyvieji Vaižganto laiškai Jakštui ir Kaupui pasižymi kronikiniu kalbėjimu, sietinu su žinios perdavimu bei reikalų tvarkymu. Tad kokie tie aptariamos kultūrinės bendrijos reikalai ir „darbo dalykai"?

Kaip matėme, ankstyvajame Vaižganto ir Jakšto susirašinėjime iškilo katalikiškų leidinių lietuvių kalba klausimas, susijęs su laiškuose taip pat svarstomais dvasininkų literatūrinio palikimo leidybos reikalais. Kita svarbi ankstyvosios korespondencijos tema – lietuvių kalbos vartojimas religinėse apeigose, be to, neretai rūpinamasi kalbos vartojimo ir norminimo klausimais apskritai. Galiausiai bene ryškiausias epistoliniame diskurse darbas ir reikalas – spaudos leidinių steigimas, platinimas, savo ruožtu, rašymas į juos. Spaudos tema ne tik reikšme, bet ir mastu nustelbia visas kitas: kadangi, kaip aptarta skyriuje „Epistolinė tradicija ir Vaižganto aplinka", spauda suvoktina kaip parankiausia terpė idėjoms skleisti, aptariamos bendrijos narius telkia ir apibrėžia intensyvus rūpinimasis jos organizavimu (tiek spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laiku, tiek ir vėliau).

Pradedant nuo katalikiškos raštijos lietuvių kalba, galima pastebėti, jog šis klausimas korespondencijoje vis pasikartoja, bet aktualiausias Vaižgantui yra iki 1904–1905 m., nes paskui Tumas ima orientuotis į platesnį kultūros lauką. Pavyzdžiui, 1899 m. rašo Jakštui, kad yra susižavėjęs skaitoma Bažnyčios istorija[62] ir norėtų jos

[61] *Ibid.*, p. 251.

[62] Nors nėra tiksliai aišku, apie kokią istoriją rašoma, laiške minimas autorius „Ž." (kunigas Bronisławas Żongołłowiczius (1870–1944)), kuris tuo metu Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune dėstė Bažnyčios istoriją, tad galima daryti prielaidą, kad tai galėjo būti paskaitų užrašai ar konspektai. Toje pat seminarijoje dirbo Jakštas, laiške minimi kiti ten dirbę kunigai Juozapas Stakauskas (Stachas, Juozapėlis Stach) (1871–1944) ir Bronisławas Lausas (Liausas) (1872–1941), o Jakšto Vaižgantas prašo kreiptis į autorių kaip jį geriau pažįstantį: „Šitą raštą norėjau nusiųsti stačiai į p. Ž., bet kad nedrįsau, per mažai užsipelnęs jo prilankumą, Tamstai pavedu tą dalyką: žodžiais geriaus. Rezultatą kad žinočiau, būtų fein" (*VL* 8, l. 4v). Be to, prielaidą apie Żongołłowiczių kaip minimo teksto autorių stiprina ir laiške minimas faktas, kad autorius moka lietuvių kalbą („gerai būtų, kad patsai autorius išverstų"), o Żongołłowiczius lietuviškai mokėjo.

vertimo į lietuvių kalbą: „[U]žsigeidžiau ją turėti savo kalboje. [...] [J]iems paaiškinti ir palengvinti – galėtų per išvertimą žodis-žodin į žinomą kalbą" (*VL* 8, l. 4r). Religinius raštus lietuvių kalba leisiantys kunigai aptariami ir 1900 m. sausio 25 d. laiške, kuriame taip pat įrašomas rūpestis dėl Motiejaus Valančiaus veikalų perspausdinimo:

> Augszcziausiu savo rimtumu paskiriu į sąnarius anos komisijos visų pirmu Tamstą, paskui K. Olekną[63], kurs yra pataisęs „Pradę ir iszsipl. kal. w."[64] Teikkities tą užbaigti ir prisiųsti: iszlengvo pradėsiu leidinėti „tomais". Pas savę turiu „Kn. dėl paaugusių"[65], jau priruosztų. „Sekiojimą"[66] pavedžiau Damininkui[67], bet jis[,] szelmis[,] nieko man neatsako. Gyvenimus V. Jezaus, Marijos ir Szventųjų[68] taiso vėl vienas gabus. Asz rinksiu apologetiszkas. 3 turiu; anų tarpę yra ir isz „Teisybės"[69] etc; bet be titulinio lakszto. Praszome prisiųsti. (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 18, l. 14r)

Valančiaus reikšmė dažnai išryškinama ankstyvojoje Tumo korespondencijoje („Jei Jozefinizmo[70] dvasia buvo panaši į Val. dvasią, tai drąsiai galime įsirašyti į Jozefinistus", 1899-12-17, *VL* 16, l. 11v), išplėtota ir 1900 m. Pasaulinei parodai ruošiamų jo raštų tema. Parodos *siužetas* svarbus *epistoliniame diskurse* steigtai bendrijai suvokti. 1900 m. balandžio 15 d. laiške Vaižgantas ragina Jakštą būtinai vykti į Paryžių, nes nori parodoje turėti kažką iš savųjų: „Nėra nei kalbos: gausi važiuoti Paryžiun ir galas! Jei pinįgų truksta, tai 100 rub. tuojaus išsiųsiu iš kasos; nors ji nėr pilna, vienok drąsiai jemu, nes ne ant tuščio: butu tiesiog gėda neturėjus *savo perstatytojo iš referento*" (*VL* 19, l. 16r). 1900 m. Valančiaus jubiliejui[71] paminėti skirtame *Tėvynės sargo* Nr. 2–3 pasirodo straipsnis „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų"[72]. Šis tekstas pateikiamas be autorystės, bet kalbėjimas pirmuoju daugiskaitos asmeniu leidžia manyti, kad raginimas rašomas redakcijos vardu, t. y. prisidedant ir Tumui. Lygiai taip pat 1901 m. *Žinyčios* Nr. 3 straipsnyje „100-metinės sukaktuvės Vyskupo Motiejaus III Valančiaus" į skaitytoją kreipiamasi redakcijos vardu: „[B]e

[63] Kun. Antanas Alekna (1872–1930) – knygų *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius* (1922), *Bažnyčios istorija* (1929) ir kt. autorius.

[64] Motiejus Valančius, *Pradžia ir išsipletimas kataliku tikejimo*, Shenandoah, PA: Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvėje, 1906. Veikalą spaudai rengė kun. Antanas Milukas ir minėtasis Alekna.

[65] Kita Valančiaus knyga – *Paaugusių žmonių knygelė* (pirmoji laida – 1868).

[66] Tikriausiai Valančiaus turėtas Antano Savickio išverstas Tomo Kempiečio *Apey sekima Christusa Pona* (1828).

[67] Tikriausiai kalbama apie Domininką Tumėną.

[68] Valančiaus knyga *Giwenimaj szwentuju Diewa* (1868), galbūt ir Valančiaus atliktas María'os de Jesús de Ágreda'os veikalo vertimas *Giwenimas Szwencziauses Marios Panos* (1855).

[69] Motiejus Valančius, *Isz tamsybes wed tiktay kielis teysybes*, Tilzej: [s. n.], 1868.

[70] „Jozefinizmas – XVIII a. pabaigos kai kurių katalikiškų šalių valdžios politika Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, kai buvo keliami reikalavimai supasaulietinti švietimą, iš dalies sekuliarizuoti Bažnyčios turtus, uždaryti vienuolynus" (Arvydas Gelžinis, „Lietuvos bernardinų (pranciškonų observantų) provincijos studijų sistema XVIII a. pab.–XIX a. pr.", *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*, 2000, t. 17, p. 81).

[71] Valančiaus gimimo šimtųjų metų sukakties proga (1901) Vaižgantas vertė ir *Tėvynės sarge*, *Žinyčioje* bei *Dirvoje-Žinyne* skelbė įvairius Valančiaus tekstus.

[72] [Redakcija?], „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų", *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 2–3, p. 26.

atlydos kiekviename mūsų laikraščių (‚Tėvynės Sargo' ir ‚Žinyčios') numeryje statėme prieš skaitytojų akis tai literatiškus darbus, tai apaštališkus vargus ir rūpesčius godotino Jubiliato, Vyskupo Motiejaus Valančiaus."[73] Susirašinėdamas su Kaupu, Tumas taip pat aktualizuoja Valančiaus autoritetą: „‚Žem. Vysk.'[74] kaip nors gausiu ir Tau, o nekam kitam nesiųsiu, nes po jos parraszymo turėsi ją (originalą) sugrąžinti man atgal" (1893-02-29, *VL* 2, l. 28r).

Valančiaus tema rodo, kad pirminiame kunigų literatų bendrijos projekte šio autoriteto literatūrinės ir švietėjiškosios veiklos modeliai pasitelkiami kaip orientaciniai[75]. Vėliau Valančiaus autoritetą ir jį kaip konsoliduojančią figūrą Vaižgantas yra paliudijęs ne tik tekstų vertimais, paskaitomis bei nuolatiniais straipsniais apie jį, bet ir grožiniuose kūriniuose vaizduodamas kaip kultūrinį ir dvasinį vedlį, pavyzdžiui, *Pragiedruliuose*: „Nedaug mums yra didvyrių, nors ir vadinamės, pasididžiuodami, didvyrių žeme. Užtat kurie mums buvo, tų neužmiršome, gal ir nėkados neužmiršime. Kad ir vyskupą Motiejų [...]."[76]

Kaip sakyta, korespondencijoje dažnai svarstomas ir lietuvių kalbos integravimo į bažnytinį gyvenimą klausimas. Intensyvų bandymą lituanizuoti katalikiškąsias apeigas laiškuose matome beveik iki pat spaudos draudimo panaikinimo. Pavyzdžiui, 1903 m. vasario 26 d. Tumo laiške Jakštui: „Benegaučiau jųsų Rubricelios?[77] Benegalėtų padaryti ištraukų iš tos rubricelios, neva tai dėl jųsų parapijiečių, o iš tikro dėl musų. Arcivyskupo parašas labai daug svertų. Ot, kad teip į 5000 kartelių su ‚Dievas mūsų Gelb.' ir ‚Šventas Dieve'" (*VL* 38, l. 34v). 1901 m. lapkričio 9 d. laiške Tumas stipriai ironizuoja lietuviškų ir lenkiškų pamokslų situaciją: „5, kun. Paltarokas[78] Kurkliuose tankiai susimisliįęs intonuoja lenkiškai, sakydamas: man vis tiek pat!!" (*VL* 30, l. 26v). Nuoroda į Antano Vienažindžio eilėraščio „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo" eilutę „Man vis tiek pat!" neutraliam žinių dėstymui suteikia aiškios ironijos ir net sarkazmo: pasirinkti lietuvių poeto žodžiai, nors rašoma apie lenkų kalba vykstančias pridėtines pamaldas („Apie sauvalingą įvedimą lenkiskos pridedamosios pamaldos į vietą lietuviskosios šiuo kartu tik tiek tepatyriau", *VL* 30, l. 26v). Be to, trumpos lietuvių literatūrinės tradicijos intertekstai laikytini kultūrinę bendriją jungiančio motyvo patvirtinimu.

---

[73] [Redakcija?], „100-metinės sukaktuvės Vyskupo Motiejaus III Valančiaus", *Žinyčia*, 1901, Nr. 3, p. 2.

[74] Valančiaus istorinis veikalas *Žemajtiu wiskupistę* (1848).

[75] Minėtina, kad rašydamas atsiminimus ir kurdamas asmeninę istoriją Vaižgantas taip pat akcentavo Valančiaus autoritetą, vienu lemtingiausių savo gyvenimo atsitikimų įvardijęs kelionę pas vyskupą, kuris jam suteikė Sutvirtinimo sakramentą. Žr. Vaižgantas, „Kelionė į vyskupą Valančių", in: Idem, *Raštai*, t. 2: *Mišrieji vaizdai*, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995.

[76] Vaižgantas, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Pradai, 1996, p. 253.

[77] Rubricelė [*lot.* rubricella] – praktiniai Bažnyčios nurodymai dėl liturginių valandų kalbėjimo ir giedojimo laiko, pamaldų tvarkos ir pan. Jos dar nuo XIX a. 5-ojo dešimtmečio spausdintos ir lietuvių kalba, o po 1864 m. – rusų kalba (žr. Aldona Prašmantaitė, „Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai-žinynai", in: *Lietuvos istorijos metraštis: 2000 metai*, redagavo Vytautas Merkys et al., Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 177–178). Tikriausiai prašomoje Jakšto turimoje rubricelėje būta maldų lietuvių kalba, nes jis jau gyveno Sankt Peterburge, kuris priklausė Mogiliavo arkivyskupijai, neturėjusiai tokių kalbos vartojimo apribojimų pridėtinėse pamaldose.

[78] Kun. Kazimieras Paltarokas (1875–1958) – vyskupas, pagarsėjęs savo ganytojiška veikla.

Remiantis Vytautu Merkiu, „[t]o meto *nesekuliarizuotoje valstietiškoje visuomenėje* lietuviško rašto būdavo pramokstama ne valdinėje mokykloje [...], bet per vaikų ruošimą katechizacijai, mokant skaityti katekizmą ir maldaknygę"[79]. Merkio aprašytu laikotarpiu vis dar aktyviai svarstytas papildomų pamaldų kalbos klausimas, todėl Vaižganto ir Jakšto rūpestis iš tiesų aktualus to meto dvasininkams. Rūpinimąsi katalikiškais leidiniais lietuvių kalba Vaižgantas įvardija kaip asmeniškai skausmingą klausimą: „[P]asišnekėti apie šjokjus-ne-tokjus skaudžjamųjų dalykų išgaljus" (Vaižgantas – Jakštui, 1904-05-23, *VL* 53, l. 48r), pabrėždamas asmeninį suinteresuotumą viešaisiais, visuomeniniais reikalais.

Asmeninis interesas ne mažiau ryškus ir dirbant „sunkiausią darbą" – organizuojant spaudos veiklą. Tumas, žinia, redagavo įvairius spaudos leidinius, buvo jų sumanytojas ar aktyvus bendradarbis. Artima kunigų literatų aplinka ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros darbuotojai apskritai iš esmės angažavosi spaudos reikalams: „Lietuvių inteligentija suprato, kad stiprėjančiam tautiniam judėjimui konsoliduoti, nacionalinėms idėjoms reikšti ir joms platinti būtina periodinė spauda."[80] Ankstyvuosiuose Tumo laiškuose spauda laikyta vienu esminių vertės objektų. Pereinant prie šios temos, Vaižganto retorika labai kinta, kaip matome pavyzdžiuose iš laiškų Jakštui: „Ak, spaudos, spaudos! Dar metai, aš padvėsiu iš iritacijos..." (1903-02-26, *VL* 38, l. 34v); „Oi, spaudą duokite, duokite!" (1903-10-23, *VL* 44, l. 40v). Sintaksinis ir leksinis ekspresyvumas būdingas ir Jakšto laiškams apie spaudą: „Prieš šventes nesuspėjo to padaryti, bet po švenčių žada kibti prie darbo ir iki Gramnyčių pabaigti. Tada ministrai pasirašys ir bus galas svarbiausiems musų vargams. Fiat, fiat [*lot.* Tebūnie]! Dieną, kurioje bus daleista spauda, turėsime apvaikščioti, kaipo tautiškąją šventę" (Jakštas – Vaižgantui, 1903-12-26, p. 8). Panašiai kaip ir susirašinėjant su Jakštu, XX a. 1-ojo dešimtmečio laiškuose Pleirytei-Puidienei spaudos klausimus Vaižgantas reiškia itin ekspresyviai, retoriniais klausimais ir sušukimais sukeldamas šauksmo, riksmo įspūdį:

> Kągi Smilga daro? Pats nemokytas, pasiėmė du pusbernėliu į pagalbą ir manos užganėdysiąs skaitytojus. Argi ne pikta? Ką padarys, ką parašys nuo savęs, tai vieni juokai. Ir Bendikas[81] – literatas. Gal Tamsta ir už jį stosi? Ale gi tai piktžolės ant mųsų dirvos, ne geri augmenįs! Rašybos liurbiai dar nepramoko, o laikraštį savo išgalėmis ketina vesti. (1905-03-31, *VL* 68, l. 5v [4])

Taigi spaudos dominantė ir išskirtinis vaidmuo vaizdingai įrašomas į daugelį ankstyvųjų Tumo laiškų. Be to, pažymėtina, kad spaudos reikalai opūs ir kitų dvasininkų epistoliniuose tekstuose, – tai visos kunigų literatų bendrijos teminė ašis. „Laukiamosios spaudos klausimas gal jau vėl atidėtas, kad teip nieko nebesigirdi

---

[79] Vytautas Merkys, „Lietuvių kalbos vartojimo bažnyčioje ir lietuviškos spaudos plitimo sąsajos 1870–1914 metais", in: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, sudarytojai Stanislovas Buchaveckas, Jadvyga Barbaravičienė, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2005, p. 197.

[80] Audronė Glosienė, Domas Kaunas et al., *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius: Vilspa, 1996, p. 141.

[81] Aleksandras Bendikas (1867–1939) – knygnešys, kalendorių leidėjas.

apie jį – nėt nusiminimas pradeda gniaužyti širdį" (l. 15v), – rašo Tumėnas Tumui 1903 m. spalio 8 d.

Ryšku, kad spaudos tema korespondencijoje traktuojama kaip asmeninis interesas. Įdomu, kad susiduriame ir su personifikuotais laikraščiais, tampančiais beveik epistolinio diskurso personažais. Žinoma, jie iš dalies personifikuoti ir dėl to, kad iki 1904 m. drausta spauda (taigi slaptumo sumetimais), tačiau interiorizavimo aspektas neatmestinas: „Esu suvisu atskirtas nuo tenai ir nieko nebežinau. Balselio[82] pagal[v]e [?] mačiau. [...] ‚Išmintingiejie' musiškiai padarė meetingą ir nusprendė išleisti ‚Žibintuvą', atitaisysiantį Sargo paklydimus" (Vaižgantas – Jakštui, 1902-11-15, *VL* 34, l. 30v); „Jei abudu laikraščju būtų per kaktą gavusju, tai padarysime su tais dviem tūkstančjais" (Vaižgantas – Jakštui, 1904-11-04, *VL* 57, l. 52r).

Didelė dalis ankstyvųjų Tumo laiškų Dambrauskui liudija spaudos darbo dominantę: „[O] apskritai apie daleidimą spaudos negirdėjau, nors tas klausimas stovius [stovįs?] vėl pirmoje eilėje" (1899(?)-09-12, *VL* 13, l. 13r). Tad šis klausimas „pirmoje eilėje" yra ne tik tuometei visuomenei, bet ir kalbant apie šį santykį. Leonardas Dambriūnas fiksuoja autorių bendradarbiavimą dėl spaudos kaip formuojantį, kuriantį bendruomenę ir jos idėjinį lauką: „Nėra abejonės, kad priešnepriklausomybiniais laikais A. Dambrauskas-Jakštas ir Tumas-Vaižgantas buvo žymiausi katalikų spaudos publicistai, o dėl to ir žymiausi katalikiškos visuomenės pažiūrų formuotojai, jos kelio ateitin grindėjai."[83] Kuomet santykis pereina į intymesnį, asmeniškesnį ir jį kuriantieji svarsto ne tik kultūros, bet ir asmeninius prioritetus, spaudos tema išlieka aktuali:

> Tad parodyk man Tamsta kokją musų gyvenimo koliziją, kur tasai K. Š. T. [Kandidatas šventosios teologijos – *A. K.*] butų tesjog reikalingas, aš, viską savyje užgnjaužęs, imsjuos už Teologijos. Aš tokjo butino reikalo nematau ir laiko gailjuos: jei teisybės dvasja per Jųsų lupas apie spaudą kalba, tai aš būsju naudingas tuojau, tad pravers ir laikas. (Vaižgantas – Jakštui, 1903-12-30, *VL* 47, l. 43 [3])

Nors laiškuose aptariami ir konkretūs spaudos leidiniai, publikuojamų tekstų turinys aprašomas retai, dažniau kritikuojama leidinių visuma[84], pavyzdžiui, 1904 m. lapkričio 13 d. Jakšto laiške Vaižgantui:

> Šiaip ir teip žiūrint, man matos, abu tuodu laikrašču negalėsią tapti žmonių laikraščiais [*Lietuvių laikraštis* ir *Vilniaus žinios* – *A. K.*], nes abu per brangus. Todėl musiškis be vargo galės su jais konkuruoti, jeigu bus dvigubai pigesnis. Žinoma[,] jis negalės susilyginti su „Liet. Laikr." p. Smilgos, kurs žada kiekviename N-ry duoti 16 pusių teksto. Bet kaimo žmoneliams[,] nepratusiems skaityti[,] tiek daug ir nereikia. Duok Dieve tiktai, kad cenzura greičiau leistų. Tik nežinau, be kyšių ko sulauksime... (P. 16–17)

82 Tikriausiai kalbama apie Jakšto *Głos Litwinów* (*Lietuvių balsas*) (1902).
83 L[eonardas] Dambriūnas, „Adomas Jakštas – publicistas", *Aidai*, 1960, Nr. 9, p. 384.
84 Ankstyvojoje Vaižganto literatūros kritikoje taip pat dominuoja ne grožinių tekstų, o spaudos leidinių recenzijos, kuriose aptariamas leidinių turinys, pažiūros.

Korespondencijoje su Kaupu spaudos tema taip pat svarbi. Jau antrajame Tumo laiške Kaupui rašoma spaudos ir leidybos klausimais: „Jei suvoktumi pirmąją dalį prisiųstos apysakos (pas Miliuka ar Stagara[85]) ir sutaisęs, jei niekam netinka, atgal atsiųsztumi, padėkavoczia[u?][,] gal czi susigadytu" (Vaižgantas – Kaupui, 1899-07-04/16, *VL* 12, l. 1r), arba: „Įpėdinio Miliukui dar nenumanau: tegul jis sėdi lig kolai, nes gali Vien. [*Vienybė lietuvninkų – A. K.*] į prastesnes rankas papulti. Apie skolas nesibiedok: kiek galėdami mokėsime" (Vaižgantas – Kaupui, 1893-02-29, *VL* 2, l. 28r). Rašymas į lietuvišką spaudą įvardijamas kaip tarnystė: „Jeigut nebegalėtumi mums tarnauti, tai duok žinią Lapinui"[86] (1899-07-04/16, *VL* 12, l. 4r), nors panašiu laikotarpiu spaudos darbui taip pat pasitelkiamos dirvos (žr. ir ką tik cituotą 1905-03-31 laišką Pleirytei) bei kovos metaforos: „O butu didis kariautojas[87] ant literaturos dirvos. Fantazija didelė. Žmogus geras, tik kiek tiek iszdidęs, nieugięty [*lenk.* nepalenkiamas], ale tokio jums reikia. Motynelė[88] benesuszelptu?" (Vaižgantas – Kaupui, 1900-01-15, *VL* 17, l. 18r).

Galima teigti, kad dialoge su Vaižgantu Kaupas atstovavo JAV lietuvių pozicijai ir tarpininkavo tarp lietuviškosios spaudos bei Amerikos lietuvių išeivijos kultūros lauko dalyvių. Pavyzdžiui, 1900 m. birželio 19 d. laiške Tumas aptarinėja *Žinyčią*: „Džiaugiuos, kad mano ‚Žinyčia' jums patiko. Ačiu Dievui, ji ir kitiems patinka. Norėjau duoti pavyzdį, kokio laikraščio mums truksta. Jei pritariate ir prenumeruosite, varysiu toliaus, žinoma, rinkdamas nuo jusų medžiagą ir dolerius" (Vaižgantas – Kaupui, *VL* 21, l. 21r). Vadinasi, su JAV lietuviais komunikuojama per Kaupą: „Bet ar beliks laiko dėl mano Sargelio? Prisiųsdamas Tau formas apgarsinimo ‚Sargo' visuosę jųsų laikraszcziuosę, nebedrįsau bepadėti tavo adreso" (Vaižgantas – Kaupui, 1900-01-15, *VL* 17, l. 18r). Kaupas laiškuose kelia panašią bendrystės, kuria grįstas ankstyvasis Jakšto ir Vaižganto susirašinėjimas, mintį: kultūros lauke dvasininkai inteligentai turi aktyviai dalyvauti pasitelkę spaudą. 1905 m. balandžio 13 d. laiške Vaižgantui rašo: „Mes stebimės, delko jūs, kunigai, nesirūpinate įsteigti savo laikraštį" (Nr. 138, p. 2); Jakštui Kaupas rašęs, kad ir JAV lietuviams būtinai reikalingas „katalikiškai lietuviškas laikraštis"[89].

1913 m. rugpjūčio 31 d. laiške Jakštas esminiu Vaižganto veikimo būdu kultūros lauke jau retrospektyviai vadina jo gebėjimą „raštais puošti laikraščius": „Dieve padėk sveikam ilgiausius metus puošti savo raštais visus katalikiškus musų laik[raščius]" (p. 39). Manant, kad spaudos medija leidžia pagreitinti susižinojimą, nesunkiai suprantamas jos kaip vertės objekto steigimas: pirmiausia norima legitimuoti terpę, kad vėliau būtų galima kaip tinkamą pateikti ir jos turinį. Šio laikotarpio Tumo publicistikoje pats laikraštis taip pat traktuojamas kaip vertės objektas, pavyzdžiui:

---

[85] Vincas Šlekys-Stagaras (1870–1946) – JAV gyvenęs knygų leidėjas, redaktorius.
[86] Jurgis Lapinas (1856–1932) – Mažojoje Lietuvoje gyvenęs spaudos darbuotojas, leidėjas, bendradarbiavęs leidžiant *Varpą*, *Ūkininką*, *Tėvynės sargą*, *Žinyčią*.
[87] Laiške minimas klierikas Iziaulis – nenustatytas asmuo.
[88] Amerikos lietuvių katalikų apšvietos draugija „Motinėlė".
[89] A[leksandras] Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas", p. 384.

Veizdėkite, kaip kitokiai protuoja tie, kurie rupestingai skaito laikraszczius! Veizdėkite, kaip ten maskolis dantis griežia, negalėdamas priveikti, o kaip drasiai isz jų juokias musiszkiai!! Szviesesnieji, pasirupinkite kiekvienas isz savo apygardos atsiųsti lig musų savo žmogų, kurs netiek pelno, kiek artymui naudos trokszt u.[90]

Tad vienas pagrindinių šios kultūrinės bendrijos tikslų – plėsti spaudos galimybes, gerinti laikraščių ir žurnalų kokybę, nes jie traktuojami kaip palankiausia terpė minčių dalyboms ir sklaidai. Spaudos leidiniuose publikuojami Tumo tekstai ankstyvuoju lietuvių kultūros formavimosi etapu leidžia perduoti įvairius *mes* imperatyvus. *Mes* samprata dažniausiai plati, ji apima ne tik dvasininkus, bet ir kitus kultūros lauko veikėjus, taip pat visuomenėje ir kultūroje besireiškusią išsilavinusią inteligentiją. Pavyzdžiui, 1896 m. pirmojoje Vaižganto korespondencijoje (trumpame reportaže) *Tėvynės sarge* „Kas girdėties?" kviečiama bendradarbiauti:

Tai-gi prašome prie sandarbininkystės ne dėl savęs: mes užsidedamę darbą ant kito pašalpos neremiamies, bet dėl kitų gero. Kas gal artikulus rašyti – gerai, kas gal versti iš svetimų kalbų – gerai, kas praneša dienos atsitikimus – gerai, ir visiems bus dėku Lietuvių vardu. Netingėkite! Tvirtai tam tikiûs, kad turint norą, laiką atras kiekvienas, ar sunkesnioje tarnystoje esąs, ar lengvesnioje, be suktrukimo pildymę savo priedermių.[91]

Tumo vaizduotėje bendradarbiavimas tampa išsilaisvinimo sinonimu, bet tam kviečiami tik „šviesesnieji lietuviai": „Dar kartą szaukiame: kuopon, szviesesnieji lietuviai, kurie lig szioł atskirai kariavo!"[92]

Taigi ankstyvojoje Vaižganto publicistikoje primygtinai pabrėžiama, kad kultūrai funkcionuoti būtinas bendras „brolių" ir bendraminčių darbas, todėl kreipiamasi į visus kultūros darbuotojus ir jie kviečiami ugdyti tautą per spaudą: „Kad tos tautiszkos kariszkos giesmės dvasia apims visus Lietuvos valsczius ir sodžius, pasakysime: padarėme, kas iszpuoło padaryti; platinome jos dvasią ir dabar džiaugiamės, kad neprietelių peiliai trupa, smeigiami į lietuvių szirdis, kad kraunomi ant mūsų krutinių ledai beregint tirpsta."[93] Cituotoje ištraukoje aliuziškai užsimenama apie Baranauską (*Kelionės Petaburkan* eilutės: „Neinveiksi, mum ant širdies trupės tavo peiliai, / Sutirps ledai ant krūtinės, tu pats teksi eiliai"), kurio tekstus, panašiai kaip Valančiaus, galima laikyti idėjiniu bendrijos ramsčiu[94], o greta Baranausko cituojamas ir Maironis („Į darbą tadą, broliai, vyrs į vyrą, pasiėmę arklą, knygą, lyrą!").

[90] [Juozas Tumas], „Isz Raseinių apygardos", *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 5, p. 53.

[91] Vaišgantas, „Kas girdėties?", *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 5, p. 22.

[92] Idem, „Į darbą, broliai, ir per 1899 metus!", *Tėvynės sargas*, 1898, Nr. 12, p. 4.

[93] *Ibid.*, p. 3.

[94] Pabrėžtina, kad Tumo laiškuose nusiviliama Baranausko asmeniu, galima stebėti ir nusivylimo kitais autoritetais siužetus. 1902 m. lapkričio 15 d. laiške Jakštui Tumas taip rašo apie Kazimierą Jaunių: „Be to, sekdamas vokiečius – ‚mokslius', jis išsidirbo perdidę flegmą ir kraštutinę vienpusystę [...]. Per tą gi ‚kalbininkiškųjų sulyginimų' pryzmą žiūri ir į Akademijos Aliumnus (gal ir į profesorius): neperaugštai juos laiko; o dėlko? Dėl to, kad visų jo suktų išvedžiojimų nesugeba suimti. Tai – faktas: iš autentiškų lūpų esu girdėjęs. Ką jam pridės, jei špygą vien kišenėje terodys? Tepasibarie (x) aiškiai: gal paklausytumeme" (*VL* 34, l. 30r).

Šiame raginime „Į darbą, broliai, ir per 1899 metus!" pateikiama ir tiesioginė citata iš Baranausko poemos, kurią Vaižgantas pavadina „Tautiszka Lietuvių giesme" („Tu Lietuva, tu mieliausi musų motynele! / Tu Dauguva, tu płacziausi Lietuvos upele!"[95]), taip patvirtindamas pastarojo autoritetą.

Iš ankstyvųjų Vaižganto laiškų teturime išlikusius dvasininkams Jakštui ir Kaupui, tačiau vėlesnės korespondencijos su jais kaita leistų manyti, kad laikas iki maždaug 1905 m. (kartais ir kiek vėlesnis) buvo pirmasis Vaižganto geisto kultūros lauko steigties ir jo verčių apibrėžties etapas, o laiškai labai aiškiai dalyvavo apsibrėžiant kultūrinę bendriją, jos tikslus, specifinį kunigo literato vaidmenį ir veiklos modelius. Tačiau publicistikoje, net ir rašytoje 1896–1904 m., kai laiškuose aiškesnė Tumo orientacija į kunigų literatų kultūrinę bendriją, *mes* įvardijami kaip visų aktyvių inteligentų bendrija. Nuo 1905–1906 m. tokią atviresnę ir įvairesnę kultūrinę bendriją Vaižgantas ir laiškais pradeda intensyviau burti bendraudamas su įvairių pažiūrų kultūros veikėjais. Šį orientacijos pokytį, išlaikant spaudos darbo dominantę, neblogai iliustruoja fragmentas iš laiško, rašyto Pleirytei-Puidienei ir Kaziui Puidai 1906 m. rugsėjo 3 d.:

> [N]e vieni klerikalai neužsitiki socijalistais, nors energiškąją kovą toleruoja, nematydami pasekmingiaus dirbančių. Solidarizuoti su jais ypač taktikoje jau, kaip sau norite, negalima, purtosi visa siela ne tik Višinskių et consortium [*lot.* ir partnerių], „Vil. Žin.", kaipo dienraštis, neprivalo „dvėsti", nes be dienraščio susitrauktų mųsų veikimas, o nekapitalistas tokios pramonės nėkas nestengs griebtis. (1906-09-03, *VL* 80, l. 8r [2])

Pirma, svarbu, kad aiškiai deklaruojamos idėjinės pozicijos: nepaisant nuolat kartojamo siekio skatinti kultūrinį darbą, bendradarbauti su socialistais Tumas neketina, tad visada pabrėžiamas (ir šios monografijos pradžioje kelissyk įvardytas) ideologinis „neortodoksiškumas" yra tik sąlyginis arba, galima manyti, išryškėjęs ne pirmaisiais Tumo kultūrinės veiklos metais. Be to, iš frazės „nes be dienraščio susitrauktų mųsų veikimas" suprastina, kaip *mes* samprata praplečiama nuo kunigų literatų iki kur kas platesnės kultūros darbuotojų bendruomenės. Toliau laiške Tumas atskleidžia sąmoningai siekiantis visuomenės ir kultūros veikėjų vienijimosi; aptardamas galimą dienraščio *Vilniaus žinios*, kuriame dirba Pleirytė ir Puida, o vėliau prisijungia pats (apie tai išsamiau rašysiu tolesniuose skyriuose), darbo linkmę, rašo: „„V. Ž.' privalo progresiviškiems tikslams sunaudoti konservativiškuosius mųsų gaivalus, o tam tikslui reikia daug takto" (*VL* 80, l. 8v [4]). Šis vertinimo poslinkis aptariamas toliau, analizuojant praplatėjusį Tumo korespondentų ratą.

Galiausiai reikia turėti galvoje, kad epistolinis diskursas, žinia, nebuvo vienintelis, dalyvaujantis kuriant kultūros lauką. Jau matėme, kad savo programą formulavo ir spaudos leidiniai, taip pat buvo kuriami politiniai vienetai. Pavyzdžiui, Tumas aktyviai dalyvauja rengiant pirmąją Lietuvos krikščionių demokratų partijos progra-

[95] *Cituojama pagal Vaižgantą.*

mą, kurią parašė Būčys[96]. Taigi reikia turėti galvoje, kad publicistinis ir epistolinis diskursas negali atskleisti visų su spauda ir ypač spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimu sietinų Vaižganto veiklos krypčių. Merkys mano, kad energinga Vaižganto veikla (kreipimaisi, raštai ir pan.) paskatino vyskupą Paliulionį aktyviai siekti spaudos draudimo panaikinimo, nes jis „tik J. Tumo paveiktas ryžęsis rūpintis dėl visos spaudos“[97]. Viename nedatuotame (rašytas apie 1905) Tumo laiške Kaupui lietuvių inteligentų veikla prilyginama darbui tamsoje („Dirbame šį-tą, kaip ir nesnaudžiame, bet visgi tebegraibome patamsiuose“), o kultūros, politikos ir religijos laukai atrodo kaip neįmanomi atriboti: „[L]aikraštis be politiškosios dalies šioje gadynėje, kaip sviests be drusko arba aklam akiniai“ (*VL* 75, l. 31r). Laiškai įvardyti kaip abipusiškumą skatinantis egalitariškas diskursas, todėl tokie apibrėžties bandymai yra veikiau ne deklaracijos ar manifestacijos, o derybos, svarstymai, kuriems rastis kelią atveria epistolinė aplinka.

„Sielos revoliucija“

Aptarta, kad kunigams literatams susirašinėjant formuojasi ir išryškėja programinės kultūrinio veikimo gairės. Tumo kultūrinėje aplinkoje, grįstoje altrustiniais dovanojimo ryšiais, esminę reikšmę turėjo nacionalinio judėjimo idėjos, grindžiamos lietuvių kalbos, kultūros, tradicijų išsaugojimu ir sklaida. Modernaus nacionalizmo kontekste reikia kalbėti apie tautokūrą – vyksmą, kurio svarbieji dėmenys yra bendra kalba ir priklausymo tai pačiai kultūrai jausmas[98]. Modernėjimo ir tautinės savimonės procesų sūkuryje kaip specifinę poziciją, nurodydamas į Vytautą Kavolį, Paulius Subačius išskiria būtent Tumo laikyseną: „Nepriklausomo žmogaus garbė argumentuotai iškeliama, bent žemiškais masteliais, virš visų visuomeninės tvarkos sistemų.“[99] Taigi nors dalyvaujama bendruose tautiniuose reikaluose, akcentuojama individuali kiekvieno subjekto garbė ir orumas. Remiantis Charlesu Tayloru, XIX a. antros pusės ir XX a. pradžios modernieji nacionalizmai, kilę keičiantis socialinei vaizdinijai, susiformavus viešajai sferai ir susiklosčius galimybėms save priskirti „įsivaizduojamai bendrijai“ (pagal Benedictą Andersoną), iš tiesų nebūtų galėję rastis be modernaus žmogaus individualizmo pojūčio[100]. Tauta, kaip „įsivaizduojama bendrija“, yra unifikuota, bet gali egzistuoti tik kiekvieną jos narį suprantant kaip individualų ir lygiateisį. Individualizmo ir nacionalizmo dermę pabrėžia ir Subačius, teigdamas, kad „[t]autinė savimonė ir apskritai intensyvesnė refleksija skatino tiek

---

96 Plačiau žr. Regina Laukaitytė, „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, *Lituanistica*, 1993, Nr. 2 (14), p. 14–27.

97 Vytautas Merkys, *Nelegali lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 169.

98 Will Kymlicka, „The Sources of Nationalism. Comentary on Taylor“, in: *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim & Jeff McMahan, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 57.

99 Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė: Tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 110.

100 Charles Taylor, „Nationalism and Modernity“, in: *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim & Jeff McMahan, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 37.

asmens sutapimą su grupe, tiek išsiskyrimą iš jos"[101]. Taigi moderniose visuomenėse vis svarbiau tampa pripažinti kito tapatybę, mat santykis su kitu apibrėžia ir patį subjektą bei sykiu leidžia jam identifikuotis su kitais[102].

Iškalbingas 1903 m. gruodžio 20 d. Tumo laiškas Jakštui, kuriame pabrėžiama, kad bendrasis *mes* dėmuo ir visuomenės nauda yra centre, bet individuali nauda ir troškimai – greta: „Atsigerindamas tuo pačju, linkėju, kad nuo Naujų Metų įvyktų vistai, ko trokštame dėl visuomenės ir kiekvienas sau atskirai" (*VL* 46, l. 42r). Minėta, jog epistolinius tekstus geriausiai charakterizuoja faktas, kad iš privataus lauko gimsta viešasis, o iš asmeninio santykio ir požiūrio – visuomeninis: visuma neatsiejama nuo dalies, dalis – nuo visumos, moderni individo mąstysena suponuoja modernios tautos radimąsi ir atvirkščiai. Laiško rašymo aktas sustiprina savirefleksiją – neatskiriamą moderniojo „aš" bruožą[103], taigi pats laiškų rašymo procesas sietinas su savęs atradimu per kitą, šiuo atveju – tautos, bendrijos narį.

Vaižganto ir sykiu ankstyvosios jo epistolinės aplinkos programinių nuostatų kvintesencija galima laikyti 1906 m. lapkričio 19 d. laišką, skirtą Jakštui ir kitiems kunigams iš Kauno (kreipinys – „Maloningieji!"). Baiminantis *Vilniaus žinių* bankroto, dienraščio steigėjui ir leidėjui Petrui Vileišiui teko ieškoti kunigų paramos, taigi Tumui buvo pasiūlyta prisidėti redaguojant leidinį, o šiame laiške atsakoma dėl galimybės dirbti redakcijoje. Tai vienas pirmųjų išlikusių Tumo laiškų, kuriame taip aiškiai reflektuojama asmeninė situacija, persvarstomas dvasininko darbo ir kitų veiklų santykis. Pateikiama ilga laiško citata, rašyta išpažintiniu režimu:

> Vyručiai, argi jųs nežinote, kas aš esu? Taigi atkartoju: esu katalikas širdyje, išpersitikrinimo, jog tai vienatinė krikščioniškai-doriška sistema, šventa, išganinga, savo kunigystę sutepiau negut tik netvarkiu liežuviu, darbais dar ne. Bet... praktiškoje esu liaikus [nuo *lenk.* laik – pasaulietis] nedievuotas, mažapoteris; mano dievuotumas tesiekia valymą nuo doriškųjų purvų, kad bent pats ir kiti į pragarą susyk nenueitų (iš baimės Dievo teisybės); augštyn tobulybėje nekįlu, nė kitų pakeliu, nė pakelti ką nors augščiaus savęs mėginu. 9/10 mano triūso – idant katalikystė ne prie dangiškos, bet prie žemiškos laimės vestų savo išpažintojus. Esu ultra liberalas, ultra progresistas, ultra demokratas, ultra taučius. Prie viso to plataus – ultra kiep [*lenk.* kvailys]: gabumas vien tik pusėtinas, mokslas mažiau kai pusėtinas, sveikata mažiau kai ganėtina; ultra tinginys, ultra arogantas, kuriam „nie ma dostatecznej powagi by zamilczeć i nie machać rękami pod nosem" [*lenk.* neužtenka orumo patylėti ir nemosikuoti rankomis prieš nosį]; ultra zapaleniec [*lenk.* užsidegėlis], ultra individualistas, visai nepataisomas. Vyručiai, kaip Dievą ir katalikystę mylite, ar jųs neapsigaunate, tokiam pavesdami didį savo sumanymą? Gerai pagalvokite. (*VL* 84, l. 65v [3, 4])

Laiške svarbus savos tapatybės apsibrėžimas („Esu [...]"), kuriamas ironizuojant

[101] Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 104.
[102] Charles Taylor, *op. cit.*, p. 47.
[103] Iris María Montero Sobrevilla, „The Enlightened Letter: Knowledge, Self-Discovery and Literary Creation", *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 2000, Núm. 9, p. 17.

situaciją, hiperbolizuojant pažiūras („ultra"). Paradoksalu, kad šiame tekste itin išreikštas „aš" (išpažintinis laiško tonas *a priori* implikuoja tokią tendenciją), bet vėliau neigiamas „ego" ir išaukštinama bendrystė su kitais, dėl Tėvynės dirbančiais, nors neatsisakoma ir laisvės bei individualumo: „[D]irbsiu, ką sugebėsiu, dirbsiu, kaip išmanysiu, rūpinsiuos kogeriausia, bet jai nestengsiu, tebūnie mano sąžinė liuosa nuo užmetimų iš jųsų ir tėvynės pusės." Parašu „Jųsų Juozas Pastumdėlis" sustiprinama ironija, bet kartu, apsibrėžiant tapatybę, kristalizuojasi asmens individualumo, grįsto orumo ir laisvės jausmais, dominantė.

Modernaus žmogaus orumas tiesiogiai siejamas su naudingumu visuomenei („dirbsiu, ką sugebėsiu, dirbsiu, kaip išmanysiu"). Naudingumo visuomenei ir subjekto laimės įtampa ryški ir kituose laiškuose, kaip antai parašytame 1912 m. gegužės 18 d. Tumas primygtinai kviečia Dambrauską apsilankyti Laižuvoje, pabūti gamtoje ir pailsėti, nes pervargęs jis galįs numirti, o teisės tam neturįs, nes yra įsipareigojęs visuomenei:

> Klausyk, kun. Al.! Aš dar sykį netiktai savo vardu, bet tos visuomenės, kuriai atsidėjęs visą amžių dirbi, kurią trokšti pagerinti ir bet gi ją faktiškai niekini[104], – jos ingaliotas dar sykį klabenu jos žodžiais: „Ta visuomenė nori ilgiaus džiaugties vaisingu Tamstos darbštumu ir tvėrimo pajėga; ji nenori turėti susilpnėjusio, bevienio, iširėlio Jakšto, bet vis tokį, kaip iki šiol buvo; ji bijo, kad tai neįvyktų; ji egoistiška; ji daboja savo dvasios ‚naudos' ir šaukia mano lūpomis, – neturi teisės nusižudyti!" (*VL* 121, 1912-05-18, l. 84v)

Apie orumą kaip „ypatišką vertybę" kalbama daug, pavyzdžiui: „Če reiktų mums apskritai visiems dirbti moksliškai ir širdyje puoselėti jausmą ypatiškos vertybės, kad ir nediplomuotiems, kad nestatytų mūsų ‚piemenų' eiljon" (*VL* 48, l. 44v), – rašo Tumas 1904 m. sausio 25 d. laiške Jakštui. Orumo motyvas įdomiai iškeliamas 1909 m. kovo 12 (25) d. Tumo laiško Kaupui *post scriptum*. Laiške, kurį galima pavadinti tam tikru išpažintinės autobiografijos fragmentu, kaip pamatiniai įvardijami spaudos leidiniai, nužymėję Tumo gyvenimo kryptį:

> Atkilęs į Žemaičius, biaurojaus su „Tėvynės Sargu" ir „Žinyčia"[,] ir jų kontrabanda, kuri man prarydavo viską. [...] P. Vileišis buvo žadėjęs aprupinti 75 rb. mėnesiui per ištisus metus, bet teužmokėjo už 2 mėnesiu; uždengęs gi „Vilniaus žinias", mane paliko be nieko. Kol suorganizavau „Vilties" bendrovę, turėjau bent pusę metų Vilniuje gyventi savo lėšomis. „Vilties" redaktorium būdamas imdavau 75 rb. mėnesiui. Tai labai nedaug gyventi tokiame brangiame mieste. (*VL* 97, l. 16r)

Išpažinęs savo praeities ir dabarties problemas, Tumas prašo kre
dito ir sunaikinti laišką („Jei matysi, kad šito mano pašymo išpildyti negalėsi,

[104] Tai galėtų būti aliuzija į Horacijaus „Odi profanum vulgus, et arceo" [*lot.* Nekenčiu neišlavintos minios ir jos vengiu] (Carminum, Liber Tertius, I), įdėta ir į Jono Glinskio lūpas Maironio *Jaunojoje Lietuvoje*. Tokia laikysena – atvirkščia Vaižganto palaikytai ir steigtai (ji aptariama tolesniame skyriuje apie tarpininkavimą).

prašome šį laišką tuojau sunaikinti"), pagrįsdamas tuo, kad toks jo turinys gali neigiamai atsiliepti garbei ir orumui: „Motivai aiškųs – man jo gėda. Būk diskretiškas. [...] Mano populeriškumas ir renoma [*lenk.* šlovė] nearmonizuoja su – skola, dar pasalomis užtraukiama" (*VL* 97, l. 17r). Užsimenant apie „populiarumą" ir „renomą", sau priskiriamas viešo asmens, kuriam orumas yra pamatinis ir „nearmonizuoja su skola", vaidmuo.

1906 m. vasario 6 / 21 d. Vaižgantas rašo Kaupui apie laisvės siekį ir būtiną „*sielos revoliuciją*": „[R]*eikia* padaryti kiekvieno žmogaus atskirai sielos revoliuciją, o tai gal padaryti tik kulturišku keliu. [...] [K]ulturiškai išsilavinęs yra gyva niekad nesiliaujanti protestacija prieš priespaudą ir beteisę sauvalę..." (*VL* 78, l. 10r). Laisvė ir orumas koreliuoja su individualumu („kiekvieno žmogaus atskirai"), bet svarbiausia – šie jausmai nėra įgimti, juos reikia paskatinti „kulturišku keliu" ir taip įvykdyti „sielos revoliuciją". Lietuvių tautinis judėjimas, panašiai kaip ir kitų Vidurio, Rytų Europos bei dabartinių Baltijos šalių, priskirtinas prie kultūrinio nacionalizmo paradigmos[105], kur tauta telkiasi ne tiek politiniu, kiek kultūros pagrindu, o nacionalinė savimonė steigiasi ir įsitvirtina būtent per kultūrines praktikas. „Sielos revoliucija" „kulturišku keliu" rodo kultūros reikšmę apibrėžiant individualų ir kolektyvinį tapatumą, panašiai formuluojama ir kitų amžininkų laiškuose Tumui (pvz., Būčio ištartis: „Lietuvos atgijimas, tai jos pakėlimas visose šakose kulturos"[106], *VUB RS*, f. 1, b. D456, l. 2v).

1905 m. balandžio 18 d. laiške Kaupas, aprašydamas Vaižgantui savo katalikiško laikraščio idėjinę koncepciją, tokiu „kulturišku keliu" pavadina spausdintą žodį, kuris turi būti orumo ir laisvės „įdiegimo", ugdymo įrankis: „Priversti gerbti savo asmenis ir teises turite laikyti laikraštį, vedamą sumaningai" (Nr. 136, p. 2). Kaupo požiūriu, aiškus individualizmo pojūtis turi būti paskatintas per spaudą. Panašiai publicistikos rinktinės *Karvojaus laiškai* įvade jis įvardija savo tekstų tikslą: „[Į]kvėpti tautiečiams persitikrinimą, kad tikrai savomis spėkomis ir savais keliais galim priderančiai pakelti savo tautą ir savo kraštą."[107] Pasitikėjimas savo jėgomis skatinamas („savomis spėkomis ir savais keliais") priėmus *mes* tapatybę (daugiskaita: „galim priderančiai pakelti savo tautą"), o moderni tauta egzistuoja kaip *mes* tik tada, kai kiekvienas jos narys suvokiamas kaip lygiateisis.

Taigi dialoguose su Kaupu ir Jakštu korespondentai nuolat pabrėžia orumo pojūtį, kylantį iš pagarbos sau ir kitam bei laisvės. Atsižvelgiant į Tayloro mintis, galima aiškiau susieti programinius įvairiuose epistoliniuose dialoguose pasikartojančius, bet būtent kunigų literatų aplinkoje susiformuojančius Vaižganto savikūros akcentus: laisvė, orumas ir individualizmas, iš pirmo žvilgsnio kontrastuojantis su „pasiryžimu atiduoti save jos [tautos – *A. K.*] labui"[108]. Laisvės kaip pamatinės vertybės, nepaisant visų ideologinių, profesinių ar socialinių įsipareigojimų, traktuotė susijusi

---

105 Joep Leerssen, „Nationalism and the Cultivation of Culture", *Nations and Nationalism*, 2006, No. 12 (4), p. 559–578.

106 Būčio laiškai Tumui cituojami iš: Pranciškus Būčys, „Kun. Pr. Būčio laiškai kn. J. Tumui. 1903–1927 m.", *VUB RS*, f. E116; Idem, „Kn. Pr. Būčio laiškai kn. J. Tumui, 1901–1913 m.", *VUB RS*, f. 1, b. D456.

107 K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, p. 3.

108 Charles Taylor, *op. cit.*, p. 40.

ir su istorine bei politine situacija – kartais Vaižgantas kalba ne apie vidinę, dvasinę laisvę, bet apie priespaudos kamuojamos ir laisvos tautos opoziciją. Pavyzdžiui, nedatuotame[109] laiške Kaupui Tumas apibūdina „dvasios nerimastį" nulėmusios tiesioginės nelaisvės situaciją: „Męs kiteip galvojame ir atsiliepiame, bet mus čia seka ne tik žandarai, bet piktesniai už juos šnipai-dvarponiai; nuo jų kontrolės nepasislėpsi. O atmosphera spaudžia labiaus, neg kitados. O dvasios nerimastis auga. Trošku belaisvių tėvynėje!" (*VL* 75, l. 31r). Taigi nelaisvė yra ir tautos nelaisvė, priklausymas Rusijos imperijai. Toks suvaržymas pabrėžiamas 1906 m. laiške Jakštui: „Parašykite kąnors apie mųsų rolę išsiliuosavimo darbe. Man ir daugaliui kitų vis baisu pasilikti su vienu kulturišku darbu be jokio prisidėjimo prie protesto prieš dabartinę tvarką, be politiškos kovos už Lietuvos savyvaldą[,] jai ne autonomiją" (1906-09-10, *VL* 82, l. 64v). Tačiau tipiškai laiškuose laisvė figūruoja kaip vidinė nepriklausomybė, laisva valia rinktis ir apsispręsti. Vėlesniuose laiškuose laisvės vertė taip pat kartojama: „Liuosas žmogus ir apsirūpinęs gal drąsesnis būtų ir idėjų dalykuose" (Vaižgantas – Juozui Kubiliui, 1913-09-25, *VL* 146, l. [14r][110]); „Tai ir ką parašiau, parašiau ne receptą Tau: kiekvienas mėginkime savaip būti laisvas, kad ir sutanotas" (Vaižgantas – Vincui Mykolaičiui-Putinui, 1918-03-11, *VL* 166, l. [4]).

Egalitariniais santykiais grįsta bendradarbystė ir kuriami viešojo veikimo modeliai pasitarnauja ugdant subjekto sąmoningumą ir įsisteigiant naujam, moderniam ir sąmoningam, asmens tipui – geistinam bendrijos (*mes*) nariui. Viename Jakšto laiške rašoma, kad *mus* skaito „visa Lietuva": „Smilga žada da net mokėti. Na o ką Tamsta parašysi, – tai skaitys netik ponai išleistojai, bet ir visa Lietuva" (Jakštas – Vaižgantui, 1904-11-09, p. 16). Taigi toks modernus kultūros lauko veikėjo tipas – laisvas ir orus subjektas – suvokiamas ir kaip visuomenės ugdytojas, atsakingas bei visuomenei atskaitingas už savo raštus. Vaižganto asmeninės korespondencijos kontekste matyti, kad dažnai interesas nėra privatus, nes paryškinama visuomenės nauda, tačiau laiško privatumas, santykio egalitariškumas ir jo nulemta galimybė įtekstinti patirtis bei pažiūras paskatino savikūros procesus, kuomet interiorizuojamos programinės nuostatos, veikiančios ir kaip epistolinio subjekto tapatybės orientyrai.

Apsibrėžta kultūrinė kunigų literatų bendrija, jos darbai ir siekiai, interiorizuoti modernaus individo tapatybės orientyrai kolektyve yra esminiai Tumo korespondencijos su kunigais literatais aspektai iki 1904–1905 m. Šiuo laiku korespondencija pasitarnauja ir kaip intensyvių *rašymo pratybų* terpė, ir, kaip rašysiu toliau, joje ima formuotis vėliau labiau išplėtojamas tarpininko vaidmuo bei rašytojo tapatybė.

[109] Sprendžiant iš rašybos, tikriausiai rašyta pačioje XIX a. pabaigoje ar pirmaisiais XX a. metais.
[110] Laiškai Kubiliui cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai J. Kubiliui ir A. Smetonai. 1912–1913", *VUB RS*, f. 1, b. E96. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

Tumas ir kultūros bendradarbiai

> Svarbus organizuotų meno pasaulių bruožas yra tas, kad [...] kai kurie žmonės didžiosios dalies suinteresuotų šalių laikomi turinčiais svaresnę teisę kalbėti meno pasaulio vardu nei kiti [...].
>
> Howard S. Becker, *Art Worlds*

Kultūros tarpininko tapatybė

Apytikriai 1904 m. Tumas pradeda gausiau komunikuoti laiškais ne tik su kunigais literatais – vienos kultūrinės, idėjinės bendrijos nariais, bet ir su kitais leidėjais, redaktoriais, spaudos darbuotojais, rašytojais, t. y. tampa aktyvus besiformuojančiame lietuvių kultūros lauke. Susirašinėjant su kitais kultūros lauko nariais diskutuojama kultūros ir literatūros temomis, steigiama kultūros ir literatūros samprata, užimamos arba inicijuojamos dalyvių padėtys lauke[1]. Veikiantieji meno ir kultūros lauke yra priklausomi nuo kitų menininkų, kritikų ir tyrėjų, kurie juos gali pripažinti arba atmesti, nes tik jų akivaizdoje įtvirtinamas kūrėjo savivaizdis, kitaip tariant, menininko, rašytojo ir kitų kūrėjų „vertė" egzistuoja tik santykyje su kitais lauko (grupės) nariais[2]. Taigi iš pirmo žvilgsnio išskirtinai asmeniniai ryšiai iš tiesų dažnai yra reikšmingi lietuvių kultūros ir literatūros laukų formavimosi kontekste.

Aprašomi besiformuojantys kultūros ir literatūros laukai, todėl svarbu suprasti, kaip jo dalyviai tarėsi kultūros klausimais, kaip steigėsi ir kūrėsi iki tol neegzistavusios pozicijos, vėliau tapusios lietuvių kultūros ir literatūros laukų pamatu, turėjusios įtakos steigiant kanoną, atrenkant programinius tekstus ir pan. Mano požiūriu, formuojantis iš dalies autonomiškam kultūros laukui (lietuvių literatūros lauko atveju šis periodas trunka nuo paskutinio XIX a. dešimtmečio iki 3-iojo XX a. dešimtmečio) daug reikšmės turi pavieniai jo veikėjai, nes jie sukuria padėtis, kurios dažnai būna nulemtos ir subjektyvių veiksnių, be to, konkrečios pozicijos siejamos su konkrečiais individais, bet jau sukūrus lauko pozicijas ir apskritai įsteigus literatūros lauką, jis ima funkcionuoti kaip struktūra, o užimamos pozicijos nebūtinai tiesiogiai sietinos su konkrečiais individais.

Pierre'o Bourdieu, kaip ir dalies kitų meno ir kultūros sociologų, teorijoje apie kultūros ir meno laukų funkcionavimą labai svarbiais kultūrinio gyvenimo daly-

---

1 Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas, arba Atvirkščias ekonomikos pasaulis", iš anglų kalbos vertė Loreta Jakonytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, d. 1, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 309.

2 Idem, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, edited by Lawrence D. Kritzman, New York: Columbia University Press, 1993, p. 116.

viais laikomi kultūros tarpininkai[3], nes būtent jie dėl patirties, išmanymo, pozicijos lauke ar kitų priežasčių turi „teisę kalbėti meno pasaulio vardu"[4]. Iš nevienakrypčio Vaižganto susirašinėjimo ryškiausia būtent jo prisiimta tarpininko tapatybė. Viena vertus, įvairias padėtis kultūros lauke užėmęs Tumas atliko daug tiesioginio tarpininko darbo – organizavo leidybos, redagavimo darbus. Kita vertus, bandysiu parodyti, kad tarpininkavimas Vaižganto epistoliniame diskurse realizuojamas ne tik kaip veiklos forma, bet ir kaip viešoji laikysena, prisiimama socialinėje ir kultūrinėje sferoje.

Tarpininko veiklos modelis kaip viešoji laikysena ryškėja pačioje ankstyviausioje epistolinėje komunikacijoje, įtekstintas dar 1899 m. spalio 22 d. laiške, kuriame Tumas Aleksandrui Dambrauskui-Adomui Jakštui rašo apie darbą su nuo 1900 m. redaguotu laikraščiu *Žinyčia*: „Asz patsai nuo savęs ir nemėginsiu ‚mokytesnius apszviesti'. Asz tik busiu tuo pacziu czarno-roboczym [*lenk.* juodadarbiu], kurs ant savo peczių velka sunkius maiszus kitų iszdaigintų vaisių, idant alkani veikiaus prigautu juos" (*VL* 15, l. 10r). Pabrėžiamas pasiaukojimas dėl kitų, noras panaudoti savas dovanas bendrijos labui: „Jei kas susimylėjęs nuvers nuo manęs tą nasztą – acziu bus Vieszpacziam; kol tokio neatsiras – tempsiu liamką [*rus.* тянуть лямку – nuoširdžiai ir uoliai dirbti] ir nesiskųsiu" (*VL* 15, l. 10r). Telkimas bendram darbui neretai įvardijamas identifikacine dirvos paruošimo metafora, pavyzdžiui: „[S]avo prakaitu suvilgytų džiųstančią mūsų dirvą, kuri tuojaus pasidarytų malonesnė" (Vaižgantas – Jakštui, 1899, *VL* 8, l. 42r). Ši metafora būdinga XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros tekstams, ji pasitelkiama ir Jakšto eilėraštyje „Mūsų dirva": „Dirvą naują Dievas duoda / Tenelieka ji dirvonu!", „Liesim prakaitą kas dieną, / Grūdų bersim milijonus, / Talkon kviesim aliai vieną: / Būrus, kunigus ir ponus."[5] Toliau rašoma apie tai, kad tokia agrarinė paralelė nėra atsitiktinė.

Dar aiškiau tarpininko veiklos modelį Vaižgantas išplėtoja 1903 m. gruodžio 30 d. laiške tam pačiam korespondentui. Šiame epistoliniame tekste randame gana išsamią rašančiojo subjekto savianalizę rašymo klausimais:

> Dėl nujodymo bemokslįų tai, ką lyg šjol įgyjau, užtenka; bet ar jie supranta, inter nos loquendo [*lot.* tarp mūsų kalbant], kokjas Tantalo kančjas jaučju, kad imu ką nors rimtesnį rašyti!! Jaučju savyje dovanas – iškalbą, fantaziją, nujėgimą platesnjų gorizontų, na, net pusėtiną psychišką intuiciją – ir de facto [*lot.* iš tikrųjų] kjaurai perregju stoką sistematiško jų išdirbimo, stoką filozofiško supamatavimo, stoką tiesjog plikų moksliškų aprobavimų, be kurjų nė pasirodyti literaturoje negalima. Viskas in confuso [*lot.* supainiotai], nieko užbaigto; est, est, sed non vult exire... [*lot.* yra, yra, bet nenori išeiti, pasirodyti]. (*VL* 47, l. 43 [4])

---

[3] Idem, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 76.

[4] Howard S. Becker, *Art Worlds*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982, p. 151.

[5] Cituojama iš: Adomas Jakštas, *Rinktinė*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Vaga, 1998, p. 116–117. Iškalbinga, kad šis eilėraštis publikuojamas pirmajame pirmojo po spaudos draudimo panaikinimo pradėjusio eiti lietuviško periodinio leidinio *Lietuvių laikraštis* numeryje.

Ėmus rašyti apie savo gebėjimą kurti („kokjas Tantalo kančjas jaučju, kad imu ką nors rimtesnį rašyti!!"), Vaižganto laiško raiška ekspresyvėja, balansuoja tarp reflektyviojo ir išpažintinio laiško tipo.

Aptariamas laiškas svarbus Tumo pasaulėvokai suprasti: anot jo, norint aktyviai veikti kultūroje būtinas sistemiško mąstymo įgūdžius formuojantis mokslinis akiratis bei filosofinis išsilavinimas, kurių stoką jis pats junta. Autorystės grindimas moksline kompetencija sietinas su XIX a. pabaigoje rusų ir lenkų literatūrose klestėjusia pozityvistine literatūros estetika, kuri orientavosi į socialinę kritiką, o literatūrą suvokė kaip meninį visuomenės tyrimą[6]. Toliau tame pačiame laiške būtent tarpininkavimas vadinamas alkanųjų pamaitinimu, t. y. savų dovanų dalybomis, kurios geriausiai panaudojamos sudarius terpę veikti kitiems:

> Savo protiškas pajėgas ir visą verčją nebešendieną supratęs, nebešendieną ir rolją *sau pasižymėjau – tarnauti smulkjai, tarnauti atskirai kiekvienam neišdidusjam*, buti magnetišku perleidėju galybės iš šaltinjų, kur gana, ant objektų. Ir lyg šjol aš neturėjau didesnio užsiganėdinimo, kaip kad pavyksta man kas nuo kitų išmilžti ir kitiems atiduoti. Abejoju, ar didesnę satisfakciją turi toksai A. J. – gimdydamas, neg aš – paleisdamas. Tebūnie gana to mano paslankumo jums, nuo kurjų „hasła wychodzą" [*lenk.* idėjos kyla], ir jums, kurie žinoti apie tai trokštate (mažučjai). (*VL* 47, l. 43 [7])

Cituotuose fragmentuose matyti, kad negalėdamas pozityvistinių idealų įgyvendinti individualia autorine kūryba, Vaižgantas renkasi kitą visuomenei naudingą veiklą – tarpininko darbą. Šį laišką Vaižgantas pasirašo „Tamstos tarnas Juozas", parodydamas, kad tarpininko tapatybė nulemta noro „patarnauti" autoritetams – savarankiškiems autoriams, idėjiniams lyderiams, taip įprasminant save bendruomenėje, siekiant mažinti kultūrinį atstumą tarp inteligentijos, idėjinių lyderių ir plačiosios visuomenės. Tekstinėje plotmėje fiksuotina, kad ėmus svarstyti literatūrinius klausimus laiško raiška vaizdingėja, t. y. kai Tumas apsisprendžia tarpininko tapatybę priimti kaip būsimą savo laikyseną, tai įvardija ir išreiškia išpažinčiai artimu rašymu.

Specifiškai tarpininkavimas apibūdinamas korespondencijoje su į kultūros lauką žengiančiomis moterimis. Ankstyviausias tokio pobūdžio Vaižganto epistolinis dialogas su Ona Pleiryte-Puidiene prasideda 1904 m.; jame sukuriamą ir prisiimamą tarpininko tapatybę aptarsiu išsamiau. Vaižgantas su Pleiryte susipažino Mintaujoje (dab. Jelgava), kur mokykloje jai dėstė tikybą[7], tad susirašinėjimas prasideda tarp buvusios mokinės ir mokytojo[8]. Iš aptariamo laiko – 1904–1906 m. – atskirai

[6] Žr. Evaldas Nekrašas, „Pozityvizmo poveikis literatūrai, dailei ir architektūrai", *Problemos*, 2010, Nr. 77, p. 142–151.

[7] Žr. O[na] Pleirytė-Puidienė, „Vita memoriae (Skaisčiam ir amžinam kan. J. Tumo-Vaižganto atminimui)", *Vairas*, 1935, Nr. 5, p. 56–57. Apie Pleirytės ir Vaižganto ryšius Mintaujoje žr. Jonas Šlekys, „Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje: O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė", in: *Julijonas Lindė-Dobilas*: mokslinės konferencijos „Literatūros esmių ir laisvių architektas", skirtos Julijono Lindės-Dobilo 130-osioms gimimo metinėms, medžiaga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 163–219.

[8] Tumas apie šią pažintį rašo *Krivulėje*, žr. Kun. J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Kaip aš patekau į ‚Vilniaus žinias'", *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 16.

Pleirytei (be jos vyro Kazio Puidos) adresuotų laiškų išlikę, atrodytų, nedaug – 8, bet jie ilgi, talpūs ir labai reikšmingi stengiantis užčiuopti kultūros tarpininko modelio specifiką; Pleirytės laiškų iš šio laiko rasti nepavyko. Svarbu atkreipti dėmesį, kad, kaip šiek tiek aptarta poskyryje „Vaižganto laiškų tekstiniai ypatumai", šiame susirašinėjime daug žaidybiškumo, tikėtina, nulemto ypatingo jų santykio: Vaižgantą ir už jį jaunesnę kultūros ir spaudos darbuotoją Pleirytę riboja socialinės konvencijos, todėl ryšys steigiamas per distanciją, kuri sukuriama metaforizuotais ir vaizdingais fragmentais bei suteikia progą pasirodyti kitokiam, ekstravagantiškesniam epistoliniam „aš". Ekstravagantiškesnės rašančiojo kaukės nulemia nuoširdesnį, dažnai karnavališką bendravimą ten, kur socialinės konvencijos jį galėtų riboti; be to, priėmus karnavališko žaidimo taisykles rimtus dalykus galima išsakyti kaip nerimtus. Tad laiško raiška sukuriama specifinė epistolinė aplinka, kuri, kaip bandysiu parodyti, įgalina ypatingą turinį.

Ekspresyvi retorika – neįprasta sintaksė ir leksika, retoriniai sušukimai (pavyzdžiui, iš pirmojo laiško: „Oo! Padėkavoju už avanzą net į idealus!", 1904-09-02, *VL* 53, l. 1r), kreipinio kartojimai („Pana Ona! Kam keikti gyvastis užtai, kad ji bjauri?", 1906-02-21, *VL* 77, l. 7r), metaforizuotas kalbėjimas („Jųs, męs – tai gyvi šaltiniai, kurie privalome neužtvenkti savo energijos ir inteligencijos srovės. Malonu, kai teip esti", 1905-03-31, *VL* 68, l. 5r) sukuria emocingesnį laiškų toną. Lyginant dalykiškus, glaustus kronikinius Vaižganto laiškus kitiems adresatams su laiškais Pleirytei matyti, kad pastaruosiuose daugiau palyginimų, paaiškinimų, pasvarstymų, pavyzdžiui, pirmajame Tumo laiške adresatei: „Dėl visako pamėginsju gintis: idealas – tai idealas – idėjos dalykas, nė kuo neapribotas, platus, kaip kunigas Kjaulakys[9], gal dar platesnis, o ilgas kaip ponas Parčjauskis[10], gal dar ilgesnis: nė į vieną, nė į antrą aš neesmu pavedus" (1904-09-02, *VL* 53, l. 1r). Ypatinga epistolinė aplinka ryškėja per opozicijas: lyties, amžiaus, socialinės padėties. Lyties aspektas (vyriškumo–moteriškumo dichotomija) pabrėžiamas 1904 m. rugsėjo 10 d. laiške: „Jei Tamsta teip jau mano gromatos laukjai, tai še-gi ant greitosjos dar viena. Tik, susimildama, nemanyk mane visados tokį greitą esant: su nauja korespondente (respective [*lot.* atitinkamai] – korespondentu) labai tankjai mintimis mainaus" (Vaižgantas – Pleirytei, *VL* 54, l. 2r). 1905 m. kovo 31 d. laiške ši opozicija taip pat akcentuojama antitezės principu: „Tamstos apologijoje matau jautrią moterišką širdį. Daug galima dovanoti gerų norų žmogui, kada jisai dirba, ką gali. Bet jei iš gešefto ar tuščios didybės siekia augščiau, neg gali, tai darosi juokingu; jei beto dar išnaudoja kitus, tai papeiktinu, ir męs, vyrai, tokių dalykų negalime toleruoti" (Vaižgantas – Pleirytei, *VL* 68, l. 5v). Lygiai taip pat iškeliama ir jaunos merginos bei kunigo priešprieša. Pavyzdžiui, Tumo laiške, kuriame rašoma apie Pleirytės išsiuntimo į Šveicariją priežastis, per kūniškus vaizdinius įvedamas erotiškumo motyvas: „Man sunku apie tai kalbėti ir dėl to[,] kad aš permažai teįleistas į Jųsų paslaptis[,] ir dėlto[,] kad esu kunigas[,] ir dėlto, kad... tuotarpu ligonis iš influenzos + ‚pod sekretem' [*lenk.* kaip paslaptis] – iš tuberkulų,

[9] Tikriausiai galvoje turimas Juozas Kaulakis (1868–1933) – kunigas, visuomenininkas, aktyvus JAV lietuvių veikėjas.

[10] Tikriausiai galvoje turimas Petras Parčevskis (1590–1658) – kunigas, nuo 1649 m. Žemaitijos vyskupas.

kurjos mane nesiljaudamos žūdo" (1904-12-08, *VL* 60, l. 3r). Šis motyvas pasitelkiamas raginant Pleirytę išsikalbėti, tačiau prabildamas apie seniai kankinančią tuberkuliozę, Vaižgantas išsikalba pats.

Moters ir vyro, jaunystės ir brandos opozicijų ryškinimas vaizdingu metaforišku kalbėjimu sustiprina epistolinę distanciją ir suaktyvina ypatingus epistolinius vaidmenis, pavyzdžiui, kaip rašyta, „flirtuotojo". Specifine raiška ir tekstinėmis strategijomis kuriamas ir kitas korespondencijoje su Pleiryte epistolinio „aš" prisiimtas vaidmuo – tėvo, mokytojo. Mokytojo ir mokinio ryšį grindžia laiškuose kitiems adresatams nebūdingas argumentavimas, kuriamas užduodant klausimus ir iškart pateikiant atsakymus, pavyzdžiui: „Kam dirbame? Žmonėms dirbame: alteri-kitam, ne sau. Dėl ko dirbame? Dėl to, kad mūsų dūšjoje atsirado tokja šventa nerimastis, kuri ragina. O kas iš to bus? nežinau ir galvos sau nelaužau, nes tai Apveizdos dalykas" (Vaižgantas – Pleirytei, 1904-09-10, *VL* 54, l. 2r). Įdomu, kad kertines kultūros tarpininkavimui svarbias sąvokas Tumas net pabraukia, pabrėždamas ypatingą dėmesį joms, pavyzdžiui, 1904 m. rugsėjo 10 d. laiške: „[N]e apie žydėjimą, bet apie civilizacijos daiginimą priseina mums kol kas rūpintis. Jei tadą uždegsime ką ne ką noru šviesti kitus: lavinti protus, suprasti esamuosjus dalykus, prisisavinti svieto gudrybę – bus tai tvirtos padaigos, iš kurjų sparnai patįs užaugs tam, kurjam skirta skraidžjoti" (*VL* 54, l. 2v). Pabraukti žodžiai svarbūs Tumo konstruojamai vizijai: „civilizacijos daiginimas", protų lavinimas – tai jo geidžiamos kultūrinės bendrijos vertės objektai, kurie aptariamame epistoliniame santykyje nukreipti ir į adresatą, ir į patį epistolinį subjektą.

Tiek žaidybiška, tiek didaktinė strategija padeda formuluoti tarpininko veiklos modelio kultūros lauke imperatyvą (dažna liepiamoji ar geidžiamoji nuosakos), pavyzdžiui: „Valja Tamstos: tedirbie idealus svajotojai – dainininkai, varsotojai ir kiti menų tarnai; męsgi pasilikime paprastai seiljų varvintojais, žjurintį nupieštuosjus idealus" (1904-09-02, *VL* 53, l. 1v). Tačiau siūloma pasirinkti pačiai („Valja Tamstos"), ryškinamas individualumas priklausant kolektyvui. Darbo „dėl Dievo ir tėvynės" imperatyvai aprašomi, pavyzdžiui, 1906 m. vasario 21 d. laiške: „[D]irbkime tiek, kiek galime, kiek ištesime, nes už tą teatsakysime prieš Dievą ir tautiečius" (Vaižgantas – Pleirytei, *VL* 77, l. 7_ar). *Mes* (kultūros darbuotojai, spaudos darbuotojai) – kultūros laukui būtinieji tarpininkai – vaizduojami kaip sukuriantys veikimo terpę kitiems: „Būkime geriaus mėšlavabaliais-sanitarais, kurie tesi apvalyti pasaulį nors tiek, kad galima vaikščioti ir alsuoti" (*VL* 77, l. 7r). Apibendrinančiu įvardžiu „kiekvienas" pabrėžiama, kad visuomenė turėtų veikti simbiozės principu, o *mes* buvimas „mėšlavabaliais-sanitarais" yra būtinas bendrijos funkcionavimo aspektas, tačiau kiekvienas turi prisidėti individualiai: „Kiekviena žmoniška vienatis, lygiai kaip ir kiekvienas gyvas ir net negyvas padarytasis daiktas[,] turi tame pasaulyje savo tikslą, savo raison d'etre [*pranc.* būties, buvimo prasmė]; beto[,] turi užtektinai pragumų išpildyti tą[,] ‚co każe duch boży' [*lenk.* ką liepia Dievo dvasia]" (*VL* 77, l. 7v). „Co każe duch boży" šiame laiške pakartojamas, visą posakį Vaižgantas citavo gerokai anksčiau, antrajame savo laiške Pleirytei (1904-09-10): „Apolonė sėja, Povilas laisto, bet užauglį – Dievas duoda; arba: czyń my każdy w swojem kółku, co

każe duch boży, a całość sama się ułoży [*lenk.* darykime kiekvienas, ką išmanome, ką liepia Dievo dvasia, ir viskas savaime išsispręs]" (*VL* 54, l. 2r). Taigi pabrėžiamas dalinis egzistencijos determinizmas, krikščioniška priklausomybė nuo Dievo valios, visgi, kaip matyti antrąsyk cituojant „co każe duch boży", ji siejama ir su kiekvieno individo savaiminiu prasmingumu, vietos pasaulyje turėjimu.

Pačią egzistenciją, sekant Vaižgantu, pateisina simbiotinis veikimo principas, o susivienydami atskiri individai suformuoja bendrą organizmą – visuomenę: „Esi smulkus; už blogą tai tau nėkas nepalaikys[,] tik nebūk benaudis, nes ir smulkųs daiktai yra naudingi" (*VL* 77, l. 7v). Tačiau vėl pakartojama, kad svarbus ir individualumas, savosios individualybės puoselėjimas. Vaižgantas rašo, kad kiekvienas „turi savo raison d'etre", šiame laiške taip pat išskiriama kiekvieno individo (jis vadinamas „vienatimi") darbo svarba: „Vienatis tame atvejije pildo pareigą stiklelio, kurs, pamestas ant dirvos ir atmušęs keletą saulės spindulių, ištolo išrodo antra saule, o prieini arčiaus – vien tik šukelė" (*VL* 77, l. 7r). Taigi identifikacinis *mes* modelis pateikiamas imperatyviai, bet šis imperatyvumas taikomas ir adresatui, ir pačiam epistoliniam subjektui: vienu metu epistoliniame diskurse veikia *preskriptyvinė* ir *tarpininkavimo* galios. Pateikdamas kultūrinio darbo viziją Pleirytei, Vaižgantas pats ją prisitaiko: santykis su kitu įgalina savikūrą, o epistolinėje terpėje įsteigtos vertės interiorizuojamos ir paties rašančiojo. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad privačiame laiške ir privačiame santykyje formuluojamas individualumas realizuotinas tik kolektyve, bendrijoje: privatus santykis atveria kelius į viešąjį veikimą, projektuoja veiklos viešumoje alternatyvą. Šiame epistoliniame santykyje išgrynintos nuostatos aktualios ne tik privačiai korespodencijai, bet ir kultūriniam veikimui apskritai; anot Ramunės Bleizgienės, Pleirytė buvo įsitikinusi, kad „gyvenama tik viešumoje", todėl labai aktyviai įsitraukė į spaudos darbą[11].

Specifine retorika ir sintakse 1904 m. rugsėjo 10 d. laiške Tumas tiksliai ir vaizdžiai įžodina jau aptartą darbo modelį ir projektuoja jį į ateitį:

> Beto, musų darbas – ne padebesjų, bet pažemjų darbas, toks pat, kaip sliekų: per tukstančjus metų milijonai tų prastų gyvulėlių kantrjai, išpalengvo leidžja persavo vidurjus sudrėkintą žemę ir, galų gale, pataiso derlją viršutinę žemės sluoksnį („почва"– rūsiškai [t. y. dirva – *A. K.*]). Didžjausis mokslas, didžjausi išmintis – mokėjimas vargą vargti. Argi męs tai mokame? Tad mokykimės ir mokykime. Ne sparnus sagstyti, ne į padebesjus kelti, bet tvirtą kasiklį gyvenimo piktžolėms ravėti į rankas duoti, doriškas vėkas užgrūsti (zahartować [*lenk.* užgrūdinti]), idant su įnirtimu kibtų į gyvenimo dirvonų plėšymą – tai mūsų siekis. Iš apačjos darbas – pamatinis darbas, praca u podstaw [*lenk.* darbas prie pagrindų], ne iš viršaus. (*VL* 54, l. 2v)

Kaip ir anksčiau cituotuose pavyzdžiuose, vartojama daugiskaita *mes* („mokykimės ir mokykime") bei pateikiamas antitezinis „ne sparnus sagstyti, ne į padebesjus kelti", priešingas siūlomam veiklos modeliui: „[T]virtą kasiklį gyvenimo

[11] Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 79.

piktžolėms ravėti į rankas duoti, doriškas vėkas užgrūsti (zahartować)". Taip pat patvirtinama *mes* kaip bendrija ir pabrėžiama, kad visiems kultūros lauko dalyviams privalu prisiimti šį modelį („[T]ai mūsų siekis. Iš apačjos darbas – pamatinis darbas, praca u podstaw, ne iš viršaus").

„Praca u podstaw" [*lenk.* darbas prie pagrindų] – vienas pagrindinių XIX a. lenkų pozityvistų šūkių[12]. Vaižgantas laiškuose vartoja organišką, žemišką leksiką: *mėšlavabalis*, *kasiklis*, kurio reikia *„piktžolėms ravėti į rankas duoti"*, ir pan. Tokia leksika ir jos nulemta semantika steigia organicistinio pozityvizmo modelį, pabrėžiantį visuomenės kaip iš atskirų elementų sudaryto organizmo sampratą. Remiantis šia koncepcija, visuomenės ir kultūros organika turi būti natūrali, o Vaižganto atveju ji dažnai reiškiama žemiškais, kūniškais vaizdiniais. Tarkime, 1906 m. vasario 21 d. laiške Pleirytei Vaižgantas apeliuoja į tai, kad nereikėtų kitų asmenų idealizuoti, nes tai nenatūralu[13]:

> Idealizuoti arba pripažinti tobulybę galime dar retesniam paprastam gyvuonui ar kokiam jo padarui, nes jai vienas yra geras, tai kitas gali būti dar geresnis; dar tikriaus, idealizmo ir tobulybės konkretiškai negalima sau pristatyti. Tad tariamųjų idealistų dalykas yra garbinimas visai atitrauktos idėjos, tarnavimas jai per modum [*lot.* būdu] realizavimo jos dalelių, kad ir mažų mažiausiųjų. Dėlto gi vadinti juos idėjos tarnais būs kur kas teisingiaus nei idealistais, nes tą žodį dabartiniai šviesuoliai supranta teip, kad net gėda vadintis tuo vardu: idealistas – tai svajotojas kažkokiame augštame pasaulyje, atsitraukiantis nuo to pilko, tankiai purvino realizmo. Na, jai taip, tai beveliju *mėšlavabalį, tą realistą – sanitarą: jis naudingesnis už tuščią svajotoją.* (*VL* 77, l. 7r)

Idealizmo bei dirvos purenimo materialumo (realistiškumo) opozicija leidžia išplėtoti „mėšlavabalio-sanitaro" įvaizdį. Natūralumas, nenutolimas nuo gamtiškojo prado, nepaisant to, kad jis nebūtinai estetiškai gražus, – svarbus realistiškumo elementas: „Kam keikti gyvastis užtai, kad ji bjauri? Per tai ji nepagerės" (*VL* 77, l. 7r). Oponuodamas ir ironizuodamas („Tuogitarpu, likkite sveiki[,] mano realistai, neidealistai"), Vaižgantas pats save įvardija kūniškomis kategorijomis: „Aš esu sveikas; visi dantįs tebėra sveiki, tik nuo taboko sujuodavo ir vienas prakiuro, ko ir jums iš širdies veliju" (*VL* 77, l. 7_av). Taigi save epistolinis subjektas identifikuoja būtent per natūralumo, kasdieniškumo motyvus: „Kaip sau nori, pana Ona, ale aš suvis netinku nė į ‚kėlėjus' augščiau žemės, augščiaus kasdieniškumo, būdamas kaip tik tos žemės mėšlavabaliu ir kasdieniniu žmogumi; nė į ‚šaltinį', iš kurio net ir kiti galėtų ‚semti jiegas', nė į ‚žvaigždes'-keliavedes, etc." (*VL* 77, l. 7v). Opoziciją tarp idėjų „šaltinio" ir

[12] Apie Vaižganto požiūrį į pozityvizmą žr. Giedrius Židonis, „Lietuviškasis pozityvizmas – jo interpretavimas ir paieškos Lietuvos kultūrinėje mintyje", *Tiltai*, 2005, Nr. 3 (32), p. 97–106. Straipsnyje akcentuojama, kad Vaižgantui iš pozityvizmo labiausiai rūpėjęs utilitarizmas – būti naudingam.

[13] Turint galvoje, kad 1904 m. rugsėjo 2 d. laiške Tumas ironizuoja jo pavadinimą idealu („Padėkavoju už avanzą net į idealus!", Vaižgantas – Pleirytei, *VL* 53, l. 1r), spėtina, jog Pleirytė rašydama Vaižgantą idealizavusi. Aptariamą laišką Tumas pradeda taip: „Laikas ir tolumas visados apsupia žmones daug šviesesne oreola, neg ištikrųjų nešiotoji. Tolimuosius, laike ar erdvėje, žmones net ‚idealizuojame'. Kaip oreola, teip ir idealizacija visai nesutinka su reališka teisybe" (*VL* 77, l. 7r [1]).

„mėšlavabalio" pabrėžia nusitolinimas ir ekspresyvus kalbėjimas apie save trečiuoju asmeniu: „Dėl Dievo meilės, Pana Ona! negut tyčiojies iš nabago Vaišganto, mėgindama, ar ‚visi tebėra namie' Vaišganto galvoje" (*VL* 77, l. 7_ar). Priėmus organicistinio pozityvizmo idėjas šiame epistoliniame dialoge išgryninama mintis, kad tarpininkavimas sėkmingas tada, kai sukuriama galimybė prigimtines duotybes realizuoti „organiškame" darbe; tai koncentruotai įvardijama fraze „co każe duch boży" – laikytis to, kas duota. Laiške kūniškumas nukreipiamas prieš, kalbant Michailo Bachtino žodžiais, „dvasingumo pretenziją". Nepritarimą impresionistiškai Pleirytės tekstų raiškai Vaižgantas paliudija ir 1922 m. publikuotoje *Kada rauda siela* recenzijoje. Iš pradžių Vaidilutė pagiriama („Ir vis dėlto tai žymus veikalas mūsų literatūroje. [...] Tai veikalas sielos, amžinai vienos, amžinai svetimos, amžinai klaidžiojančios"), tačiau recenzentas atmeta tokios raiškos kūrinį, jis jam nepatinka: „Dėl to ir ‚Kada rauda siela' negalima svarstyti lyg kokį nusižudėlio testamentą, tik gilų, tam tikro ūpo kūrinį. Visai kitas klausimas, ar kam nors tinka tasai ūpas ir griežtas gyvenimo iškoneveikimas. Man jis griežtai nepriimtinas."[14]

Aptariamame laiške susiduriame su viena chronologiškai ankstyviausių Vaižganto laiškų korpuse žmogaus buvimo pasaulyje ir kultūrinio veikimo refleksijų. Formuluojama natūralios organiškos visuomenės sintezės idėja, pabrėžiant, kad sėkmingai veikti galima tik tada, kai neviršijamos individo galimybės, bet sykiu stengiamasi paskatinti kiekvieno viduje glūdinčias išgales. Iškalbus šis fragmentas:

> Tik patsai žmogus užslopina savyje tą galę, patsai nenori suvartoti ir skundžiasi, kad jos nėra; užsiriša akis ir aimanoja, kad tamsu. Vistai nėkai, vistai melavimas savo sielai. Žmogus, sakoma, tai mikrokosmos, mažas pasaulis, kurį valdyti pilnai ištesi; vieno mažesnis, vientisesnis, kito didesnis, labiaus sudėtas, bet visados „według stawu groblą" [*lenk.* pagal tvenkinio užtvanką; frazeologizmas, reiškiantis, kad lūkesčiai negali viršyti galimybių] [...]. Beto, nereikia tyčia padidinti savo mikrokosmos: jis ne šikšna, jo, pamirkęs, neištempsi, jis vienodas, koks susikrovė, toks ir būs, o susikrauna, sakau, gražiai sulyg asmens išgalių. (*VL* 77, l. 7v [3])

Taigi Vaižgantas įžodina tokį kultūrinės veiklos modelį – nepersistengti, neviršyti savo jėgų, bet ir netinginiauti, ieškoti būdų suaktyvinti vidinius resursus pasitelkiant juos kultūrinei veiklai.

Aptarta, kad epistoliniame dialoge su Pleiryte viešasis veikimas dažnai metaforiškai modeliuojamas kaip gamtinių, organiškų procesų atitikmuo: dirvos purenimas ir natūralus kultūros „daiginimas" iš turimų resursų, kai subjektas išsiskiria iš kolektyvo, bet dėl to nenustoja jam priklausyti, nes yra būtinas visumos elementas. Autoriaus grožiniuose tekstuose tarpininkavimo siužetas neretai formuluojamas kaip svarbiausias kultūros darbuotojų uždavinys, o tam pasitelkiama panaši organiška, gamtiška vaizdinija. Nors šis motyvas plėtojamas ne viename kūrinyje, išsiskiria *Pragiedruliai*, įprasminantys pirmapradės natūros virtimą kultūra. Pavyzdžiui, Napalio svarstymuose:

[14] Vaižgantas, „Paskaičius Vaidilutės ‚Kada rauda siela'", *Tėvynės balsas*, 1922-07-14, Nr. 119, p. 3.

Argi ne pasaka, kad iš kiekvieno negražaus ir kieto daikto galime išvadinti jame užkerėtą titę – skaisčią ir karštą ugnelę, tą gražų ir naudingą dalyką, kuris pirmiau pačių vienų dievų tebuvo savastis ir juos vienus tedabino? Argi dyvai, kad dievai jo pavydėjo ir amžinais kankinimais keršija Prometėjui, kam ją, tą titę, iš dangaus pavogė ir žemės padarams, žmonėms, atidavė džiaugtis ir naudoti?

Tokių tičių kaip štai ugnis gana paslėpta daugelyje ir kitų dalykų. Ir jos galima išvadinti, reikia tik atitikti užkerėjimo paslaptis ir atkerėjimo žodis.

Koks paprastas ir visai negražus daiktas – anglis. Bet kai jį įkaitini, jis šviečia, šildo ir net diementų duoda.[15]

Pragiedrulių „Lino darbų pasakoje" Vaižgantas taip pat simboliškai pagrindžia savo slapyvardį, nusako kultūros lauko veikėjo veiklos programą. Vaižgantas – senovės lietuvių linų ir kanapių dievas, laikomas tarpininku tarp gamtos ir kultūros, tuo, „kuris aprengia nuogus žmones"[16], o „Lino darbų pasakoje" būtent taip aprašoma svarbiausia kultūrinės darbuotės kryptis – versti natūralią materiją „kultūriniu dirbiniu, menišku audeklo raštu". Dėsninga, kad lino dirbimo pasaka sekama Ramučio Vizgirdos – kunigo – Vaižganto *alter ego*[17] lūpomis. Pasaką sekantis kunigas teigia: „Kiek aš visame tame matau aukštos kultūros!" (p. 297), nurodydamas savaimingą lietuvių kultūros perėjimą nuo gamtos, natūros prie modernios inteligentiškosios kultūros. Gamtiškojo prado virsmas kultūriškuoju įprasmina paties autoriaus ano meto kultūros lauke prisiimtą misiją: modernėjančioje lietuvių kultūroje užimti tarpininko, „perdirbėjo" vaidmenį.

Ir kalbėdamas apie meną Vaižgantas dažnai pabrėžia natūros ir kultūros simbiozę bei tai, kad tik natūrali, t. y. organiška, nedirbtinė kūryba yra paveiki, be to, ji žmogui tiek pat natūrali, kiek ir gamta, kitaip tariant, natūra ir kultūra nesudaro opozicijos, o viena kitą atliepia. Tokią mintį jis išreiškia 1920 m. *Tautoje* publikuotoje kalboje:

Ir šie dailės primityvai tokie jau buvo galingi, jog ne tik pilką jų gyvenimą margino, bet ir patį alkį, baimę, nuobodulį marino. Aukščiau kylant kultūroje, dailės pasiilgimas ne tik nenyksta, dar lygiagrečiai didėja, auga ir įsigalėja. [...] Dailės principai – amžini, tik dar ne visus mes esame susiformulavę; dar yra ko ieškoti.[18]

Organiška natūros ir kultūros sąveika ir, žinoma, kultūros kaip savaimės natūros tąsos samprata būdinga ne tik *Pragiedruliams*, bet ir kitiems Vaižganto grožiniams

[15] Vaižgantas, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Pradai, 1996, p. 187. Toliau šiame poskyryje cituojant iš *Pragiedrulių* skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

[16] Žr. Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: Nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006, p. 141–143; taip pat žr. Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990, p. 48.

[17] Mindaugas Kvietkauskas, „Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus", *Literatūra*, 2006, t. 48 (5), p. 89.

[18] Cituojama iš: Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 120.

tekstams. *Pragiedrulių* Napalys buities reikaluose įžvelgia „poetingą darbą" ir gamtoje regi kultūrą („Tiesa, ir jo ‚ponas' – tėvas buvo tiek pat uvėrus, kiek ir ano palaidūno, vis dėlto čia dirbti buvo patogiau, ne kiaulidėje, tik tikroje, pilnoje poezijos gamtos šventykloje. O Napaliui Dievas buvo davęs daug jausmingumo ir liepęs juo tegyventi"[19]), o *Dėdžių ir dėdienių* kulminacinėje meilės scenoje Mykoliuko juntamas malonumas palyginamas su meno sukeltu katarsiu, taigi literatūrinį primenančio išgyvenimo akimirką personažas išpildo savo egzistenciją: „Mykoliukas tačiau švito švito, pasirodė ta pati senovinė šypsena ant jo lūpų, akys sublizgėjo pirmykščia svajone, – jis vėl tapo ne šios žemės gyventojas, tik savo išsvajotosios srities, kurią mes proziškai vadiname – poezija, nes jos esmės nei jaučiam, nei suprantam."[20]

Algimantas Radzevičius šiuos kūrybingus personažus vadina pasiekusiais „pradinę kūrybinę stadiją"[21], galima sakyti, perteikiančiais autoriaus kultūros lauko viziją – pažįstant ir „panaudojant" natūrą („tiek čia dailės turto, tiek grožio, kad net akys iš kaktos sprunka, kad net nebesižinai, ko geriau beprisižiūrėti"[22]) pereiti į kultūrą[23]. Per kultūros prizmę matomą gamtą Vaižganto tekstuose liudija ir įvairūs literatūriniai intertekstai. Pavyzdžiui, *Dėdėse ir dėdienėse*: „Ir, viską pasaulyje užmiršusi, ėmė greit greit tursinėt aplink medžius, raudama tuos, kurie ‚iš po samanų marškos sarmatlyvai kyšo', kaip Anykščių šilelyje."[24] Dar ryškesnis pavyzdys būtų gamtos motyvo „sukultūrinimas" vizualiojo meno pavyzdžiu: „Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožiaragiai."[25]

Grįžtant prie programinio 1906 m. vasario 21 d. laiško Pleirytei, akcentuotina, jog tarpininko modelis neužkerta kelio bendradarbystei, atvirkščiai – ją sustiprina. Dėl to laiškuose dažnai formuluojama Pleirytės kaip lygiavertės bendradarbės samprata, pavyzdžiui:

> Na, tai teip ir tebūnie: Tamsta atšauksi visus poetizavimus ir idealizavimus, ašgi, reališkai lavintas ir išsidirbęs, pripažinsiu „z tekki swojej" [*lenk.* iš savo varpinės] Tamstai pilną lygybę ir tą pačią atsakomybę už savo paskyrimo išpildymą, ir būsime prieteliais, kits kitame rasdami ne idealus, ne žvaigždes, bet paprastus purvabridėlius, kuriems susitikus visų maloniausia bus pasiklausti: tu šendieną nevalgiai dykai duonos, padariai ką nors gero, nors kokį mažmožį? Padariau. Na, tai „gieb a-Hand" [*jid.* duokš ranką][,] gali pailsėti: eikš ant blaivinančio pašnekesio... (*VL* 77, l. 7_ar)

Tokio pripažinimo pasiekiama prisiėmus tarpininko vaidmenį, galų gale atmetant ir ankstesniuose laiškuose dažnai akcentuotą lyties aspektą: „Sako, būk jaunu-

---

19 Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 176, 157.

20 Vaižgantas, *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės; Nebylys; Žemaičių robinzonas; Šeimos vėžiai*, parengė Eglė Bielskytė, Vilnius: Pradai, 1995, p. 53.

21 Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 135.

22 Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 162.

23 Apie šią transformaciją žr. Vilmantė Levanavičiūtė, „Žmogaus imtynės su gamta: Vaižganto ‚Pragiedrulių' kultūra", *Metai*, 2011, Nr. 7, p. 79–88.

24 Vaižgantas, *Raštai*, t. 3, p. 43.

25 *Ibid.*, p. 57.

menę megalomanija apimanti tankiausia susiduriant su mergaitėmis, kurių akyse norėtų visados rodytis virš-žmonėmis, o paskui ir patįs sau pradedą tokiais pat rodytis. [...] [P]uikybės nėkados neturėjau, o mergaičių akyse, esant kunigu, nebebuvo tikslo didintis" (*VL* 77, l. 7_ar). Lygiavertės bendradarbės kvietimas „blaivinančiam pašnekesiui" parodo, kad kultūros lauko veikėjų komunikacija stiprina sąmoningumą ir leidžia „išblaivėti", t. y. susivokti kultūriškai – modernus žmogus individualią kultūrinę programą išgrynina būtent kito akivaizdoje. Laiškuose Pleirytei ryškėjantis bendradarbio, o ne mokytojo vaidmuo gali būti susijęs su spaudos straipsniuose Vaižganto formuluotu moterų teisių klausimu. 1907 m. spalį *Viltyje* Tumas publikuoja straipsnį „Pirmasai lietuvių moterų suvažiavimas (‚Vilties' pasiuntinio pranešimas)", kuriame ironizuojamas noras moteris laikyti hierarchiškai žemesnėmis, išryškinamas lygiateisiškumas, o straipsnis pabaigiamas viltingai: „Visų ginčų ir pranešimų pamatas buvo neapsakomas šviesos troškimas."[26]

Svarbu, kad tarpininko tapatybė anksčiausiai išplėtojama būtent laiškuose Pleirytei: dėl adresatės juose daugiau epistolinio pasirodymo ir karnavališkumo, paskatinančio epistolinio subjekto savikūrą. Laiškuose Pleirytei tarpininko darbą apibrėžiančios „slieko" ir „mėšlavabalio-sanitaro" metaforos kreipia į kitą kontekstą nei pirmosios šio veiklos modelio metaforizavimo užuomazgos laiškuose Jakštui, kur steigiamas su magnetiniu kitų autorių jėgų „perleidimu" susijęs „laidininko" įvaizdis („buti magnetišku perleidėju galybės iš šaltinįų"). Dialoge su Jakštu naudojamasi fizikos mokslo žodynu, o prisiimant tarpininko tapatybę kaip apimančią ir tiesioginį darbą, ir viešąją laikyseną, ir net autorinę kūrybą, pereinama prie gamtinės vaizdinijos, apibūdinančios tiesioginę „dirvos purenimo" veiklą. Galima manyti, kad simbolikos pakitimas žymi ir mąstymo pokytį: Vaižgantas pereina nuo sau nepriimtino ar neįmanomo realizuoti (todėl ir atmetamo) gamtos mokslų metodais grįsto pažinimo iki organicistinio pozityvizmo modelio, geriau derančio su Tumo siekiu rasti natūros ir kultūros harmoniją, visuomenę ir sykiu kultūrą suvokiant per analogiją su žmogaus organizmu. Šis „slieko" vaidmuo projektuojamas į save, bet kartu – ir į naujus kultūros lauko veikėjus: kalbant apie veikimo modelius, Vaižganto laiškuose Pleirytei beveik visuomet vartojamas pirmasis daugiskaitos asmuo. Prisiėmus tokį modelį kaip paradigminį, pabrėžiama tai, ką Tumas Pleirytei rašė apie kiekvieną kultūros narį kaip turintį savo „raison d'etre"; be to, mokslinis suvokimo modelis Vaižgantui atrodė kliudantis prisiimti autorinę tapatybę dėl žinių stokos, o šis tarpininkavimo variantas, atvirkščiai, įgalina ne tik „dirvos purenimo" veiklą, bet ir *natūralią* autorystę – natūros virtimą kultūra. Vėliau bus aptarta, kad maždaug nuo 1905 m. Vaižgantas aktyviau prisiima autorinę tapatybę, taigi šis metaforų, skirtų tarpininkavimo veiklai įvardyti, pokytis gali būti susijęs su šia literatūrinės savivokos permaina.

Taip pat iškalbingai, kaip ir Pleirytės atveju, tarpininkavimo projektas Vaižganto suformuluotas ir realizuojamas vėlesniuose laiškuose Juozui Kubiliui. Šiame epistoliniame dialoge Tumas pasirodo kaip bendru reikalu – kultūros lauko funkciona-

[26] Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 7: *Publicistika 1906–1912*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 158, 167.

vimu - besirūpinantis tarpininkas. 1913 m. rugsėjo 25 d. laiške jis išsamiai ir su rūpesčiu („Šiandei gavau Tavo laiškelį ir visą dieną negaliu nusikratyti tomis mintimis ir jausmais, kuriuos manyje padarė", *VL* 146, l. [9r]) atsako į Kubiliaus laišką, kuriame pastarasis minėjęs norįs stoti į vienuoliją[27]. Atsakydamas Tumas išreiškia utilitarinį, naudingumu visuomenei paremtą požiūrį į kultūros bendradarbius:

> Kuo tu skirtumeis nuo dabarties, sugrįžęs po 2–3 metų? Tavyje, žinoma, būtų skirtas; bet santykyje su mumis? Asmeninės intakos būtų permaža. Turėtumei griebties plunksnos ir savo dvasią, savo krikščionies idealą aiškiaus parodyti. [...] Pusvienišis - geras sau pačiam; kitiems - nedaug, jei platesniu darbu neužsiima: nei literatūra, nei auklėjimu. (Vaižgantas - Kubiliui, *VL* 146, l. [10r])

Vaižgantas nurodo Kubiliui veiklos projektą, kur svarbiausias - „literatūrinis darbas", teikiantis visuomeninės naudos: „Dalyvauti publicistikoje, nors tai monachui ir neperlabai pritinka; ypač gi dalyvauti literatūroje, į sopamuosius dalykus atsakant ištisomis brošiūrėlėmis. Veizdėk, kokią intaką darė tėvas Prokopas Kapucinas, sviete-Leszczyńskis[28]!" (*VL* 146, l. [11r]). Taigi steigiama vertybė - kitus auklėti galintis rašymas, pabrėžtinai konstruojant subjekto kaip naudingo visuomenės nario poziciją. Laiškuose Kubiliui dominuoja pasvarstymai, projekcijos į ateitį, išreikšti daugiausia būsimuoju laiku arba liepiamąja nuosaka, tad suprantame, kad aktualiausia - kurti ateities viziją. Aptariamame epistoliniame tekste Tumas svarsto ir apie publicistikos rašymo prasmę, išryškindamas, kad apsisprendęs dirbti spaudoje Kubilius gali tą darbą tęsti, nes jau susiformavęs tokios darbuotės idealas: „Kam idealas jau šviečia, tas jau idėjinis. Ir turi jis jo siekti. Sustos siekęs, nebešvies jam idealas, pasidarys nebeaiškus" (*VL* 146, l. [12r]). Kitaip tariant, be konkrečių patarimų ir paraginimų bei bendro darbo siūlymų, laiškuose kolegai formuluojama, kad rašymo darbas prasmingas ir vertingas savaime.

Laiškai Kubiliui savo forma mažai skiriasi nuo kitų reikalų raštų. Tačiau aptariamo laiško pabaigoje visuomenė, panaudojus išraiškingą kūnišką vaizdinį, palyginama su organizmu: „Jei mūsų visuomenė pųva, gangrenuoja kai kuriuose savo nariuose, tai jei visas organizmas sveikas, turi ji pasidaryti reakciją, užsėtryti, užsidegti, pratrūkti ir išvarvėti" (*VL* 146, l. [13r]). Bene identiška visuomenės žaizdos ir išgijimo praktika formuluojama *Pragiedruliuose*, aptariant Aleksio Taučiaus ir Jokūbo Niauros bendradarbystę visuomenės „daiginimo" darbuose, kur „sėtrijimo"[29] darbas

[27] 1913 m. rugsėjo 23 d. Kubilius Vaižgantui rašęs: „Bet kita vertus ir pasenusio kavalieriaus padejimas nepavydėtinas[,] o kartais ir labai apverktinas. Bet ką gi daryti? Jeigu jau priseina kavalerauti, tai norėčiau tam kavaleravimui suteikti idėjinį pamatą. Todėl aš ir svajoju įstoti į pasaulinių monachų kongregaciją. Tuo reikalu aš jau esu su kuo reikia ir šnekėjęs [...]" (cituojama iš: *VUB RS*, f. 1, b. D966, l. 5r).

[28] Janas Tomaszas (Prokopas) Leszczyńskis OFMCap (1812–1895) - kapucinų pamokslininkas, vertėjas. Publikavo daug tekstų apie šventųjų gyvenimus.

[29] *LKŽ* teikiamos tokios veiksmažodžio „sėtryti" reikšmės: 1. „Užsikrėtus negyti, pūliuoti, tvinkti, aitrėti (apie žaizdą)", 2. „Daryti, kad tvinktų, aitrėtų", 3. „Skaudinti, dirginti, aitrinti". *Įsėtryti* dar kiek specifikuojamas: 1. „Užsikrėtus negyti, užpūliuoti", 2. „Suerzintam išsiplėsti, sudirgti". Regis, visos šios reikšmės įtraukiamos į tokį „sėtrijimo" darbą, net ir paskutinioji veiksmažodžio „sėtryti" reikšmė („aitrinti" kaip skatinti = daryti, kad veiktų). *Pragiedruliuose* veiksmažodis vartojamas ir šia prasme: „Čia ir operacijos negalėjo būti - čia erzinosi ir sėtrijo užgautas išlavinto asmeniškumo jausmas" (p. 140).

laikomas būtinu įgyvendinant tautos atgaivinimo projektą. Rašoma, kad Lietuva serga, o išgyti ir gebėti „išversti natūrą į kultūrą" ji turi pasitelkusi savus resursus:

> Kol organizmas tebėra gyvas, turi jame savaime atsirasti atsparumo, kilti reakcija, užsidegti, įsėtryti, – tie sveiko kūno veiksmai, kurie išverčia bet kurį svetimą patekusį daiktą, užpildo bet kurią išėstą kūno dalį. Ir neramybė, kurios ėmė rastis Lietuvoje, tasai ypač pagadintųjų vietų sėtrijimas, tereiškė jos sveikatą: persirgs, atpuls uždegimas ir patapsi sveika. (P. 445)

Aleksio ir Jokūbo bendradarbystės aprašymas sustiprinamas rašymo ir kultūros natūralumą nurodančiomis identifikacinėmis metaforomis, vartojamomis kultūros darbuotojo tapatybei apibrėžti, pavyzdžiui, dirvos purenimo siužetu: „Jiedu ir patys jautė, nors vienam antram nuolat prikaišiojo, tą patį darbą dirbą ir dirbsią, kaip bendrą dirvą išgyvendami [...] Tuo gi tarpu abudu tą pačią dirvą purena [...]" (p. 445–446). Matome, kad kultūrinė veikla grindžiama bendradarbiavimu ir „jungu", o kaip ateities vizija regimas tokiems bendradarbiams tarpininkaujant („purenant dirvą") sukurtas kultūros laukas, natūraliai „kilusi reakcija". Svarbu atkreipti dėmesį, kad *Pragiedrulių* ir laiško Kubiliui pasakojimas kone visiškai sutampa – vienas iš nedaugelio atvejų Vaižganto epistolikos visumoje, kai laiškuose suformuluotos mintys labai panašia raiška artikuliuojamos literatūros kūriniuose.

Naudos ir naudingumo bendruomenei ar visuomenei modelis kaip tarpininko tapatybės aspektas kartojamas ir vėlyvojoje Tumo korespondencijoje bei kitų žanrų tekstuose. Dažnai cituojamoje Vaižganto paskaitoje apie Maironį rašoma, kad menas turi būti siejamas su tauta, visuomene, t. y. teikti naudos: „Darbų vainikai tepuoš tuos dainius, kurie pūtė į smarkius trimitus, į skardžius ragus, kurie galingai šaukė tautiečius į gyvenimo kovą, į kovą su nelabybėmis žmogaus sielos ir kūno."[30] Individualumas kolektyve – aspektas, paliudijantis aptartą modernaus žmogaus pasaulėvoką nacionalizmo kontekste. 1928 m. vasario 24 d., sveikindamas Mariją Pečkauskaitę-Šatrijos Raganą, Vaižgantas jos kultūrinį darbą įvardija kaip „visuomenės dukros": „Tamstai džiaugtis nėra ko. Užtat Lietuvos Visuomenė džiaugias neatsidžiaugia, kad Ištikima jos Dūkra Marija Pečkauskaitė tokį ilgą laiką tesėjo dirbti jo naudai ir garbei."[31] Profesionalėjant literatūros laukui, *mes* ir visuomeninės naudos imperatyvas neišnyksta, o rašytojas įvertinamas per naudingumo visuomenei (šiuo atveju – literatūrai) prizmę: „Duok, Viešpatie, gerai savo dūkrai sveikatos ir tesėjimo dar ir dar padirbėti lietuvių literaturai! Amen." Labai panašūs palinkėjimai formuluojami Gabrielei Petkevičaitei-Bitei: „Duok Dieve kuoilgiausia pagyventi ir padirbėti!" (Vaižgantas – Bitei, 1926-03-31, *VL* 212, l. 1r)[32]; „O tuotarpu ir Tam [*baigiasi puslapis, tikriausiai pamirštas pabaigti žodis – A. K.*] naujiems metams prasidedant, visokių gerybių, kad prailgėtų amžius

---

[30] Vaižgantas, „Ko ieškome dainių veikaluose?", in: Idem, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 337.

[31] Vaižganto laiškai Šatrijos Raganai gauti iš Šiaulių „Aušros" muziejaus (*ŠAM*).

[32] Laiškai Bitei cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Gabrielei Petkevičaitei-Bitei", *LLTI BR*, f. 30, b. 588; b. 589; b. 1195; b. 1197; b. 1198. Cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

ir pasakytumei mums, ką dar turi pasakytina" (Vaižgantas - Bitei, 1928-01-12, *VL* 234, l. 1r). Taigi su naudingumu visuomenei susijusi nuostata, kad tarpininkavimas - lietuvių kultūrai būtina viešoji laikysena, akivaizdi ir vėlesnėje korespondencijoje, nors viešojo veikimo modeliai jau pakitę.

Tumo prisiimama aiškiai artikuliuota visuomenei naudingo tarpininko tapatybė formuojasi apie 1904–1906 m., tačiau ir kiek anksčiau, ir ypač vėliau laiškais (žinoma, ne tik jais) Tumas tiesiogiai vykdo tarpininkavimo programą, pavyzdžiui, prisideda prie kitų tekstų radimosi ir sklaidos (patarimais, kritika, redagavimu, leidyba ir kt.), t. y. organizuoja kultūros lauką - vykdo kultūros tarpininko veiklas. Tiesioginis tarpininkavimas laiškais matomas jau ankstyvojoje korespondencijoje su Jakštu. Pavyzdžiui, 1903 m. lapkričio 13 d. Vaižgantas kaip itin gerą tekstą įvertina Jakšto *Jedność* (*Głos Litwinów* tęsinį) („tik apsilaižjau, vienu vakaru viską išskaitęs. Na, na! Kun. Damininkas turėjo ką girti! Aš jo negirsju, nes tai augščjau už mano pagyrimą"), o Jakštas vadinamas autoritetu, kurio tekstų „paleidėju į pasaulį", t. y. vertėju (tarpininku), su malonumu prisiima būti Vaižgantas.

Taip pat tiesiogiai tekstinės veiklos organizuojamos ir epistoliniame dialoge su Pleiryte. 1904 m. gruodžio 8 d. Tumas prašo korespondentės būti spaudos bendradarbe ir konkrečiai bei išsamiai nurodo, ką reikėtų ir ko nereikėtų daryti:

> Gal Tamsta apsiimtumei parankjoti ten pat ant vietos tokjų žineljų, kurjos ir mūsiškjus pamokytų? [...] Peiktinųjų nereikja: jų visur daugiaus neg girtinųjų. [...] Dairykis, gal ir ką dar įdomesnį pasergėsi: užsižymėk, pajieškok tam tikros brošjuros ar N žurnalo ir medžjaga gatava. Jei tuojau negali pabrėžti, tai paskui sunaudosi. Jei gailėsi laiko, dovanoto Tamstai pedagogikos dalykui, tai drožk apie mokyklų dalykus [...]. (*VL* 60, l. 3r–3v)

Išsakęs tokį raginimą, kitais laiškais Tumas siūlosi būti tiesioginiu Pleirytės bendradarbiu: „Dabargi gerai būtų siunčiot šiokius tokius įspūdžius, tik ne per labai apskritos prasmės, labiaus detališkus. Pertaisyti galėčiau ir aš, nes ‚Vilniaus Žinių' Redakcija labai nemėgia ir laiko neturi perdirbinėti neištaisytus rašinius" (1905-01-29, *VL* 65, l. 4r). Panašiai mokymo ir bendradarbiavimo kryptis reiškiama 1905 m. rugsėjo 22 d. laiške, kuriame Vaižgantas Pleirytei pateikia galimą preliminarią literatūros chrestomatijos sudarymo schemą. Tačiau nuomonė nėra peršama: „Aš ne paidagogas [...] aš tik noriu, kad Tamsta visų pirmu išsidirbtumei labai aiškų beveik užbaigtą plianą ir tadą tik imtumeis medžiagos rinkimo ir rašymo[,] kad ir visoms dalims iškarto. Dieve padėk! Ir aš padėsiu" (*VL* 72, l. 6v). Toliau šiame laiške tęsiami patarimai dėl „paidagogiško veikalėlio motinoms sodietėms", prašant apie šį sumanymą pateikti kuo daugiau informacijos: „Kas tais būs? [...] Gal Tamsta man teiksies aiškiaus išsispaviedoti? Laikas nebūs pragaišęs: tame darbe ir pati geriaus susiprasi" (*VL* 72, l. 6v). Pasiūlymas pirmiausia viską papasakoti bendradarbiui įtvirtina dialogiškumą: minčių įtekstinimas iš tiesų gali būti naudingas daug rašymo patirties neturinčiai korespondentei (kaip „blaivinantis pašnekesys"). Laiškas, suteikiantis galimybę pasinaudoti adresato kultūriniu tarpininkavimu, pasirodo ir kaip pratinimosi rašyti tekstas.

Epistoliniame santykyje su jaunesniu kolega Kubiliumi Vaižgantas taip pat veikia kaip tiesioginis tarpininkas ir skatintojas, apeliuojantis į „visuomenės reikalus", nes rekomenduoja Kubiliui išleisti publicistikos tekstų knygą: „Antras ne tiek mano, kiek Tavo paties dalykas, arba tikriaus: ir mano, ir Tavo, ir mūsų visuomenės" (1912-03-29, *VL* 117, l. [2r]). Siūlydamas ir skatindamas Tumas konstruoja primygtinį bendradarbystės santykį, sakosi pats pradėjęs rinkti Kubiliaus tekstus publikacijai: „Kibkime į darbą. Aš štai padariau pradžią. Peržiūrėjau tuos ‚Vilties' numerius, kurie užsiliko gyvi ir sveiki, man per 4 mėnesius namie neesant, ir išplėšinėjau tavuosius rašinėlius" (*VL* 117, 1. [3r]). Sykiu, panašiai kaip Pleirytės atveju, prisiima mokytojo vaidmenį, nors stengiasi ir pasiteisinti: „Visa tai labai rūpestingai persiskaityk, kaiką nebereikalingą išbrauk, kaiką del surišimo pridėk, vardus straipsnių taip pakrikštyk, kad turinio sąrašas jau aiškiai reikštų knygelės programą, ir nepykk, kad aš tokius paprastus dalykus, kaip aklam, nurodinėju" (*VL* 117, l. [5r]). Suformulavęs šį „visuomenės dalyką", Vaižgantas rūpinasi užmokesčiu (kaip tiesioginis „užsakovas"): „PS. Knygelei leidėjus surasiu ir onoraro Tau pareikalausiu, tik viską viežlybai sutvarkyk" (*VL* 117, l. [6r])[33]. Tokį specifinį besiformuojančio literatūros lauko ypatumą – bendraautorystę ir nesuinteresuotą, net imperatyvią bendradarbystę (nesuinteresuotą tekstų redagavimą, leidimą, perrašymą, taisymus – dažnai net neatsiklausus juos rašiusiojo) galima traktuoti ir kaip dovanos apykaitos modelio išraišką bei organizuotą kultūros lauko plėtros siekį.

Aptariant Tumo kaip tarpininko tapatybę, svarbi Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė. Nors koresponduota, tikėtina, gan aktyviai, vieninteliu išlikusiu Tumo tikriausiai Čiurlionienei adresuotu laišku galima laikyti 1911 m. kovo 16 d. rašytą epistolinį tekstą[34]. Dialogo intensyvumą liudija ne tik negausiai išlikę Čiurlionienės atsakymai, bet ir tai, kad šį epistolinį ryšį Tumas mini laiškuose kitiems adresatams, pavyzdžiui: „Zosė su manimi nemėgia korespionduoti, nes aš labai kernoju ir baru, kaip tikras senas ‚Dėdė'. O gal ir simpatijos neperdaug teturiu; viena pagarba mergaitėms tankiai neužtenka. Jei dirba, tai gerai" (Vaižgantas – Pleirytei, 1905-03-31, *VL* 68, l. 5r). Keli išlikę Čiurlionienės laiškai (nuo 1909) – kondensuotai ekspresyvūs, emocionalūs, jiems būdingi retoriniai sušukimai ir klausimai, ypatinga skyryba – gausu brūkšnių, daugtaškių[35], o kreipiniai žymi familiarų santykį: „Deduliukai", „Gerbiamutėlytis!", „Mielas Dėde"[36]. Buvusios Tumo ugdytinės laiškai dažniausiai rašomi leidybiniais ar publikavimo klausimais. 1905 m. rugsėjo 22 d. laiške Pleirytei Vaižgantas rašo:

---

[33] Kubiliaus straipsnių rinktinė *Viltininko mintys* išėjo kur kas vėliau, nei tartasi šiuose laiškuose, – 1929 m. (jau po Kubiliaus mirties), tačiau spaudai leidinį parengė ir redagavo Tumas (Žr. Juozas Kubilius, *Viltininko mintys*, suredagavo doc. J[uozas] Tumas, Kaunas: Spindulio, 1929).

[34] Tokią prielaidą leidžia daryti pats kreipinys („Ponia Sofija!"). Laiške rašoma apie *Tėvynės sargo* istoriją, jo intonacija familiari („Ko čia pyksi už mokslo dalykus. Pasakysiu, ką galiu pasakyti [...]", *VL* 107, l. 151). Teksto pabaigoje minima, kad adresatė atvyks pas Tumą atostogauti: „Apie Laižuvą tuotarpu nerašysiu: pamatysi pati per Vakacijas" (*VL* 107, l. 160). Žinant apie artimą Tumo ir Čiurlionienės santykį, galima manyti, kad tikėtina adresatė yra būtent ji.

[35] Tokia retorika ir skyryba būdinga daugeliui asmeninių Čiurlionienės laiškų, taigi šie tekstai Vaižgantui raiška neišsiskiria iš bendro autorės laiškų konteksto.

[36] Čiurlionienės laiškai cituojami iš: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

Zosė su savo svyravimu karjeros išsirinkimo kelyje daro daug rūpesčio savo dėdei. Kvietė mane ant konsiliumo, nevažiavau, kad per toli; rašė raštą, tai atrašiau. Zosė gal jau nebegavo jo skaityti Plungėje. Bet ir nedidis tai daiktas: pati girdėjo mano nuomonę, nors brangindamas jos laisvę, nėko jai kaltinai nekalau. (*VL* 72, l. 6v)

Taigi epistolinis dialogas įtvirtina tarpininkavimo modelį, bet Čiurlionienė, panašiai kaip Pleirytė, laikoma lygiaverte bendradarbe („brangindamas jos laisvę, nėko jai kaltinai nekalau"). Tiesioginis Tumo tarpininkavimas minimas 1912 m. rugpjūčio 24 d. Čiurlionienės laiške jam[37]. Šiuo laišku pasipriešinama Tumo, kuris aktyviai siūlo dalyvauti literatūriniame konkurse, autoritetui:

Sutinku su Tamsta, kad daug silpnų darbininkų, ypač mano sąžinė labai ir labai negryna - todėl tai ir noriu pasiteisint. Kaip atėjai Tamsta pas mane su naujiena, jog skelbiamas konkursas, man pasirodė, kad tuoj sėsiu ir brikšt-brikšt parašysiu. [...] Gal kad taip turėčiau „laisvesnę galvą" - daugiau joje vaisių uždėrėtų, dabar „nuogi (sumanymų) stagarai pavasario laukia" - ir švilpia šiaurys, o kaip tik vakarais pasidarbuoju, skauda akys. Bė to dar, nėr su kuo paplepėt - pagvildent tos rūšies dailę. (P. 62-63)

Čiurlionienė jaučiasi įsipareigojusi kultūros darbui ir nori pasiteisinti. Nusiskundimas kūrybinio santykio trūkumu primena laiškuose Pleirytei minėtą „blaivinantį pašnekesį" - kultūrinę bičiulystę, galinčią paskatinti kūrybinę veiklą.

Tiesioginis Tumo kaip tarpininko vaidmuo bendraujant su Čiurlioniene taip pat paliudytas epistoliniuose tekstuose kitiems adresatams. Pirmąjį jos tekstą „Palangos jūra" Vaižgantas buvo nusiuntęs *Lietuvių laikraščio* redakcijai[38], o Pleirytės teiraujasi, ar ši jį matė išspausdintą: „Matei jos ‚Palangos Jūrą' ‚L. Laikr.'? Daug gražių melancholiškai poetiškų minčių. Kad daugiaus tokių!" (1905-03-31, *VL* 68, l. 5r). Vaižgantas sąmoningai skatina jaunų moterų inteligenčių visuomeninę veiklą bei įsitraukimą į spaudos darbą, šiuo atveju Pleirytei kaip sektiną pateikdamas Čiurlionienės pavyzdį[39]. Išlikęs laiškas *Lietuvių laikraščio* redakcijai, iš kurio paaiškėja, kad Vaižgantas Čiurlionienės tekstą ne tik siuntė publikuoti, bet ir sugalvojo jai slapyvardį - vieną savo paties mėgstamiausių simboliškų žodžių „pragiedrulys":

2, „Palangos Jura", Pragiedruljo. Grazi poezija prozoje. Daugjau poezijų to paties autorjaus pristatys jums profesorjus Kun. Al. Dambrauskis. Pragiedrulis (šita slapyvar-

---

37 Apie tai rašoma ir ankstesniame 1912 m. rugpjūčio 9 d. Čiurlionienės laiške Tumui: „Tamstos paskelbtam konkursui tur-būt nieko neparašysiu" (p. 60).

38 Tekstas išspausdintas 10-ame *Lietuvių laikraščio* numeryje. Žr. Pragiedrulis [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], „Palangos jūra", *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 10, p. 116-117.

39 Ramutis Karmalavičius taip apibūdina šią Vaižganto veiklos strategiją: „Ir Bitė, ir Šatrijos Ragana, ir Pleirytė-Puidienė Vaižgantui bus dėkingos už tautinę kultūrinę bičiulystę. Vaižgantas jas arba įtraukdavo į nelegalią nacionalinio judėjimo veiklą (pavyzdžiui, Šatrijos Raganą), arba apskritai žadino tautines aspiracijas bei padėjo išsispausdinti lietuviškoje periodikoje, o jauniklėms vėliau (Kymantaitei, Puidienei) ir darbo surado lietuviškose redakcijose" (Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha, idealai, kūryba*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 45).

dė reikja dėti vietoje literų Z. K.[,] jei kur atsirastų) yra tai Krjokuvos Universiteto studentė pana Zofija Kymantaičja. Onoraro jai nereiks, bet jei spauzdinsite jos eilutes ir norėsite, kad jums daugjaus iš Krjokuvos rašytų, tai bent savo laikraštį dykai sjuntinėkite. (Vaižgantas – *Lietuvių laikraščio* redakcijai, 1904-11-28, *VL* 59, l. 1r)

Fragmentiškai išlikusiame epistoliniame dialoge sunku matyti visą santykių plėtotę, mat svarbi ir susirašinėjimo priešistorė – Tumo kaip Kymantaitės mokytojo vaidmuo. Bet kokiu atveju, spaudoje publikuoti tekstai taip pat parodo, jog ir vėliau, kai Čiurlionienė užėmė svarbią vietą kultūros lauke, Vaižgantas stengėsi ją palaikyti. Pavyzdžiui, 1918 m. Čiurlionienės komedijų recenzijoje Tumas prieina prie išvados: „Visoms trims tačiau nėra mūsų literatūroje lygių. Parašyta gražia kalba ir su fantazija. [...] Girdime autorės turima ir daugiau parašytų scenos dalykų, jau suaugusiems. Nekantriai jų lauksime, nes jie įneš gerą dailės srovę į mūsų subalaganėjusį teatrą."[40] Panašios mintys apie autorės pjeses pakartojamos 1921 m.: „Šie trys dalykėliai – geriausi Čiurlionienės talento prirodytojai. Čia jau, bra, kūryba kaip vien reikiant, ne technikinis darbas."[41] Nors žinome, kad jų nuomonės išsiskirdavo, o ilgainiui idėjiškai Čiurlionienė nutolo nuo Tumo, jis įvairiomis sąlygomis išliko kultūros tarpininku, dalį šios veiklos vykdydamas epistoliniu būdu.

Išskirtiniai tarpininkavimo siužetai susiklosto Vaižganto epistoliniame santykyje su Pečkauskaite-Šatrijos Ragana, kurios kūrybiniame kelyje laiškai apskritai buvo esminiai. Ankstyvoji (XIX a. paskutinio dešimtmečio ir pačios XX a. pradžios) korespondencija su Povilu Višinskiu parodo, kaip jam tarpininkaujant kilo kūrybinių aspiracijų, buvo mokomasi rašyti, tekstai imti publikuoti. Nuo 1903 m. su Pečkauskaite susirašinėja ir Vaižgantas, o šis faktas patvirtina jo „nepriklausomumą" ir įvairiakryptį darbą – priešingų pažiūrų Višinskio „globoje" esanti Pečkauskaitė vis dėlto „globojama" ir Tumo. Pečkauskaitės epistolinis dialogas su Tumu – tai galima suprasti iš jos atsakymų – buvo gana intensyvus ir dinamiškas, tačiau išlikę tik du Tumo laiškai, abu vėlyvojo laikotarpio (1928 ir 1929). Įdomus 1930 m. spalio 2 d. Kazimiero Čibiro (vieno pirmųjų rašytojos biografų, dirbusio *Šaltinio* redakcijoje) laiškas Vaižgantui, kuriame pastarojo santykis su Pečkauskaite įvardijamas kaip vienas artimiausių: „Malonu pas Tamstą kreiptis šiuo reikalu: berods, vienintelis geriau pažinot mūsų didžiąją asmenybę – a. a. Mariją Pečkauskaitę. Mūsų perijodika apie ją juk rašo, bet kaip neturtingai... patys matot!"[42]

Tarp Tumo ir Pečkauskaitės mezgęsis epistolinis ryšys pirmiausia paremtas literatūros refleksija. Iš 1903 m. lapkričio 2 ir 6 d. laiško suprantame, kad Tumas siuntęs rašytojai *Viktutės* (1903) kritiką, o ji Tumą apibūdina kaip kritikos autoritetą: „Tamstos laiškas labai pradžiugino mane, visados yra malonu girdėti save giriant, bet man Tamstą girdėti juo maloniau, nes: I-mo, Tamstos nuomonę aukštai statau."[43]

---

[40] J[uozas] Tumas, „Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė). Vaikų teatras", *Lietuvos aidas*, 1918-11-27, Nr. 142 (190), p. 4.

[41] Vaižgantas, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. Komedijos", *Laisvė*, 1921-01-21, Nr. 16, p. 4.

[42] Cituojama iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932", *VUB RS*, f. 1, b. F385, l. 42r.

[43] Šatrijos Raganos laiškai cituojami iš: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žėkaitė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 151. Cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

Svarbu, kad dar 1903 m. Tumas paliudijamas kaip literatūros lauko autoritetas, kritikas, kurio nuomonės laukiama ir ji labai rūpi: „Su Tamstos kritika pilnai sutinku. Bet toliaus varyti Š R neapsiima" (p. 167). Nepaisant autoritetingumo, formuojasi lygiaverčių bendraminčių santykis – Šatrijos Ragana taip pat komentuoja Vaižganto tekstus, jais žavisi, pavyzdžiui, rašydama apie 1903 m. *Tėvynės sarge* pasirodžiusį „Paskutinį kartą..."[44]: „Negaliu neišreikšti savo didžio džiaugsmo, kurį turėjau, skaitydama monologą apie senį ir medį. Parašytas taip gražiai, jog atsiskaityti negalima, ypač tos eilės ant galo. Skaičiau tai seniai, vasaros laike, o lig šiol vis man skamba ausyse: ‚Suk rožančių ir t. t.'" (p. 169). Tad Pečkauskaitės ir Vaižganto kultūrinis santykis balansuoja tarp bičiulystės ir autoriteto. Šį dvilypumą fiksuoja pati rašytoja: „Nuo tos valandos lig šiol esu ir visados būsiu Tamstos ištikimiausia *adoratorė* ir širdingiausia *prietelė* [išskirta mano – *A. K.*]" (p. 411). Ir mokytojo-autoriteto, ir pagalbininko-bičiulio vaidmenys susiję su įvairiakrypčiu tarpininkavimu: „Iš tikro Tamsta esi mano ištikimas bičiulis: per visą gyvenimą garsini mane, trauki aikštėn, proteguoji moraliai ir materialiai kiek beįmanydamas. Labai branginu tą Tamstos maloningumą ir būsiu dėkinga už jį lig mirties ir po mirties" (1928-03-02, p. 453); „Už visą tą Tamstos gerą širdį man, už visą tą prietelystę, už visą stengimąsi iškelti mano menką asmenėlį – iš pat savo sielos gelmių sakau ačiū" (1926-03-03, p. 419). Taigi idėjinė bičiulystė dažnai buvo besimezgančio iš dalies autonomiško literatūros lauko „variklis", atskleidžiantis nedidelės literatūrinės bendruomenės specifiką. Tokia bendradarbystė neatsieta nuo epistolinio diskurso: „Juk mokei mane lietuviškai, barei per laiškus, aiškinai. Kodėl savo rašinius duodavau Tamstai, ne ‚Varpui'? Nors Višinskis labai traukė į savo pusę, bet aš nepasidaviau dėl to, kad visados buvau giliai tikinti" (1926-02-01, p. 411).

Manytina, kad tarpininko kaip centrinio kultūros lauko darbuotojo veiklos modelį galima taikyti ne tik Vaižgantui ar kai kuriems jo korespondentams, bet ir ne vienam aptariamojo meto literatui ar inteligentų grupei, t. y. nemažai daliai kultūros lauko dalyvių. Šiame tyrime neišplėtoti kiti tokio modelio pavyzdžiai, bet aktualu, kad aptarta veiklos kryptis galėtų būti taikoma tiriant amžių sandūros (XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios) lietuvių kultūrą ir literatūrą. Tumo atveju matyti, kaip tarpininko tapatybė aktyviai veikia konstruojant ir reflektuojant santykį su tekstais (savais ir svetimais) bei visa kultūros istorija.

Kultūros tarpininko tapatybės refleksija

Apytikriai iki 1910 m. Tumo korespondencijoje su kultūros lauko veikėjais aktyviai tarpininkaujama ir steigiama kultūrinė bendrija, o vėlyvesniame susirašinėjime, ypač nuo 1918 m., vyrauja praeities dokumentavimo, kultūros išsaugojimo siekis. Jis geriausiai matomas korespondencijoje su vyresnės kartos kultūros lauko dalyviais. Beje, kultūros tarpininko tapatybė taip pat išskirtinai dažnai aktualizuojama grožiniuose Vaižganto epistolinės aplinkos autorių tekstuose, iš kurių kelis aptarsiu.

[44] Žr. V[aižganta]s, „Paskutinį kartą...", *Tėvynės sargas*, 1903, Nr. 1, p. 37–45.

Gana negausiai išlikusioje korespondencijoje su Jadvyga Juškyte iš esmės komunikuojama kultūros lauko dokumentavimo ir praeities įprasminimo reikalais, pavyzdžiui: „Labai prašyčiau ir Tamstą dalyvauti savo atminimais apie asmenis"; „Visokių gerybių! Tamsta geras žinių maišelis" (Vaižgantas – Juškytei, 1921-10-06, *VL* 175, l. 30v); „Tai, bra, turtas literatūrai ir etnografijai. Jei dar pagal ir dar neesi pamėgimų nustojusi, tai nuliekamu laiku dar pakamantinėk vieną kitą bobutę – tai bus dar vienas Tamstos nuopelnas lietuvių kultūrai"[45] (Vaižgantas – Juškytei, 1927-10-14, *VL* 231, l. 32v). Laiškuose su Liudvika Didžiuliene-Žmona[46] taip pat vyrauja praeities įprasminimo troškimas. Paprašyta biografinės medžiagos, Didžiulienė atsako: „Nėra visoje Lietuvoje moteres[,] kuri butų tiek pergyvenus, tiek visko prityrus[,] kiek aš. Buvau pradėjus rašyt savo praeitę formoje apysakos, sumanius vardus vietų ir žmonių, bet tas tepasilieka..." (Didžiulienė – Vaižgantui, 1924-06-09, l. 5v). Epistolinėje komunikacijoje su Didžiuliene pagrindinis vertės objektas – literatūros ir kultūros istorijos įamžinimas: „Esu laimingas ir tuo didžiuojuosi, kad man tenka pirmam surašyti Žmonos biografiją ir paskaityti apie ją universitete, o paskui spauda paskelbti. Nepatingėk, susimildama, pabaigti to savo rašto, kaip žadies" (Vaižgantas – Didžiulienei, 1925-06-08, *VL* 201, l. 4r). Žmona, kaip ir Juškytė, yra laikoma geru „žinių maišeliu", net ketinama iš jos semtis duomenų naujai *Pragiedrulių* daliai:

> Manęs „Pragiedrulių" trečioji dalis – „Audra", kur aš ketinau vaizduoti 1905 metus. Bet manęs neinformuoja tie, kurie smarkiau dalyvavo to laiko revoliucijoje. Jei Tamstos vaikai mane priimtų su interview'u, kaipo beletristą, ne šnipą (juk viskas pasibaigė)[,] aš mielai į juos nuvažiuočiau. Man reikia tipų ir epizodų, ne istorijos. (*VL* 201, l. 4v)

Vaižgantas pabrėžia žinių ir grįžimo į istorinę praeitį bei identifikavimosi su ja reikšmingumą: „Mes, Tamsta tikrai pasakei, Tamstos vaikai, nuo dabarties mielu noru bėgame į praeitį ir ten ieškome bent žinių, jei ne įdomybių. Tai ir gailime, kai žadies nuo mūsų skirtis, galėdami dar pagyventi" (Vaižgantas – Didžiulienei, 1925-10-15, *VL* 207, l. 6r). 1925 m. spalio 23 d. Tumo laiške, kuris rašytas likus dviem dienoms iki Didžiulienės mirties, įrašomas ir vienas iš nedaugelio Vaižganto laiškuose pasitaikančių literatūrinių intertekstų, citata iš Vinco Kudirkos „Karvelėli": „Ir ‚nerimsta mano širdelė'... Paskutiniai sunkūs aimanavimai, jog sunku sirgti, man gelti pergėlė širdį" (*VL* 208, l. 7r). Šį intertekstą galima interpretuoti kaip identifikacinį kartos, kuri aktyviai dalyvavo formuojantis kultūros laukui ir kurios atmintį siekiama išsaugoti gavus tos praeities liudijimų, tapatybei apibūdinti.

Reikia paminėti, kad šie ir kiti „interviewai" atliekami ir dėl naujai Vaižganto užimamos padėties – nuo 1922 m. jis universitete dėsto literatūros istoriją, tačiau

[45] Vaižganto laiškai Juškytei cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai J. Juškytei", *VUB RS*, f. 1, b. F487.

[46] Didžiulienės laiškai publikuoti: „L. Didžiulienės-Žmonos susirašinėjimas su J. Tumu-Vaižgantu", paruošė B[ronius] Pranskus, *Literatūra ir kalba*, t. 2, vyr. redaktorius K[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 375–389. Monografijoje pasirinkta laiškus cituoti iš rankračio – *VUB RS*, f. 1, b. E8. Vaižganto laiškai Didžiulienei cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Liudvikai Didžiulienei-Žmonai", *LLTI BR*, f. 1, b. 513. Cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris. Keturi ilgieji Vaižganto laiškai taip pat publikuoti minimame *Literatūros ir kalbos* tome.

praeities įprasminimo misija suvoktina plačiau, ne tik kaip susijusi su šiomis pareigomis. Susirašinėti su Petkevičaite-Bite Vaižgantą paskatina tokios pat priežastys kaip su Juškyte ir Didžiuliene. 1924 m. spalio 12 d. Tumas rašo: „Bet aš turiu su Tamsta gerą pusę dienos padirbėti. Aš jau esu Tamstai sakęs, kuriuo tikslu. Jau atėjo man laikas paskaityti apie Tamstą studentams. Neatsisakyk, meldžiamoji, mane priimti ir paskirk man dieną – pirmadienį ar antradienį" (Vaižgantas – Bitei, *VL* 191, l. 1r). Susirašinėjant su Bite svarstomas laiškų publikavimo klausimas – tariamasi dėl galimybės paskelbti jos ir Jurgio Šaulio laiškus vienas kitam. „Bevartydamas juos dabar, gavau įspūdžio, kad be pačios p. P-tės sutikimo neprivalyčiau jų niekam rodyti. Todel nusiųsti juos Tamstai tegalėčiau vien tuomet, kai pristatytum man Tamsta p. P-tės sutikimą raštu. Kitaip būtų mano pasielgimas visai nekvalifikuotinas", – rašo Vaižgantas Bitei 1925 m. sausio 3 d. (*VL* 197, l. 1r.). Bitė labiau linksta laiškų nepublikuoti: „Šaulys visai ‚korekt' elgiasi mano laiškų[,] ‚kol mano galva gyva'[,] niekam neduodamas. [...] Jei Šaulys sutiktų man tuos laiškus prisiųsti, tai aš pasakyčiau, ką ten su jais daryti: ar Jums, Gerbiamasis, pavesti, ar pačiam Šauliui grąžinčiau, jei jis panorėtų" (1925-01-10)[47]. Laiškas balansuoja ant privatumo ir viešumo ribos: jis laikomas „visuomenės dokumentu", bet dėl privataus turinio šis dokumentiškumas nebūtinai yra esmingiausias epistolinio teksto bruožas. Bet kokiu atveju, laiškų liudijimo svarbą supranta ir Bitė, siunčianti Vaižgantui Žemaitės laiškus: „Ir antrą pluoštą Žemaitės laiškų[,] ir Tamstos knygelę su dedikacija esu gavęs" (Vaižgantas – Bitei, 1928-01-12, *VL* 234, l. 1r).

Kitiems adresatams taip pat rašoma apie praeities išsaugojimą ją užrašant, pavyzdžiui, laiške Adelei Galaunienei[48]: „Ant mano stalo, kur stačios gardelės laiko keletą rašinių, yra negražiai, sena ranka rašytas p. P. Matulionies[49] laiškas. Aš jį pamiršau, o dabar jis man reikalingas vienam raštui. Surask jį ir atbogink man įdėjus į voką. Jei pridėsi keletą savo žodžių, bus dar svarbiau – mokslui ir literaturai" (Vaižgantas – Galaunienei, 1931-07-29, *VL* 259). Identiškas praeities medžiagos poreikis išsakomas tų pačių metų gruodžio 2 d. laiške Zenonui Ivinskiui – šis Tumo prašęs suteikti medžiagos apie Vytautą Didįjį, o Tumas pasinaudoja proga ir domisi Ivinskių gimine: „O a. a. Laurynas Ivinskis, kurio 100 m. sukaktį esu Dotnuvos Akademijoje minėjęs, ar Tamstai ne giminė? [...] Gal ką man pasisakytumei, o gal ką spaudai patiektumei apie Ivinskius" (*VL* 264, l. 1v)[50]. Taigi asmeninio ir visuomeninio intereso („man" ir „spaudai") dermė – ankstesnio Vaižganto tarpininkavimo kultūroje programinė nuostata – ryški ir vėliau.

Ne tik laiškai laikomi liudijančiais istoriją, bet ir literatūros tekstai neretai įvardijami kaip dokumentuojantys tikrovę. Tumas rinko biografinius ir bibliografinius duomenis literatūros paskaitoms bei dėstė kursą apie spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metų literatūrą, o literatūros istoriją jis lygina su visa tautos istorija:

[47] Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, paruošė A[leksandras] Žirgulys, Vilnius: Vaga, 1968, p. 224.
[48] Adelė Nezabitauskaitė-Galaunienė (1899–1962) – dainininkė, dirigentė.
[49] Prof. Povilas Matulionis (1860–1932) – aktyvus politikos ir visuomenės veikėjas. 1921 m. su Tumu ir kitais bendraminčiais įkūrė „Lietuvai pagražinti draugiją".
[50] Cituojama iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Zenonui Ivinskiui", *LNB RS*, f. 29, b. 1239.

„Viena paliečia mano penkerių metų docentavimą. Jo išdavos ne medžiaga lietuvių literatūros istorijai, bet pati istorija", – rašo jis laiške Liudui Girai 1927 m. balandžio 1 d. (*VL* 222, l. 5r). Veikėjų biografijomis reprezentuojama literatūros istorija, anot Tumo, yra visos lietuvių tautinės istorijos dalis, „intrepretacinė detalė" ar net tautinės istorijos metonimija: „Jei kas pašalietis panorėtų bent 2–3 jų paskaityti, lengvai rastų, tiesa, gana sumariškai, apmatus visai to laiko lietuvių kultūros istorijai, kurią aš gyvu žodžiu gana plačiai ataudžiu" (*VL* 222, l. 5r). Apibūdinęs savo tikslą, Tumas pabrėžia šį dokumentavimą ir istorijos pasakojimą laikąs rimtu dalyku („Mano atskirų žmonių monografijos nėra bijografijėlės, kaip Herbaczewskis sako, ir ne žaidimas"), o literatūros istorijos rašymas ne mažiau būtinas literatūros laukui funkcionuoti nei grožinių tekstų kūrimas: „Tai jos [biografijos – *A. K.*] ir ‚dailiosios' literatūros turtas, jos dalis, kaip ir kritika jos dalis. Ir aš jaučiuos net kaip beletristas, nenusidėjęs savo pašaukimui, kai buvau atsidėjęs mokytojavimo pareigai išimtinai" (*VL* 222, l. 5r). Savo ruožtu, neatmestina ir didaktinė visuomeninė tokios literatūros istorijos funkcija – įprasminus praeitį ir ją įsisąmoninus, stiprinamas tapatybės apsibrėžimo jausmas, priskiriant save lietuvių kultūros ir literatūros tradicijoms: „Liudai, prima aprilis: o kad taip, nors del šios dienos, kas imtų ir susidomėtų mano paskaitomis ir parašytų apie jas, spausdintas, provincijos žiniai, – ar nebūtų tik naudinga mūsų literatūrai? (panaudojus jas gimnazijose)?" (*VL* 222, l. 5r). Taigi dokumentuotas liudijimas laikomas tokiu pat svarbiu kultūros laukui kaip tiesioginis tarpininkavimas.

Dokumentavimo paradigmai priklauso ir vėlyvojo laikotarpio laiškai Julijonui Lindei-Dobilui. Šiuose epistoliniuose tekstuose apmąstomas veiklusis kultūros lauko kūrimosi laikotarpis. Dobilas – panašios kartos, panašių interesų ir panašia į Vaižganto veikla užsiėmęs kultūros lauko veikėjas, kuris, kaip ir Tumas, anot Almanto Samalavičiaus, „mūsų kultūros istorijai svarbus ne vien kaip šio romano [*Blūdo* – *A. K.*] autorius, bet ir kaip savitas, įdomus, plataus akiračio kultūros kritikas, reprezentuojantis lietuvišką viešųjų intelektualų tradiciją"[51]. Žymiausias Dobilo romanas taip pat aptariamas kaip turintis į Vaižganto *Pragiedrulius* panašią reikšmę ir poveikį: „*Blūdas* yra lietuvio savivokos, jos radimosi, išryškėjimo tekstas."[52] 1928 m. Tumas prašo Dobilo atsiųsti Mikalojaus Dagilėlio laiškus kaip galinčius paliudyti istorinę situaciją: „Kun. Mykolas su Tavim vienu atvirai ir, rodos, tankiai korespondavo. Aš netikiu, kad Tu butumei jo laiškus numetęs. Paieškok jų ir duok man pasiskaityti. Tiesiai mano tikslą teatitinka, žinoma, literališkojo turinio rašiniai, kur jis kalba apie literatūrą ir pats ką ne ką stante pede [*lot.* spontaniškai] sukuria" (*VL* 255, l. 2v)[53]. Atsakydamas į šį laišką (1928-08-18), Dobilas leidžiasi į apmąstymus apie Tumo ir savo paties gyvenamą laiką ir prieina prie tokios išvados: „Matyt, jau mūsų gyvenamojo laikotarpio toks likimas. Mes tik strekinėjam kaip vaikučiai

[51] Almantas Samalavičius, „Kultūros kritika tarpukario Lietuvoje: Julijonas Lindė-Dobilas", *Logos*, 2008, Nr. 54, p. 149.

[52] Giedrė Šmitienė, „Tapatybės išgyvenimas: Julijono Lindės-Dobilo *Blūdo* analizė", *Literatūra*, 2006, t. 48 (6), p. 15.

[53] Vaižganto laiškai Dobilui cituojami iš: Kn. J[uozas] Tumas, „Laiškai J. Lindei-Dobilui 1927–1932 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E312. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

apie grožio šaltinį, tačiau į jį giliau šaknis įleisti nemokam."[54] Turint galvoje besiformuojančio literatūros lauko realijas, tai atrodo įdomi mintis. Palyginimas „kaip vaikučiai" ir savo veiklos įvardijimas „strekinėjimu apie grožio šaltinį" parodo, kad tuometė kultūra laikoma nebrandžia, o kultūros ir literatūros laukai dar nėra įgyję dalinės autonomijos politikos, ekonomikos ir kitų laukų atžvilgiu.

Besiformuojančio literatūros lauko paralelė su vaikyste atliepia nebrandžios visuomenės kaip išgyvenančios vaikystę sampratą. Atsiminimuose Kudirka rašo:

> Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeisiąs *lietuviškas* [čia ir toliau išskirta originale – *A. K.*] laikraštis, parodė savo *lietuviškai* rašytas eileles ir **Basanavyčiaus** laišką apie aną laikrašti. Parskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilktelėjo ir vėl, rodos, nieko. *„Bawią się dzieci"* [*lenk.* žaidžia vaikai] – pamislijau sau *lenkiškai*. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, Lietuvius, lietuvystę, širdis vienok ant tų mislių neatsiliepdavo...[55]

Panašiai Čiurlionienės *Lietuvoje* (1910) ir kultūros laukas, ir visuomenė įvardijami kaip vaikai. Čiurlionienė taip atsiliepia apie Lietuvos visuomenę:

> Ir todel, žiūrint į visa, kas darosti aplinkui, kas vadinama „veikimas", matai, tarytum, sceną, kurioje vaikų krūva, apsidariusi suaugusiųjų drabužiais ir išmokus atmintinai nesuprantamų jaunam amžiui žodžių, stengiasi sekti suaugusių veikimą ir iš to sekimo išeina vien pamėgdžiojimas. Žiūri ir matai, kad čia negilu, nerimta, nors matai lygiai daug pretenzijos, o kartais ir tikrą troškimą, kad būtų rimta ir gilu, bet neišeina. Kodel taip yra? Tai aišku – žmonės nori sutverti tai paviršiuose, ko dar nėra gelmėje, nori įvykdyti formoje, kas dar nepaaiškėjo dvasioje, rasti tai visuomenėje, ko dar nėra atskiruose žmonėse.[56]

Vaikais vadinami visi to meto inteligentai: „Tie, kurie seniau gamino dainas ir pasakas, nutilo dabar, tarytum, ilsis, darbą atidavę į vaikų rankas. Kas yra tie vaikai? – Gi štai, tai lietuviai – inteligentai." Vaikystė interpretuojama kaip neaukštas kultūringumo lygis („Toje rašymo epidemijoje taip pasinėrėme visi, kad mažai išlavintoje visuomenėje, kur nėra dar kritikos, žųva pajautimas, atjautimas, supratimas, kame tikra dailė ir vertas savęs darbas, o kame niekai"), nes „rašo kiekvienas, kurs bent truputį raides sudėti moka"[57].

Pasitelkus mintį apie nebrandžią visuomenę kaip išgyvenančią vaikystės etapą, dokumentavimo modelį, kuriuo siekiama įprasminti savo kultūrinę veiklą, t. y. tarpi-

---

[54] Dobilo laiškai cituojami iš: Julijonas Lindė-Dobilas, *Laiškai*, sudarė Virgilija Stonytė, Vilnius: Vaga, 1999, p. 203. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

[55] Vincas Kudirka, „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo, iš tikros szirdies musų vyrui J. Basanavyčiui, pir-jam redaktoriui Aušros, aukauju", *Varpas*, 1893, Nr. 3, p. 34.

[56] Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *Lietuvoje: Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją*, Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvės išleidimas, 1910, p. 9.

[57] *Ibid.*, p. 35.

ninkavimą, galima metaforiškai pavadinti savotišku autobiografijos rašymu. Norima dokumentuoti tautinio ir visuomeninio (sykiu kultūrinio bei literatūrinio) veikimo „metrikas", užuomazgas, tarsi patvirtinti kilmę, kad kiti tautos nariai ir kultūros lauko dalyviai žinotų savo *šaknis* ir *protėvius* bei taip būtų perduota kultūrinė tradicija. Tarpininkavimą keičia dokumentavimas, tačiau iš laiko perspektyvos aktyvaus tarpininkavimo laikas ir šio modelio steigimas kultūros lauke įvardijami kaip vaikystė, pradžia. Vaižganto nuomone, visuomenė, kultūra ir literatūra turi „užaugti" (tai susiję su visuomenės kaip organizmo samprata). Jo *Aukštaičių vaizdeliai* (1913) – asmenybės tapsmo siužetas – vaizduoja kultūros užgimimą ir augimą. Šis tapsmas pradedamas nuo vaikystės (pirmasis „Kaip jis augo" poskyris – „Žmoniškų jausmų atkiutimas"), vėliau įveikiami keli individą ugdantys etapai: nuo jausmų prie mąstymo, tuomet – sąžinės prabudimas, ir visa tai veda į tautinį susivokimą[58]. Tačiau jau „paaugusiame" kultūros lauke svarbiausiu uždaviniu tampa užfiksuoti radimosi, gimimo periodą „tautos auklėjimo reikalui". Epistolinio diskurso performatyvumas šiuo gimimo ir vystymosi laiku vėliau siekiamas įprasminti išsaugant liudijimą apie visuomenės „kūrimosi variklius" ateičiai (žr. ir Giros straipsnį „Saugokime savo korespondenciją!").

Rašydamas apie literatūros lauko funkcionavimą Bourdieu atkreipia dėmesį, kad lauko santykiai gali ne tik nulemti pasirinkimus (žanro, stiliaus, temos ir kt.), bet neretai kūriniai persvarsto – reprezentuoja, projektuoja, neigia – pačius literatūros lauko ryšių modelius[59], tačiau šie modeliai į grožinius tekstus nėra perkeliami tiesiogiai ar tiesmukai. Ir iš tiesų – kultūros tarpininkai aktualizuojami ne tik Vaižganto, bet ir jo artimo rato rašytojų grožinėje kūryboje. Aptarsiu kelis aktualiausius ir įdomiausius atvejus.

Čiurlionienės apysakoje *Šventmarė* (1937) pasakojama apie jauno vikaro Petro Karštelės pastangas išmokslinti ir išugdyti Barbutę. Šiai veikėjai didžiausias geismo objektas – galimybė siekti mokslo ir veikti kultūroje: „Jėzau, Jėzuli, padaryk, kad būčiau mokyta! Padaryk! [...] Juk tu žinai, jei aš būsiu mokyta, tai būsiu gera."[60] Svarbus čia ir *Tėvynės tarno* redaktoriaus kunigo Juozapo Sidabro, kurio prototipas yra Vaižgantas[61], portretas. Jis apysakoje kuriamas kaip Karštelės autoritetas, „vyras šviesus" (p. 151). Barbutės akimis, svarbiausi personažo atributai – kūniškumas ir vitališkumas: „Ak, koks Sidabras! Ir kaip jis juokias, tai gražiai juokias! O dantų baltumėlis, ir tie juodi plaukai kad žvilga, rodos, ir jie drauge juokiasi..." (p. 279). Sidabro kalbose užfiksuojami programiniai Vaižganto įsitikinimai – orumo, ištikimybės prigimčiai, lygybės, apšvietos principai: „Ir čia kažin ką baisiai daug kalbėjo

58 Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 1: *Vaizdai ir vaizdeliai*, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994, p. 267–340.
59 Žr. Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 25–28.
60 Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Šventmarė", in: Eadem, *Raštai*, t. 1, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1986, p. 289. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.
61 „Apysakoje yra dar vienas kunigas (Sidabras) – čia vaizduojamas Vaižgantas, toks etiudas anglimi. Tokį Vaižgantą pažinau, ir tai jis, o ne kun. J. P. mane trumpą laiką mokė" (Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Autorės pastabos", in: *Ibid.*, p. 422). Manytina, kad ir vardo parinkimas paremtas frazeologizmu „kaip gyvas sidabras", kuris *LKŽ* aiškinamas kaip „labai gyvas, judrus" (dažnai Vaižgantui priskiriami bruožai), o pats frazeologizmas tikrai žinotas jau XIX a. (žr. Žemaitės pavyzdį *LKŽ*).

kunigas Sidabras, ir smarkiai smarkiai. Jis kartojo tokius žodžius, kaip demokratai, garbės jausmas, rutina, ponai, chamai, aklumas, prigimties tiesa..." (p. 281). Tame pačiame dialoge Sidabro lūpomis nuskamba (kalbama apie lenkus): „Daugiau turi, daugiau nori, ir nenuostabu: jų daugiau, didesnis susipratimas, taigi nesitenkina pusėtina kultūros darbe laisve" (p. 280). Taigi Čiurlionienė savo personažu sukuria ir įprasmina laisvės, orumo ir lygiavertiškumo idėjas, Vaižganto formuotas tiesioginio tarpininkavimo veikloje ir steigtas epistoliniame diskurse.

Apysakoje pabrėžiama, kad raštas yra kultūrinės bendradarbystės ramstis. Vaižganto ugdymo siužetas pirmiausia įprasminamas vaizduojant Sidabro ir Karštelės kultūrinę bičiulystę, užsimezgusią nuo Sidabro laiško: „Carissime Frater! [...] Man labai svarbu būtų pasikalbėti su Tamsta, pasikalbėti de patria, rebus publicis et de guibusdam[62] aliis [*lot.* apie Tėvynę, visuomenės reikalus ir kitus dalykus]. Žinia man yra atėjus, kad Tamsta, Carissime Frater, galėtum ir plunksnos dirbamam darbui duoti" (p. 199). Kultūros lauko nariai bendrauti pradeda raštu, o būsimą bendradarbiavimą Sidabras mato kaip „plunksnos darbą". Epistolinio teksto tarpininkavimo galia paliudijama tuo, kad paragintas rašyti Karštelė iš karto ima intensyviai svarstyti kūrybos galimybę, taigi Sidabrui atvykus jau turi „tą sąsiuvinį, kur beveik pilnas prirašytas: tai apsakymėlis apie Onutę [...]" (p. 276). Apysakoje vaizduojama, kaip epistolinį bendravimą paskatina kultūrinės komunikacijos geismas: „Tik pamatė kunigėlį ponas Murma ir ėmė tuoj šaukti: ‚Pagaliau, pagaliau!..' – šaukti ir mosuoti aukštai iškeltu laišku. Taip, kunigėliui laiškas" (p. 268). Tai, kad *Šventmarėje*, kaip ir dalyje kitų tarpininko vaidmenį įprasminančių kūrinių, vaizduojama epistolinio diskurso svarba moterims žengiant į viešąją sferą, laikytina iškalbinga detale, fiksuojančia tuometinio literatūros lauko santykių būklę[63]. Svarbi Ramučio Karmalavičiaus pastaba, kad apysakoje įprasminama tarpininkavimo veikla suvoktina kaip Motiejaus Valančiaus tradicijos tąsa[64].

Autorė aptariamai apysakai yra parašiusi komentarą[65], kuriame prisimena, kad Vaižgantas primygtinai raginęs ją parašyti atsiminimus apie Šventmarę[66] į jo 1921–1922 m. redaguotą *Mūsų senovę*, kurios vienas iš esminių tikslų buvo dokumentuoti praeitį (žurnalo paantraštė – „medžiaga lietuvių tautinio atgimimo istorijai"): „Žymiai vėliau Vaižgantas ragino mane neatstodamas, kad būtinai parašyčiau į žurnalą ‚Senovė' apie Šventmarę [...]. Žadėjau parašyti, bet tik pradėdavau – nutrūkdavo."[67] Nors Čiurlionienė tuo metu prašoma nedokumentavo istorijos apie Šventmarę, vė-

62 Tikriausiai turėjo būti lot. k. forma *quibusdam*.

63 Šatrijos Raganos grožiniuose tekstuose, kurių atskirai neaptarsiu, taip pat esama įdomių ryšių su epistoliniu diskursu. Beje, ankstyvuosiuose Šatrijos Raganos tekstuose vienas ryškiausių tipažų – taip pat tarpininkas, vedlys, mokytojas, biografiškai labiau sietinas su Višinskiu nei Vaižgantu.

64 „Čiurlionienė ir atkreipia akis į dalį tų kunigų, kurie tęsė M. Valančiaus tradiciją – kultūriškai prusino liaudį [...], rodydami tautinį sąmoningumą, atliko pasauliečių inteligentų funkcijas, tarytum tiesdami takus į ‚Altorių šešėly' tipo kūrinių problematiką ir herojų kolizijas, kurios ir čia jau mezgasi" (Ramutis Karmalavičius, *op. cit.*, p. 253).

65 Kaip nurodoma *Raštuose*, Danutė Čiurlionytė-Zubovienė liudijusi, kad jis rašytas 1956 m.

66 Šventmarė – Marijona Platakalė, kaimo mistikė, stebukladarė. Personažas paremtas Kuliuose gyvenusios moters prototipu.

67 Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 1, p. 420.

liau grįžusi prie temos fiktyviame tekste įprasmino ir pagrindė tarpininkavimo modelį, kurį pati buvo tiesiogiai patyrusi.

Panašus kultūrinės bendradarbystės ir kultūrinio tarpininkavimo siužetas kuriamas dar 1915 m. *Vaire* išspausdintame Čiurlionienės vaizdelyje „Doras, išmintingas, taktingas"[68]. Jame vaizduojama, kaip žmonos lietuvės ieškantis jaunas inteligentas ponas Petras kreipiasi pagalbos į bičiulį kunigą Juozą. Pastarasis, nužiūrėjęs savo pusseserę panelę Onytę, laišku kviečia Petrą į Mokslo draugijos susirinkimą, ketindamas taip suvesti jaunuolius. Šioje istorijoje esminį komunikacinį vaidmenį atlieka laiškai – jais bendrauja Petras su kunigu Juozu bei kunigas Juozas su Onyte. Laiškus kunigas pasirašo lygiai taip pat, kaip Vaižgantas buvo linkęs pasirašyti savo paties laiškus jaunoms moterims: „Tavo dėdė kun. Juozas." Tiesioginių paralelių vesti nebūtina, tačiau reikšminga, kad apsakyme aprašoma kunigų kaip „kultūrinių vedlių" įtaka jaunoms veiklioms lietuvėms inteligentėms; tai, kad personažas įvardijamas kunigu Juozu, sutampa jo ir Tumo laiškams būdingas parašas bei apskritai paliudijama epistolinių tekstų reikšmė, leidžia mąstyti apie galimą teksto autobiografiškumą bei įrodo epistolinio diskurso svarbą.

Korespondencijoje su Pleiryte-Puidiene išryškinta per epistolinį diskursą artikuliuojama tarpininko tapatybė taip pat reflektuojama Pleirytės-Vaidilutės romane *Tėviškė* (1 dalis – 1926, 2 dalis – 1936), kuriame autobiografiškai pasakojama „tautiškai bundančių" jaunųjų inteligentų istorija. Esminis romano naratyvas – protagonistas Klemensas po truputį imasi tautinės veiklos. Pirmoje romano dalyje plėtojamos tautinio išsivadavimo idėjos ir pateikiama daug nuorodų į tikrojo kultūros lauko realijas, pavyzdžiui:

> Margu popieriu išlipdytos skrynutės dugne gulėjo keliolika knygelių. Jas ėmė Klemensas iškeldamas kaip iš karsto į gyvenimą. Buvo ten keli numeriai „Varpo", „Žinyčios", „Tėvynės Sargo", Žemaitės „Paveikslėliai", Šatrijos Raganos „Viktutė", raudonai aptaisyta su aukso raidėm „Tarp skausmų į garbę", St. Garnio poema, Kudirkos „Laisvos Valandos" ir dar kelios plonutės knygelės.[69]

Taip pat aprašomas ir Šatrijos Raganos *Viktutėje* (1903) jau įprasmintas Maironio poemos skaitymo kaip tautą budinančio faktoriaus siužetas[70], pasitelkiami epigrafai iš Maironio lyrikos, dažnai personažų lūpose skamba jo eilės. Antroje romano dalyje Vaidilutė mini ir mokytoją Vaižgantą, pozicionuodama jį greta Maironio ir Žemaitės („Pirmieji nedrąsūs bandymai – tai mokykla. Literatūros mums labai reikia. Šalia Maironio, Vaižganto, Žemaitės ir kitų ateisite jūs, jaunieji", p. 71), o kaip identifikacinis tautinio kultūrinio darbo vaizdinys vartojama Vaižganto korespondencijoje su Pleiryte aktuali dirvos metafora: „Dirva plati ir darbo daug, o žmonių, apsišvietusių inteligentų, patriotų, maža" (p. 72).

[68] Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Doras, išmintingas, taktingas", *Vairas*, 1915, Nr. 3, p. 39–40; Nr. 4, p. 56–58.

[69] Vaidilutė, *Tėviškė*, d. 1: *Kur Nemunas banguoja*, Kaunas: Sakalas, 1936, p. 213, 272–274. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

[70] Apie tai žr. Ramunė Bleizgienė, *op. cit.*, p. 272.

Antroje *Tėviškės* dalyje naratyvui svarbią funkciją atlieka Klemenso ir jo mylimosios Myros, kuri išvyksta į Šveicariją, susirašinėjimas. Tikrai nesunku vesti paralelę su Pleirytės autobiografija – 1904 m. ji taip pat išvyko į Šveicariją mokytis. Romane laiškai datuoti 1905 m. – tai Pleirytės aktyvios korespondencijos su Vaižgantu laikotarpis, taip pat laikas, kuomet ji pasirinko kultūrinę veiklą. Atsiminimuose apie darbą *Vilniaus žiniose* Pleirytė mini, kad tuo periodu gausiai susirašinėjo: „[L]ig to laiko nebuvau parašiusi nė vieno viešo žodžio, išskyrus ilgų laiškų, kuriuos iš Vakarų Europos rašinėjau savo draugams ir savo vėjavaikiškos jaunystės globotojams bei patarėjams, kurių tarpe dominavo kunigas Juozas Tumas." Neatsitiktinis Tumo pavadinimas globėju, į kurį ji kreipdavosi ištikus nelaimei ar abejonei: „Jam pirmam ir pasiskundžiau tuo ūmai nukritusiu ‚gabumo' smūgiu, nes pirmučiausia visai neturėjau supratimo apie redakcijos darbą, antra – niekuomet nebuvau arti mačiusi tautiniai idejinio darbo ir menkai težinojau lietuvių kalbą." Tolesniame Pleirytės pasakojime vyrauja imperatyvaus tarpininkavimo motyvas: „Iš savo vyriausio patarėjo gavau, žinoma, trumpą įsakymą"; „J. Tumas ragindavo mane rašinėti į jau ėjusį ‚Lietuvių laikraštį', o dienraščiui atsiradus, ir į jį, uždavodamas net temas"[71]. Aprašydama *Šventmarės* šaltinius, Čiurlionienė išryškina tą patį – Vaižgantas ją intensyviai skatino rašyti („ragino mane neatstodamas").

Grįžtant prie epistolinių tekstų funkcijos *Tėviškės* naratyvinėje struktūroje, svarbus iš Klemenso perspektyvos pateikiamas pirmojo mylimosios laiško įvertinimas:

> Platų savo minčių ir jausmų akiratį ji jam atidengė tuo laišku. Jis ir manyti nemanė, kad ta trapi, kaip porceliano lėlė, su savo vaikiška nuostaba ir klausimu į viską mergaitė gali ir moka taip originaliai jausti, taip rimtai domėtis pasaulio istorijos etapais ir taip lengvai ir nuoširdžiai savo įspūdžius atpasakoti. Jos laiškas ne tik džiugino, bet ir intrygavo. Jis davė progos, lengvai, betarpiškai į jį atsakant, paliesti ir jos sielos stygas. (P. 146–147)

Laiškas čia – intymus komunikacinis diskursas, kuriuo galima „paliesti sielos stygas". Skaitydamas laišką protagonistas pamato, kad jo mylimoji „gali ir moka taip originaliai jausti", be to, geba įtekstinti savo patirtis: vaizduojama, kaip susirašinėjant ne tik palaikomi ar pagilinami santykiai, bet ir paskatinama savikūra. Tokiu būdu Pleirytės romane epistoliniai tekstai pateikiami kaip galintys atstoti kitas komunikacines terpes ir poveikio, ir saviraiškos plotmėse.

Epistoliniame diskurse tarpininkavimas yra savikūros forma ir kultūrinio veikimo modelis, apmąstomas susirašinėjant su vyresniais korespondentais. O aptartuose už aktyvią korespondenciją chronologiškai vėlesniuose grožiniuose tekstuose tarpininkavimas per epistolines praktikas vaizduojamas kaip reprezentuojantis to meto sociokultūrinę situaciją. Čiurlionienės *Šventmarėje* veikimas laiškais – spaudos leidinių, kultūros lauko ir kt. organizavimas – interpretuojamas kaip tarpininko Vaižganto portreto dalis, o Vaidilutės *Tėviškėje*, viena vertus, epistolinė komunika-

[71] O[na] Pleirytė-Puidienė, „Atminimų pluoštas", *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 10, 11.

cija pristatoma kaip to meto gyvensenos stiliaus dalis, išryškinant epistolinio diskurso *preskriptyvinę* ir *tarpininkavimo* galias, antra vertus, romane reflektuojama pati tarpininko tapatybė, svarbiųjų tarpininkų autoritetų įtaka kultūrinės brandos procesui. Dažni tarpininko veiklos modelio permąstymai 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečių Tumo korespondencijoje tik patvirtina jo reikšmę lietuvių kultūros ir literatūros laukų steigties etapu.

Epistolinė kritika bendrame literatūros kritikos lauke

Literatūros kritikas bendrąja prasme taip pat laikytinas tarpininku, o kritikos rašymą galima vadinti tarpininkavimo darbu. Visgi laiškuose dėstomų kritinių pastabų reiškinį aptarsiu atskirai, nes, viena vertus, pavyzdžių daugis leidžia išskirti šį kritiko tarpininko tipą, antra vertus, epistolinės kritikos atveju aktualu apžvelgti jos santykį su kituose diskursuose rašyta ir publikuota kritika.

Sunku nepritarti minčiai, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje „literatūros kritika žanriniu atžvilgiu tebebuvo labai neįvairi. Kritikai dažniausiai rašė naujai pasirodžiusių knygų recenzijas ir anotacijas"[72]. Kritikos institucijos stiprėjimas, anot Bourdieu, tiesiogiai koreliuoja su literatūros lauko savarankiškėjimu (Bourdieu vadinamu autonomiškėjimu)[73]. Formuojantis iš dalies autonomiškam literatūros laukui rūpinamasi apsibrėžti literatūros, kritikos sampratas (anot Bourdieu, būtent tai yra viena iš pagrindinių „kovų" literatūros lauke: „nusakyti, kas yra rašytojas" ir literatūra[74]), pradedama rašyti literatūros istorija, t. y. rūpinamasi ir literatūros tradicija, kanonu. Visgi net ir besiformuojančiame literatūros lauke kritikas laikomas svariai prisidedančiu kuriant ir įteisinant autorių „prestižą". Profesionaliam kritikui priskiriamas „prestižas", nes jis gali steigti autoriaus ir kūrinio vertes – jo tekstai spausdinami leidiniuose, kurių skaitytojai susitapatina su kritiko vizija ir skoniu, suteikdami jam simbolinį kapitalą, teisę kalbėti, vertinti ir daryti įtaką[75]. Asmeniniai kritiko sprendimai gali tiesiogiai veikti lauke užimamas pozicijas, o vieša kūrinio reikšmė randasi rašančiųjų ir skaitančiųjų santykyje, kur tarpininkas turi lemiamą žodį[76].

Taigi kritikos diskursas yra viena iš literatūros lauko institucijų, galinti kurti, formuoti ar transformuoti literatūros lauko dalyvių ar institucijų padėtį. Kritikos ir literatūros institucijos tuo pat metu apibrėžiamos lietuvių spaudoje ir epistolikoje. „[L]iteratūros bei meno kritiką ir pagimdė, ir išugdė periodinė spauda", – rašo Algimantas Bučys[77]. Tačiau svarbus vaidmuo formuojant kritikos kaip institucijos

[72] K[ostas] Doveika, „Lietuvių literatūros kritika 1883–1904 m.", in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: *1547–1917*, redagavo K[ostas] Korsakas ir K[ostas] Doveika, Vilnius: Vaga, 1971, p. 143.
[73] Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 119.
[74] Idem, „Kultūrinės produkcijos laukas", p. 286.
[75] Idem, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 165.
[76] Idem, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 135–136.
[77] Algimantas Bučys, „Sudarytojo žodis", in: *Literatūros kritika ir dabartis, 1981–1983*, sudarė Algimantas Bučys, Vilnius: Vaga, 1984, p. 5.

apibrėžtį teko ir epistolikai. Laiško kaip kritinių straipsnių juodraščio situaciją raiškiai paliudija 1898 m. vasario 5 d. Višinskio Žemaitei rašytas laiškas: „Viską, ką aš rašysiu apie literatūrą ar kritiką, prašau užlaikyti, paskui aš iš jų pasinaudosiu."[78] Šiame poskyryje, prieš pereidama prie epistolinės kritikos, trumpai apžvelgsiu lietuvių literatūros kritikos būklę XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje.

Literatūrinę lietuvių spaudą Leonas Gudaitis kildina iš, jo manymu, pirmuoju literatūrinės spaudos leidiniu laikytino *Gabijos* almanacho (1907)[79]. Reikėtų pažymėti, kad dar iki *Gabijos* almanacho pasirodė leidinių (nors gyvavusių neilgai), kurie turėjo būti skirti tik literatūriniam bendravimui, pavyzdžiui, 1892–1893 m. ėjusi Jono Šliūpo redaguota *Apšvieta* („Literaturos ir mokslo mėnesinis laikrasztis"). Tačiau pirmuoju literatūriniu žurnalu (skirtu tik literatūros reikalams) įprastai laikoma 1913 m. pasirodžiusi *Vaivorykštė*. Nepriskirti kitų ankstyvųjų spaudos leidinių prie literatūrinės spaudos atrodo pagrįsta, bet juose vis dėlto vyko literatūriniai procesai: spausdinant eilėraščius, prozos tekstus, kūrinių apžvalgas, recenzijas ir anotacijas, kloti autonomiško lietuvių literatūros lauko pamatai. Lauryno Ivinskio kalendoriai galėtų būti laikomi vienais pirmųjų lietuvių literatūros ribas plėtusių periodinių leidinių, mat juose jau XIX a. viduryje stebime literatūrinės komunikacijos užuomazgas: skelbti Silvestro Valiūno, Dionizo Poškos, Antano Baranausko, Antano Strazdo, Karolinos Praniauskaitės ir kitų poetų tekstai, užsienio autorių kūrybos vertimai. Pirmuosiuose lietuviškuose laikraščiuose (*Aušra*, *Varpas*) taip pat būta grožinių tekstų publikacijų: tekstai lietuvių kalba laikyti vienu iš būdų formuoti ir reprezentuoti tautinį identitetą. Dar 1908 m. apie grožinės literatūros publikavimo spaudoje istoriją rašiusi Čiurlionienė prieina prie išvados, kad grožiniai tekstai *Aušroje* ir *Varpe* dar buvo nebrandūs, bet „[p]irmajam lietuvių inteligentų laikraščiui [*Varpui* – *A. K.*] mūsų dailioji literatūra turės būti visuomet dėkinga, nes jo skiltyse išėjo pirmąjį mokslą"[80].

Vaižgantas spaudoje aktyviai dalyvauja nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio pradžios ne tik kaip publicistas, bet ir kaip literatūros kritikas, apžvalgininkas ir rašytojas, tad glaustai aptarsiu leidinius, su kuriais jis bendradarbiavo, kuriuose redaktoriavo ar gausiai publikavo tekstus. Kadangi Tumas buvo pačiame literatūros lauko kūrimosi procesų centre, galima manyti, kad jo publicistinė veikla metonimiškai reprezentuoja literatūros būklę viešojoje, spaudos formuojamoje, sferoje. Dar besimokydamas Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune, Vaižgantas tapo *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos* korespondentu. Viename ankstyviausių jo (Jûzapo iš Popszutės) tekstų – „Rašliaviškoje peržvalgoje" (1892), kurioje aptariami Bevardžio[81] *Marguminai*, – kreipiamasi į autorių:

[78] Povilas Višinskis, „Povilo Višinskio laiškai", in: *Povilas Višinskis: Idėjos ir darbai: Nauja žiūra, nauji akcentai*, sudarė Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 277.

[79] Leonas Gudaitis, *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1917 metais*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 73.

[80] Sofijos Kymantaitės, „Pirmasis dailiosios literaturos apsireiškimas ‚Varpe'", *Viltis*, 1908-07-23, Nr. 89, p. 2.

[81] Bevardžio slapyvardžiu pasirašinėjo Povilas Matulionis, o ši knyga – 1888 m. išleistas eilėraščių rinkinys *Margumynai* (W. Bewardzis, *Margumynai, suraszyti dėl gero lietuwiams*, Shenandoah PA: Kasztu ir spauda „Lietuwiszkojo Balso" iszduota, 1888).

Negalėdamas žodžeis pasakyti giesmelių autoriui, meldžiu nors cze, jei jis skaito szį laikrasztį, kad geriaus prisidėtų prie darbo „Varpo", laikraszczio su truputį geresnia tendencija, nekaip „Lietuviszkasis Balsas". Turiu viltį, kad vėl nuszirdžiai triųsis mums ant naudos, nors par tą laiką, tur but, truputį patingėjo. Laimingo pasivedimo![82]

Šis kreipinys primena komunikacijos laiškais skyrelius spaudos leidiniuose ir parodo, kad komunikacinio poreikio būta, bet ne visuomet rasta tinkama terpė bendravimui vystytis. Siūlydamas autoriui „laikraštį su geresne tendencija", Vaižgantas kuria „bendros naudos" projekciją. Panašių polinkių, nukreiptų į inteligentų veiklos organizavimą ir švietimą (neatsietiną nuo literatūros lauko plėtotės), esama ir kituose ankstyvuosiuose Vaižganto su literatūra ar menu susijusiuose spaudoje skelbtuose tekstuose. Vienas pirmųjų literatūrologinių autoriaus rašinių – 1897 m. *Tėvynės sarge* publikuotas straipsnelis „Apie komediją ir teatrą", kuriame pateikiama bendriausia informacija apie dramos reiškinį. Šis tekstas laikytinas didaktiniu, nes jame formuluojamos apibrėžtys ir aiškinami pradmenys – ugdoma literatūrinė bendruomenė[83].

Literatūriniai procesai aptariami ne tik Vaižganto straipsniuose. Katalikiškuose spaudos leidiniuose grožinei literatūrai skiriama vis daugiau dėmesio. 1896 m. pradėjusiame eiti *Tėvynės sarge*, kurio įkūrėjas ir redaktorius (oficialiai – 1897–1902) buvo Tumas (neretai publikuodavęs po kelis straipsnius viename leidinio numeryje), dažniau nei ankstesniuose leidiniuose spausdinti grožiniai tekstai, taip pat ir didesnės apimties (pavyzdžiui, nuo 1896 m. Nr. 11 leidžiamas Maironio *Kur išganymas*, 1897 m. – Savojo (Vinco Pietario) *Keidošių Onutė*, Dėdės Antanazo (Kazimiero Pakalniškio) apysakos, nuo 1900 m. – Šatrijos Raganos tekstai). Literatūrinių klausimų svarbos augimą patvirtina ir 1898 m. pradėtas bei vėliau reguliariai *Tėvynės sarge* rodęsis skyrelis „Mūsų raštai" (kai kuriuose numeriuose vadinamas „Mūsų kningos"). Dėl į *Tėvynės sargą* siunčiamų tekstų gausos ir įvairovės 1900 m. Vaižganto sumanymu pradėta leisti jau minėtą *Žinyčią* – „Apšviestesniųjų lietuvių laikraštį" (redaktorius – Tumas, laikraštis ėjo 1900–1902). Pirmajame 1900 m. *Žinyčios* numeryje, skiltyje „Mūsų dirvonai", Tumas trumpai aprašo literatūros situaciją ir įvertina ją kaip labai prastą („Aš ir šiandien neužmiršau, kiek neskanumo paliko manyje anas pirmasis bandymas skaityti rimtesnius lietuviškus veikalus"), tačiau vis gerėjančią („Nuo to laiko praėjo keliolika metų. Lietuviška literatūra aukštai pašokėjo; atsirado ir rašėjų su didesne intuicija"[84]).

1907–1914 m. leistoje *Draugijoje*[85] (leidėjas ir redaktorius – Jakštas) tęsta katalikiškųjų *Tėvynės sargo* ir *Žinyčios* linija. *Draugija* orientuota į siauresnę publiką – inteligentiją, dėl to joje periodiškai spausdintos kartais ir labai išsamios naujų knygų recenzijos (skiltis „Naujų knygų recenzijos", „Kritika ir naujų knygų recenzijos", vėliau

[82] Jůzapas iš Popszutės, „Raszliaviszka paržvałga. Iš priežasties kningeles ‚Marguminai' Bevardžio", *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, Nr. 3, p. 20.

[83] Žr. Vaiszgantas, „Apie komediją ir teatrą", *Tėvynės sargas*, 1897, Nr. 8, p. 23–28.

[84] Vaišgantas, „Mūsų dirvonai", *Žinyčia*, 1900, Nr. 1, p. 127–138.

[85] Vėliau *Draugijos* leidyba atnaujinta 1919–1923 m. ir dar kartą 1937–1940 m.

pervadinta „Biblijografija ir kritika"), be to, dažnai publikuoti ilgi grožiniai tekstai. Šiame žurnale, kitaip nei anksčiau aptartuose leidiniuose, neretai recenzuoti jau ne tik savojo idėjinio sparno autoriai; atvirkščiai, žvilgsnis kreiptas į platesnį tekstų spektrą, iš kurio galima matyti, kaip formavosi literatūros laukas su anksčiau sukurtomis, kuriamomis ir užimamomis padėtimis. Pavyzdžiui, vien 1907 m. recenzuojamos ne tik Maironio, Dagilėlio, Antano Kaupo, Pietario ar Šatrijos Raganos knygos, bet ir Žegotos (Kazio Puidos), Jono Biliūno, Vydūno ir kt. tekstai, 1908 m. recenzuojami ir Žemaitė, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Maria Rodziewiczówna, Lazdynų Pelėda, dar vėliau prie recenzuojamųjų įtraukiami Gira, Vincas Krėvė, Jurgis Baltrušaitis, Adomas Mickevičius ir pan. Literatūriniai interesai skatinami recenzijose keliant ne tik didaktinius tikslus pamokyti autorius, bet ir apskritai palaikant literatūrinę komunikaciją ir kritiką. Panašūs procesai vyksta *Viltyje*, kurios vienas steigėjų buvo Tumas, nuo 1907 iki 1911 m. dirbęs laikraščio redakcijoje. Daugiausia knygų apžvalgas ir kritiką rašo pats Vaižgantas bei Čiurlionienė, o publikuojami Vaižganto artimo rato autorių kūriniai: Lazdynų Pelėdos, Giros[86], Puidos, Krėvės, Igno Šeiniaus ir kt. tekstai.

XX a. 1-ojo ir 2-ojo dešimtmečių laiškuose kultūriniai bendradarbiai daug diskutuoja apie spaudos leidinius. Šiose diskusijose galima užčiuopti ir su literatūros lauko autonomiškėjimu sietinus svarstymus dėl literatūros kūrinių elitiškumo, t. y. pradeda kristalizuotis viena iš autonomiškėjančiam literatūros laukui, anot Bourdieu, būtinų opozicijų – masinė literatūra imama priešinti elitinei. Mintį apie atskirtį tarp inteligentų ir mažiau išprususių skaitytojų bei būtiną orientaciją į pastaruosius Tumas plėtoja 1913 m. laiške Girai, komentuodamas *Viltį* (tuo metu joje nebedirba): „Būkite, susimildami, populeriški! Nu, kokiam savo giminei aš galiu tokią mokytą ‚Viltį' nupirkti? Juk tai bus atgrasymas nuo skaitymo. Dabartinė ‚Viltis' – inteligentų laikraštis. O jų maža" (Vaižgantas – Girai, 1913-11-28, *VL* 158, 203v). Spaudos leidinių (kuriuose buvo spausdinami ir literatūros tekstai) orientacija į kuo platesnę publiką – didaktinis imperatyvas, parodantis, kad lietuvių literatūra dar nebuvo pasiekusi autonomiškos kūrybos stadijos: pabrėžiamas spaudoje skelbiamos literatūros funkcionalumas, siekis būti „populeriška" (t. y. ir didaktiška), kitaip sakant, tęsiama šviečiamoji Valančiaus programa. Būtent dirbdamas *Viltyje* Tumas aiškiai laikosi „populeriškumo" sando, pavyzdžiui, 1908 m. sausio 10 d. jis, kaip *Vilties* redaktorius, atsako Edmundui Steponaičiui[87]: „Eilutės gana vykusios. Jei netalpiname, tai vien dėlto, kad per labai atitraukto turinio, augštos mintįs (jos kaip tik tiktų ‚Draugijai'); mums reiktų lengvėlesnių ir konkretiškesnių"[88] (*VL* 88, l. 2r). Ir būtent 1907 m. Šv. Kazimiero draugijos pradėtą leisti *Draugiją* Tumas dar 1906 m. rugsėjo 10 d. vadina dėl įvairovės būtinu leidiniu: „Inteligentiškojo laikraščio reikalingumas daros vis aiškesnis. Tegu sau jis būs paskirtas visokeriopai inteligentijai [...]" (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 82, l. 64r).

[86] Atkreiptinas dėmesys į tai, kad grožinės literatūros skiltis *Viltyje* keletą metų redagavo Gira, artimai bendravęs su Sofija Pšibiliauskiene.

[87] Edmundas Steponaitis (1892–1908) – poetas, kartais net pavadinamas lietuviškojo simbolizmo pradininku. Mirė sulaukęs vos 16-os metų, jo kūrybą 1912 m. atskiru rinkiniu išleido Gira.

[88] Cituojama iš: *VUB RS*, f. 1, b. F562.

Nuo Pirmojo pasaulinio karo iki mirties 1933 m. Vaižgantas bendradarbiauja ar redaktoriauja įvairiuose leidiniuose (*Rygos garsas*, *Lietuvos aidas*, *Nepriklausomoji Lietuva*, *Tauta*, *Trimitas*, *Lietuva*, *Lietuvis*, *Skaitymai*, *Naujoji Romuva* ir kt.), bet čia jų atskirai neaptarsiu, nes labiausiai rūpėjo pažvelgti, kaip atrodo literatūrinės spaudos ir kritikos situacija iki 1914 m.

Pirmąjį XX a. dešimtmetį spaudoje taip pat imama daugiau reflektuoti kritikos situaciją, t. y. formuojasi tam tikras metakritinis diskursas, sykiu iš publikacijų matyti, kaip stiprėja ankstyvoji lietuvių literatūrologija. Vaižganto epistolinės aplinkos autoriai neretai periodikoje anksčiausiai publikuoja ne tik knygų recenzijas ir anotacijas, bet ir išsamesnes literatūros analizes. Tikriausiai būtent Čiurlionienės 1906 m. straipsnis „Vienužis – Maironis – Vaičaitis"[89] laikytinas vienu pirmųjų spaudoje paskelbtų literatūrologinių tekstų. 1907 m. pradėjusioje eiti tautininkų *Viltyje* taip pat daug literatūrologinių ir kritinių autorės straipsnių. Pavyzdžiui, 1907 m. spalio 24 d. skiltyje „Mųsų knygos" Čiurlionienė diskutuoja su Jakštu dėl *Gabijos* almanacho ir pasiūlo jam alternatyvų dekadentizmo paaiškinimą[90]. 1910 m. pasirodė apžvalginė kito Vaižganto korespondento Puidos publikacija apie Jono Krikščiūno-Jovaro poeziją[91] – tokios kūrybos visumą aprėpiančios interpretacijos ir ėmė sparčiau rastis XX a. 2-ajame, o suklestėjo 3-iajame dešimtmetyje. Į besikuriančios literatūrologijos paradigmą patenka *Draugijoje* išspausdintas P. Krago (P. Kr.; Petro Gerulio) diskusinis straipsnis[92], kuriuo reaguojama į Čiurlionienės aptartas modernizmo ir realizmo literatūroje sampratas. *Draugijos* bendradarbių gretose esama ir kitų autorių, besidominčių įvairiais su grožine literatūra susijusiais klausimais. Pavyzdžiui, 1914 m. spausdinama Juozo Purickio esė „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime"[93], atliepianti poreikį reflektuoti gausėjančius grožinės literatūros (ir literatūros istorijos) tekstus. Tais pačiais metais publikuojama nuodugni Juozo Gabrio-Paršaičio „Lietuvių literaturos apžvalga"[94], kurioje ne tik aptariami įvairūs lietuvių raštijos periodai bei autoriai, bet ir pateikiama išsami bibliografija. Panaikinus spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą išsyk imta leisti antologijas ir skaitymo vadovėlius su lietuvių autorių tekstais, jie kritiškai apžvelgiami spaudoje – sparčiai auga susidomėjimas literatūrinio ugdymo lygiu. Literatūrologijos ir kritinės literatūros analizės mokyklos kūrimasis sietinas su literatūros lauko autonomiškėjimu, o kritikos institucijos stiprėjimas stabilizuoja lauko struktūrą su nustatytomis vertėmis[95].

Iš šios trumpos apžvalgos matyti, kad ypač 1-ojo ir 2-ojo dešimtmečių spaudoje bei epistolikoje aktyvėja literatūriniai ryšiai, pasirodo pirmieji literatūrologiniai

---

[89] Z[ofija] Kymuntaitė, „Vienužis – Maironis – Vaičaitis", *Vilniaus žinios*, 1906-12-20, Nr. 284, p. 1–2; 1906-12-21, Nr. 285, p. 1–2; 1906-12-22, Nr. 286, p. 1–2.

[90] Zofija Kymantaitė, „Mųsų knygos", *Viltis*, 1907-10-24, Nr. 10, p. 3.

[91] Kazys Puida, „Jovaras", *Draugija*, 1910, Nr. 39, p. 190–208. Tų pačių metų Nr. 44 spausdinamas P. Krago (Petro Gerulio) studijinis straipsnis apie Šatrijos Raganos kūrybą (P. Kragas, „Šatrijos Ragana", *Draugija*, 1910, Nr. 44, p. 258–275); Nr. 45 – Puidos straipsnis apie Dionizą Pošką (Kazys Puida, „Dionizas Poška", *Draugija*, 1910, Nr. 45, p. 10–20).

[92] P. Kr. [Petras Gerulis], „P. S. Čiurlianienė apie musų literaturą", *Draugija*, 1910, Nr. 47, p. 246–252.

[93] Juozas Purickis, „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime", *Draugija*, 1914, Nr. 86, p. 97–111; Nr. 91–92, p. 137–148.

[94] J[uozas] Gabrys, „Lietuvių literaturos apžvalga", *Draugija*, 1914, Nr. 85, p. 5–36; Nr. 86, p. 136–159; Nr. 87, p. 205–219; Nr. 88, p. 353–381; Nr. 89–90, p. 39–68; Nr. 91–92, p. 191–221.

[95] Žr. Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 136–137.

tekstai, stiprėja literatūros kritikos institucija. Svarbu pažymėti, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje kultūros darbuotojų nebuvo daug, tie patys veikėjai dalyvavo spaudoje, leido knygas, korespondavo ir kt. Savo ruožtu, panaši Tumo ir jo amžininkų kritinių ir literatūrologinių tekstų raida. Pirmieji spaudoje publikuoti Tumo kritikos tekstai (paskutiniame XIX a. dešimtmetyje ir 1-ajame XX a. dešimtmetyje) yra recenzijos, skirtos spaudos leidiniams, o ne grožinės literatūros veikalams. Vėliau Vaižgantas ima rašyti daugiau grožinių tekstų recenzijų, o panaikinus spaudos draudimą palaipsniui publikuoja išsamesnius kritikos tekstus[96]. Vaižganto amžininkų kritinis diskursas kinta panašiai: nuo glaustų anotacijų pereinama prie kritinių recenzijų ar net studijų. Matyti, kad Vaižganto epistolinį diskursą veikė ir bendrieji epochos visuomenės modernizacijos procesai, ir specifinės lietuvių kultūrai būdingos aplinkybės.

Pereinant prie spaudos ir epistolikos sąveikų, įdomiausia atrodo, kaip epistolinėje komunikacijoje apsibrėžiamas ir formuojamas literatūros kritikos diskursas bei kiek laiškų kritika dalyvauja tekstų rašymo procesuose, koks jos santykis su publikuotais kritiniais tekstais. Anot Richardo Hardacko, laiškuose kritikai, empatiškai susitapatindami su adresatu, gali tiesiogiai veikti jo tekstus[97]. Taigi epistolinė aplinka gali paskatinti abipusiškesnes nuomonės ir pastabų dalybas nei kritikos tekstai spaudoje, nes adresantas ir pats gali tiesiogiai veikti adresatą, ir sykiu yra jo veikiamas[98]. O kaipgi atrodė epistolinė kritika XX a. pradžioje?

1902 m. gruodžio 28 d. Vaižgantas paliudija tuo metu egzistavusį tekstų apykaitos ir kritikos mechanizmą – Peterburge gyvenusiems ir Romos katalikų dvasinėje akademijoje dėsčiusiems lietuvių inteligentams (be Jakšto, apykaitos rate dalyvavo ir Maironis, Pranciškus Būčys ir kt.) laiškais buvo siunčiami tekstai[99], su pataisomis sugrįždavę adresatui:

> Visiems mano kritikams siunčiu širdingą ačiu ir pasveikinimą Naujų Metų, ramesnių metų. Teikkitės sugrąžinti: pamėginsiu perdirbti kaip jųs-trįs sakote. Su keletu dalyku nesutinku, bet apie tai paskui. Tuotarpu tiek tereikia žinoti, kas ir parašyta yra, juog mano makaulėje buvo susikrovus ne vientisas dalykas, bet trilinkas, arba geriaus – atskiri vaizdeliai, par excellence [*lot.* ypač, tikrąja to žodžio prasme] su kitomis ypatomis. Jei būčiau užbaigęs visus 5 vaizdelius, ypatų butų atsiradę į 40, o tai jau ir parodo, juog ne dramą ar kas kits rašyta. Dabar pamėginsiu padaryti komediją, pirmą vaizdelį apleidęs. – Dar esu nusiuntęs jums, petropiliečiams, „Tiktai niekam nesakyk"[100], vienądalę farsą[,] ir „Paskutinį kartą"[101], monologą, kurs, jei tikėti plikiš-

[96] Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

[97] Richard Hardack, „Bodies in Pieces, Texts Entwined: Correspondence and Intertextuality in Melville and Hawthorne", in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, edited by Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Virginia: The University Press of Virginia, 2000, p. 126–151.

[98] Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982, p. 88.

[99] Panašiai darydavo Višinskis, perduodamas Žemaitės, Šatrijos Raganos ir kitų pradedančių autorių tekstus aptarti Peterburge gyvenusiems inteligentams, o paskui jų kritiką perrašydamas (dažnai laiškais) patiems autoriams.

[100] Vaižganto pjesė „Tiktai niekam nesakyk!" (1903), publikuota *Tėvynės sarge*, 1903, Nr. 1.

[101] Vaižganto monologas „Paskutinį kartą" (1903), publikuotas *Tėvynės sarge*, 1903, Nr. 1.

kio aptarimui publikos, patikti negali. (Siųsta ant vardo Zaukos[102] ir Būgos[103].) (Vaižgantas – Jakštui, *VL* 35, l. 31r–31v)

Neturint išlikusio Jakšto laiško, nėra aišku, kas juo buvo pranešta, tačiau svarbu, kad vystosi kritinis dialogas. Į jį jungiasi ir Būčys, kuris 1903 m. vasario 18 d. siunčia ilgą recenziją apie Vaižganto dramą (anot Ilonos Čiužauskaitės, tai Vaižganto pjesės „Namai-pragarai" pirminė versija[104]). Prieš pradėdamas išsamiai vardyti personažų psichologines klaidas, kalbėti apie jų veiksmų priežastingumo, pasirinkto žodyno motyvacijos ir išbaigtumo stoką, jis pirmiausia patvirtina, kad tekstas kritikuotas ir kitų kunigų literatų: „Užsimaniau šiąnakt pradėt rašyt kritiką Vaišganto dramos. Aleksandra [Dambrauskas – *A. K.*] su Andrium[105] ją jau kritikavo pirma, tai dabar mano eilė. Ispradžių imsiu jieškoti priekabių prie pavienių daigtų. Kaip visi kritikai, teip ir aš tėmysiu tik peiktinus daigtus [...]" (*VUB RS*, f. 1, b. E116, l. 1_ar). Laiškai teišlikę fragmentiškai, todėl neįmanu rekonstruoti epistolinės kritikos masto, visgi tekstų dalybos ir kritikos laiškais atvejų randame ir daugiau. Antai Vaižgantas su Jakštu dalijasi ne tik grožiniais, bet ir publicistiniais tekstais, o laiškas tampa palankia terpe „neoficialiai", privačiai kritinei nuomonei reikšti: „Mano rašinį apie lietuvių papročius teikis sugrąžinti, nerodžius ‚L. Laikraščiui', tik su savo nuomone. Aš nenorėčiau užkratyti laikraščio nuobodžiu dalyku, nes ir be jo ‚L. L.' dėl tokių rašinių nebėra straipsniams vietos" (Vaižgantas – Jakštui, 1905-01-29, *VL* 64, l. 57r).

Intensyviausiai epistolinė kritika reikšta susirašinėjant su Kaziu Puida, dienraščio *Vilniaus žinios*[106] bendradarbiu. Su juo nuo 1906 m. klostosi vienas iš įdomesnių su literatūros kritika susijusių santykių, todėl būtent šį epistolinį dialogą kritikos aspektu ir aptarsiu išsamiau. Laiškuose komunikuojama neįpareigotai, lengvai pereinama prie ironijos ir autoironijos, žaismingai trinama riba tarp biografijos ir kūrybinės veiklos, pavyzdžiui: „Na, na! Jei jis ir moterystės dalykuose būs toks dalingas, kaipo literaturos, tai mažų mažų kokį penketą reiks man dedikuoti" (Vaižgantas – Puidai, 1906-09-03, *VL* 80, l. 8_av)[107]. Taigi laiškų Puidai raiška neretu atveju priartėja prie karnavališkojo tipo, nors esama ir reflektyviojo tipo fragmentų, ypač susirašinėjant apie kritiką apskritai. Aptariamame laiške (kurio kreipinys – „Mano gerieji!", taigi tekstas skirtas kolektyviniam subjektui) kartojama laiškų Puidos žmo-

[102] Juozas Zauka (1862–1943) – knygnešys, draudžiamos spaudos platintojas, chorvedys.
[103] Zauka artimai bičiuliavosi su Kazimieru Būga, tuo metu (1902) abu gyveno Sankt Peterburge.
[104] Ilona Čiužauskaitė, „Neišlikusi Vaižganto pjesė", *Lituanistica*, 2003, Nr. 3 (55), p. 96–100.
[105] Tikriausiai Andrius Dubinskas (1868–1945) – teisininkas, visuomenės veikėjas, spaudos darbuotojas.
[106] Puida buvo *Vilniaus žinių* redaktorius, o 1907 m. jį pakeitė Vaižgantas. Atsiminimuose Tumas rašo apie įtampą, kilusią dėl redaktoriaus darbo perėmimo: „Aš juos moterystėn sutuokiau, rodžiau palankumo. O dabar turiu su jais konkuruoti ir nukonkuruoti; tiesiog išstumti iš jų pozicijos, pačiam atsisėsti jų vieton ir visa tai prirengti – jų pačių bute. Uždavinys buvo negarbingas, bet neišvengiamas" (Kun. J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Kaip aš patekau į ‚Vilniaus žinias'", p. 15).
[107] Laiškai Puidai cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai O. Pleirytei ir O. K. Puidams. 1904–1928 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E260; Puidos laiškai Vaižgantui iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai kn. J. Tumui", *VUB RS*, f. 1, b. F16 ir J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Laiškai, rašyti kn. J. Tumui", *VUB RS*, f. 1, b. F545. Cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

nai Pleirytei-Puidienei žaidybinė strategija: „Prie Bronės[108] reiktų guvernantės, o tos rupužės neina: sako, pavojinga esą pas tokį... Nejaugi aš jau toks Don Juanas?" (*VL* 80, l. 8_av). Galiausiai kertinis tiek šių, tiek neretai kitų Tumo ir jo kultūros bendradarbių laiškų vieni kitiems bruožas – darbiniai, dažniausiai literatūros, reikalai juose persipynę su buitiniais klausimais, kartu pateikiamos tekstų publikavimo ir kasdienio gyvenimo istorijos. Pavyzdžiui, 1912 m. birželio 18 d. Puida rašo:

Redakcija pametė mano naują apysaką „Raudonas Gaidys" (jiems siųsta po antgalviu „Prašvaistė"[109]) iš 56 puslapių, užtai galutinai išsinešinu iš „Vilties". [...] Už 10–12 dienų važiuojame į mano senių auksines vestuves, bus brolis, gal neatsisakytumei drauge su mumis nuvykti vienai-kitai dienai? būčiau už tai labai dėkingas! (*VUB RS*, f. 1, b. F385)

Grįžtant prie kritikos temos, galima pastebėti, kad Puidos tekstus Tumas recenzavo ir komentavo ne tik laiškuose, bet ir spaudoje, nors korespondencijoje kritikos motyvas – vienas pagrindinių[110]. Ilona Čiužauskaitė taip apibendrina dviejų kultūros lauko dalyvių tekstinę komunikaciją:

Trys Vaižganto recenzijos apie Puidos grožinę kūrybą (apysaką „Žemės giesmė", dramą „Gairės" ir Raštų rinkinį, kurį sudaro dramos „Rūtų vainikas", „Mirga" bei „Undinė"), išspausdintos 1913–1914 m. „Viltyje", su kuria susijęs svarbus Vaižganto kūrybinės veiklos ir gyvenimo etapas, – tai ne tik dėmesys draugo literato kūrybai, bet ir reagavimas į XX a. pirmojoje pusėje suintensyvėjusį lietuvių kultūrinį bei meninį gyvenimą, taip pat požiūris į modernizmo estetikai atstovaujančių rašytojų kūrinius.[111]

Tekstų kritika, nors ir neišsami, pradedama nuo pirmųjų laiškų. Svarbus 1906 m. rugsėjo 3 d. laiškas, kuriame Vaižgantas akcentuoja Puidos tekstų dirbtinumą, prieštaraujantį Tumo nuostatai apie kultūros organiką ir tai, kad tekstai turi atitikti juos rašančiųjų charakterį ir polinkius. Kitaip sakant, Puida su Tumu diskutuoja dėl literatūros kilmės sampratos, o pastarasis, kritikuodamas jo tekstus, siūlo perimti savąją:

Norėčiau diktokai paplakti, tik vėl kaipgi čia, kad nedrįstu tokį prietelį. Forma man netinka, nors mintįs jau teip gražios, doros ir prakilnios, kad nė geisti nereikia geresnių. Bėda tik, kad vien elegiškos ir skurdžios. Kokių velnių skursta p. Kazys, pil-

[108] Tumo sesers Severijos Mėginienės dukra Bronė Mėginaitė-Klimienė.

[109] Puidos apysaka *Raudonas gaidys* (1912).

[110] Iš šio negausiai išlikusio susirašinėjimo neretai rekonstruojamos Puidos estetinės ar ideologinės pažiūros. Pavyzdžiui, Ramutis Karmalavičius jį gausiai pasitelkia straipsnyje „Kazio Puidos kritikos esė ‚Mūsų dainiai'" (Ramutis Karmalavičius, „Kazio Puidos kritikos esė ‚Mūsų dainiai'", in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernėjimo baruose*: mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 57–58), Vytautas Kubilius remiasi šiais laiškais studijoje *Dviese literatūros sūpuoklėse*, Ilona Čiužauskaitė – straipsnyje „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu" ir pan.

[111] Ilona Čiužauskaitė, „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu", in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernizmo baruose*, p. 99.

nas nepagadintų vilčių, jaunybės ir sveikatos. Tai dirbtinis vienpusiškas dalykas. Už vis fainiausi – tai sonetai. Kitur perdaug licencijos. (Vaižgantas – Puidai, 1906-09-03, *VL* 80, l. 8v)

Puida ir pats prašo Vaižganto kritikos, taip kurdamas bendradarbių pasitikėjimo ryšį: „Kas link kritikos mano veikalėlių, tai jeigu kunigas manai rašyti, už ką būčiau labai dėkingas, prašyčiau pradėti nuo ‚Keleivio'[112] ir baigti ‚Rudeniu'[113]. Ar pradėjai kunigas ‚Keleivį' scenizuoti?" (Puida – Vaižgantui, 1906-10-29, *VUB RS*, f. 1, b. F16, l. 3r). Kartais Tumas taip pat prašo Puidos kritikos: „Aš net apysaką turiu sumezgęs. Tik kol vaizdelių[114] neišleisiu ir kritikos neišgirsiu, didesnės apysakos nemėgįsiu, nes nežinau, kokiuo žanru varyti. Bepigu būtų, kad jūs, kritikai, netylėtumėte. Jei kuomet išeis, tark žodį" (Vaižgantas – Puidai, 1913-10-24, *VL* 149, l. 11v). Į kritikos prašymą 1913 m. spalio 31 d. laiške Puida atsako: „[Ž]inoma, jei kas Tavo pasirodys – nepramirgsėsiu, tarsiu savo nuomonę taip, kaip apie tai manysiu" (Puida – Vaižgantui, *VUB RS*, f. 1, b. F545, l. 216r). Nors bendradarbiškas ryšys grįstas ir asmeniniu bendravimu, jis profesionalesnis, nuolat pabrėžiamos pastangos tekstus vertinti objektyviai.

Tokioje tarp darbo ir draugystės susiklosčiusioje kritikos terpėje aptariami ne tik konkretūs kūriniai – svarstoma ir kitomis literatūrinėmis temomis, o šios diskusijos neretai laikytinos „derybomis" dėl literatūros apibrėžties, kurios itin svarbios palaikant literatūros lauko aktyvumą. Prisimintina Bourdieu studijose dažna mintis, kad pagrindinė „kova" literatūros lauke vyksta siekiant apsibrėžti, kas yra literatūra, įsteigti savą literatūros sampratą[115], o besiformuojančiame lauke buvo kone būtina aiškiai įvardyti, kas yra literatūra bei rašytojas, ir taip patvirtinti savo bei savo idėjinės grupės literatūrinę tapatybę[116].

Įdomus cituotame laiške pateiktas Puidos komentaras apie draminių veikalų situaciją; formuluojamas požiūris, kad didaktine prasme drama – bene geriausias žanras to meto lietuvių literatūroje: „Tokia begalinė dramatiškų veikalų stoka, o toks platus ir geras[,] ir naudingas scenos veikimas, o koks jis įtekmingas, kiek jis jau užmigusių sužadino, kiek išmokė tėvų kalbos pamiršusius... Reik jų kuo daugiausia, o jų teip maža..." (*VUB RS*, f. 1, b. F16, l. 3r). Laiško mintį apie draminių veikalų reikalingumą ir naudingumą pats Puida realizavo gausiai rašydamas pjeses. Tačiau ši pastaba reikšminga XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių literatūros produkcijai apskritai, nes – galvojant apie žanrinę įvairovę – dramų kurta tikrai daug. Pjesių rašymas (nors ne visos buvo statomos) klestėjo galbūt ir dėl to, kad to meto sociokultūrinėje ir politinėje situacijoje dramų didaktiškumas atrodė parankus šviečiamiš-

[112] K. Žegota [Kazys Puida], *Keleivis*: legenda, Vilnius: „Vilniaus žinių" sp., 1906.
[113] Idem, *Ruduo*: apsakymai, Vilnius: „Vilniaus žinių" sp., 1906.
[114] Kalbama apie *Aukštaičių vaizdelius*, kuriems tada ieškota leidėjo, – apie tai rašoma tolesniame skyriuje.
[115] Žr. Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas", p. 309.
[116] Apie šią XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros lauke kilusią būtinybę „apsispręsti" dėl rašytojo tapatybės rašo Ramunė Bleizgienė (Žr. Ramunė Bleizgienė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose", *Colloquia*, 2010, t. 25, p. 57–77).

kiems tikslams įgyvendinti. Tai pagrįstų Pascale Casanova'os mintis, kad dramą XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, besikuriant modernioms nacionalinėms literatūroms, rašytojai renkasi dėl to, jog ji laikytina pereinamuoju literatūros etapu: „Drama užima tarpinę poziciją tarp sakytinės ir rašytinės kalbos."[117] Pabrėžtina, kad ir Vaižganto grožinės kūrybos rašymo istorijoje draminiai veikalai (dažniausiai nedidelės apimties pjesės ar draminiai monologai) yra vieni ankstyviausių tekstų, galbūt pasirinkti taip pat dėl didaktinių ir bendruomenės būrimo bei tarpininkavimo tikslų. Be to, neblogai dokumentuota, kaip įvairios Vaižganto pjesės iš tiesų būdavo vaidinamos, pavyzdžiui, 1905 m. *Lietuvių laikraštyje* aptariamas lietuvių vakaras Vilniuje: „Visupirm lošiama Vaišganto komedija ‚Nepadėjus – nėr ko kasti'. Tarp publikos girdėtis juokai ir visoki patėmyjimai naudon vaizdančių artistų."[118] Mintį sustiprina Vaižganto žinutė 1909 m. *Viltyje*: jis rašo, kad leidžia vaidinti *Sceniškųjų vaizdelių* pjeses be jokio išankstinio atsiklausimo, nurodydamas, jog pastatymų jau buvęs ne vienas[119].

1906 m. spalio 29 d. laiške Puida aptaria *Vilniaus žinių* klausimą. Jiedu su Pleiryte dirbo šiame dienraštyje, o vėliau jo redaktoriumi tapo Tumas. Puida džiaugiasi, kad iš kunigų į redakciją paskirtas būtent jis: „Labai išmintingai padarė minėtasis kunigų susirinkimas Tamstos kandidaturą pastatęs, nes vargu by butumėm, męs sandarbininkai, ant kito sutikę. Apskritai imant Tamstos kandidatura liko sutikta labai maloniai" (Puida – Vaižgantui, 1906-10-29, *VUB RS*, f. 1, b. F16, l. 2r). Aprašomas persidirbimas ir nuovargis, o asmeninė veikla traktuojama kaip naudinga visuomenei, bet galinti greitai – nepailsėjus – tokia nebebūti. Pateikdamas netrumpą savo vargų redakcijoje aprašymą ir aptardamas būsimą pasitraukimą iš *Vilniaus žinių*, Puida ne tik apibendrina savo padėtį, bet ir įvertina visą lietuvių kultūros lauką bei spaudos būklę:

> Tokios tai tokialės... liūdnos, kaip laidotuvių giesmės gaida... o tečiaus gyvi, reališki būtybės faktai... Skubinkis Tamsta, nesiderėk su juodvarniais Šnapščio[120] et consortes [*lot.* ir bendradarbių] rųšies, tautos reikaluose reikia būti jautriu, kaip mergaitės širdžiai, kitaip rudens gamtos balsai užtups ir tuos, kurie dirbti gal ir privalo, neturėdami morališkos tiesos nuo darbo atsisakyti. (Puida – Vaižgantui, *VUB RS*, f. 1, b. F16, l. 3r)

Taigi Vaižgantas ir Puida dar ankstyvuoju lietuvių literatūros lauko formavimosi etapu (1-ajame XX a. dešimtmetyje) ima aktyviai reflektuoti savo padėtį literatūros lauke. Epistolinis dialogas pratęsiamas 1913 m. Šiuose laiškuose Vaižgantui Puida toliau nevengia ironijos ir autoironijos, žaidybiško tono, nuo reikalų tvarkymo krypstama prie saviraiškos. Idėjiškai ir biografiškai skirtingi, bet kultūrinės bendra-

[117] Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, trans. m. B. DeBevoise, Cambridge, London: Harvard University Press, 2007, p. 228.

[118] L. Gerulis [Liudas Gira], „Atminimui iš lietuvių vakaro – Vilniuje Rupjutės 28 d.", *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 40, p. 589.

[119] Žr. Vaižgantas, „‚Sceniškųjų vaizdelių' vaidintojams", *Viltis*, 1909-03-01, Nr. 25, p. 3.

[120] Kun. Juozas Šnapštys-Margalis (1877–1921) – poetas, vertėjas, rašęs į *Tėvynės sargą*, *Dirvą*. Rinkinių *Volungė* (1900), *Volungė ir vieversėlis* (1907), dramos „Mūsų bajorai" (1904) ir kt. autorius.

darbystės ir Vilniaus inteligentų terpėje susiklosčiusio lygiavertiškumo vienijami, Puida ir Vaižgantas epistolinėje aplinkoje sukuria kritinę terpę, kuri skiriasi nuo aptartų dvasininkų visuomenininkų bendradarbiavimo. Pavyzdžiui, 1913 m. spalio 18 d. laiške rašoma apie *Viltyje* pasirodžiusią Vaižganto recenziją Prano Penkaičio „Kelionės įspūdžiams"[121], o Puida, komentuodamas adresato kritikos pozicijas, apeliuoja į pernelyg išreikštą Tumo pozityvumą, jo nuomone, prastų tekstų atžvilgiu:

> Kartais, žinoma, per daug nusaldini – bet ir tokia priemonė tikusi, kai rambikaulis injudinti reikia. Mūsų Atenuose juk savotiška nuomonė apie literatūrą. Vaitkus – „žymus talentas", vos slebizuoti poėtiškai mokąs; kitas – „žymus beletristas", vos du sakiniu lygiai sumegzti tesugebąs. „Kelionės įspūdžiai" – ištiesų palieką įspūdį ne iš „Vaivorykštės" virtuvės. Nors šią pastarąją jau visiškai nusaldinai! (Puida – Vaižgantui, *VUB RS*, f. 1, b. F385)

Laiškas pradedamas tarp kunigų įprastu kreipiniu „Dulcissime!", tikėtina, pasirinktu dėl pavartojamo kritiško „visiškai nusaldinai!" (žaidžiama būdvardžio „saldus" [*lot.* dulcis] semantika), ir taip iš pat pradžių sukuriama ironiška distancija (panašiai ironija įvedama ir 1913 m. spalio 31 d. laiške kreipiantis „Carissimo padre Josepho!"). Vaižgantas perima Puidos pomėgį ironiją perteikti kreipiniais ir 1913 m. lapkričio 6 d. laišką pradeda: „Dear Sir!" Čia darsyk dėstomos kritinės pastabos *Gairėms* (pirmiausia jos išspausdinamos *Viltyje*): „Pasitikėdamas, kad Tu, Ponie Kazimierai, ištikro esi ‚toks' – nepykstąs, kai Tave pliekia, aš Tau ir antrą kartą sudrožiau. Tik šiuo kartu jau kelinaites numovęs. Pavelyk ir privato modo [*lot.* privačiai] dar palojoti" (*VL* 151, l. 12r). Taigi jaučiamas poreikis dėl recenzijos pasiaiškinti asmeniniame laiške: „Na, kas gi paleidžia į svietą tokį nepraustą ir blogai išauklėtą kūdikį, kaip Tavo paskutinis: ‚Gairės'? Aš vis dar tebesu visai kvaila mina: kaip lietuvių kalbos mokytojas gali rašyti tokia barbariška kalba. Taip, Broliuk, šiandien nebeleistina" (*VL* 151, l. 12r).

Žaidybiškumas ir ironija leidžia neįžeidžiant išsakyti griežtą ir įsakmią kritinę nuomonę. Kūrybą Vaižgantas komentuoja vartodamas kasdienę kūnišką leksiką; kartais taip rašoma ir laiškuose kitiems adresatams, bet juose ši raiška nėra taip tiesiogiai susijusi su literatūrine kūryba kaip šiame dialoge: „Užtai, kad varai ilgesnę apysaką[,] esi caca. Gana jau visokių smulkių avies spirelių! Padirbėk patvariai, kalbą išlygink, sakynių logiką perkontroliuok, pažiūrėk, ar nėr kontradikcijų, – ir drožk per bikses visiems, kas tik pakliuvo. Mačys!" (*VL* 151, l. 12v). Kadangi santykis apibrėžtas kaip asmeninis, Tumas pasiūlo prieš tai minėtą kritikos strategiją „akis už akį" – Puida galėtų atsilyginti parašęs kritinę nuomonę apie apybraižą *Ten gera, kur mūsų nėra*[122]:

> O būtų gerai: I, galėtumei man pačiam atkepti tokiais pat pyragais, kelineles nuleidęs; 2, amerikiečiams būtumei papasakojęs, kad tai nebaisi jiems knygelė. Jie, ame-

[121] Kun. J[uozas] Tumas, „Mūsų raštai", *Viltis*, 1913-10-13, Nr. 120, p. 3–4.

[122] Kun. Juozo Tumo, *Ten gera, kur mūsų nėra, arba Neapleiskime Tėvynės!*, Šv. Kazimiero draugijos leidinys Nr. 122, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1912. Tai apybraiža, rašyta po 1911 m. kelionės po JAV.

rikiečiai, mūsų pirmeivių suagituoti, buvo pranešę, kad mano knygelės jiems nei nerodytume. Matai, aš koliojau „Ameriką" ir jos būdą, o ne amerikiečius-immigrantus. (*VL* 151, l. 12v)

Žinant aktyvią Vaižganto veiklą literatūros lauke ir konkrečiai kritikos srityje, nestebina, kad epistoliniame dialoge su Puida jis taip pat svarsto kritikos situaciją, – toks buvo besiklostančio iš dalies autonomiško literatūros lauko poreikis. Esminis šiame dialoge – kritikos koncepcijos apsibrėžimas. 1913 m. spalio 24 d. Vaižgantas atsako Puidai pasiteisindamas dėl tariamo savo kritikos švelnumo: „Gal kai-ką ir nupipirinu, ne tik ‚nusaldinu'. Žiūrėk mano recenzijas NN82, 91, 122, 124. Suum cuique [*lot.* kiekvienam savo] – kiekvienam sulig jo nuopelnų, Panie tego" (*VL* 149, l. 11r). Šis atsakymas stilizuotas, pastiprinamas parazitiniu „Panie tego" (atsiminimuose rašoma, kad Vaižgantas itin dažnai vartodavęs žodį „panie" ir dėl to iš jo šaipydavęsi). Kartu Vaižgantas stengiasi pateisinti savo kritikos modelį: „Visdelto pipirinimas lyg būtų niekesnis už graudinimą. Visa pagadino mūsų negativistai, kurie jokio saiko neišmano ir drožia con amore [*it.* su meile] visiems. Peikti nei nemalonu. Geriaus džiaugties[,] jei yra + nors 0,001. Visgi tai plus, ne minus" (*VL* 149, l. 11r). Save kaip kritiką Puida 1913 m. spalio 31 d. laiške ironizuoja taip:

Kritikai! – kokie mes kritikai, juk pats tą vardą vienai Čiurlionienei pripažįsti, o mes – dii minores [*lot.* žemesnieji dievai; prk. – žemesnę padėtį užimantys žmonės] – nė nedrįstame Lietuvoje rodyties, begame Amerikon. Jei ką kartais ir ištariame, tai mūs tiesiai nepastebi tie, kuriems nepastebėti reikia, o kiti visai nemato, nes laikraščiai jų neatsiekia. (Puida – Vaižgantui, *VUB RS*, f. 1, b. F545, l. 216v)

Iš aptartų fragmentų matyti, kad vėlyvesnėje (nuo 1913) Vaižganto ir Puidos korespondencijoje laiškas tampa „vienu iš" ar „vienu tarp" kitų literatūros lauko vertes kuriančių diskursų. Nors epistolinėje aplinkoje galima privačiau aptarti tam tikrus literatūros lauko klausimus, tęsti savikūros siužetus ir vykdyti anksčiau suformuluotą tarpininkavimo veiklos modelį, rūpestį literatūra Vaižgantas ir jo aplinkos kultūros veikėjai išrašo ir viešai, ir privačiai, akcentuodami siektiną grožinių tekstų kokybę. Keltinas klausimas: ar privati dialogiška epistolinių tekstų terpė sudaro galimybę kitokio pobūdžio kritikai ir ar laiškų aplinka daro įtaką spaudos tekstams, o gal kritika spaudoje yra veikiau veidrodinis kritikos laiškuose atspindys?

Recenzijose Vaižganto kritika Puidai gana aštri. Pavyzdžiui, *Gairės* įvertinamos kaip „netik ne artistiškas, bet tiesiog negramatiškas raštas"[123], nors 1914 m. *Viltyje* tonas pozityvesnis: „Gili mintis, gilus tėvynės meilės jausmas turi daryti gerą ir palaimintą įtaką ant žiūrėtojų" (rašoma apie „Mirgą"); „Už tą knygą Kaziui Puidai – garbė ir šlovė" (rašoma apie *Raštus*)[124]. Literatūros lauko santykių įvairovei akcentuoti svarbus Puidos atsakymas, kad Vaižganto pastabų jis nepriimąs *ad hominem*: „Toks jau mano būdas – niekuomet nepykstu už originalę mintį, originaliai, savotiškai iš-

[123] Kun. J[uozas] Tumas, „Mūsų raštai", *Viltis*, 1913-11-26, Nr. 139, p. 4.
[124] Idem, „Mūsų raštai", Viltis, 1914-01-24, Nr. 19, p. 3–4.

dėtą, kame užčiuoptinai būtų matomas rašiusio individualus veidas. By tik nebūtų bezdžioniavimo, by tik kas nors sávo kiekviename lietuvio literato tvarinyje būtų" (Puida – Vaižgantui, 1913-10-31, *VUB RS*, f. 1, b. F545, l. 216r). Poskyryje „Kultūros tarpininko tapatybė" išsamiau aptarta Vaižganto kultūros ir literatūros koncepcija primena Puidos formuluojamą – tekstai turi būti susiję su prigimtimi, natūralumu (prisimintina, kad būtent atsisakyti dirbtinumo literatūroje Vaižgantas kvietė Puidą nuo ankstyvojo jų susirašinėjimo laikų). Nors Vaižgantas artimesnis organicistinio pozityvizmo modeliui, Puida taip pat akcentuoja individualumą, „originalę mintį, originaliai, savotiškai išdėtą": abu korespondentai perteikia moderniąliteratūros koncepciją. Galima teigti, kad Vaižgantas originalumą suvokia kaip autentišką natūralumą[125], o Puida – kaip autentišką stilių, saviraišką.

Puidos tekstams skirtas Vaižganto recenzijas persmelkia jų epistolinės aplinkos intonacijos: naudojamos panašios tekstinės strategijos, pavyzdžiui, apie kultūros reikalus kalbama pasitelkiant asmenines paraleles, nevengiama familiarumo. „Kaip užbučiuotiems vaikams, taip ir ‚užgirtoms' knygoms esą nesveika. Taip sako auklėtojai ir kritikai. Vaikams, tiesa, nesveika. Knygoms – kažin, gal ir sveika. Kas kita autorius: giri knygą – užbučiuoji autorių"[126], – rašo Vaižgantas 1921 m. „Stepų" recenzijoje. Šios intonacijos leidžia kritiškesnį tekstų komentarą: „Tačiau kaipo dramos veikalėlis jis nėra tobulas daugiausia dėl to, kad nėra veiksmo, ir tas vienas dramatinis padėjimas, kuriame atsiranda medėjai stepių klajūnai, neišsižadėdami savo klajojimo net dėl mylimų ir mylinčių merginų, yra aiškiai dirbtinas."[127] Vėlesnis tų metų taip pat Puidos dramų problematiką apimantis Vaižganto tekstas liudija, kad ir kitu aspektu – kritikos objektyvumo ir konstruktyvumo siekiu – epistolinėje komunikacijoje suformuluotos idėjos atliepiamos spaudoje. Komentuodamas žurnalą *Skaitymai*, Tumas labai nepalankiai atsiliepia apie jame spausdinamas E. Radzikausko (Giros) rašytas Puidos pjesių recenzijas: „Kritikas visai teisingai numano, kad aš jį vėl pavadinsiu bolševiku už jo toną; ne dėl to, kad kritikuojamas raštas, kurio aš buvau krikšto tėvas, tik dėl to, kad kritikas peržengia savo kompetencijos ribas." Toje pačioje publikacijoje Vaižgantas apibendrina savo poziciją: „Dėl kitų gi drįstu pasakyti: storžievis tik nesupranta, jog juo silpnesnis autorius, juo didesniu objektingumu reikia nurodinėti jo silpnumai."[128] Taigi matyti, kad aktyvus Vaižganto ir Puidos bendravimas kritikos institucijos ribų ir modelio apibrėžties klausimais vėliau perkeliamas į viešąją diskusiją, kurioje jie abu dalyvauja kaip rašytojai ir kritikai. Nors šios recenzijos rašytos jau nutrūkus Vaižganto ir Puidos epistoliniam dialogui ir pakitus abiejų padėčiai literatūros lauke, jose išlaikoma neformali, bičiuliška nuotaika.

---

[125] Vaižganto literatūros verčių sistemoje originalumas taip pat siejamas su opozicija sava *vs* svetima, t. y. originaliai rašyti tekstai *vs* vertimai, pavyzdžiui: „Bet visgi tai originališkas rašymas, man rodos, pirmesnę vietą turis užimti, neg vertimai, kuriais feljetonus užkemša" (Vaižgantas – Jakštui, 1905-01-01, *VL* 61, l. 54v); „paidagogišką, kaip tai sakant, uoslę, pradžiamokslį visą rašyti originališkai, padėkime, teip, kaip Ušinskis ar kits kas; antrąją dalį irgi daugiaus originališkai, tik kur-ne-kur įbedžiojant po vieną-kitą, jei galima kur surasti, svetimą rašalėlį" (Vaižgantas – Pleirytei, 1905-09-22, *VL* 72, l. 6r).

[126] Vaižgantas, „Kazys Puida. Stepai", *Laisvė*, 1921-01-13, Nr. 9, p. 4.

[127] *Ibid.*

[128] Idem, „‚Skaitymai', mėnesinis literatūros žurnalas, red. V. Krėvės Mickevičiaus", *Laisvė*, 1921-02-11, Nr. 33, p. 4.

Iš aptartos situacijos gali pasirodyti, kad kritika spaudoje nesiskiria nuo kritikos epistolikoje. Visgi gali būti ir atvirkščiai. Norint suvokti literatūros lauko dinamiką, galima palyginti, kaip koreliuoja epistolinė ir vieša kritika Vaižganto ir Jakšto dialoge (priešingai nei Puidos atveju, kai tekstai literatūros temomis spaudoje ir laiškuose atliepia vieni kitus).

Dėsninga, kad kultūrinio bendradarbiavimo aplinkoje viena iš pirmųjų Tumo literatūros veikalų recenzijų (1898) skirta Jakšto *Dainų skrynelei.* Jo eilės įvertinamos kaip skambios ir gilios („Ar moka A. J. eiliomis teip gražiai iszreikszti gilias savo mislis, kaip paprastoj pasakoj (prozoj)? Oi, moka! [...] [T]okių szvelnių eilių priesz jį mažai teturėjom"[129]), giriami forma, turinys. 1905 m. Vaižgantas vėl parašo teigiamą pakartotinio leidimo recenziją, dėkoja autoriui bei mini jo populiarumą: „Apie patį autorių nėra ką daug kalbėti: kam iš skaitančių lietuvių tebėra jo slapyvardis kaip B. Pruso[130] nežinoma lygiai gerai, kaip ir tikroji pavardė?"[131] Vadinasi, spaudos recenzijose Jakšto poeziją Vaižgantas įvertina itin teigiamai, pabrėždamas religingumą, Tėvynės meilės temą, akcentuodamas eilėraščių turinio ir formos dermę. Apskritai apie Jakšto tekstus rašo daug, jį dažnai mini publicistiniuose straipsniuose, net yra parašęs trumpą recenziją Jakšto logikos vadovėliui[132], be to, nepraleidžia progos aptarti ir abiejų Jakšto kritikos tekstų rinktinės tomų[133].

Atrodo, ir Vaižgantas, ir Jakštas gana sąmoningai suvokė, kad literatūros skaitomumą reikia didinti apie ją kalbant, įvedant kūrinį į simbolinių prekių rinką ir užtikrinant, kad menininko sukurtas produktas būtų priimtas publikos[134]. Pats Jakštas, plėtodamas bendradarbystės santykį, bando savo tekstus iškelti „į viešumą", pavyzdžiui, prašydamas Vaižganto, kad šis populiarintų jo poeziją ir parašytų jo tekstams recenzijų: „Gaila, kad Tamsta neparašei ‚Nakties Matymų'[135] ir ‚Trijų pašnekesių'[136] recenzijos. Tegul tie veikalai ir neturi didelės svarbos, bet visgi, man [atrodo], publika turėtų apie juos žinoti" (Jakštas – Vaižgantui, 1906-12-16, p. 31–32). Literatūros tekstų populiarinimo svarbą šiame laiške Dambrauskas motyvuoja tokiu ydingu ir taisytinu pavyzdžiu: „O dabar pas mus išeina suvis pagal Ščedriną[137]: Pisatel popisyvaet, čitatel počityvaet [*rus.* rašytojas rašinėja, skaitytojas skaitinėja] – ir tiek" (p. 32); kitaip tariant, akcentuojamas viešos kritikos poreikis ir poveikis.

Viešojoje sferoje aktyviai rašęs apie Jakštą, laiškuose Vaižgantas dažniau suaktualina Jakšto kaip bendradarbio patarėjo, o ne poeto vaidmenį, pavyzdžiui, 1904 m.

---

[129] Idem, „Dainų Skrynelė. Eilės. Adomo Jakszto 1884–1894", *Tėvynės sargas*, 1898, Nr. 8, p. 30.

[130] Bolesławas Prusas (tikr. Aleksander Głowacki) (1847–1912) – XIX a. lenkų rašytojas, publicistas. Pozityvistas, rašęs romanus, apsakymus. Tikrasis vardas kur kas mažiau žinomas nei slapyvardis, kuris dažnai laikomas realiu vardu.

[131] Kun. J[uozas] Tumas, „Dainų skrynelė. Adomo Jakšto eilės. Antrasis pataisytas ir padidintas leidimas", *Vilniaus žinios*, 1905-11-01, Nr. 256, p. 2.

[132] Vaižgantas, „Logika. Sekdamas Mercieriu ir Čelpanovu sustatė A. Jakštas", in: Idem, *Raštai*, t. 20, p. 110.

[133] Idem, „A. Jakštas. Mūsų naujoji literatūra (1904–1923). I tomas. Mūsų naujoji poezija", in: Idem, *Raštai*, t. 21: *Literatūros kritika 1923–1933*, parengė Eligijus Daugnora, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 33–34.

[134] Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 167.

[135] Adomas Jakštas, *Nakties matymai: Vaizdeliai iš artimos praeities*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1906.

[136] Idem, *Trjs pašnekesiai ant Nemuno kranto*, Kaunas: Spaustuvė M. Sokolovskio ir A. Estrino, 1906.

[137] Michailas Saltykovas (1826–1889), kurio slapyvardis Ščedrinas, – rusų satyrikas.

lapkričio 4 d. laiške Tumas Jakštą vadina visos kartos autoritetu: „[I]š Tamstos raštų nė tiek bajorai, kiek męs mokinomės ir tautiškame susipratime brendome“ (*VL* 57, l. 52v). Nors šie raštai, iš kurių, pasak Vaižganto, mokėsi jų karta, greičiausiai yra socialinė ir politinė publicistika (*Głos*, *Jedność*), bendradarbiavimo veiklos modelis įprasminamas ir svarstant su literatūra susijusius klausimus, visgi laiškuose niekad neužsimenama apie bičiulio „gražias eiles“.

Jakštas, atvirkščiai, aktyviau kritikavo ir komentavo tekstus epistolikoje, o viešai Vaižgantą daugiausia minėdavo savo eilėse, įrašydamas kaip bendradarbį jų dedikacijose[138] ir pačiuose eilėraščiuose bei taip deklaruodamas pozicijų sutapimą: „Visi šaukia: reik darbuoties, / Ne raudonumu didžiuoties; / Lauk šalin kraštutinumas! / O kas kaltas? Druskius, Tumas...“ („Laisvamanių rauda“[139]). Ne kartą skiriamas eiles galima traktuoti kaip bandymą kultūrinį bendradarbiavimą įteisinti viešai: ne tik identifikuotis su juo, bet artimą ryšį pademonstruoti ir kitiems. Vaižgantui dedikuotuose eilėraščiuose ryškiausias motyvas tiesiogiai veikti tautos labui, dirbti nesustojant: „Darbuokis, triūsk, gyvai sukrusk...“ („Mylėk“, 1911); „Tau lemta kelias į nemirybę / Per vargą ir karionę“; „Bevesdams tautą pirmyn prie laimės, / Turi visad kentėti“[140] („Lietuviui“, 1911).

Laiškuose Tumui Jakštas apie jį taip pat ne kartą eiliuoja. 1904 m. kovo 17 d. laiške siunčiamas Vaižgantui skirtas eilėraštis „Pranašas“ (vėliau rinkinyje pasirodęs be dedikacijos), kuriame vaizduojamas nesuprastas paklydėlis minioje: „Ar girdi. Nekamuokis be reikalo! / Liaukis platinęs mokslą negeistiną! / Sviesk ugnin ugnies pilnąjį veikalą, / Brangink duoną ir sriubą atkaistiną!“; „Bet veltui seną pranašą raginu, – / Jis neklauso nurodymų protiškų“ (p. 10–12). Literato kaip tautos pranašo vaizdinys cirkuliuoja dovanos apykaitos principu: Tumas *Dainų skrynelės* recenzijoje rašo, kad Jakštas eina „pranašo būdu“. Matyti, kad Tumas buvo Jakšto dėmesio centre. Pavyzdžiui, 1911 m. satyrinio žurnalo *Garnys* (kurį Jakštas redagavo) poskyryje „Naujos patarlės“ spausdinamas toks šmaikštus posakis: „Žiuri kaip Černiavskis[141] į Tumą. Seniau sakydavo: ‚kaip driežas į gegutę‘.“[142] Šis posakis pagrįstas Tumo ir kun. Antonio Czerniawskio konfliktu: pastarasis publikavo Tumą kritikuojantį straipsnį lenkų kalba, kuris turėjo įtakos Bažnyčios vyresnybei nušalinant jį nuo darbo *Viltyje*[143].

Nepaisant dėmesio Tumui laiškuose ir spaudoje, Jakštas jam ilgai nepriskyrė rašytojo vaidmens – steigė jo kaip bendradarbio, kultūros bendražygio svarbą, bet nekomentavo grožinių tekstų. Vaižgantas kultūros lauke užėmė daug svarbių pozicijų, pats aktyviai konstravo ir prisiėmė tarpininko tapatybę, todėl atrodo labai tikėtina,

[138] Minėtina, kad ankstyvojoje lietuvių literatūros lauko kūrimosi stadijoje Vaižgantas sulaukęs ir daugiau dedikacijų, pavyzdžiui, 1900 m. pasirodžiusiame kito dvasininko Juozo Margalio eilių rinkinyje *Volungė* skaitome tokią pratarmę: „Jo Mylistai Ponui Juozui Vaišgantui už tarpias patarmes nuoširdžiai dėkingas aukauja autorius“ (Juozas Margalis, *Volungė: Eilės – pirmiejie bandymai*, Tilžėje: [s. n.], 1900, p. [4]).
[139] Adomas Jakštas, *Rinktinė*, p. 290.
[140] *Ibid.*, p. 167, 174.
[141] Antonis Czerniawskis – kunigas, Vilniaus dekanas.
[142] [n. a.], „Naujos patarlės“, *Garnys*, 1911, Nr. 1, p. 15.
[143] Žr. Antoni Czerniawski, „Z powodu artykulow ks. Tumasa“, *Kurier Wilenski*, 1910-12-08 (21), Nr. 56, p. 1–2.

kad tai ir buvo tokios interpretacijos priežastis. Po Tumo mirties publikuotame Jakšto eilėraštyje „Vaižgante mielas" darsyk patvirtinama, kad Jakštas Vaižganto visuomeninę veiklą laiko svarbesne už jo kūrybą: „Mielas kūrėjau, mums dar brangesnis / Esi kaip žmogus ir kaip veikėjas."[144] Šiuo eilėraščiu Dambrauskas pakartoja būdingą požiūrį į Vaižganto – visuomenės veikėjo vaidmenį kaip pagrindinį kultūros lauke. Iki vėlyvojo Vaižganto kūrybos periodo (2-ojo dešimtmečio pabaigos ir 3-iojo pradžios) Jakštas beveik nerašo Vaižganto kūrybai skirtų viešų kritikos tekstų, nors rašytoją skatina ir bando nukreipti „tinkama" linkme epistoliniame diskurse, aktyviai įrašo Vaižganto visuomeninio veikimo temą į eilėraščius, dedikacijas.

Taigi XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje viešai apie Jakštą kur kas daugiau rašė Vaižgantas nei atvirkščiai. Jakštas laiškuose bendradarbį skatina dirbti kūrybinį darbą, o Tumas, kaip minėjau, juose itin retai užsimena apie recenzijose išaukštinamą Dambrausko poetinį talentą. Dambrausko jubiliejui skirtoje biografijoje jo grožinė kūryba įvertinama kaip nieko naujo nedavusi mūsų literatūros raidai, tačiau jis vadinamas svarbiu kritinės minties istorijoje[145]. 1930 m. Jakšto veikalo *Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys* įžanginiame žodyje Vaižgantas tą pačią mintį kartoja iškeldamas jo kaip literatūros tarpininko – kritiko, recenzento, redaktoriaus – reikšmę: „Užtat lietuvių literatūrą kun. Dambrauskas seka taip pat atsidėjęs, kaip ir šiaipjau visuomenės dvasios pasireiškimus. Kun. Dambrauskas bet-kurio rašto turi duoti recenziją tikroje prasmėje: bet vienu feljetonu paminėti gera ir bloga."[146]

Galima manyti, kad aptarta keista situacija parodo, jog Vaižganto vieši rašymai apie Jakšto tekstus yra sąmoningas bandymas įtvirtinti jo pozicijas viešumoje, net nebūtinai iš tiesų tikint bendradarbio „talentu". Tai, kad retrospektyviai vertinant nebeaukštinamas Jakšto poezijos ypatingumas, pagrindžia požiūrį, jog ankstyvosiose recenzijose sąmoningai kurtas „prestižas", palaikyta sava kultūrinė bendrija. Be to, Vaižgantas palankiomis recenzijomis, o Jakštas kritikos ir paskatinimų laiškais „klerikalų" tekstams save ir savo kultūrinę bendriją bando įvesti ir įtvirtinti literatūros lauke, nors estetinės autorių pažiūros dažnai nesutampa.

Tačiau, žinia, vėliau Tumo nuomonė pasikeičia. 1913 m. spalio 24 d. laiške Puidai Vaižgantas pabrėžia, kad nusigręžia nuo į kraštutinumus linkusio kritiko Jakšto bei renkasi bendradarbiauti su jaunesniaisiais, nes jų požiūris į estetiką labiau sutampa[147]: „Dambrauskis nusideda tiesiai per acceptionem personarum [*lot.* priimdamas, vertindamas asmenis]. Tai vis labiaus man aišku. Gaila: tai didis žmogus. Aš jį girčiau ir girčiau tokį, su kokiu aš tiek metų darbavaus, ir peikčiau, peikčiau tokį, kokiuo jį dabar padarė užsienių ‚daktarai'" (*VL* 149, l. 11r). Išsiskyrus idėjinėms ir estetinėms pozicijoms, Vaižgantas ir Jakštas pradeda užimti skirtingą padėtį literatūros lauke, o šią skirtį iliustruoja ir jų vadovaujami leidiniai. Pradėjęs bendradarbiauti su *Vil-*

[144] Adomas Jakštas, *op. cit.*, p. 254.
[145] Vaižgantas, „Prelatas Aleksandras Dambrauskas", in: Idem, *Raštai*, t. 21, p. 286.
[146] Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, *Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys*, redagavo ir jo 70 m. sukakties paminėjimą pridėjo J[uozas] Tumas, Kaunas: Lietuvių katalikų MA, 1930, p. xiv–xv.
[147] Apie Jakšto estetinius polinkius žr. Jonas Šlekys, „Eruditas ir poetas", in: Adomas Jakštas, *Rinktinė*, p. 34–35. Apie Jakšto metodologines nuostatas kritikoje yra svarstęs Kęstutis Nastopka, žr. Kęstutis Nastopka, „Kritikas – kuris nesvyravo (Jakštas ir Radžvilas)", *Žmogus ir žodis*, 2011, t. 13, Nr. 2, p. 62–65.

niaus žiniomis (1905), Tumas renkasi pasaulietiškesnę spaudą, palaiko kontaktus su inteligentais ne iš dvasininkų luomo, o labiausiai padėties pokytis matyti lyginant *Draugiją* ir *Viltį* (abu leidiniai pradėti leisti 1907 m., vieno redaktorius ir idėjinis lyderis – Jakštas, kito – Vaižgantas). Jakštas *Draugijoje* reiškiasi kaip autoritetingas kritikas, didžiąją dalį recenzijų ir kitų kritikos tekstų rašo pats, taip skleisdamas savąją literatūros ir kritikos sampratą. Aptardamas priešingų idėjinių pozicijų autorių tekstus, visuomet pabrėžia skirtingus įsitikinimus, pavyzdžiui, net ir gerai atsiliepęs apie Vydūno veikalą *Amžina ugnis*, daro išlygą:

> Vydunas duoda tikrai gražų pavyzdį: mat jis žiuri į poeziją ne kaip į kokį žodžių bei garsų sportą, bet kaipo į tarnavimą vienai idejai – naturalei religijai. Ideja, tiesa, neperaugšta, – *bet kasgi kliudo musų jaunajai dainijai pakeisti ją kita augštesne, tarnavimu katalikystei, kaipo religijai viršprigimtinei. Butumėm labai laimingi, jei Maironis, M. Gustaitis, Vaitkus, Putinas ar kas kitas, griebtus panašaus, ar net ir to paties temato – susidurimo lietuvių pagonystės su krikščionyste ir pralenktu Vyduną* [išskirta mano – *A. K.*], ne tik lygiai dailiu nupiešimu „Amžinos Ugnies" kulto, bet ir iškėlimu eikštėn neapsakomai gilaus katalikų Bažnyčios simbolizmo.[148]

Viltyje dirbęs Vaižgantas literatūros tekstuose akcentuoja estetinius kriterijus[149] ir nesivadovauja tekstų katalikiškumu: vis aktyviau ima veikti kaip „nepriklausomas žmogus". Jakšto ir Vaižganto santykių siužeto pokyčius galima nesunkiai susieti su autonomiškėjančiu literatūros lauku: XX a. pradžios spaudoje ir literatūros kritikoje dar svarbi kelių idėjinių orientyrų („pirmeiviai" *vs* katalikai) priešprieša, bet kai kurie lauko dalyviai ima pabrėžti estetikos dominantę, literatūrai suteikia savarankiškos srities statusą. Vadinasi, estetinis kriterijus nulemia pasaulėvokos kaitą, suponuojančią literatūros lauko padėčių transformaciją.

Verta pabrėžti, kad ankstyvosiose Vaižganto recenzijose spaudoje gausiausiai aptariami ne tik Jakšto, bet ir kitų dvasininkų literatų tekstai. Bourdieu taip aprašo įtampą tarp polinkių ir pozicijų: „Rašytojai ir menininkai, apdovanoti skirtingais, net priešingais polinkiais, bent jau kurį laiką gali užimti tas pačias padėtis. Laukui būdingi struktūriniai apribojimai suvaržo laisvą žongliravimą polinkiais, tačiau esančių padėčių rėmuose leidžia žaisti skirtingais būdais."[150] Būtent šis padėčių mobilumas leistų paaiškinti, kodėl išsiskyrė Vaižganto ir Jakšto keliai: spaudos draudimo ir pirmaisiais jos atgavimo metais stebime jų bendradarbystę, intensyvų viešą ir privatų palaikymą, kuris vėliau, pakitus sociokultūrinei terpei, transformuojasi. Požiūrių nesutapimą iliustruoja ir vėlyvesnė vieša polemika dėl literatūros sampratos. Pavyzdžiui, 1920 m. Jakštas oponuoja Vaižgantui: „Tas pats pasakytina ir apie Sutkaus[151] ir J. Tumo reikalaujamą absoliučią meno laisvę. Nes ją prileidę turėtumėm

[148] A[domas] Jakštas, „Vydūnas. Amžina Ugnis", *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 136.
[149] Žr. [Juozas Tumas], „Antroji lietuvių dailės paroda", *Viltis*, 1908-03-04, Nr. 28, p. 1; Kun. J[uozas] Tumas, „Tautos poema – varsomis", *Viltis*, 1910-03-14, Nr. 30, p. 4; ir pan.
[150] Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas", p. 317.
[151] Antanas Sutkus (1892–1968) – režisierius, teatro teoretikas ir eksperimentatorius, bendradarbiavo su improvizaciniu „Vilkolakio" teatru.

pripažinti meną galint apsieiti be perspektyvos, be linijų, be formų, be varsų suderinimo, be balsų harmonijos ir kitokių meno bei muzikos *dėsnių*."[152] Iškalbinga garsioji diskusija dėl Salio Šemerio poezijos rinktinės *Granata krūtinėj*. Nepritardamas Vaižganto išsakytoms teigiamoms pastaboms, Jakštas ne tik atsakomojoje kritikoje[153], bet ir laiške ragina Tumą susiprasti: „Aš[,] pasilikdamas prie savo nuomonės, esu tikras, kad priėmęs mišiose šv. Komuniją pasiklausi Kristaus apie savo recenzijos vertę doros atžvilgiu" (1924-11-28, p. 45).

Vaižganto ir Jakšto epistoliniam santykiui beveik nutrūkus (po Pirmojo pasaulinio karo), pastarasis imasi aktyviai recenzuoti buvusio „bendražygio" tekstus spaudoje. Bet kokiu atveju, šios recenzijos ir kritika jau daug mažiau susijusios su bandymu įteisinti savo bendrijos kolegų literatūrinę veiklą – nebeliko specifinio poreikio. Atvirkščiai, jos daugiausia nulemtos kokybinio pokyčio Vaižganto grožinėje kūryboje ir to, kad Jakštas kaip kritikas apskritai aktyviai dalyvauja visuose to meto literatūros procesuose. 1918 m. paskelbtos kelios trumpos Jakšto publikacijos apie Vaižganto tekstus[154], o 1919 m. publikuota ir išsami *Pragiedrulių* recenzija, kurioje šis kūrinys įvertinamas kaip reikšmingas įvykis lietuvių literatūros istorijoje[155]. Beveik identiškas atsiliepimas apie *Pragiedrulius* siunčiamas Jakšto laiške, kuriame Dambrauskas komentuoja greit pasirodysiančią recenziją: „Ten aš pripažinau ‚Pragiedrulius' gražesniais už visas musų eilėmis rašytas poemas. [...] Jei Tamstai pavyks šis veikalas taip puikiai užbaigti, kaip jis pradėta, tai juo sveikas pasistatyti sau monumentum aere perennius [*lot.* prk. amžinas kūrinys]"[156] (Jakštas – Vaižgantui, 1919-06-03, p. 41). Žinoma, Jakštas lieka ištikimas savo idėjinėms pozicijoms ir išsako pastabų: „Kaipo kritikas, žinoma, aš kai ką esu ir prikišęs. Nepatiko man (o taipgi ir kitiems rimtiems skaitytojams) perdidelis vietomis naturalizmas a la Zola, ypač lytiškos meilės apsireiškimų piešime" (p. 42). 1919 m. *Draugijoje* Jakštas publikuoja trumpą Vaižganto straipsnių rinkinio *Aplink Baltiją* apžvalgą[157], o 1922 m. recenzuoja pirmąjį *Raštų* (publicistikos) tomą[158]. 1920 m. pasirodo antrosios *Pragiedrulių* dalies recenzija, kurioje ji įvertinama kaip „antra didelė Vaižganto įnaša musų žymiais veikalais neturtingon beletristikon"[159], o esminis išreiškiamas noras – kad

[152] Adomas Jakštas, „Lietuvių meno apžvalgos paroda (1920 m.)", in: Idem, *Raštai*, t. 3: *Estetika*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1997, p. 121.

[153] Žr. Adomas Jakštas, „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje", in: *Ibid.*, p. 200–204.

[154] Idem, „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Scenos vaizdai", *Ateitis*, 1918, Nr. 8, p. 218; Idem, „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Alegorijų vaizdai", *Ateitis*, 1918, Nr. 8, p. 218–219; Idem, „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Karo vaizdai", *Ateitis*, 1918, Nr. 8, p. 219–220.

[155] Idem, „*Vaižganto.* Pragiedruliai. Vaizdai kovos del kulturos. Pirmosios knygos I ir II dalis", *Draugija*, 1919, Nr. 4–6, p. 262–263.

[156] Plg. recenzijoje: „Mums bent ji yr davus kur kas daugiau aistetiško pasigėrėjimo neg visos geriausios musų eilėmis rašytos poėmos" (p. 264), ir laiške: „[A]š pripažinau ‚Pragiedrulius' gražesniais už visas musų eilėmis rašytas poemas. Man joms visoms truksta fabulos, akcijos, episkumo, be to[,] ir jų tipai dažniausiai kažkokie migloti, neaiškus" (p. 41–42).

[157] A[domas] J[akštas], „Vaižganto. Aplink Baltiją. Kas jau yra pajuryje ir kas dar norėtu ten buti", *Draugija*, 1919, Nr. 9–10, p. 434.

[158] Idem, „Vaižganto Raštai. I tomas", *Draugija*, 1922, Nr. 5–6, p. 229–230.

[159] Idem, „Vaižganto Pragiedruliai. Vaizdai kovos del kulturos. Antroji knyga", *Draugija*, 1920, Nr. 5–6, p. 224.

„musų visuomenė atkreiptų daugiaus domės į šį Vaižganto veikalą – tikrą musų literaturos pažibą"[160]. Taigi nebe privačiai, o viešai Jakštas Vaižganto kūrinius palankiai vertinti pradeda šiam jau publikavus *Pragiedrulius*, kai rašytojo tapatybė Vaižgantui tampa viena pagrindinių.

Be to, Vaižgantas ankstyvuosiuose kritikos ir publicistikos tekstuose apie Jakšto grožinius tekstus atsiliepia labai palankiai, nors laiškuose jų net nemini, o Puidai, priešingai, vienodas kritines pastabas išsako ir viešai, ir privačiai. Atrodo, Vaižganto pastangos įtvirtinti Jakštą kaip poetą buvo tikrai sąmoningos – „vienaširdis", „vienadūšis", jis iš pradžių Tumo teigiamai vertintas ir dėl to, kad priklausė tai pačiai kultūrinei bendrijai. Įdomu, kad nuo 1895 m., kai publikuoti *Pavasario balsai* ir *Tarp skausmų į garbę*, itin sparčiai populiarėja Maironis, užimantis tautos dainiaus poziciją; tikėtina, kad tai turėjo įtakos Vaižganto apsisprendimams nebeliaupsinti Jakšto tekstų spaudoje, nes iš ankstyviausių publikacijų atrodo, jog iš pradžių Tumas buvo numatęs nacionalinio poeto vaidmenį siūlyti būtent Jakštui[161].

Šis Vaižganto kritikos, rašytos Puidos ir Jakšto tekstams, palyginimas įtraukus epistolines praktikas leidžia praplėsti Vaižganto ir jo amžininkų literatūros lauko santykių modelių interpretacijas. Ir laiškuose Puidai teiktose kritinėse pastabose, ir recenzuodamas jo tekstus Vaižgantas vienodai remiasi estetiniais kriterijais, nors ir akcentuoja bičiulystę: tolstama nuo bandymų žūtbūt įteisinti savus bendradarbius ir artėjama prie literatūros kaip savaiminio vertės objekto, o ne tautos, visuomenės „ugdytojos", bendrijos įsteigėjos sampratos. Aptartose 2-ojo ir 3-iojo dešimtmečių Jakšto recenzijose Vaižganto tekstams taip pat svarstomi estetiniai klausimai, mąžta poreikis pasitelkti literatūros tekstų kritiką bendrijos „prestižui" kurti. Vieši ir privatūs kritikos modeliai parodo, jog epistoliniai tekstai aktyviai veikė literatūros kritikos institucijos ir pačios literatūros formavimosi procesuose (juose pateikiamos kritinės pastabos, bandoma apibrėžti kritikos ribas, išsigryninti literatūros sampratą). Be to, lyginant viešuosius ir privačiuosius kritikos mechanizmus, pasimato šių projektų įvairiakryptiškumas. Bourdieu apie tokią situaciją rašo:

---

[160] *Ibid.*, p. 226.

[161] Nacionalinio poeto klausimas buvo esmingas XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moderniai tautinei bendrijai. Neįprastai lietuvių kultūros ir literatūros laukui jo ankstyvojoje stadijoje priešingų ideologijų („pirmeiviai", katalikų dvasininkai ir kt.) inteligentai spaudoje ir apskritai viešumoje buvo susipriešinę dėl nesuderinamų pozicijų, bet juos vienijo tautos ir, savo ruožtu, jos dainiaus klausimas. Pavyzdžiui, „pirmeivis" Jonas Mačys-Kėkštas 1900 m. neilgtrukus po *Varpo* ideologo Vinco Kudirkos mirties publikavo eilėraštį „St. Maironiui", kuriame šis klausimas sprendžiamas. Eilėraštyje kreipiamasi į Maironį: „Aš silpną įtyžusią stygą bandau / Paskambįt: ar jai neatlieps vėl galingi / Akkordai iš tavo krūtinės? ar tav, / Kaip seniaus, įkvėpimo jausmai nesustingę?", parodant, kad jis svarbus visai tautai, nors ir Kudirkos galimai užimtos pozicijos perleidžiamos opozicinei ideologijai atstovaujančiam poetui: „Jug Vincas paliko *tav* savo stygas!" (J[onas] M[ačys] Kėkštas, „St. Maironiui", in: *Varpas*, 1900, Nr. 9, p. 98). Taigi tautos poeto pozicija suvokiama kaip privaloma užimti ir tuomet nebe tiek svarbu, ar ją užima idėjiškai artimas, ar labiau nutolęs rašytojas. Visgi Tumui rūpėjo, kad dainius būtų iš tuo metu jam artimiausios kultūrinės aplinkos. Plačiau apie Maironio kaip nacionalinio poeto ankstyvąjį formavimąsi žr. Aistė Kučinskienė, „Ankstyvasis Maironis literatūros lauke: įšiventinimas, kanonizavimas, pozicijų užėmimas", in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 249–264.

[K]iek esama sąmoningo planavimo, ciniško išskaičiavimo tose analizės atskleistose objektyviose strategijose, kurios garantuoja padėčių ir polinkių atitikimą? Užtenka paskaityti literatūrinius pareiškimus, susirašinėjimus, dienoraščius ir gal labiausiai – išsamiai dėstomas pažiūras apie literatūros pasaulį apskritai [...], kad įsitikintum, jog į šiuos klausimus nėra paprasto atsakymo, kad aiškumas visada tėra dalinis ir vėl priklauso nuo padėties ir trajektorijos lauke, nuo to, kad ji nuolat kinta, kai vieną lauko dalyvį ar momentą pakeičia kitas.[162]

Tekstų komentarai, kritikos ir literatūros apibrėžčių paieškos vyrauja vėlyvesnėje Tumo korespondencijoje. Vis dėlto aptarus epistolinės Vaižganto kritikos gaires ir santykį su spaudos diskursu matyti, kad kritikos apibrėžties variantai epistolinėje terpėje ir spaudoje svarstomi dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais; juos apskritai galima laikyti metakritinio diskurso užuomazgomis. Manytina, kad kintanti situacija susijusi ne tik su skirtingu santykių tipu ar unikaliu Tumo charakteriu; atrodo, laiškai reprezentuoja pokytį visame besiformuojančiame lietuvių literatūros lauke, o juose suformuluoti ir pritaikomi kritikos modeliai patenka į individualias bei kolektyvines literatūros ir kritikos diskurso apibrėžtis. Literatūros kritikos apibrėžtys Vaižgantui rūpi kaip kultūros lauko tarpininkui ir rašytojui, o kritinio diskurso ribų paieškos reiškia, kad besiformuojančiame literatūros lauke aktyviai steigiamos įvairios literatūros ir jos interpretavimo sampratos, dalyvaujant ir epistoliniams tekstams.

Vaižgantas kaip literatūros lauko autoritetas

Apie Vaižganto epistolinę kritiką taip pat galima spręsti iš jo gautų laiškų, tarp kurių daug tokių, kuriuose į jį kreipiamasi kaip į leidėją ar redaktorių. Išsiskiria jaunų kūrėjų siunčiami laiškai, kuriuose prašoma įvertinti jų kūrybą. Pavyzdžiui, 1931 m. kovo 23 d. norėdamas gauti kritinį komentarą jam rašo Juozas Atkočiūnas[163]:

> Begy keliolikos metu esu parašes dauk eilėraščių, tilpančių į porą didoku sąsiuvinių. Todėl pridėdamas prieg šio savo kurinėlio keleta paveizdžių[,] teip pat atsakymui pašto ženkleli, nuolankei prašau tolimesnei mano dainiško usimoimo plėtotei malonėti patariamojo šiam dalykui tėviško atsakymo: ar yra verties tolaus pratiesti manaja poezijos sritije darbuote? (*VUB RS*, f. 1, b. F385, l. 6r)[164]

Prašoma „tėviško atsakymo", o iš laiško prierašo „Ats. III-24." suprantame, kad atsakymas buvo pateiktas. Kadangi panašaus pobūdžio laiškų daug, darytina prie-

[162] Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas", p. 326.

[163] Nenustatytas asmuo.

[164] Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje yra laiškų rinkinys pavadinimu „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932" (*VUB RS*, f. 1, b. F345). Jame – gana kruopščiai atrinkta Vaižganto korespondencija su rašytojais, redaktoriais ir kitais kultūros lauko dalyviais. Čia ir toliau šiame poskyryje, jei nenurodyta kitaip, Vaižgantui adresuoti laiškai cituojami iš šios rankraštinės bylos, skliaustuose nurodomas lapo numeris.

laida, kad atsakinėdamas į tokius – dažniausiai jaunuolių – klausimus Tumas tiesiogiai veikė to meto kultūros lauką. Panašus atvejis, tik dar stipriau patvirtinantis Tumo autoritetą, yra A. Bundzos[165] 1932 m. liepos 25 d. laiškas, kuriame prašoma kritinių pastabų spaudoje: „Siunčiu Tamstai savo eilėraščius ir kaip prašiau, drįstu dar kartą paprašyti bent keliais žodžiais parecenzuoti ‚Lietuvos Aide'. Suprantama, kad keletas Tamstos žodžių, kad ir nepalankių, man, kaip jaunam autoriui, daugiau padės nei visų laikraščių ilgiausios ir palankiausios recenzijos" (l. 33r). Literatūrinis Tumo autoritetas pripažįstamas ne tik jaunimo, bet ir vyresnės kartos, pavyzdžiui, kunigo Aleksandro Bublio[166] 1932 m. lapkričio mėn. laiške iš JAV: „Dabar varau toliau savo gyvenimo vaizdą: ‚Aleksandras Lepšis-Didžiavyžis', kurio pirmąją dalią netrukus Tau išsiųsiu, kad galėtumei man nurodyti mano klaidas ar netikslumus" (l. 32r).

Prašymo įvertinti naratyvas persmelkęs vėlyvojo laikotarpio korespondenciją, bet esama ir ankstyvesnių literatūrinio autoriteto liudijimų, pavyzdžiui, 1913 m. liepos 26 d. Vytauto Bičiūno[167] laiške: „[D]asižinojau, kad Tamsta pripažinai pirmas mano veikale dramos vertę, už ką širdingai ačiu. Tiesa, nors tai pirmas mano veikalas, kurią Gerb. skaitei ir galėjai skaityti – ne abejoju, kad Gerb. gali duoti man kaikuru nurodymu, užtat norėčiau su Gerb. susipažinti" (l. 18r). Kitas išlikęs panašaus pobūdžio laiškas gautas 1920 m. gegužės 1 d. iš Juozo Paukštelio[168], tuo metu dar neišspausdinusio nė vieno eilėraščio: „Neišmanydamas ir neturėdamas daugiau prie ko krejptės, kreipiuos prie Tamstos prašydamas patarimo... Rodos[,] liuosame laike mėgstu šį tą rašynėti ir par kiek laiko turiu gerokai prirašynėjęs... Vieną sykį rašau proza, kita sykį eilėmis, bet kas man geriau vedasi ir kas man geriau[,] nesuprantu..."[169] Svarbi šio laiško data – nors 1920 m. jau publikuoti *Pragiedruliai*, Vaižgantas dar labiau atpažįstamas kaip visuomenininkas, nėra galutinai kanonizuotas kaip rašytojas, bet į jį kreipiamasi prašant įvertinti grožinius tekstus, mat jis – svarbus kritikas.

Esama ir visai ankstyvų kreipimųsi į Vaižgantą kaip mokytoją, pavyzdžiui, 1904 m. vasario 5 d. Liudas Adomaitis[170] Tumui siunčia eilėraščius ir rašo: „Garbus Kunige[,] venas če žmogus tur parašes keles eileles ir nor Jusu prašiti, kad peržiuretumete[,] ar vert daugiaus banditi jam rašiti, ar galima per gromata prisiunsti Garbingam Kunigui?"[171] Kūrybinį kelią pradedantys rašytojai Vaižgantą ne tik laiko autoritetu, jie žino, kad šis dažnai palankus jauniems kūrėjams bei rašo jiems teigiamus atsiliepimus. Viena vertus, tai tarsi pasąmoninis noras būti pripažintam, bet literatūros lauko „ekonomika" leistų manyti, kad taip ieškoma lengvesnio kelio į pripažinimą. Tokią strategiją gerai iliustruoja 1932 m. kovo 4 d. Tado Kliučinsko[172] laiškas „Garbingam ‚Pragiedrulių' Autoriui" (į kurį taip pat atsakyta – „Ats. III-21"):

[165] Nenustatytas asmuo.
[166] Kun. Aleksandras Bublys (1872–1938) bendradarbiavo *Tėvynės sarge*, *Draugijoje*, *Viltyje* ir kt.
[167] Vytautas Pranas Bičiūnas (1893–1943) – rašytojas, kritikas, dailininkas, politikos veikėjas.
[168] Juozas Paukštelis (1899–1981) – rašytojas, vertėjas.
[169] *VUB RS*, f. 1, b. F16, l. 19r.
[170] Nenustatytas asmuo.
[171] *VUB RS*, f. 1, b. E70, l. 1r–1v.
[172] Nenustatytas asmuo.

„Siunčiu tą savo pirmąjį kūrinėlį ir prašau, kad (savo didžioje malonėje jauniems literatūros mėgėjams) pažvelgtumėte į tą ‚Nijolę'" (l. 122r).

Įvairių žanrų tekstais kūręs ir steigęs tarpininko vaidmenį, Vaižgantas amžininkų buvo laikomas simboline figūra, „vieša institucija". Jo padėties simboliškumą įvardija ir Jonas Aistis: „[T]ie ryšiai, kurie mus su juo (juo simbolišku) rišo, galop nutrūko [...]."[173] Epistoliniai tekstai iš dalies patvirtina Vaižganto „viešos institucijos" funkcionavimą, tačiau sykiu liudija, kad „simboliškumas" vis dėlto labai sąlyginis, nes Tumui rašomi privatūs laiškai su konkrečiais prašymais, laukiant kultūros lauko autoriteto pagalbos ir palaikymo. Praėjus metams po Tumo mirties pasirodžiusi Aleksandro Merkelio biografinė apybraiža (1934), Juozo Brazaičio kūrybos studija (1936) rodo, kad 4-ajame XX a. dešimtmetyje jaustas poreikis kalbėti apie Vaižganto asmenį ir kūrybą. Šitai fiksuoja ir Merkelio knygai recenziją rašęs Jakštas: „A. a. Vaižgantui teko nepaprasta laimė. Nepraslinko nė vieneri metai, o jau štai turi jis ir nepaprastą savo biografiją, kokios iki šiol nėra dar susilaukę nė Basanavičius, nė Kudirka, nė pats net Maironis."[174] Rašymas apie Vaižganto kūrybą suklesti 1929-aisiais – Vaižganto jubiliejaus metais: šis gana iškalbingas faktas liudija biografinio asmens kaip „viešos institucijos" persvarą prieš literatūros tekstų autorių, nors vis dėlto grožinei kūrybai skiriamas didžiausias dėmesys.

Aptarti laiškų fragmentai reprezentuoja vieną iš vėlyvesnio laikotarpio Tumo korespondencijos krypčių. Vaižganto epistolikoje beveik iškart po Pirmojo pasaulinio karo matyti aiški funkcinė transformacija – svariai daugėja laiškais siunčiamų tekstų recenzijų, apžvalgų, jos tampa išsamesnės. Nuo 1920 m. Tumas gyveno to meto lietuvių kultūros židinyje Kaune, taigi turėjo galimybę su daugeliu rašytojų ir kritikų bendrauti gyvai, taip pat aktyviai komunikuota spaudos leidiniuose, todėl gali atrodyti, kad epistolinės kritikos turėtų mažėti, visgi laiškais kritinės pastabos siųstos dažnai. Tai lėmė pakitusi Vaižganto padėtis literatūros lauke, nes jis tuo metu jau buvo žinomas, autoritetingas kritikas. Taip pat svarbu, kad aptariamu laiku pati kritikos sritis buvo gerokai profesionalesnė nei pačioje XX a. pradžioje, – tuo galima paaiškinti, kodėl laiškuose kritinės pastabos dėstomos kur kas išsamiau nei anksčiau.

Profesionalėjantį kritinį santykį Vaižgantas plėtojo su tarpukario korespondentu Antanu Giedraičiu-Giedriumi. Negausus jų susirašinėjimas – dalykinio literatūrinio pobūdžio: laiškuose aptariami ankstyvieji Giedriaus kūrybiniai bandymai, esama kritikos, paskatinimų. 1926 m. kovo 2 d. Tumas, prisiimdamas literatūros dėstytojo tapatybę[175] (tų pačių metų spalio 29 d. laiške pasirašo: „Tamstos doc. J. Tumas"), teiraujasi Giedriaus, kokie yra jo stilizuotų pasakų šaltiniai[176]. Tačiau

[173] Jonas Aistis, „Tumas ir kanarėlės", in: Idem, *Raštai*, t. 2, redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 25.

[174] A[domas] Jakštas, „Kelios pastabos dėl Vaižganto biografijos", *Židinys*, 1934, Nr. 7, p. 20.

[175] Giedrius į Tumą taip pat kreipiasi kaip į didelį autoritetą, nuolat pabrėždamas, kad yra susižavėjęs juo ir jo veikla, pavyzdžiui: „Tamsta, atsiprašau už atvirumą, jau nuo seniai esi mano širdžiai artimas, tai ir kreipiuosi į Tamstą pirma" (cituojama iš: *VUB RS*, f. 1, b. F6, l. 5v).

[176] Gali būti, kad čia klausiama apie vienu leidiniu pasirodžiusių pasakų rinkinį *Sutemų šnekos*, Jurbarkas: „Pasakos" bendrovės leidinys, 1925. Jam Vaižgantas parašė recenziją: Doc. J[uozas] Tumas, „A. Giedrius. Sutemų šnekos", *Židinys*, 1926, Nr. 3.

šiame skatinančiame laiške tęsiama tarpininko veikla: „Labai malonu man buvo patirti, jog mes jau turime savąjį, original pasakininką žanristą, kaip ir kitos literatūros kad turi. Ir sveikinu Tamstą to neabejotinai pasisekusio darbo. Nesiliauk, tai mums atstosi visus Haufus, Grimus, Andersenus. Ypač Grimus" (Vaižgantas – Giedriui, 1926-03-02, *VL* 211)[177]. Tarpininko vaidmuo glaudžiai susijęs su naudos visuomenei paieškomis, jis laiškuose pasirodo skirtingais pavidalais, net siūlant tolesnio darbo planą: „P. S. Ar nebūtumei pašauktas pastilizuoti gražiąsias mūsų pasakas, kaip tai rusams padarė Afanasjevas[178]? Tai būtų indėlis į literatūrą." Atsisveikindamas Tumas rašo: „Lik labai sveikas, kad tesėtumei!", o kūno sveikata laikoma reikalinga dėl „visuomenės gero". Be to, laiškas pasirašomas slapyvardžiu „Vaižgantas" – toks parašas būdingesnis vėlyvajai korespondencijai literatūriniais klausimais, o Giedrius kreipiasi taip pat aktualizuodamas rašytojo tapatybę – „Gerbiamasis rašytojau" (1926-03-05)[179].

Visgi šioje korespondencijoje Vaižgantas atlieka ne tik skatintojo, bet ir kritiko vaidmenį. Kaip antai 1926 m. lapkričio 25 d. laiške:

> Savo nuomonę pareikšiu nemalonia forma: veikalas silpnas ir nepataisomas. Jo nepriskirti nė vienai kūrybos rūšiai. Jis – ne drama, nes nėra jokio veiksmo, kurs būtų užsimezgęs ir plėtojęsis. [...] Visa – nepateisina užsimojimo įrodyti, kokių yra gerų „latrų"[180]. Kur yra filosofijos, ten nufilosofuojama pro šalį – kad žmogus esąs kokių ten galybių rankose. (Vaižgantas – Giedriui, *VL* 219)

Griežtas įvertinimas, anot kritikuojančiojo, būtinas norint pagerinti tekstą iki skaitytino lygio: „O kalba graži, sveikų minčių daug. Jų man gaili. [...] Aš patarčiau šito veikalo skyrium nepaleist – bus išvengta skaudžios kritikos viešai; delto aš čia perskaudžiai recenzuoju – privačiai" (*VL* 219). Privati epistolinė kritika suvokiama kaip veiksmingesnė, nes veikalas dar neišleistas knyga ir galima atlikti daug korekcijų. Taigi suveikia „dviguba vizija": komunikacija laiškais verčia nuolat kaitalioti poziciją – nuo skaitytojo prie rašytojo, nuo rašančiojo prie skaitančiojo[181], o tiesioginis santykis su adresatu lemia didesnį epistolinės kritikos paveikumą. Giedriaus rinkinio *Nušviesti takai* (1930) kritiniame tekste spaudoje Vaižgantas aptaria konkretesnes detales ir taip pat formuluoja griežtą vertinimą: „‚Nušviesti takai' tenka skaityti atskirais gabalėliais ir ne daugiau kaip po du vienam kartui, – tada jie tepalieka skanumo, net įsvajodina. Bet paskaičius ištisai visus – nieko nepalieka."[182] Bičiuliškuose laiškuose nereikia publicistiniam ar kritiniam straips-

[177] Laiškai Giedriui cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Antanui Giedraičiui-Giedriui", *MLLM*, ER, 821, ER, 822, ER, 823, ER, 824, ER, 825, ER, 826.
[178] Александр Николаевич Афанасьев (1826–1871) – rusų folkloro ir pasakų rinkėjas bei leidėjas.
[179] Žr. *VUB RS*, f. 1, b. F545, l. 80r.
[180] Vaižgantas komentuoja Giedriaus siųstą veikalą *Latrai*.
[181] Margaretmary Daley, „Double Vision: Polar Meetings, Epistolary Distance, and the Super Writer in the Schiller-Goethe Correspondence", *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2003, Vol. 36, No. 2, p. 1–22.
[182] Dr. J[uozas] Tumas, „A. Giedrius. Nušviesti takai", *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 10, p. 246.

niui būtinos argumentacijos, todėl frazės trumpesnės, glaustesnės ir sykiu atviresnės.

1927 m. gruodžio 27 d. laiške Matui Grigoniui (pradedamame žaismingu familiariu kreipiniu „Maloningoji Tetute Matai!") komentuojama jo kūryba, nors – kaip būdinga Tumo epistoliniams tekstams – tai daroma labai kondensuotai, perteikiant bendrą įspūdį:

> Aš varžiaus atsakyti stačiai į pareikštą man klausimą: gerai ar ne. Turėčiau atsakyti neveidmainiškai: stilizuojami gerai, tik dažnai medžiaga esti menkoka. Kiti jumoristai Tamstą pralenkia sąmojingumu, bet Tamsta juos pralenki kilnumu. Iš Tamstos raštų, menkų aš neaptinku, kad ir negenialių, žeri labai graži tendencija ir labai švarus nusakymo būdas, kaip tik toks, kokio pats esi; sakyčiau, vyduniškai žmoniškas. (Vaižgantas - Grigoniui, *VL* 233, l. 12r)[183]

Literatūros kūrinio kokybę – panašiai kaip laiškuose Pleirytei-Puidienei ir Puidai – Tumas vertina pagal tai, kiek jis atitinka kūrėjo charakterį („labai švarus nusakymo būdas, kaip tik toks, kokio pats esi"): kuo mažiau dirbtinumo („vyduniškai žmoniškas"), tuo geriau apie tekstą atsiliepiama. Ši stiliaus kaip „žmogaus būdo" koncepcija sietina su Vaižganto grožiniams tekstams ir intymesnei epistolikai būdinga kūniškumo vaizdinija: talento dovanų apykaitoje vaisingos dalybos veikia tuomet, jei atsižvelgiama į prigimtį, charakterį, kultūros natūralumą.

Taigi Vaižgantas rašo suasmenintus pusiau kritinius komentarus apie epistolinių bičiulių tekstus. Su Grigoniu taip pat išlaikoma ir tarpininkavimo, bendradarbiavimo skatinimo strategija: „Man miela bet kas teisingo ir švaraus žmogaus skaityti. Giedraičio raštus vaikams aš mielai skaitau ‚Saulutėje'. Man rodos, kad judu su Giedrium labai panašus sielomis. Kodel jam nepadedi? Jis[,] nabagas[,] labai vargsta, bendradarbių neturi" (Vaižgantas – Grigoniui, *VL* 233, l. 12v). Kaip autoritetingas tarpininkas Tumas iš tekstinių veiklų *nustato* „sielų panašumą" ir siūlo bendradarbiauti: rūpinasi jaunų literatų sutelkimu bendram kultūriniam darbui. Jo minima sielų bičiulystė primena skyriuje „Tumas ir kunigai literatai" išsamiau aptartą Tumo kūryboje pasikartojantį dvejybiškumo, artimų sielų – dažniausiai kultūrinių bendradarbių – motyvą.

Išsamesnė kritika išdėstoma ir vėlyvojo laikotarpio laiškuose Petronėlei Orintaitei, kuri susirašinėjimo su Tumu metu buvo neseniai baigusi mokslus Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universiteto) Humanitarinių mokslų fakultete ir publikavusi tik kelis pirmuosius tekstus. Šioje korespondencijoje naudojamasi panašiomis strategijomis kaip ir laiškuose Pleirytei (nors skirtumas tarp jų – 25 metai), tai – kreipinių kartojimas, palyginimai, ilgesni periodai:

[183] Vaižganto laiškai Grigoniui cituojami iš: J[uozas] Tumas-Vaižgantas, „Tumo J. kn. laiškai", *VUB RS*, f. 1, b. F562.

Aš nesutinku, kad mūsų valdžia viską marina.[184] Ponaite Petrone! Kas gyvas, to niekas nenumarins. Kas menininkas, tas ir miegos kaip menininkas; kas rašytojas, rašys nė žiburio neturėdamas. Dirbk drąsiai savo rėmuose, kontakte su savo pedagogų taryba. Tai nedraudžiama. Atgaivinsi visus. Jums platu dirvos. Jūs galite patraukti į save, į *savo meną ir mokslą* Tauragę, o ne jums tenka krypti į Tauragę. Auklėtinius vesti į kurį partinį būrį gal ir ne nuodėmė, bet ir nepatogu; o į savo auklėtinius pasikviesti ateiti pavasarininkus – kas kita. Čia iš jūsų semsis, o kitaip – jūs semsitės. (Vaižgantas – Orintaitei, 1929-10-22, *VL* 246, l. [1v])[185]

Kai kurie paskatinimai, paraginimai pateikiami pasitelkiant sugretinimus: „T. gali būti antra Š. Ragana. Kai praturtėsi pedagogės prityrimais, gal ir pati imsi beletristės lengvumu nušviesti pedag. mokslo sunkumus" (*VL* 246, l. [1v]). Identiškai bandoma pasiekti lygiavertiškumo („Laikyk mane savo prieteliu"), atkartojamas ir tiesioginio tarpininkavimo siužetas: Tumo studentė Orintaitė jam davusi savo novelę įvertinti, o šis nunešęs ją spausdinti į *Lietuvos aidą*. Santykio intymumas steigiamas ir Orintaitės laiškuose, pavyzdžiui, 1929 m. spalio 18 d. ji rašo: „Atleiskit, kad trukdau savo neįdomiu ir visai Jums nereikalingu laišku. Bet per tuos ketverius metus, gerb. profesoriau, pasidarėt toks artimas ir savas, kaip mokytojas ir globėjas, kad kažkaip savaime norisi apie save bent ką pasisakyti" (l. 4r–4v).

Šiuose Tumo laiškuose nemažai epistolinės kritikos, formuluojamos iš literatūros lauko autoriteto pozicijos. Argumentuojama pasitelkiant palyginimus, išsamiai paaiškinant:

[E]rotizmas tokiuo amžium negali neveikti. Tai gamta; kai ne kreiva, nepeiktina. Kai poetas (Putinas ar kas) tai suvaržo, išsiromija, atsiprašant. Tamsta tai vos primeni ir nusidedi pati sau. Juk tai kūrybos pradai. O mokėtum pasakyti, jei pasakei: „O, besoti pavasari! Tau milijonų žiedų ne perdaug! Tau saulėtų dienų dar maža. O širdžių – kad kiekvienas po dešimt turėtų – tam visos krauju pražydės", 53. Arba giedok, kaip mano kanariukas, kad sienos skambėtų, arba kalbėk mums proza. (*VL* 254, l. [2v])

Pamokymai gana imperatyvūs, griežti, o juose akcentuojamas natūralumas: Orintaitei patariama „giedoti kaip kanarėlei", nevengti meilės temos, nes tai natūralu, atitinka jos charakterį, amžių ir kt. Šiuose laiškuose galima rasti ir paskatinimų, tiesiogiai sietinų su išpildytu natūralumo reikalavimu, kai organiškumas laikomas literatūrinio teksto verte:

[184] Tumas atsako į Orintaitės laišką, kuriame ji pasakoja apie persikėlimą dirbti Tauragės mokytojų seminarijoje. Pasakodama įspūdžius, Orintaitė komentuoja valdžios įstaigų įtarumo nulemtą kultūrinio gyvenimo stagnaciją: „Tauragėj inteligentų bet koks judrumas yra neįmanomas, nes po to sukilimo viskas labai greit laikoma įtartina, ir užtat visi stengias būti ko ramiausi, su nieku nesusidėti, nieku nepasižymėti" (Orintaitė – Vaižgantui, 1929-10-18, l. 3v). Orintaitės laiškai cituojami iš: Petronėlė Orintaitė, „Konst. Olšausko ir P. Orintaitės laiškai kn. Tumui. 1917–1929 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E36. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

[185] Laiškai Orintaitei cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Petronėlei Orintaitei", *LLTI BR*, f. 51, b. 430. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

[A]š nestygstu nepareiškęs Tamstai savo džiaugsmo, paskaitęs T. novelę „Iš sostinės" 5 Naujosios Vaidilutės N[186]. Ji tiek yra brendusi inteligentiškai, tiek sklandžiai literatiška, kad jai būtų vietos bet kurioje literatūroje. Čia visa ko tiršta: psichologijos, stilistikos ir idėjų. Moralės problema išspręsta be teologinių formulų, gyvenimiškai, žmoniškai. (Vaižgantas - Orintaitei, 1931-06-09, *VL* 257, l. [3r])

Visgi ką tik cituotame laiške, kuriame vartojant palyginimus vaizdingai moralizuojama dėl ideologinių pasirinkimų, pateikiama ir priešinga - ne gaivališko ir natūralaus, o apmąstyto ir racionalaus sprendimo vertė:

Salomėja, gabiausia poetė, niekus padarė, išpažindama Trečiojo Fronto vierą, sako, įsimylėjusi Borutą. Tai būtų vaikiška. „Berno" ideologija, proletariatui tarnauti, graži, kaip ir kitos socialinės tendencijos, jei išdygsta iš širdies ir iš galvos, o ne iš lytinio organo. Salomėja galėjo „berniškai" rašyti ir namie pasilikdama. Artimieji Tamstai žmonės kalba, kad ir pati ją *paseksianti*. Netikiu. Būk pati savim, nesidėk sau jokių pančių. Mes mokėsime suprasti ir be šildų [*lenk.* szyld - iškaba]. Šildas koktus, net tautininko ar krikščionies. (*VL* 257, l. 3v)

Kūrybos lygmeniu kūniškumas, gaivališkumas Vaižganto įvardijami kaip prigimtiniai ir būtini, bet idėjinio pasirinkimo prasme, anot jo, reikia nebe prigimtinio („ne iš lytinio organo"), o kultūrinio ir moralinio apsisprendimo („iš širdies ir iš galvos"). Vadinasi, natūrai virstant kultūra ima dominuoti antrasis - kultūrinis - pradas, išskiriantis modernų individą iš tradicinės bendruomenės. Siekiamas tekstų organiškumas netrukdo įgyvendinti šios dvilypės programos: stilistiniu, leksiniu ir teminiu lygmeniu literatūros tekstams keliamas natūralumo kriterijus, bet pats jų prigimtinis buvimas kultūros vertybe (raštas) ir galia formuluoti moraliai svarbius apsisprendimus fiksuoja natūros virtimą kultūra.

Matome, kad vėlyvame kritika grįstame dialoge su Orintaite ryškus ankstyvajai korespondencijai būdingas tarpininkavimas, „mokymas". Ankstyvojo veikimo kultūros lauke metu galiojusio modelio perkėlimas į daug vėlyvesnį santykį ir pakitusias aplinkybes rodytų, kad tarpininkavimo energija puoselėjama ir profesionalėjančiame literatūros lauke, taip pat atkartojamas egalitariškumo projektas. Be to, verta atkreipti dėmesį, kad Tumo literatūros kritikai būdingos eklektiškos pažiūros, publikuotose ir epistolinėse recenzijose jis įprastai nesilaiko vienos estetinės ar juolab metodologinės žiūros; visgi beveik visuomet išlaiko organiško natūralumo siekį, tikriausiai galintį pagrįsti ir vyraujančią eklektiką.

Dėl negausiai išlikusios ankstyvosios korespondencijos sunku apibendrinti epistolinės kritikos būklę Tumo laiškuose pačioje XX a. pradžioje, bet matyti, kad ji sparčiau klostosi ir suintensyvėja XX a. 2-uoju ir 3-uoju dešimtmečiais jau apsibrėžus kultūrinės darbuotės modelius. Epistolinėje kritikoje nereta kritiko savikūra ir santykio su literatūra paieškos; stiprėjant kritikos institucijai, profesionalėja

[186] P[etronėlė] Orintaitė, „Iš sostinės", *Naujoji vaidilutė*, 1931, Nr. 5, p. 199-218.

ir literatūros laukas, tad toks išsamesnės epistolinės kritikos radimasis sietinas su literatūros lauko autonomiškėjimu. Sutelkus ir įtvirtinus kultūrinę bendriją, taigi maždaug nuo 1905 m., epistolinis diskursas išlaiko *tarpininkavimo* ir *preskriptyvinę* galias, bet jomis siekiama nebe steigti komunikacinę bendriją, o apibrėžti literatūros lauko vertes bei padėtis. Kultūriniai ryšiai plėtojasi situacijose „tarp darbo ir draugystės", tarp viešumo ir privatumo, todėl besikuriančio literatūros lauko pobūdis iš dalies nulemtas keisto viešo bei privataus diskursų santykio, o pats lietuvių literatūros laukas formuojasi būtent iš privataus bendradarbiavimo. Visgi svarbu ir tai, kad integravus epistolinį diskursą į kritikos tyrimą išryškėja ir paradoksai, nesutapimai, kaip, tarkime, Vaižganto rašytos viešos ir privačios Jakšto tekstų kritikos atveju, leidžiantys tiksliau identifikuoti literatūros lauko „kovų" dinamiką. Literatūros kritika suvoktina kaip viena iš tarpininko modelio, persmelkusio visą Tumo veiklą nuo pat ankstyvojo jo kultūrinio darbo etapo, realizacijų.

Vaižgantas – rašytojas

Rašyk, rašyk! baudėte mane.
Ką gi velnią rašysi, kad nesiseka?

Tumo laiško Jakštui fragmentas (1906-09-10)

Rašytojo tapatybė

Savikūra, sietina ir su laišku kaip saviraiškos terpe, – centrinis *preskriptyvinės* laiško galios aspektas, o vienas esminių savikūros procesų Vaižganto laiškuose – rašytojo tapatybės formavimasis bei prisiėmimas, kurį monografijoje vadinu ir autorine savivoka. Nors literatūros istorijoje Vaižgantą atpažįstame pirmiausiai kaip rašytoją, jis literatūros lauke atliko įvairius vaidmenis, ir rašytojo – toli gražu ne vienintelis ir ne pats ankstyviausias. Pirmasis Vaižganto grožinių tekstų rinkinys *Vaizdeliai*[1] pasirodė 1902 m., tačiau šiuos tekstus galima laikyti dar ne visai brandžiais rašymo bandymais. 1906 m. išleisti dar du autoriaus tekstų rinkiniai – *Šis-tas: Trys Vaišganto apysakėlės*[2] ir *Sceniškieji vaizdeliai*[3].

Nors pirmieji literatūriniai Vaižganto tekstai spaudoje pasirodė dar XIX a. pabaigoje, kritikai jų ilgokai nepastebėjo[4]. Vienu iš ankstyviausių Vaižganto kūrybos tyrėjų galima vadinti Liudą Girą[5], kuris parašė pirmąją Vaižganto grožinio (pusiau grožinio – kelionių memuaristikos) teksto *Ten gera, kur mūsų nėra* recenziją[6], prieš tai būtent jis paskelbė ir pirmąją trumpą kito rašytojo teksto anotaciją[7]. Spaudoje kritikos jo kūrybai pradeda daugėti jau tik pasirodžius *Pragiedruliams* (nuo 1918), į literatūros kanoną Vaižgantas kaip rašytojas taip pat patenka tarpukariu – su *Pragiedruliais* bei *Dėdėmis ir dėdienėmis* (apysaka publikuojama 1920–1921), tad viešai pripažįstamas gana vėlai. Tai atrodo visai logiška, turint galvoje, kad tekstinę veiklą pradėjęs XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje, Tumas, kaip aptarta, iš pradžių gausiausiai rašė publicistinius ir kritinius tekstus.

---

1 Žr. Vaišgantas, *Vaizdeliai*, Tilžė: Spauzdinta pas J. Šenkę Tilžėje, 1902.
2 Žr. [Vaižgantas], *Šis-tas: Trys Vaišganto apysakėlės*, Shenandoah, PA: Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvėje, 1906.
3 Vaišganto, *Scėniškieji vaizdeljai*, Peterburgas: Imperatoriškosjos mokslų akademijos spaustuvėje, 1906.
4 Pilnos Vaižganto kritikos bibliografijos nėra. 1964 m. Aldona Vaitiekūnienė prie studijos apie *Dėdes ir dėdienes* tokią prideda, tačiau suprantama, kad pastaroji jau pasenusi (žr. Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės"*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 259–273). Dar anksčiau ankstyvoji Vaižganto tekstų kritikos bibliografija skelbta *Bibliografijos žiniose* (žr. A[leksandras] Merkelis, „Vaižgantika", *Bibliografijos žinios*, 1931, Nr. 4, p. 157–160).
5 Vaižgantas taip pat rašė apie Giros leistus tekstus, pavyzdžiui: Vaižgantas, „Liudas Gira. Žiežirbos", *Lietuvos balsas*, 1921-10-06–07, Nr. 70; J[uozas] Tumas, „Lietuvių rašybos vadovėlis", *Lietuvas aidas*, 1918-10-09, Nr. 101; ir kt.
6 Liudas Gira, „Kun. J. Tumas. Ten gera, kur mūsų nėra", *Vaivorykštė*, 1913, kn. 2, p. 400–404.
7 Idem, „Vaišganto ‚Scėniškieji vaizdeliai'", *Lietuvos ūkininkas*, 1908-02-20, Nr. 8, p. 114–115.

Ir iš tiesų amžininkai Tumą ilgai laikė ne tiek rašytoju, kiek publicistu, visuomenininku[8]. 1929-ųjų recenzijoje Gira rašo:

> Vaižganto raštai mūsų visuomenei, ne tik plačiajai, bet ir tai rinktiniajai, yra per sunkiai suvirškinami, per „nuobodūs". Ir dėl to mūsų visuomenė, kan. Tumą mylinti tikrai kaip reta ką, jį, kaipo rašytoją, kaip Vaižgantą, žino tik iš jo veikalų pavadinimų, paskaitytų iš jo knygų viršelių bei skelbiamų spaudoje ar recenzijų, bet ne iš pačių jo raštų.[9]

Žinoma, būta ir priešingos nuomonės – tai gerai iliustruoja Juozo Paukštelio atsiminimuose išsakyta mintis, kad, pasirodžius *Pragiedruliams*, „visi jį skaitė, žavėjosi, džiaugėsi ir didžiavosi. Visa Lietuva"[10]. Visgi viešąją nuomonę taikliai reziumuoja ir Vaižgantą labai mėgęs Alfonsas Nyka-Niliūnas: „Kiek Vaižgantas gyvas būdamas buvo populiarus kaip asmuo, tiek jis buvo nepopuliarus kaip rašytojas. Oficialiai įvertintas ir laikomas vienu svarbiausių mūsų literatūros klasikų, kažin kodėl jis nerado kelio į skaitytojus."[11] Man atrodo, nė vienas iš kraštutinumų tiksliai nenusako tokio komplikuoto reiškinio kaip Vaižganto tekstų recepcija tarp amžininkų, tačiau iškalbinga, kad jo vaidmenys literatūros lauke veikia vienas kitą, o autoriaus beletristika, pradėta publikuoti jam susikrovus simbolinį kapitalą kitomis veiklomis, neretai vertinama ne kaip tikra literatūra, o kaip publicistikos atmaina, kaip antai Stasio Būdavo svarstymuose: „Vaižganto raštuose tikras vargas susekti, kur baigiasi publicistika ir prasideda beletristika. Labai panašiai, kaip negalima griežtai skirti vidurvasario vidurnakčio nuo aušros."[12]

Nepaisant minėtų įtampų, *Pragiedruliai* tampa lūžio tašku pripažįstant Vaižgantui rašytojo vaidmenį. Vos pasirodęs (pirmas tomas išėjo 1918 m. (1 ir 2 dalis), antras – 1920 m. (3 dalis)) kūrinys buvo įtrauktas į mokyklines programas (tai rodo, pavyzdžiui, korespondencija su Matu Grigoniu ir kitais[13]). Galima manyti, kad toks skubus kūrinių pripažinimas kanoniniais sietinas su kitais Vaižganto vaidmenimis bei literatūros kaip esančios „tarp darbo ir draugystės" būkle, t. y. ankstyva Vaižganto tekstų kanonizacija instituciniu lygmeniu parodo, kad jo įgytas autoritetas ir kritikų palankumas bei bendrijos ryšiai ir nulėmė šį pripažinimą. Čia tikriausiai derėtų kalbėti ne tik apie Vaižganto autoritetą ir literatūros lauke užimamas pozicijas, bet apskritai apie intensyvias XX a. pradžios lietuvių inteligentų pastangas patį kultūros lauką steigti kaip vertybę, mat didžiąją dalį Vaižganto kūrybos interpretacijų, recenzijų, apžvalgų publikavo asmenys, priskirtini epistolinei Tumo aplinkai (Jakštas, Gira, kiek vėliau Vincas Mykolaitis-Putinas ir kt.). Tai reikšmingas dalykas,

[8] Apie tai plačiau žr. Aistė Kučinskienė, „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga", *Colloquia*, 2013, t. 30, p. 16–33.

[9] E. Radzikauskas [Liudas Gira], „Vaižgantas. Dėdės ir dėdienės. Vaižganto raštų X tomas. ‚Dirvos' B-vės leid. 1929 m. 216 p.", *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 455.

[10] Juozas Paukštelis, „Reikia turėti poeto akis", cituojama iš: *Neužmirštamas Vaižgantas: Atsiminimai, esė, laiškai*, sudarė Alfas Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 223.

[11] Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Vaižgantas po dvidešimties metų", in: Idem, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 10.

[12] Stasys Būdavas, „Vaižgantas ir jo kūryba", *Ateitis*, 1933, Nr. 6–7, p. 269.

[13] Žr. *VUB RS*, f. 1, b. F562.

patvirtinantis anksčiau plėtotą mintį apie įtemptus epistolikos ir publicistikos bei literatūros kritikos ryšius to meto literatūros lauke.

Taigi, nors matyti, kad Vaižganto kaip rašytojo tapatybė viešai pripažinta vėlokai, laiškuose autorinė savivoka imama apmąstyti dar ankstyvajame epistoliniame dialoge su Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu. Nors šiame dialoge nesyk formuluojamas pasirinkimas būti ne autoriumi, bet „dovanų dalintoju", t. y. tarpininku, tačiau nuo XX a. 1-ojo dešimtmečio Vaižgantas jau publikuoja grožinius tekstus, tad suaktyvėja ir autoriaus padėties svarstymai. Pavyzdžiui, 1904 m. spalio 9 d. laiške Jakštui dėl *Sceniškųjų vaizdelių* leidimo rašoma:

> Jei prof. Bučys[14] dar neataudė dramos, kurijos apmetus buvo nuo manęs pasiėmęs, tai tegu sugrąžina Kazjukui Būgai[15] dėl išspaudimo kartu su kitais mano sceniškaisjais vaizdeljais. Tuos vaizdeljus lygiai, kaip ir „Namai pragarai"[16], rašjau ne tiek scenai, kiek pasiskaitymui, tendentiškai moralizuodamas, kaip kokį straipsnį – korespondenciją rašydamas. Teip į juos ir reiktų žjūrėti. Vėpsotojų kritikos nenorėčjau priimti, nes ne jiems skirjami. (*VL* 55, l. 50v)

1906 m., išleidus aptariamus *Sceniškuosius vaizdelius* viena knyga, Vaižgantas prakalbos vietoje pateikia laiško teiginius ir savikritinę nuostatą atliepiantį „Perspėjimą":

> Mano rašalėljai – tai paprasti tendentiškai moralizuojantįs, už tat neartistiški straipsneljai-korespondencijos apie tikrus vienur ar kitur įvykusjus atsitikimus. [...] Skaitant, jie savo tikslą, rodos, šiek-tiek išpildo; bet scėnoje (mėginta pritaikinti) visiškai nenusiduoda; klausytojų neužganėdina, nes autorjus, į scėnos ir mūsų artistų reikalavimus neatsižvelgdamas, scėnai jų neskyrė.[17]

Vadindamas savo tekstus „korespondencijomis apie tikrus vienur ar kitur įvykusius atsitikimus", Tumas akcentuoja jų *tarpininkavimo* galią – tai ne grožiniai tekstai, bet informaciją skleidžiančios „korespondencijos". Vestina dvilypė paralelė: su korespondencija kaip publicistiniu žanru (informavimu apie įvykius) bei su korespondencija kaip epistoliniu žanru – į atsako gavimą orientuotu performatyvią galią turinčiu tekstu. Bet kokiu atveju, akcentuojamas žinios perdavimas, tekstų poveikis skaitytojui ir sykiu tai, kad estetinė funkcija nėra pamatinė („neartistiški straipsneljai-korespondencijos"). Vėliau autorius ne kartą siūlo savo kūrybą skaityti kaip dokumentiką, pavyzdžiui: „Kaip, kur ir su kuo aš augau, aprašyta ‚Pragiedrulių' trečiame tome. Ten pat ir charakteristika mano tėvelių"[18]; „Mano raštų tipai, vietų vardai,

[14] Pranciškus Būčys.
[15] Kazimieras Būga aktyviai dalyvavo Sankt Peterburge gyvenusių lietuvių veikloje.
[16] Vaižganto drama „Namai-pragarai", pirmoji publikacija: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 11, Nr. 12, Nr. 16, Nr. 17, Nr. 18, Nr. 19–20, Nr. 21.
[17] Vaišganto, *Scėniškieji vaizdeljai*, p. 3.
[18] Juozas Tumas-Vaižgantas, „Kunigėlio gimtuvės", cituojama iš: Idem, *Raštai*, t. 1: *Vaizdai ir vaizdeliai*, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994, p. 340.

aprašymai ir padavimai iš čia semti, ne pramanyti. [...] Ag visa tai, ką rašau, yra buvę detaliuose; tai galima patikrinti ir dar įdomiau aprašyti"[19]. Tačiau šiuo atveju tekstų dokumentiškumas grindžiamas tuo, kad jie yra kultūros atminties šaltiniai, liudytojai, o ankstyvieji grožiniai tekstai siejami su kitais žanrais, norint parodyti, kad jais siekiama perduoti žinią ir jie turi didaktinę funkciją. Toliau aprašomi kiti Vaižganto laiškuose besiformuojantys autorinės savivokos aspektai.

Ankstyvuosiuose laiškuose išryškėja dažnos pastangos neišaukštinti savų tekstų, kartais grožinę kūrybą net menkinant (tikėtina, kad tai susiję ir su dominuojančiu tarpininko modeliu). 1904 m. lapkričio 22 d. laiške Jakštui autorius vienu žodžiu („šnipš") patvirtina tokį požiūrį: „Ir Smilgos laikraštis [*Lietuvių laikraštis – A. K.*] ne per bjaurjai išveizdi. Padėk, Dieve! Sjunčju jam savo ‚dramos'[20] (??!) šnipš, tai yra tik vieną vaizdelį" (*VL* 58, l. 53r). Tačiau toks vertinimas beveik visuomet keliaprasmis, nes prisiėmus rašytojo vaidmenį, net ir nusižeminant, dažniausiai norima, kad savi tekstai būtų įvertinti. Ši dviprasmybė labai aiškiai formuluojama 1905 m. sausio 1 d. laiške Jakštui. Jame Vaižgantas apmąsto klerikalų ir antiklerikalų priešpriešą ir paaiškina, kodėl *Vilniaus žinios* nepriėmė jo tekstų. Autorius mano, kad jie buvo atmesti ne tiek dėl kokybės, kiek dėl katalikiškumo. Dėl atmestų tekstų išreiškiamas nepasitikėjimas savo kūrybinėmis jėgomis („Jo argumentai teisingi: mano rašalai toli nuo dailių-dailės; daugiau jeibių, neg gerumo", *VL* 61, l. 54v), bet tuo pat metu plėtojama ir priešinga autorinės savivokos kryptis – siekis būti įvertintam:

> Aš Tamstai nusiųsiu tuos pačius dalykus ir paprašysiu nuspręsti, ar verta jie spauzdinti, ar tebūnie dar antrus penkerius metus pas mane: gal, geriaus išsilavinęs, geriaus parašyčiau. Etnografiškos medžiagos ten ištikro yra nemaža: dėl jų vien norėjau atiduoti kokiam laikraščiui. Bet vienam nepriėmus, kitam nebedrįstu besiūlyti: jei ir kitas atmestų, dovanok taip paprastą humanam fragilitatem [*lot.* žmogiškąjį silpnumą], per daug mano savymeilė būtų užgauta. Dėl to tai drįstu užmesti Tamstai tokį biaurų darbą, kaip skaitymas svetimų rankraščių; aš pats štai dantį griežiu, vienos bajorės vertimą taisydamas. Viso nereiks skaityti, tik permesk, kur-ne-kur užgriebdamas; tai per pusę valandos gal atlikti. „Mūsų papročjai"[21] tai tik dalis. Be jų dar turėsiu į 25 lakštus ypatiškų vaikystės atminimų. Ten daugiau gražių vietų, tik perdaug ypatiški ir aš juos suturiu, vien galą jums tepasiųsdamas. (*VL* 61, l. 54v)

Rašydamas apie tą pačią *Vilniaus žinių* istoriją, Vaižgantas ir laiškuose Onai Pleirytei-Puidienei pirmą kartą pozicionuoja save kaip rašytoją:

> „V. Ž." labai išmintingai vedamas. Turiu tai pasakyti, nors mano Vaizdelių nepriėmė; spėju, kad ne tiek dėl jų netobulumo, kiek dėl dvasiškos formos. Turiu šeip jau raštelių iš beletristikos ir etnografijos, tik vis nenoriu užsimesti, neprašo-

[19] Idem, „Svėdasiškiai", cituojama iš: *Ibid.*, p. 350.
[20] Tikriausiai kalbama apie dramą „Namai-pragarai".
[21] *Vilnius žinių* redakcija nepriėmė spausdinti dviejų Vaižganto vaizdelių – „Ant Rarotų" ir „Kūčios".

mas: „Namai-pragarai" scena. „Mūsų papročiai". „Atminimai vaikystės". „Vebronių buitis"[22], satyra. Gal dar ką sugraibyčiau. (1905-01-29, *VL* 65, l. 4r)

Autorinės ambicijos, orumas („nenoriu užsimesti, neprašomas") bei čia pat formuluojama savikritika („daugiau jeibių, neg gerumo") – būdingas autorinės savivokos variantas visoje ankstyvojoje korespondencijoje.

Tokią dvilypę autorinės savivokos būklę galima paaiškinti diskurso analizės teoretiko Dominique'o Maingueneau „nepakeliamos įtampos" samprata. Taip jis vadina komplikuotą situaciją, kai rašytojas balansuoja tarp *bios* ir *grafijos* sferų, bet negali išsitekti nė vienoje iš jų: „[T]ik turėdamas tikslą rašyti, jis [rašytojas] išsaugo savąją paratopiją, ir tik rašydamas jis gali išpirkti šią savo kaltę [buvimo ir kartu nebuvimo šiame pasaulyje – *A. K.*]."[23] Kita svarbi Maingueneau sąvoka – paratopijos: anot jo, visi kūrėjai balansuoja „tarp buvimo vietoje ir ne-vietoje", o paratopija yra autoriaus, „kuris gyvena iš negalimybės apsistoti, lokalizacija"[24]. Savikūros ir savivokos dviprasmiškumas iš dalies grįstinas priklausymu paratopinei sričiai, o Vaižganto atveju jis stiprėja ir dėl literatūros lauke užimamų pozicijų – tarpininko bei autoriaus – nedermės. Cituotuose laiškų fragmentuose aiškiai matyti, kad Tumas, bandydamas atsiriboti nuo rašytojo tapatybės, siekia grožinę kūrybą sulyginti su dokumentika ir (ar) publicistika, be to, apskritai neigia savo kūrybinį potencialą, tačiau greta to (kartais ir tame pačiame laiške), priešingai, siekia būti pripažintas kaip rašytojas – tai „nepakeliamos įtampos", neišsitekimo šiame vaidmenyje pavyzdys.

Po daugiau kaip metų epistolikoje grįžęs prie aptartų atsiminimų publikavimo temos, reikšdamas nuomonę apie savo tekstus Vaižgantas nebenusižemina. Šiame laiške dalijamasi kūrybinėmis nesėkmėmis ir planais, priartėjama prie išpažintinės raiškos:

Kad man nebutų jie malonųs, kaipo tikrieji mano atminimai, man pačiam, ne forma, bet turiniu, būčiau seniai numetęs. [...] Rašyk, rašyk! baudėte mane. Ką gi velnią rašysi, kad nesiseka? Nemintykite, jog aš tai rašau, laukdamas persvazijos, peikiuosi, laukdamas pagyrimo. Aš ne mergaitė. Jai tai Jums rašau, tai dėl to, kad tikrai ant savęs pykstu ir, kaip papratęs, Jums išpažįstu. (Vaižgantas – Jakštui, 1906-09-10, *VL* 82, l. 64v)

Būtent tokioje atsivėrimo situacijoje Vaižganto epistoliniame diskurse bene pirmąsyk interiorizuojama autorinė savivoka, nors ir neatsiejama nuo nusižeminimo. Kita vertus, įdomu, kad epistoliniame dialoge su Jakštu panašiu metu kinta ir adresato autorinė savivoka. Rašydamas Tumui apie neseniai perleistą *Dainų skrynelę*, Jakštas atliepia tą patį „aš-autorius" siužetą, demonstruojantį augančią rašytojo savivertę ir autoriaus tapatybės prisiėmimą: „Nenorėčiau[,] idant Tamsta leistumei

[22] „Namai-pragarai", kaip rašyta, publikuoti 1905 m. *Lietuvių laikraštyje*, o „Atminimai vaikystės" (*Aukštaičių vaizdeliai*) ir „Vebronių buitis" – tik 1913 m.

[23] Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 65.

[24] *Ibid.*, p. 36.

juos už dyką. Pažemintumei tuomi autorių, nurodydamas[,] lyg jo veikalėlis butų visai bevertis" (Jakštas – Vaižgantui, 1905-09-21, p. 24).

Panašiu metu ir panašiais būdais autorinės savivokos siužetas plėtojamas laiškuose Kaziui Puidai. Iš 1906 m. rugsėjo 10 d. laiško Pleirytei ir Puidai suprantame, kad Vaižgantas buvo kviestas pateikti tekstų 1907 m. turėjusiam pasirodyti Juozapo Albino Herbačiausko sudarytam *Gabijos* almanachui, tačiau komunikacija su Čiurlioniene strigo, ji nepriėmė Tumo tekstų, ir galų gale jis šiame almanache nieko nepublikavo. Štai kaip Vaižgantas tą aprašo: „‚Vaizdelių' aš turiu gana. Būčiau seniai jau jam nusiuntęs, kad Zosė būtų atsakiusi ant mano laiško. Matykite, klausiau, kiek jie gali patalpinti vieno rašėjo, nes negi galima visą knygelę užimti vieno autoriaus veikalu. [...] [A]š pasiunčiu Jums, palikdamas jų cielybę ant Jųsų atsakymo" (*VL* 81, l. 9r). Laiškui būdinga ta pati kūrybos vertinimo dviprasmybė: savi tekstai vertinami kaip prasti, tačiau juos vis dėlto norima spausdinti. Ši kolizija niekaip neišsprendžiama: „[S]iųskite rekomenduotu laišku, kad nepražūtų, nes kopijų neturiu, o visgi būtų gaila. [...] Jeigutgi numanote iš to sumanymo niekai būsiant, spauzdinkite ‚V. Ž.'" (*VL* 81, l. 9v). Ir nors su tekstais Vaižgantas leidžia elgtis beveik savo nuožiūra, „nepakeliamą įtampą" sustiprina nuostaba, kad redakcijos atmeta jo rankraščius: „Stebėtinas daiktas: daugelio mano dalykų nė viena redakcija nepriima. Jųsų Juozas" (*VL* 81, l. 9v).

Atkreiptinas dėmesys į vieną knygoje *Šis-tas: Trys Vaišganto apysakėlės* publikuojamą Vaižganto vertimą pavadinimu „Autorius" (pirmoji publikacija *Dirvoje* pasirodė 1906), kuriame beveik *par excellence* perteikiama paratopinė rašytojo būsena ir negalėjimas išsitekti tarp kūrybinės ir visuomeninės sferų, nulemtas „nepakeliamos įtampos". Tiesa, šis vaizdelis ne autorinis – tai prancūzo Catulle'o Mendèso teksto vertimas (sekimas), bet jis svarbus kaip rašytojo pasirinkimas, tikėtina, atliepiantis ar tiesiog reflektuojantis autorystės sampratą ir kūrėjo padėtį. Šiame vaizdelyje vyresnis autorius „nepagarsėjusiam dainiui" pataria niekada nespausdinti savo tekstų, nes „nuo tos valandos, kaip tos knygos išspausdintos pasirodys, tamsta būsi rašytojas, artistas, t. y. baidyklė"[25]. Ironiškai, bet skaudžiai jaunajam kūrėjui siūloma atsisakyti rašymo veiklos: „[T]ik nebūk rašytojas, jei nori tikrai verkti, tikrai juoktis, mylėti, kad norisi mylėti, kentėti, kad reikia kentėti, žodžiu – gyventi!" (p. 179). Įvardijimas baidykle[26] autoriaus komentuojamas per „nepakeliamos įtampos" prizmę: „Nes tikrai, argi ne baisybė nebūti tokiuo pat žmogumi kaip visi kiti? [...] Literatūra, literatūra, tu tapai mūsų širdimi, mūsų jausmais, mūsų kūnu, mūsų balsu! Mes pergyvename ne gyvenimą, bet poemą arba romaną, arba dramą" (p. 177). Neišsitekimas stiprinamas kančios motyvu, literatūros kaip „suvalgančios" gyvenimą, žudančios prigimtinį asmens vitališkumą vaizdiniu: „Literatūra persekiojo, vergė, prarijo visą mano gyvenimą" (p. 178); „Štai dėl ko aš neapvėžu prakeikto meno, užmušančio visa paprasta" (p. 179). Tokia fikcijos galia užvaldyti gyvenimą ir rašymo

[25] Vaižgantas, *Raštai*, t. 2: *Mišrieji vaizdai*, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 175. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

[26] Aktualiausia šiuo atveju yra *LKŽ* teikiama „baidyklės" kaip „šmėklos" reikšmė. Paratopiškas personažas dėl „nepakeliamos įtampos" yra išblyškęs, sunykęs, lyg pusgyvis.

dominavimas prieš socialinę sferą leidžia persvarstyti autorinę savivoką. Pierre'as Bourdieu yra rašęs, kad į literatūros personažus galima žiūrėti kaip į autoriaus saviobjektyvizacijos pastangą, bandymą imtis socioanalizės, savianalizės[27]. Vaižganto verstas vaizdelis „Autorius" priklauso tokiai socioanalizės ir savianalizės sferai, juo bandoma spręsti „nepakeliamos įtampos" problemą, kurią, galimas daiktas, epistolinė savikūra gilina. Be to, teksto pasirinkimas kertinis ir tuo, kad vaizdelyje imama apčiuopti literatūros lauko kaitą ir modernėjimo linkmę: literatūra iš kitų sferų išskiriama kaip turinti savus dėsnius, „nugalinti" visuomeninę, socialinę veiklą.

Pasakojimas, į kurį įtraukiama autentiško gyvenimo negalinčio pajusti („Mes pergyvename ne gyvenimą, bet poemą arba romaną, arba dramą") vyresniojo „baidyklės" ištartis jaunesniam kūrėjui, publikuotas 1906 m., kai epistoliniame diskurse suaktyvėja autorinė savivoka ir imama svarstyti autoriaus tapatybė, o šie svarstymai tampa būdingi ir spaudoje publikuojamiems tekstams. 1906 m. *Vilniaus žiniose* spausdinamas trumpas Tumo atsiliepimas apie savo apysakų (būtent aptariamo rinkinio *Šis-tas: Trys Vaišganto apysakėlės*) leidimą. Jame keliama mintis, kad knygomis reikėtų leisti tik didesnės apimties tekstus, nors pats Vaižgantas yra publikavęs mažos apimties leidinių (*Vaizdeliai*, 1902) ir dėl to jaučiasi prastai: „[O] kelinti metai jau pakutavoju, išvysdamas juos krautuvėse ir nurausdamas iš gėdos lyg pat nosies galui."[28] *Vaizdelių* leidimą jis nuvertina, o teksto pabaigoje suformuluojama ir „autoriškos savimeilės" bei jos pažeidimo samprata: „Sauvalingą ‚veikalo' ‚Šis-tas' sutaisymą, kurs nė pusės ditkos nevertas, skaitau už mano autoriškos savimeilės pažeidimą ir reikalauju nuo Lietuvių Katalikų spaudos Bendrijos, kad daugiaus jo žmonėms neberodytų."[29]

Taigi dar XX a. 1-ajame dešimtmetyje Vaižganto rašytuose ir verstuose tekstuose vaizduojama gyvenimo ir rašymo „trintis", reflektuojama literatūros kaip „gyvenimą uzurpuojančios" samprata bei kūrybinio pasaulio suaktyvinama „nepakeliama įtampa". Galima šią fikcijos ir realybės dichotomiją laikyti viena iš literatūros lauko autonomiškėjimo krypčių, ypač turint galvoje, kad iš dalies savarankiškas lietuvių literatūros laukas aktyviai formuojasi būtent nuo XX a. 1-ojo dešimtmečio, o tarpukariu pasiekiama dalinė literatūros lauko autonomija. Tad ankstyvoji Vaižganto autorinė savivoka, konstruojama bei apmąstoma ir epistolinėmis praktikomis, atskleidžia bendresnę literatūros lauko dinamiką, „nepakeliama įtampa" pažymėtą rašymo „vadavimąsi" nuo gyvenimo, sustiprėjantį tarpukario literatūroje.

Maždaug 1912–1913 m., kai atskirtyje Laižuvoje (nuo 1911 iki 1914) gyvenusiam Vaižgantui epistolinis diskursas tapo viena iš nedaugelio kultūrinės komunikacijos formų, autoriaus tapatybė pradėta intensyviau apibrėžti ir prisiimti būtent epistolinėje aplinkoje; iškalbingai kinta ir laiškų raiška. Pavyzdžiu kintančiai raiškai iliustruoti galima pasitelkti Tumo susirašinėjimą su Jonu Basanavičiumi. Pirmasis

[27] Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 25.

[28] Vaišgantas, „Šis-tas. Trys Vaišganto apysakėlės. Atspauda iš nr. 2 ‚Dirvos' 1906 m. Lietuvių Katalikų Spaudos Bendrijos Spaustuvėje. Shenandoah, Pa. 16 pusių. 12 k.", *Vilniaus žinios*, 1906-10-29, Nr. 239, p. 3.

[29] *Ibid.*, p. 4.

išlikęs laiškas – 1905 m. sausio 29 d., bet ankstyvesnieji laiškai – dalykinio pobūdžio reikalų raštai. Tačiau iš Laižuvos siųstas 1913 m. gruodžio 17 d. laiškas yra vaizdingesnis, net ir pradedamas ekspresiškai konotuotu pasveikinimu, kuris anaforiškai kartojamas visoje pastraipoje:

> Sveikas, laimingai sugrįžęs atgal Tėvynėn! Sveikas, palinksminęs Tautos Namų šalininkus (ir mane patį)! Sveikas, užgėdinęs jųjų priešininkus (kun. Dambrauską visų pirma ir jo „Garnį")! Sveikas, nenuleidęs rankų ir nuo apopleksijos nekritęs, kada Amerikos išgamos dergė Tamstą ir tą Tėvynę, kuriai esi atidavęs savo jaunystę ir senatvę, širdies ir kišenės turtus! (*VL* 160, l. 6r)[30]

Kalbama apie Basanavičiaus kelionę į JAV rinkti lėšų Tautos namams ir konfliktus su idėjos priešininkais[31], o žaidybiškas tonas sufleruoja, viena vertus, emocionalų turinį, antra vertus, galima daryti prielaidą, kad rašytojas gana sąmoningai eksperimentuoja su laiško galimybėmis – epistolinis tekstas, rašomas bičiuliškomis intonacijomis, potencialiai tinka *rašymo pratyboms*.

Grįžtant prie rašytojo savivokos tapsmo, įdomus tų pačių 1913 m. rugsėjį *Viltyje* publikuotas Vaižganto sceninis monologas „Rašėjas" (vėliau išleistas *Scenos vaizduose*), kuriame vaizduojamas redaktoriais nepatenkintas rašytojas, apmąstantis savo santykį su meno lauku ir „nepakeliamą įtampą" kasdieniame gyvenime. Tekste ryški ironija – monologuojantis „rašėjas" vaizduojamas kaip per didelis idealistas, pernelyg atitrūkęs nuo socialinės sferos, bet pats personažas to nesupranta ir savo idėjas formuluoja aksiomiškai:

> Taip, tėtušėli! Aš duonos kąsnio nemoku užsidirbti; ale ir tu užmiršti, kad ne viena rugiene duona gyvi žmonės. Kad jie turi ne tiktai pilvą kaip tėtušis, bet ir dvasią kaip mano štai, ištroškusią grynojo meno, žvaigždžių aukštybės, jūrių gilybės, elektros greitumo, bekraštės erdvės platumo.[32]

Šis naivus svajotojas dėl nesėkmių kaltina jo „dailių dailės" nesuprantančius redaktorius, trukdančius rašytojui išgarsėti. Komiškame „rašėjo" santykyje su redaktoriais aiškėja polinkis į grafomaniją. Jis, rašęs „pirmeivišką" knygą, publicistiką, „tomus novelių", „veik visos mūsų literatūros kritiką", galų gale pateikia „politiškai visuomeniškai ekonomiškai tautiškai beletristišką veikalą: ‚Pelių čečenos'. Nedaug, viso 397 puselės in folio". Pats personažas mano, kad jo raštai – „tai pasaulinės vertybės, kaip mokslo, taip ir dailės žvilgsniu, šisai mano elaboratas..." (p. 181). Toks egocentriškas grafomano požiūris leidžia diagnozuoti literatūros lauke vykstančią

[30] Vaižganto laiškai Basanavičiui cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „10 laiškų Dr. Basanavičiui, J., kuriuose kalbama apie Pietario V. (nesunaudotų) rankraščių išsiuntimą Basanavičienei, J., Valančiaus rankraščių perdavimą L. M. Dr. knygynui ir kitais visuomeniniais reikalais", *LLTI BR*, f. 2, b. 1478.

[31] Dambrausko redaguotas *Garnys* čia minimas dėl to, kad redaktorius aršiai kritikavo Basanavičiaus idėją ir leidinyje dažnai ją pašiepdavo, pvz.: „Tautos namai", *Garnys*, 1910, Nr. 6, p. 84–86; „Ką veikia D-ras Basanavičius", *Garnys*, 1913, Nr. 4, p. 55 ir t. t.

[32] Vaižgantas, *Raštai*, t. 1, p. 179. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapio numeris.

kaitą: „Ką? nesikolioti? mane patį į vytelinę? Tai aš šlamštas, ne rašėjas? ‚Rašėjas‘, sakote, tai ne – rašytojas? To jau per daug!“ (p. 182). Galima daryti išvadą, kad 1913 m. tekste aiškiai kristalizuojasi literatūros tekstų kokybės ir kiekybės santykio klausimas; narciziškasis „rašėjas“ teksto pabaigoje vaizduojamas kaip pralaimintysis („*Išbėgdamas prapliumpa ašaromis.* / Nelaiminga mano galvelė! Kuo aš dabar besidėsiu prieš tėtušį, kad niekas manęs neklauso?!“) ir palyginamas su Don Kichotu („O aš, liūdno veido karžygys, išeinu iš jūsų“, p. 182).

Prisiminus Bourdieu mintį apie personažus kaip autoriaus socioanalizės ar savianalizės projektus, vaizdelį „Rašėjas“ taip pat galima vertinti kaip etapinį besiformuojant autorinei savivokai: jame susiduriame su permąstyta ir sykiu konstruojama literatūros lauko situacija, kai akcentuojama estetinė kūrybos vertė ir ironizuojamas priešingas – grafomaniškas, neprofesionalus – požiūris į literatūrą. Lyginant šį vaizdelį su kitu etapiniu tekstu „Autorius“, ryškėja skirtingi aspektai: 1906 m. publikacijoje kalbama apie kūrybinio darbo iniciaciją, pasirinkimą būti arba nebūti rašytoju, o „Rašėju“ akcentuojama kritinė kelią jau pasirinkusio rašytojo būsena. Be to, abu tekstai komiški, autorinis balsas netgi šaržuojamas; apsisprendimas būtent tokiu būdu permąstyti autorinę savivoką interpretuotinas prisiminus Vaižgantui būdingą žaidybiškumą, dažnai susiklostantį atsitraukus nuo priimtų normų, patoso, pernelyg didelio sudvasinimo ir pan.

Reikšmingai kintanti autorinė savivoka atsiskleidžia laiškuose Girai. Šis epistolinis santykis, panašiai į aptartąjį su Puida, grįstas ir bičiulyste, ir darbo reikalais. 1-ojo ir 2-ojo XX a. dešimtmečių laiškuose matyti, kad tarp Tumo ir Giros buvo užsimezgusi tikra draugystė, kuri vėliau nutrūko (bičiuliški ir laiškų kreipiniai: „Mielasis Liudai!“, „Gerasis Liudai!“, „Liuduk!“ ir pan.; „Mielasai Kunige Juozai!“, „Mylimasai Kunige Juozai!“ ir t. t.). Šiuose laiškuose susiduria „gyvenimiškoji buitis“ ir „darbo buitis“, dažnai sintaksiškai viena nuo kitos neatskiriamos, t. y. nuo vieno prie kito pereinama sklandžiai, natūraliai, pavyzdžiui, 1913 m. rugpjūčio 5 d. Tumo laiške Girai: „Ir užmokėk už tas dvi knygeli. Neilgai trukęs, visa atsiųsk ir sąskaitą: tuoj nusiųsiu, kiek reiks. Aš nebeturiu rašomojo popierio. Ar laimingai sugrįžot?“ (*VL* 142, 192r).

Gira ir Tumas laiškuose daugiausia aptaria literatūrinius reikalus. Gira, leidėjas ir žurnalų redaktorius, neretai prašo Tumo publikacijų (pavyzdžiui, 1912 m. sausio 12 d., 1912 m. spalio 23 d., 1912 m. lapkričio 12 d. laiškuose ir t. t.)[33]. Intensyvesnio epistolinio dialogo pradžioje Gira ne tik kviečia Vaižgantą dirbti pirmajame lietuvių literatūros žurnale *Vaivorykštė*, kurį pats 1913 m. įsteigia, bet formuluodamas kvietimus nuolat išaukština Vaižganto kaip rašytojo gabumus: „Neatsisakykit taip-pat nors retkarčiais šį-tą ‚Vaivorykštei‘ duoti, nes *be Vaižganto* [išskirta originale – *A. K.*] nepilnas bus Lietuvos dailininkų vainikas“ (Gira – Vaižgantui, 1912-01-12, p. 156); „Taigi prašau labai atsiųsti savo vaizdelius. Jie priduos daug gyvumo ir bus tikra lite-

[33] Giros laiškai bei keletas Tumo laiškų (susijusių su *Vaivorykštės* ir *Švyturio* žurnalais) publikuoti: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1969, t. 7, p. 155–159, 170. Cituojant Giros laiškus iš šio leidinio skliaustuose nurodomas puslapio numeris. Vienas Giros laiškas Vaižgantui publikuotas jo *Raštuose*, žr. Liudas Gira, *Raštai*, t. 5: *Literatūros mokslas. Teatras. Dailė. Publicistika. Laiškai. Autobiografinė medžiaga*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 417–418.

ratūros naujiena, nes jau Vaižganto mūsų visuomenė seniai nebeskaitė nieko nauja" (1912-11-12, p. 156).

Vien literatūrai skirtas periodinis leidinys, nors ir neilgai ėjęs (1913–1914), – svarbi terpė tekstus publikuoti ir apie literatūrą kalbėti nebe bendriems reikalams skirtuose dienraščiuose ar laikraščiuose, ne rašytojų raštų tomuose, bet viename kultūriniame leidinyje. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad jau 1912 m. Gira suformuluoja mintį „*be Vaižganto* nepilnas bus Lietuvos dailininkų vainikas", nors tuo metu Tumas dar nėra parašęs svarbiausių savo tekstų. Tiesa, galima galvoti, kad vertinimas susijęs ir su privačiu santykiu – Gira Vaižgantą pažįsta iš bendro darbo *Vilties* redakcijoje ir žino jo tekstinius polinkius. Be to, ne tik vienas pirmųjų spaudoje rašo apie Vaižgantą rašytoją, dar 1909 m. balandžio 19 d. dedikuoja Vaižgantui jį išaukštinantį proginį eilėraštį „Improvizacija (Kun. J. Tumo vardadieniui)", kuriame nuskamba tokios eilutės: „Žino juk Vaižganto / Vardą mus Tėviškė; / Žino ir džiaugiasi / Tokį sulaukusi / Sūnų jinai."[34]

Nors Gira išaukština Vaižgantą, jis pats, kaip anksčiau minėtais atvejais, atliepia nusižemindamas, nusitolindamas, neretai apie save rašydamas trečiuoju asmeniu: „Ačiū už gerą manymą apie Vaižgantą. Aš bent kiek kitaip apie jį manau. Į Tavo laikraštėlį jisai duos kai ką [...]"[35] (Vaižgantas – Girai, 1912-01-28, *VL* 114, l. 94r). Šioje korespondencijoje taip pat plėtojamas nepasitikėjimo savimi siužetas, bet, prakalbus apie konkrečius kūrinius, išreiškiamas noras juos publikuoti ir tikimasi pripažinimo: „Jeigu būtumei jau gavęs [kalbama apie „Vebronių buities" gavimą iš Herbačiausko – *A. K.*] ar kuomet nors gausi, tai vis delto aš norėčiau ją perrašyti, nes ji parašyta prieš daugelį metų, tai dabar gal jau kai ką ir pataisyčiau" (Vaižgantas – Girai, 1912-02-22, *VL* 115, l. 95r). 1913 m. liepos 6 d., tikriausiai pasimetus „Vebronių buičiai", Tumas rašo Girai: „Alegoriško vaizdelio ‚Iš Vebronių buities' aš labai gailiu, nors tai ir menkniekis: ten norėta kai-kam indurti – ir indurta" (*VL* 137, l. 193r). Išsitarime „labai gailiu, nors tai ir menkniekis" slypi tiek pripažinimo siekis, tiek nusižeminimas. Taip pat „menkniekiu" vadinamas ir kitas savas tekstas („Informacijų biūras ar kaip kitaip, nebeatmenu"), kurio vis dėlto gailimasi: „Mažas tai menkniekis, ale reikia ir jis surasti. [...] Taigi nuo savęs paprašyk, buk tai rinkdamas ‚Vaišganto' vaizdelius" (1913-07-06, *VL* 137, l. 193v).

Apibūdinant kūrybą apskritai dažnas gailesčio motyvas, pavyzdžiui: „Maniau perdirbti; ėmiau perrašinėti, bet pagailo: teeinie taip, kaip buvo parašyta dar 1903 ar 4 metais" (Vaižgantas – Girai, 1913-07-22, *VL* 138, l. 195r), padaroksaliai koreliuojantis su negatyviais kūrinių vertinimais: „Tų *šiukšlių* [išskirta mano – *A. K.*] susidarys storas tomas arba du plonu. Jau ir surinkęs turiu gerokai" (*VL* 138, l. 195v). Šis laiškas išsiskiria dvilypiu savos kūrybos vertinimu, nes jame kelis kartus apverčiama vertinimo skalė – vartojami „pagailo", „šiukšlių", o toliau rašoma: „‚V. buitis' man patinka; alegorija išlaikyti man čia geriaus pasisekė, neg ‚Vapsva-vabzdžių karalaitė',

[34] Liūdas Gira, *Žalioji pievelė*: antroji laida, Kaunas, Mariampolė: „Dirvos" b-vės leidinys, 1923, p. 20.
[35] Vaižgantas *Vaivorykštėje* publikavo „Vebronių buitį" (1913, 3 kn.), prieš tai – *Aukštaičių vaizdelių* fragmentus (1913, 2 kn.).

‚Kaip Jonas su Petru kiaules ganė', ‚Dėdė lapę nušovė' ir kitose"[36] (*VL* 138, l. 195r). Korespondencijoje su Gira „nepakeliama įtampa" akivaizdi, o paradoksalia logika grįstas asmeninės kūrybos vertinimas (nors „menkniekis", bet „gailu") – esminė autorinės savivokos linkmė.

Įdomu pastebėti, kad kitiems saviems, t. y. ne grožiniams tekstams Tumas buvo ne toks jautrus ir ne sykį pasirodo kaip nepretenzingas autorius. Pavyzdžiui, 1913 m. spalio 16 d. laiške Juozui Kubiliui ir Antanui Smetonai sakoma, kad Tumo rašytą *Draugijos* recenziją į *Viltį* jie gali dėti arba nedėti – tai jų pasirinkimas: „Aš juk neturiu ir nereikalavau niekuomet, kaip išėjau iš redakcijos, sprendžiamojo balso. Vėlgi mano nepretensijinumą, siunčiant raštus redakcijoms, visi gerai žino ir drąsiai su jais elgiasi, kaip tinkama" (*VL* 148, l. [15r]). Tad paratopinę kūrėjo būklę išryškina ir „nepakeliamą įtampą" atskleidžia Tumo kalbėjimas būtent apie savo grožinius tekstus.

Reikšmingai autorinės tapatybės dinamiką liudija dvi epistolikoje nuodugniai dokumentuotos leidybinės istorijos, kurias pakomentuosiu plačiau: kelionės po JAV atsiminimų apybraižos *Ten gera, kur mūsų nėra* (išleistas 1912-ųjų data) ir *Aukštaičių vaizdelių* (1913) publikavimo reikalai. Pradėsiu nuo antrosios, kuri plėtojama dialoguose su Jakštu ir Gira, taip pat minima laiške Puidai:

> Žinai, aš turiu surinkęs ir kuo negatavai sutaisęs didelį tomą „Augštaičių vaizdelių". Kai-ką gal atmeni iš „Vilties". Kai kurie, sako, esą gerai stilizuoti. Aš baisiai norėčiau išleisti juos netiktai švariai ir be paklaidų, bet ir artistiškai gražiai. Bet nėra leidėjų. Rinkevičia – bepinigis žmogus. [...] Šv. Kazimieras galėtų; bet savo „mužikams" ėmėjams kam perdaug intikti: ir teip mačys, anot Valančiaus. (Vaižgantas – Puidai, 1913-10-24, *VL* 149, l. 11v)

Vaižgantas laiškais ieško leidėjo (mini, kad galbūt šį rinkinį galėtų išleisti Juozapo Zavadskio spaustuvė, Jonas Rinkevičius arba Isakas Brevda), o šios paieškos iškalbios galvojant apie besikuriantį autoriaus tapatybės modelį. Cituotame fragmente išryškinamas „artistiškai gražus" leidinių pateikimas – akcentuojamas estetinis jų pavidalas. Imama diferencijuoti literatūros tekstus, skelbtus spaudoje, ir tuos, kurie išleisti atskiromis knygomis: pastariesiems (šiuo atveju – saviems tekstams) keliami aukštesni reikalavimai. Šv. Kazimiero draugija, leidusi ir *Draugijos* žurnalą, kuris buvo, anot Vaižganto, „paskirtas visokeriopai inteligentijai", laiške šaržuojama kaip nepaisanti minimos estetikos, nes pakitus sąlygoms (laisvėjant spaudai ir vystantis kultūrai) vis dar laikomasi švietėjiškojo Valančiaus projekto. Vaižgantas, atvirkščiai, tolsta nuo literatūros kaip priemonės didaktiniams tikslams pasiekti sampratos (žr. jo 1913 m. kritiką Puidai).

Kaip aptarta poskyryje „Epistolinė kritika bendrame literatūros kritikos lauke", savo leistoje *Viltyje* Tumas palaikė leidinio paprastumo ir populiarumo siekį, pakartotą ir 1913 m. lapkričio 3 d. laiške Jakštui, kuriame tariamasi dėl *Aukštaičių vaiz-*

[36] 1913 m. liepos 30 d. Gira antrina Vaižgantui taip pat girdamas „Vebronių buitį": „‚Vebronių buitį' perskaičiau ir be komplementų pasakysiu. Tai yra visų geriausias, kol kas, mūsų literatūroje satyros dalykas. Man baisiai patiko ir aš jį[,] žinoma[,] ‚Vaivorykštėn' padėsiu" (p. 158).

delių: „,Vilties' N1 Ponas Dovidaitis[37] sutaisė indomiai ir įvairiai. Tik kalba, kalba... Susimildamas, patark jam lietuviškiaus rašyti ir – populeriškiaus, jei norime, kad ir laikraštis taptų populeriškesniu, destis, gautų daugiaus skaitytojų" (*VL* 150, l. 87v). Bet kai kalbama apie nuosavus tekstus, „svajojama apie dailesnį leidinį":

Nors vaizdelių surašyta daug, bet visi jie neilgi. Taip spauzdinant, kaip „Ten gera, kur mūsų nėra", nebūtų didesnė knygelė arba nedaug ką tedidesnė. Bet aš svajočiau apie dailesnį leidinį, nes ir turinys-dailioji literatūra. Gražu žiūrėti į Č. „Lietuvoje" ar Krėvės „Dainavos šalies padavimai"[,] ar „Teatro" leidiniai. Duok bent kiek vinječių ir džiaugkis. (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-03, *VL* 150, l. 87v)

Tikėtina, kad toks orientacijos pokytis susijęs ir su autoriaus tapatybės prisiėmimu, ir su besivystančia „aš-rašytojas" saviidentifikacija: „Beto, man svarbu išleisti savo minijatiuras viena ar dviem knygutėm, kad skaitytojas galėtų pamatyti mano, kaipo beletristo, fizijonomiją, išreikštų savo nuomonę ir ar pastumtų ar atstumtų nuo darbo toje-pat srityje. Taigi šitas leidinys man labai svarbus" (*VL* 150, l. 87v). Skaitytojų patvirtinimas arba atmetimas, anot Vaižganto, gali būti lemtingas pasirenkant tęsti kūrybinę veiklą. Tačiau pasikliovimas auditorija laikomas patikimu tik tuo atveju, jeigu jai bus sudaryta galimybė pamatyti Vaižganto, „kaipo beletristo, fizijonomiją", t. y. bruožų visumą – nuoseklų stilių. Tad aptartas balansavimas ant nusižeminimo ir pripažinimo siekio ribos ir toliau labai ryškus, tačiau gausėja prisiimamos rašytojo tapatybės atvejų.

Aptariamoje publikavimo istorijoje „nepakeliama įtampa" ir nusižeminimas dažnai pakeičiami į autoriaus pripažinimo siekį: „Šv. Kaz. Dr. panoro pasiskaityti mano ‚Aug. Vaizd.' ir jei patiks, spauzdinti kaiką pasirinkusi. Sąlyga gana pažeminanti autorių; bet neturint leidėjų, prisieina dar ranka pabučiuoti" (Vaižgantas – Girai, 1913-11-10, *VL* 154, l. 97r). Dar prieš sulaukdamas antrojo leidėjų pasiūlymo, Vaižgantas sutinka duoti tekstus tik už honorarą: „Jei jūs būsite cacos ir turtingi ir nuspręsite, kad už mano darbelius verta kaikas duoti, tai aš jums surinkčiau dar vieną knygelę: ‚Augštaičių vaizdeliai'. Prašome tyčia sekti ‚Viltyje', kaip jie man sekasi" (Vaižgantas – Jakštui, 1913-07-27, *VL* 139, l. 90v). Ši nuostata motyvuojama tuo, kad autorius jau esantis „šioks toks menininkas": „Jei patiktų, tai gautumete geram tomui tų menkniekių, kur aš rodaus šiokiuo-tokiuo dailininku. Kiekviename pasakojimėlyje yra nors truputėlis bliks-bliks" (plg. su 1904 m. Jakštui formuluotu „šnipš"). Ekonominis interesas *Aukštaičių vaizdelių* istorijoje pakartojamas ir vėliau:

Štai sudariau dar vieną knygelę – „Augštaičių vaizdelių". Jos pilną ir detalį turinį Tamstai siunčiu peržiūrėti, surašęs ant atskiro lakšto. [...] Ir aš prašyčiau galutino atsako. Man svarbu žinoti leidėją, nes svarbu ir pinigų gauti: kol kas, aš vis dar jų reikalingas metiniam biudžetui palopyti. Jei griežtai atsisakytumei, ieškočiau kito leidėjo. (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-03, *VL* 150, l. 87r)

---

[37] Pranas Dovydaitis (1886–1942) – profesorius, teisininkas, filosofijos mokslų daktaras, Nepriklausomybės Akto signataras. Nuo 1913 m. redagavo *Viltį*.

Finansinio atlygio už grožinius tekstus klausimas dažnėja stiprėjant autorinei savivokai: jų rašymas imamas suvokti kaip profesionali veikla, kurios nebebūtina sieti su tautinių idealų budimu, o net jeigu ji su tuo susijusi, vis tiek gali būti atlyginama (plg.: XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje daug knygų leidžiama „autoriaus kaštais"). Atlygis už grožinius tekstus – natūrali besiformuojančio literatūros lauko kryptis autonomiškumo link, dovanos santykiu grįstas kultūros laukas nyksta: „‚Nuraminti' Tave, norintį ‚kuodaugiausia mano raštų', bet dykai, aš negaliu. Dykai aš galiu duoti tik iš malonės arba Redakcijos malonės prašydamas, kai-ką, kas betinginiuojant išspruks iš-po plunksnos; ‚kuodaugiausia' gi žmogus teduoda, priverčiamas suderėtu mokesčiu ar kuo kita" (Vaižgantas – Girai, 1913-11-28, *VL* 158, l. 202r). Pavyzdžiui, Pleirytė-Puidienė 1912 m. sausio 19 d. laiške Girai taip pat rašo nedirbsianti už menką atlygį: „Taigi vadinasi – jei už tą skyrių apsiimate mokėti man po 4 k. eilutė minimum – tai imu – jei ne[,] negaliu."[38]

Aptariamoje publikavimo istorijoje autoriaus interesą rodo ne tik savų tekstų vertės suvokimas, bet ir suintensyvėjusi korespondencija. Adresatas skubinamas („Gal Tamsta netruksi man atsakyti"), nes geismas stipresnis nei anksčiau: „Iš Tamstos laiško matosi, kad Šv. Kaz. Dr. netaip jau labai stinga rankraščių, ir jie netaip jau labai norėtų manąjį spauzdinti. Ale aš labai noriu, kad jį spauzdintų: kita tiek daug neišplatina" (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-08, *VL* 152, l. 94r). Epistolinis „aš" įsivardija kaip „aš-literatas" („Kaipo literatas, ne kaipo interesuotas, pasakyčiau, kad originaliams dalykams priderėtų pirma vieta mūsų knygų rinkoje"), taigi literatūrinė tapatybė imama interiorizuoti. Korespondencijos dažnis reikšmingas, netrukus imamasi rengti galutinį variantą ir skaičiuojamos net valandos: „Rytoj atlaidai Viekšniuose. Sugrįžęs paskaitysiu likusią dalį ir pabaigsiu siųsti. Man norėjosi visa tos rųšies mano rašyta išspauzdinti. Bet jei netinka, valia pasirinkti" (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-10, *VL* 153, l. 95r). Galų gale, „aš-autorius" situacija ne tik interiorizuota, bet ir ironizuojama: „Žinai, nesitikėjau, kad galėčiau kilti į puikybę. O kįlu! Štai iškarto dvi ofertos – išleisti mano Vaizdelius be jokių aprobavimų" (Vaižgantas – Jakštui, 1913-12-02, *VL* 159, l. 97r). Dviprasmę autorinės tapatybės priėmimo ir sykiu negalėjimo prisiimti situaciją intensyvina pakartojama formuluotė („mano-autoriaus") bei ironizuojama „autoriaus puikybės"[39] sąvoka: „Tai mano-autoriaus puikybę nemaža paliečia. Ir dabar nieko nežinau, kaip dalykai stovi" (*VL* 159, l. 97r). *Aukštaičių vaizdelių* istorija epistoliniame diskurse tuo ir baigiasi; 1914 m. buvo rengiamas *Aukštaičių vaizdelių* tomas, kuris taip ir neišėjo[40].

Autorinės savivokos kaita nulemia ir tekstinės produkcijos pokytį – tai pastebėjo jau Aleksandras Merkelis: „Nedaug, tur būt, apsiriksime pasakę, kad devynios

[38] „Archyvinė medžiaga apie ‚Vaivorykštę'", parengė V[ladas] Žukas, *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1969, t. 7, p. 160.

[39] Panašiu metu laiške Girai pusiau ironiškai, pusiau rimtai užsimenama apie tą pačią autoriaus puikybę: „Beto, ir nekrikščioniška puikybė neleidžia: piršties pačiam nėra reikalo – be to uždarbio aš apsieitie galiu, nors dykai dirbti niekam nebeketinu, nes pinigai pravartu knygoms pirkties ir gemorojidams nuo sėdėjimo gydyties; norėtumei žmogaus, kad tavęs pirštųsi ateitų, jei reikia" (Vaižgantas – Girai, 1913-11-13, *VL* 155, l. 200v).

[40] Arnoldas Piročkinas, „Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą", *Archivum Lithuanicum*, 2000, t. 2, p. 151.

dešimtosios visų 1913 m. kun. Juozo Tumo išspausdintų raštų yra beletristiški arba šiaip jau glaudžiai su literatūra susiję dalykai – knygų recenzijos, rašytojų biografijos etc."[41] Be to, pakitusi epistolinio subjekto saviidentifikacija keičia ir adresato žvilgsnį. 1913 m. rugpjūčio 31 d. laiške Tumui Jakštas rašo: „‚Draugijai'[,] man rodos[,] irgi galėtumei šį tą pabrėžti, jei ne iš kitų sričių, tai bent iš literaturos" (p. 40). Taigi anksčiau bet koks rašymas ir vieša veikla buvo traktuoti kaip naudingi, o dabar koncentruojamasi tik į grožinės literatūros sritį. Aptarsimame Jakšto priekaištų laiške dėl *Ten gera, kur mūsų nėra* publikacijos apeliuojama į vėluojančiojo sąžinę ir „literato" tapatybė laikoma tokia pat svarbia kaip dvasininko: „Na ir Tamstos sąžinė, literato ir kunigo, matyt, yra rami, nes nei jokio iš Tamstos pasiteisinimo[,] nei atsiprašymo – nič nieko" (Jakštas – Vaižgantui, 1913-01-07, p. 38). Šią gimstančios „aš-autorius" savivokos situaciją galima palyginti su viename vėlyvųjų laiškų Jakštui visai kitaip apibrėžiama literato pozicija: „Savo škurlininkavimą Pažaislyje aprašiau apyskaitos formoje ir pažadėjau ‚Ateičiai': ji žadas padarysianti išimti ir įsidėsianti feljetoną, viendėlto, kam mano, nors tokie-pat pliauškalai, kaip ir po ‚Šeimos vėžių'" (Vaižgantas – Jakštui, 1929-09-05, *VL* 243, l. 105r). Žinoma, šis laiškas rašytas patyrus *Pragiedrulių* ir kitų grožinių tekstų „šlovę", tačiau įdomu stebėti autorinės tapatybės kaitą: iš pradžių prisiimta lyg nenoromis, iš lėto, vėlyvuoju laikotarpiu Vaižganto pripažįstama kaip esminis savivokos dėmuo.

O *Ten gera, kur mūsų nėra* istorija tokia: Tumas, avansu paėmęs honorarą už leidinį (1912), neužbaigia laiku, vėluoja; tada prasideda gan išsamiai laiškuose aprašoma kūrybinė krizė. Kol Jakštas apie vėlavimą nežino, Vaižgantas demonstruoja griežtą autoriaus valią ir savo kaip kūrėjo interesus: „Pirmąją korektūrą, žinoma, padarysite spaustuvėje; bet paskutinei korektūrai gatavai sulauzytų ir su paginacija du egzemplioriu prašome man siųsti. Tai mano reikalavimas. Jūs rinkite, aš toliau rašysiu ir korektūrą vesiu (šios neužvilkįsiu ilgiau, kaip vieną dieną)" (Vaižgantas – Jakštui, 1912-05-07, *VL* 119, l. 82r). Po kelių mėnesių siųstame laiške matome, kad toks autoriaus sąmoningumas („Tai mano reikalavimas") nereiškia atsisakymo bendradarbiauti, nes bendradarbiams jis leidžia koreguoti tekstą be didelių autorinių pretenzijų: „[N]eesu nei rašybos, nei sintaksės, nei kalbos, nei styliaus specijalistas; savo teorijų neturiu ir prie nieko neesu talmudiškai prikibęs. Tad valia jums kaip tik norite taisyti" (Vaižgantas – Jakštui, 1912-07-11, *VL* 126, l. 86r).

Susidūrus su kūrybine krize, intensyvėjant emocinei įtampai (neatlikus žadėto darbo) ir klostantis „sudėtingiems epistoliniams santykiams" (Andrea Fischerová), laiško raiška vaizdingėja, leidžiamasi į asmeniškas išpažintis:

> [P]urtaus, pasispiaudau delnus, rengiuosi atsakyti visiems ne tuščiais laiškų žodžiais, bet darbais; ir viskas velkas štai kuone ištisi metai: išmanęs negaunate nei žodžių, nei darbų. Esu, žinoma, kaltas, ką ir besakyti. Bet ir baudžiamas smarkiau neg Tamstą, kunige Aleksandra, tavo publicistišku talentu sugebi tai išreikšti. Kas dieną-naktį

[41] Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*: 3-iasis fotografuotinis leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 205.

kankinuos. Aš nei per valandą neužmirštu apsiimto darbo. Dėl jo aš doriškai skaitau save neturinčiu teisės užsiimti kuo kitu – rašyti bent trumpai „Vilčiai". Visi mane keikia. Juo aš pats save. Ir vis delto... aš nieko neveikiu, į laiškus nebegaliu atsakyti, nebepaskaitau brevijoriaus, kurį taip akuratiškai skaitydavau (paklausk kn. Alšauskio[42]). (Vaižgantas – Jakštui, 1913-01-14, *VL* 132, l. 88r)

Bandoma pasiaiškinti šią kūrybinę krizę: „Aš nežinau, kuo tai vardu – neurastenija, paraližius nervų ar kitaip kaip. Bet aš tuo sergu – sodžiaus atmosferoje" (*VL* 132, l. 88r). Jaučiant poreikį suvokti šį rašymo trukdį, išsikalbama:

4-mėnesių sesers liga – dieną-naktį prie pat mano šono Vilniūje; susidūrimai su Administratorium; lenkų užpuolimai, nuo kurių turėjau net su policijos pagalba ginties; primeivių spardymai, kai koja man – veikėjui paslydo; nustūmimas nuo miestų-judėjimo centrų į tolimiausią užkampį; [...] kuniškas nuilsimas ir neregėti nervų intempimai; kelios dešimtįs paskaitų sugrįžus; bronchitas, slogos ir, – vasaros vyliai, ūkio paviršutiniai ramumai (kol nereikalauja pinigų), naujai tvarkomas sodiečio gyvenimas, – Gerbiamasis! Suvesk visa į kupetą, atmink „tout comprendre-tout pardonner" [*pranc.* viską suprasti – viską atleisti] ir dar sykį mesk „kiaulyste" ir kitais kitokiais akmenimis. (*VL* 132, l. 88v)

Bandant pasiaiškinti leidėjui, kūrybinė krizė, tikėtina, paaiškinama ir sau pačiam, perprantamos jos priežastys. Mat ta pati „rašymo stagnacija" visai kitaip reprezentuojama ankstyvesniame laiške Kazimierui Jokantui. 1912 m. gegužės 19 d. Vaižgantas rašo: „Ūkininkauju, tai prie plunksnos ir nebepaslenku. Štai Šv. Kazimierui pažadėtųjų savo paskaitų niekaip neprisiruošiu pradėti, o pinigus iškalno prašvilpiau" (*VL* 122, l. 7r)[43]. Šiuo atveju negalėjimas rašyti grindžiamas buities veržimusi į kūrybą, nereflektuojant autorinės pozicijos.

Ryškėjant autoriniam individualumui, daugėja tiesiogiai su autorine savivoka susijusių apmąstymų. Įtvirtinus kultūrinę bendriją, ėmus leisti įvairius spaudos leidinius, randasi kitoks požiūris į menininką. Užuot modeliavęs save kaip tarpininką – tautos balsą, vėlyvesniuose laiškuose Vaižgantas, nors jausdamas „nepakeliamą įtampą", reflektuoja save ir kaip autorių, kūrėją. Vaižganto korespondencijoje panašiu laiku esama ir kitų kūrybinio darbo refleksijų. Pavyzdžiui, kai, nepaisydamas aptartų raginimų, atsako Girai negalįs nieko atsiųsti, nes neturįs kūrybinio įkvėpimo: „Sergu nervų sustingimu ar kas biesas. Nieko negaliu galvoti, naktimis nemiegu, vien svajoju, bet vis niekus. Čia ir kalėdoti negalima – toks purvas. Jau gi ir nesutaisysiu anų vaizdelių. Atleisk šiuo žygiu" (Vaižgantas – Girai, 1912-11-26, *VL* 128, l. 96r); beje, šiuo atveju kalbama apie vis dar apie tą patį negalėjimo rašyti periodą. Nors Laižuvos laikotarpis, kaip sakyta, tikriausiai esmingiausias prisiimant ir inte-

[42] Kun. Konstantinas Olšauskas (1867–1933) – knygnešys, visuomenininkas. Vienas iš Šv. Kazimiero draugijos steigėjų, 1911 m. kartu su Vaižgantu vyko į JAV rinkti aukų.
[43] Vaižganto laiškai Jokantui cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „J. Tumo-Vaižganto laiškai K. Jokantui", *LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4.

riorizuojant autorinę tapatybę, be to, ir grožinės kūrybos brandos aspektu, būtent šiuo laiku taip pat gausėja ir „nepakeliamos įtampos" situacijų bei kūrybinių krizių.

Įdomu, kad akivaizdžiausiai autoriaus tapatybė prisiimama 1913 m., praėjus šiam kūrybinės krizės etapui („Kas dieną-naktį kankinuos. Aš nei per valandą neužmirštu apsiimto darbo") ir galų gale išspausdinus *Ten gera, kur mūsų nėra*. Prašydamas atsiųsti išspausdinto leidinio egzempliorių, Tumas tiesiogiai pirmuoju asmeniu įvardija save kaip autorių dar anksčiau nei su *Aukštaičių vaizdelių* publikavimu susijusioje korespondencijoje: „[O] aš, autorius, suprantama, labiaus už kitus užinteresuotas, jos dar neesu turėjęs savo rankose. Man nebuvo atsiųsta nei paskutinieji lakštai peržiūrėti ir pakłaidas pažymėti. Bene lieptumei ekspedicijai kokį egzempliorių ir man pasiųsti" (Vaižgantas – Jakštui, 1913-07-27, *VL* 139, l. 90r).

Taigi nuo 1913 m. laiškuose Jakštui ir Girai atsiskleidžia, kaip palaipsniui ne tik formuluojami „dirvos purenimo" darbai, bet ir konstituojasi „aš-autorius" tapatybė, galutinai prisiimama vėlyvuosiuose epistoliniuose tekstuose. Autorinės savivokos kaita, mano galva, iš dalies nulemta ir rašant laiškus suaktyvėjusių savikūros procesų. Ankstesniems trumpai aptartiems XIX a. lietuvių literatūros ir kultūros istorijai priklausantiems epistoliniams dialogams nėra būdinga epistolinio subjekto savirefleksija ir autorinės savivokos formavimasis, todėl manytina, kad epistolinis diskursas tiesiogiai sąveikauja su ryškėjančia autonomiška rašytojo padėtimi literatūros lauke.

Rašytojo tapatybės refleksija

Nuo 1913 m. laiškuose kultūros bendradarbiams rašytojo tapatybė ne tik prisiimama, bet ir persvarstoma. Iš 1914–1917 m. laikotarpio išlikę vos keli laiškai, o nuo 1918 m. rašyti epistoliniai tekstai skiriasi nuo ankstyvųjų, bendrijos telkimo ir veikimo modelius apibrėžiančių, be to, juose pakitusi autorinė savivoka.

Tokį pokytį reprezentuoja epistolinis dialogas su Vincu Mykolaičiu-Putinu[44]. Santykis su juo užsimezgė Pirmojo pasaulinio karo metais Tumui negalint grįžti į Lietuvą iš Stokholmo (ten nuvyko 1917-ųjų spalį dalyvauti lietuvių konferencijoje), kur Putinas kartu su Vaižgantu dalyvavo lietuviškuose vakaruose (Vaižgantas juose skaitydavo tuo metu rašomus *Pragiedrulius*). Nors Putinas taip pat priklausė dvasininkų luomui, jis – kitos kartos atstovas ir jų santykis užsimezgė kultūriniais ir literatūriniais pagrindais. Pirmajame laiške Vaižgantui (1918 m. kovo 3 d.) Putinas mini *Pragiedrulius*: „Kaip ‚Pragiedruliai' auga? Jau, tur būt, daug prirašėt po mūsų išvažiavimo. Dažnai Jus minim susiėję. Gaila Stokholmo ir Sundbybergo liuosybės" (p. 646). Vaižgantas į šį klausimą atsako: „O mano ‚Pragiedruliai' sustojo toje pat vietoje, kaip ir nebėra kam beskaityti... Ar ir tai ne romantiška? Gal dabar jūra įsiūbuos"[45] (*VL* 166,

[44] Korespondencija su Putinu beveik neišlikusi ir mažai kur minima, tad galima manyti, kad buvo negausi. Bet kokiu atveju, tiek keli Vaižganto laiškai Putinui, tiek jo – Tumui – etapiniai autorių kūrybiniame kelyje priimant svarbius sprendimus.

[45] Laiškai Putinui cituojami iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Du laiškai Putinui-Mykolaičiui V." *LLTI BR*, f. 1, b. 3680. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas lapo numeris.

l. [4r]). Šis epistolinis Putino tekstas – išpažintinis kreipimasis patarimo ir pagalbos, o toks atvirumas tikriausiai nulemtas jo minimos „liuosybės" – neįpareigojančioje, kone saloninėje, nekunigiškoje aplinkoje susiformavusio lygiaverčio ryšio:

> Vienas dalykas bloga – tai kad reik sutoną valkioti. Buvau jau nuo jos atpratęs. Mielu noru nusikratyčiau ne tik sutoną, bet ir viską, kas su ja surišta. Kiek jau aš dėl to prisikamavęs! Kartais norėčiau visa mesti ir būti vien kunigu, geru kunigu. Tik nėra pajėgų, nėra patraukimo. O einant tolyn literato, dailininko, laikraštininko arba visuomenininko keliu, – kam man kunigystės? Tiek to. Dabar jau per vėlu. Kaip gyvenimas stums, taip eisiu. (Putinas – Vaižgantui, 1919-03-03, p. 645)

Panašus išpažintinis naratyvas vystomas ir vėlesniame, 1921 m. birželio 4 d., Putino laiške Tumui:

> Jeigu aš jaučiuosi nepatenkintas savo gyvenimu, tai ne tiek dėl „meilės" motyvų, kiek apskritai dėl nusijautimo, kad užsidėjau sau naštą, kurią šventai gerbiu, bet kurios pareigoms atlikti nei savo gabumais, nei palinkimais, matau, nesu tinkamas. Poetą ir kunigą gal kas ir gali savy sutalpinti, – aš negaliu. Tai šimtą kartų esu ne tik pergalvojęs, bet ir pergyvenęs ir pajautęs ligi pat širdies dugno. Reiktų rinktis ar viena, ar antra. Rinkčiausi, jei įtikėčiau savo pajėgomis ar vienoj, ar kitoj srity. Bet, tur būt, jau neįtikėsiu ir liksiu šlitinėti tarp dviejų savo gyvenimo alternatyvų. (P. 657)

Į pirmąją išpažintį Vaižgantas reaguoja greitai (1918 m. kovo 11 d.) ir, pradėdamas draugišku kreipiniu („Mielas Putinėli!"), palaiko familiarią aplinką. Įdomu, kad ir parašas, kuriame pasinaudojama slapyvardžiu („Sveikinu jus visus. Vaižgantas"), – netipiškas ankstesniems Tumo laiškams. Tikėtina, kad suliteratūrintas bendravimo modelis epistoliniame diskurse steigiamas būtent dėl to, kad komunikacija įtraukia grožinius tekstus, o laiškuose svarstoma apie buvimą rašytoju. Putinas, nors 24-eriais metais jaunesnis, identifikuojamas kaip brolis, kurio laiškas suteikia estetinį pasitenkinimą: „Senai jau aš beskaičiau laišką tokiuo pasigėrėjimu ir skonimi, kaip Tavo, Broli; ne tiek del jo turinio, kiek del ypatingų apystovų, kurios buvo kaip tik supuolusios" (*VL* 166, l. [1r]). Tai vienas iš nedaugelio atvejų (neįtraukiant vėliau aptariamų laiškų giminėms) Vaižganto epistolikoje, kai kalbama apie laiško sukeltą estezės pojūtį ir sąmoningą jo kaip artimo fikcijai traktavimą. Broliškas ryšys konstruojamas akcentuojant empatiją, taupia kalba parodant padėties supratimą:

> Šitokiomis aplinkybėmis aš paskaičiau neaiškią Tavo frazę: „kiek jau aš del sutanos esu prisikamavęs!". Ji be paaiškinimų, o taip man aišku; netiek Tavo praeitis, kiek ateitis. Man, jau savo kamavimosi dienas atgyvenusiam, tad labai mokančiam kitus užjausti. Būsimasis frazės turinys – amžinas, neatmainomas, kaip neatsimaino patsai žmogaus prigimimas. (*VL* 166, l. [2r])

Šio teksto pradžioje Vaižgantas aprašo savo santykį su gamtos ciklu ir tuo, kas jį supa, – įerdvina pasakojimą: „Atsigėriau pieno, papusryčiavau, kaip teduodama

garlaivių bufetuose; patekėjusi saulė rodė +14º C; jūra visai nurimusi, – ir aš visa savo dvasios ir kūno esybe tapau nurimęs. Jūra visų žmonių tokia pat geradarė: gydo ir ramina" (*VL* 166, l. [2r]). Nors dažniausiai Vaižganto laiškams būdingas tekstiniu požiūriu nulinis erdvėlaikis, leidžiantis sutelkti dėmesį tik į teksto žinutę, šis ne epistolinėje terpėje įsteigtas, bet joje tęsiamas bendravimas literatūros temomis suteikia literatūriško kalbėjimo galimybę, įgalinančią epistolinio subjekto saviraišką ir padedančią reflektuoti savo padėtį socialiniame bei literatūros laukuose.

Taigi būtent laiške „Putinėliui" pirmąsyk taip ryškiai įsteigiamas kūniško bei kasdieniško epistolinio subjekto erdvėlaikis. Reikšminga, kad dialoge su Putinu plėtojamas ir Vaižganto gyvenimo kūrinio – *Pragiedrulių* – siužetas. Laiške patarimo forma įžodinamas literatūrinis Vaižganto apsisprendimas, atskiriantis rašančius dvasininkus nuo rašytojų pasauliečių:

> Jei taip pavyktų Tau įsivaizdinti savo likimą, metęs šalin „laikraštininko ir visuomenininko" dalykus, vėl savo noru, laisva nuo išsvajotųjų pareigų dvasia – rengkis laiku į dailės darbą, pažink jos teoriją ir taikinimą, kritikos metodus, dailės istoriją, etapus jos evoliucijos ir reiškiuosius jų atstovus. Filosofijos Daktaratą šiuo keliu gali gauti ir Lietuvos visuomenei paskui būsi, oi, kaip naudingas! Tam darbui nei dabar, nei paskui jokios „sutanos" netesės kliudyti ir gyvenimas šviesia saulyte Tau juoksis[,] ir prietelysčių pragiedruliai bus tik laetificatio cordis (non corporis) [*lot.* širdies malonumas (ne kūno)], kaip taurelė likero Barns'o restorane. Įkniupsi gi į teologiją, nuobodžią ir bevaisę gyvenime, nei sau, nei kitiems nieko dora nepaliksi, atseit, nieko nepradžiuginęs. (*VL* 166, l. [4r])

Panašiai teologijos „nevaisingumą" Vaižgantas artikuliuoja ir laiškuose Jakštui[46], o cituotame fragmente dailės darbo pranašumas prieš religijos mokslą žymimas naudos ir pradžiuginimo motyvu – menas ir filosofija naudingesnės visuomenei ir aktyvina dovanos apykaitą („pradžiuginti" kitus – dalytis „talento dovanomis"). Tačiau Vaižgantas filosofinę ir literatūrinę veiklą Putinui siūlo rinktis neatmetant dvasininko pareigų. Putino pozicija priešinga Vaižganto išsakytajai, o empatiškas santykis, pagarba ar net autoritetingumas neturi galios jos pakeisti: „Poetas-literatas apskritai dabartiniame meno kūrybos periode ir kartu kunigas, nekliudant net meilės problemos, o žiūrint tiktai gyvenimo aplinkybių ir darbo pajėgų kokybės, yra anomalija. Man tai aišku. Čia ir kitiems aišku" (Putinas – Vaižgantui, 1921-07-15, p. 664)[47]. Aptariamame laiške Putinui prabilęs apie apsisprendimo rašyti motyvaciją, Tumas rašo vaizdingai, įtraukia savo biografijos intertekstą,

[46] Žr. 1903 m. gruodžio 30 d. laišką Jakštui (*VL* 46). Galima prisiminti, kad atsisakydamas teologinio darbo Vaižgantas šiame laiške pirmą kartą prisiima tarpininko – vertėjo, platintojo, besirūpinančiojo kitų tekstais – vaidmenį.

[47] Dalia Satkauskytė, Putino *Altorių šešėly* (1933) laikanti romanu, žyminčiu aiškią ribą lietuvių literatūros lauko autonomiškėjimo procesuose, mano, kad būtent šis veikalas reikšmingas kaip kunigų atsiskyrimo nuo kitų kultūros lauko dalyvių „kulminacija bei neabejotinai transformacijos pradžia" (Dalia Satkauskytė, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos", *Colloquia*, 2010, t. 24, p. 80).

kunigiškąjį kontekstą (lotyniška frazė – *laetificatio cordis (non corporis)*) ir gana eksplicitišką kūniškumą („taurelė likero"). Pozityvioji energija – stengtis iš „prietelysčių pragiedrulių" gauti naudos ir šviesos, džiaugsmo – tai Vaižganto gyvenimo filosofija, aiškiai suformuluojama palaikant empatišką santykį su panašaus likimo subjektu, taip pat įžodinančiu šią mintį laiške. Taigi šiame dialoge Vaižgantas ne tik reaguoja į Putino klausimus ir abejones, bet jau retrospektyviai performuluoja savo paties poziciją („rengkis laiku į dailės darbą" ir „Lietuvos visuomenei paskui būsi, oi, kaip naudingas!").

1918 m. kovo 15 d. laiške literatūriniuose vakaruose Stokholme taip pat dalyvavusiai Uršulei Urniežiūtei-Starkienei pasitelkiama ta pati „pragiedrulio" metafora, išryškinanti pozityvųjį pradą ir kultūros dialogiškumą: „Labai man tinka, kad mane tebeatmeni. Ir jūs visi penki, neskiriant nei jūsų ‚karaliaus', mano gyvenime Stokholme buvote manaisiais rašomaisiais ‚pragiedruliais'" (Vaižgantas – Starkienei, *VL* 167, l. [1r]). Esminga, kad – kaip ir laiške Putinui – pasirašoma Vaižganto slapyvardžiu, tik čia jis dar sustiprintas papildomu į organišką darbo modelį orientuojančiu epitetu: „Žiemkentis Vaižgantas." Vaižganto alegorija „Vebronių buitis", kurioje pasakotojas yra kiaulė, turi paantraštę „Žiemkenčio pasaka", o veikėjai gyvuliai kuriami pagal paralelę su žmonių gyvenimu, ironizuojant. Nebūtinai šis „Žiemkentis Vaižgantas" suvoktinas kaip aliuzija į „Vebronių buitį", bet parašo ir paantraštės ryšys pagrįstų Vaižganto saviironiją, mat „Vebronių buityje" pasakotojas taip pat tapatinasi su gyvuliais ir vadina save žiemkenčiu: „Menkas tas mūsų, žiemkenčių, gyvenimas be jokio užtarimo, ir kad ne viltis geresnių, nors tolimų laikų – iš eilės ąžuolynan, į peniukšlius pakliūti, vargu tesėtumei."[48] Laiško Putinui pabaigoje Tumas rašo: „Taip, klausyk, aš svajojau Baltijoje. Ne daugiau... Tai ir ką parašiau, parašiau ne receptą Tau: kiekvienas mėginkime savaip būti laisvas, kad ir sutanotas" (*VL* 166, l. [4r]). Vaižganto laiškams nebūdinga abejonė savo žodžių tikrumu („aš svajojau") dar kartą patvirtina šį laišką esant savotišku epistolinio subjekto raidos riboženkliu: tarpininkaujantis reikalų tvarkytojas pamažu virsta „svajotoju", t. y. rašytoju, kuriam laiškas – saviraiškos terpė.

Šis riboženklis Vaižganto epistolikoje, žinoma, sietinas ir su rašytojo tapatybės prisiėmimu. Pasirodžius *Pragiedruliams*, veikalas tampa itin dažna korespondencijos tema. *Pragiedrulių* siužetas, pradėtas 1918 m. laiškuose saviesiems „pragiedruliams", grindžia ir vėlyvesnį Tumo santykį su lietuvių kultūros lauke aktyviu Matu Grigoniu. 1921 m. balandžio 30 d. laiške iš pradžių fiksuojama kunigo ir visuomenės įtampa: „Gal priprasiu ir imsiu elgtis, kaip pridera Bažnyčios iškeltajam[,] bet dabar tai man labai sunku širdyje. Gaili man eilinės rolės minioje, kada mane drąsiai kumštavojo ir aš juokiaus, ne ‚skaudėdamas' širdimi" (Vaižgantas – Grigoniui, *VL* 174, l. 7r). Toliau išsamiai vertinamas savas kūrinys: „O ‚Pragiedrulių' pasisekimas jaunuomenės tarpe pridera nuo mokytojo. Techniškai – Pragiedruliai nevykę, epizodiškai jie ko nors teverti. Klydau, manydamas, kad epopėją galima nupinti iš atskirų vaizdų, kaip Prūsų epopėją pynė Kr. Donelaitis" (*VL* 174, l. 7v). Dėmesį sutelkiant

[48] Vaižgantas, *Raštai*, t. 1, p. 201.

į grožinės kūrybos sferą, nebe tarpininkavimo veiklą, orientyru tampa Kristijonas Donelaitis (tarpininkavimo veiklos autoritetas – Motiejus Valančius). Tačiau Tumas šiame laiške – kaip jam būdinga – vis tiek išryškina literatūros tekstų naudą ugdant visuomenę: „Lietuvos Balsui pravartu būtų gauti iš Tamstos raštą, ne entuziastinių pagyrimų, tik kaip Tamsta pavartoji ‚Pragiedrulius' pamokoms. Tai būtų naudinga ir kitiems" (*VL* 174, l. 7v).

1924 m. gruodžio 26 d. laiškas Grigoniui, kuriame paaiškinama, kaip reikėtų skaityti ir mokyti *Pragiedrulius* mokykloje, – vienas iš nedaugelio išsamių Tumo kūrybinio darbo aprašymų. Papasakojama *Pragiedrulių* parašymo Švedijoje per 3 mėnesius istorija, veikalo ištakos ir pateikiama skaitymo strategija: „Taigi visi Pragiedruliai – pripuolamas darbas ir yra rinkinys ‚Vaizdų kovos del kultūros', o ne ištisinis veikalas. Atskirais gabalais ir reikia jie imti, dėstant" (Vaižgantas – Grigoniui, *VL* 194, l. 8r). Laiške išdėstomi ir ateities planai:

> Kad kas mane per metus aprūpintų taip, kaip dabar esu aprūpintas universiteto, aš pirmon galvon visas trejas knygas perkratyčiau ir padaryčiau cielybę; tada jau imčiaus trečiosios dalies – „Audros", kuriai jau yra keletas vaizdų gatavų ir keletui medžiagos. Bet tai tik svajonė – aš mokytojauju, į tą darbą visai nepasirengęs. (*VL* 194, l. 8r)

Apie grožinę kūrybą svajojama – ji vertinama kaip aukštesnė kūrybinė pakopa po literatūros istorijos, kritikos ir publicistikos. Vien klausimas, o juo labiau autoriaus atsakymas apie jo teksto skaitymo gaires parodo pasitikėjimą pastarojo autoritetu (tikriausiai dėl literatūros lauke užimamos padėties) ir paties autoriaus suinteresuotumą tekstų sklaida.

Laiškuose Grigoniui aktualizuojama tai, kas laiškuose kitiems adresatams vadinta tarpininkavimo modeliu, tik šiuo atveju tarpininkai – patys tekstai: „[I]r tos smulkmenos, kurias man teko sumeškerioti ir atsiminti, literatūros istorijai yra būtinos. Tai pirmas laipsnis, kurio pasistojęs mokslininkas galės padaryti daug netikėtų išvadų arba atitaisyti daug klaidų" (Vaižgantas – Grigoniui, 1924-12-26, *VL* 194, l. 8v). Taigi Vaižgantas savo literatūros istoriko darbą (taip pat kaip grožinę kūrybą) motyvuoja kaip medžiagos ateičiai ir ateities mokslininkams rinkimą, „pirmąjį žingsnį" formuojant funkcionuojantį kultūros lauką. Išskiriamas dokumentiškumo aspektas, o grožinis tekstas aiškinamas kaip tarpininkaujantis. Su šiuo aspektu sietinas ir savų veikalų priskyrimas literatūros istorijos medžiagai, tarpinei literatūros stadijai.

Pragiedrulių siužetas patenka ir į Tumo bei Giros susirašinėjimą. Nors ankstyvojoje epistolinėje komunikacijoje tarp jų mezgėsi konstruktyvių kritinių tekstų mainais grįstas bendradarbiavimo santykis, matyti, kad šis modelis kinta atsiradus *Pragiedruliams* ir Tumui prisiėmus autorinę tapatybę. 1921 m. kovo 3 d. laiške Vaižgantas rašo Girai: „Girdėjau[,] rašąs ‚Pragiedrulių' kritiką. Už kritiką – nė žodžio. Mane drasko tik издевательства над обидчиком [*rus.* pasityčiojimas iš skriaudėjo]. Tai užgauna. Tačiau savęs aš neginsiu nė puse žodžio, kad ir kažinko prikalbė-

tumei man pačiam"[49] (*VL* 172, l. 1v). Nors programiškai prisiimta orumo nuostata verčia likti nuošaliau nuo savo sukurto kūrinio, tokioje tarpinėje paratopijoje, kai ir esi rašytojas, ir šį vaidmenį neigi, išsitekti sunku. Stengiantis išlaikyti tarpininko ir naudą visuomenei nešančiojo modelį, laiške Girai paaiškinama *Pragiedrulių* kaip medžiagos literatūros istorijai samprata: „III tomą aš manau visai išnauja perrašyti. Dabar sugrūsta lig tik medžiaga. Reiktų daugiau vidurinio ryšio" (*VL* 172, l. 1v). Taigi matyti, kad epistoliniuose tekstuose aptariant *Pragiedrulius* neretai taip pat išlieka ankstesniuose laiškuose konstruota dviprasmybė: stengiamasi paneigti literatūros kūrinių literatūriškumą, priskirti juos dokumentikos, istorijos sričiai.

Iš dar vėlesnio – 1927 m. balandžio 1 d. – Tumo laiško Girai galima suprasti, kad Vaižgantas vertino bendradarbio literatūros kritiką ir kitus literatūrinius darbus (laiške gerai atsiliepia apie jo sudarytą literatūros almanachą *Gubos*[50]), bet čia pat, pereidamas į pusiau komišką toną, priekaištauja, kad į šį almanachą neįtrauktas Vaižganto rinkinys *Jaunam veikėjui*[51]: „Tu, bra, lietuvių literatūrą ‚nususinai', nepaminėjęs mano feljetonų, išleistų 1925 m. ‚Jaunam Veikėjui'" (*VL* 222, l. 5v). Įtampa tarp teigiamo savo kūrinių vertinimo ir nusižeminimo strategijos išlaikoma prašant, kad Gira šį tekstą aptartų, bet drauge pasišaipant iš dėmesio sau: „[V]ieton rekolekcijų ją ištisai paskaityk ir savo įspūdį parašyk. Juk prima aprilis. Kažkas man yra išsitaręs, šita mano knygiotė esanti pati geroji 1925 metų. Man tai patiko. Bet tai, rasi, tik prima aprilis?.." (*VL* 222, l. 5v). Konceptualios ir tiesios kritikos geismas, vyravęs ikikarinėje Vaižganto korespondencijoje su Puida ir Gira bei formavęs santykio „tarp darbo ir draugystės" modelį, akivaizdus toliau, nors šiuo atveju ironija stipresnė: „Tu panagrinėk kai-ką mano, o aš panagrinėsiu savo auditorijoje kai-ką Tavo. Gegutės ir Gaidžio rolių nereikia: pasisakykime teisybę; bet jei ko rasime gera, tegul tai ir visuomenė žino" (*VL* 222, l. 5v). Laiškas pasirašomas „Tavo Vaižgantas" – taip intensyvinama rašančiojo autorinė tapatybė, nes Tumas įprastai pasirašo vardu, labiau oficialiose situacijose – pavarde.

[49] Tikriausiai Vaižgantas čia nurodo į diskusiją dėl kritikos sampratos *Skaitymų* žurnale, kurią sukėlė pirmiausia Balys Sruoga (žr. Balys Sruoga, „Knygoms apginti", *Skaitymai*, 1920, kn. 1, p. 118–121). Vėliau į diskusiją aktyviai įsitraukė ir Tumas (žr. Vaižgantas, „Knygoms apginti... Nuo kritikų", *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 77–85), Gira (Žr. E. Radzikauskas [Liudas Gira], „Literatūrai ir kritikai apginti nuo diletantizmo ir sustingimo (atsakymas Vaižgantui)", *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 86–101) bei kiti. Giros atsakyme Vaižgantui nemažai argumentų *ad hominem*. Be to, tais pačiais metais Vaižgantas pavadino Girą bolševiku dėl angažuotos Puidos tekstų kritikos (žr. minėtą Vaižganto recenziją: Vaižgantas, „‚Skaitymai', mėnesinis literatūros žurnalas, red. V. Krėvės Mickevičiaus", *Laisvė*, 1921-02-11, Nr. 33, p. 4). Savo ruožtu visai tikėtina, kad apytiksliai tuo metu Tumas sužinojo kritiko Radzikausko tikrąją tapatybę – kad tai esąs Gira, nes iki to laiko šis faktas buvo mažai žinomas. Tą paliudija pats Gira, teigdamas, kad jo tapatybė ėmė aiškėti kaip tik su *Skaitymų* žurnale publikuojama kritika (žr. [Liudas Gira], *E. Radzikausko (Liudo Giros) kritikos raštai*, įvadą parašė V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Švietimo m-jos Knygų leidimo komisija, 1928, p. 5). Vaižganto straipsniai ir amžininkų liudijimai rodo, kad jis buvo skeptiškai nusiteikęs anoniminės ar išgalvotais pseudonimais rašomos kritikos atžvilgiu. Šis konfliktas sustiprina mintį, kad ankstyvesnėje epistolinės komunikacijos stadijoje ryšys „tarp darbo ir draugystės" aktyviai veikęs kritikos modelius, o epistoliniam bendravimui ir sykiu šiam santykiui nykstant, kinta požiūris į kultūrinės aplinkos narių tekstus.

[50] Tai dienraščio *Lietuva* redakcijos sudarytas literatūros almanachas, skirtas tik literatūros tekstams: „Mūsų ‚Gubos' tuo tarpu tėra siaurai literatūrinės" (Žr. V[aclovas] Biržiška, L[iudas] Gira, M[otiejus] Gustaitis [et al.], *Gubos: Literatūros almanachas*, Kaunas: „Lietuvos" red., 1927, p. 3).

[51] Žr. Vaižgantas, *Jaunam veikėjui: 20 feljetonų*, Kaunas: „Švyturio" sp., 1925.

Laikantis požiūrio, kad publiką sukuria meno tarpininkai, Vaižganto situacija suvoktina kaip specifinė: jis pats yra aktyvus kultūros tarpininkas, tad sukuria publiką, kuriai rašo tekstus, ir tik šiai publikai sustiprėjus Tumas virsta Vaižgantu – grožinių tekstų autoriumi, prisiimančiu autorinę tapatybę. Paties Vaižganto kaip autoritetingo kritiko ištartys apie savo tekstus nulėmė, kad jo kritikai ir literatūros istorikai perima panašią interpretacinę schemą. Pavyzdžiui, Vaižganto kūrybą su dokumentika, publicistika ir kitais neliteratūriniais žanrais susieti bandė ne tik jis pats, bet ir dalis kritikų. 1920 m. Anonimas *Varpe* išspausdino impresiją apie Vaižganto *Pragiedrulius*. Veikalas įvertinamas teigiamai ir kaip literatūros tekstas, ir kaip „dokumentas" kultūros istorijai: „Vaižganto ‚Pragiedruliai' yra ne tik mūsų dailiosios raštijos pragiedruliai, bet drauge ir rimta medžiaga mūsų kultūros istorijos rašytojui."[52] Tarp Vaižganto amžininkų bene pirmasis išsamiausiai apie *Pragiedrulius* rašęs Vytautas Bičiūnas ilgoje beveik šimto puslapių apžvalgoje formuluoja panašias ir vėliau tyrėjų plėtojamas teksto suvokimo gaires. Vaižgantas vadinamas gyvenimo „didžiūnu", unikaliu veikėju, o *Pragiedrulius* Bičiūnas laiko „biografiniu romanu (apysaka)", kurio ne tik siužetas, bet ir kai kurie veikėjai yra itin autobiografiški, pavyzdžiui: „Man rodos, kad čia patsai Vaižgantas, nebe Gintautas, daro priekaištų rusų valdžiai."[53] Putinas, vėlyvesnėje kritikoje pagarsėjęs kaip vienas svarbiausių Vaižganto kūrybos tyrėjų, taip pat palaiko tokią interpretacinę schemą. Vieną iš Vaižganto kūrybai skirtų straipsnių pradėdamas nuo trumpo biografinio įvado, pasiteisina: „Aš nedrįsiu giliau leistis į J. Tumo-Vaižganto asmenį. Aš būčiau nė nebandęs to daryti, jei rašytojo-menininko asmuo nebūtų glaudžiai sutapęs su jo kūryba ir nebūtų tapęs kartu su ja teisėtu visuomenės dėmesio ir net smalsumo objektu."[54] Autobiografiškumo paradigma ir literatūros kūrinio kaip istorinio teksto samprata Vaižganto tyrėjų plėtojama ir toliau[55].

Taigi vaižgantistikoje neretai perimamos paties rašytojo suformuluotos savos kūrybos interpretacijos; galima laikytis požiūrio, kad pasiūlęs savo kūrinių vertinimo ir skaitymo strategiją Vaižgantas kritikas pasufleruoja interpretacijos būdą ir prisideda prie Vaižganto rašytojo kūrybos recepcijos. Šiek tiek paradoksalu, kad Vaižganto autoritetas literatūros lauke, tikėtina, veikia jo kūrinių recepciją, nors pats autorius literatūros laukui autonomiškėjant vis dažniau formuluoja mintį, jog literatūros laukas veikia pagal savas taisykles ir svarbiausi jame – tekstai, ne biografijos. Tokį požiūrį išplėtoja aptartame 1924 m. gruodžio 26 d. laiške Grigoniui: „Aš į rašytoją mėginu žiūrėti nebe romantiškai, neaposteozuodamas jo, nė jo veikalų. Tegul jie patys pasiima sau tinkamą vietą" (*VL* 194, l. 8v). Kitaip tariant, būtent kokybiški kūriniai turi prisidėti prie pastangos sustiprinti ir ateities kartoms perduoti brandžią kultūrą, tapti atskaitos tašku būsimiesiems rašytojams. Vaižganto korespondentas palaiko šį požiūrį. Rašydamas apie *Pragiedrulius*, Grigonis perima

52 Anonimas, „Literatūros atbalsiai Vydūno ir Vaižganto pasiskaičius. (Įspūdžiai)", *Varpas*, 1920, Nr. 8–9, p. 241.
53 Vytautas Bičiūnas, „Vaižganto ‚Pragiedruliai'", *Skaitymai*, 1922, kn. 16, p. 108.
54 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Juozas Tumas-Vaižgantas", *Židinys*, 1928, Nr. 2, p. 120.
55 Žr. Jovita Saulėnienė, „Rašytojo autoportretas Vaižganto ‚Pragiedruliuose'", *Literatūra*, 1986, t. XXVIII (1), p. 29–35.

idėją ir konstatuoja, kad autoriaus intencijos nesutampa su skaitymo akto metu susikuriančiomis reikšmėmis[56]. Iškalbingas čia ne tik pažiūrų perėmimas ar sutapimas, bet ir tai, kad rašydamas šį straipsnį *Švietimo darbui* Grigonis remiasi Tumo laišku, kurį greta publikuoja[57].

Iš aptartų fragmentiško epistolinio diskurso, reprezentuojančio autorinės savivokos kryptis pasirodžius *Pragiedruliams*, aspektų matyti, kad ankstyvesniuose laiškuose pradėtas reflektuoti specifinis rašytojo paratopiškumas, *bios* ir *grafijos* konfliktas bei autorystės išprovokuota „nepakeliama įtampa" vėliau išlieka svarbiais Vaižganto korespondencijos motyvais. Tekstiniu lygmeniu aptarto laikotarpio laiškuose taip pat daugėja nebe *pratinimosi rašyti* strategijų, bet epistolinio pasirodymo – laiškai tampa literatūriški, vaizdingesni. Tai susiję su Vaižganto autorinės savivokos dinamika, tačiau taip pat – ir su pakitusiomis komunikacinės terpės galimybėmis: kultūros lauko dalyviai toliau koresponduoja, bet laiškas pamažu praranda informavimo funkciją ir reikalų rašto statusą bei dažnai tampa saviraiškos terpe.

O štai vėlyvuoju laikotarpiu Vaižganto autorinė savivoka vėl savaip transformuojasi. 1927 m. laiške Putinui svarstoma religijos ir literatūros santykių klausimu bei aprašoma dvilypė rašančio kunigo paratopija:

> Teologijoje aš nusimanau tik tiek, kiek eilinis, vidurinio mokslo kunigėlis, bet ir nemažiau; jei įsišoksta, tai, tur būt, kad nesutelpu scholastiškame griežtume ir santykiuose su Aukščiausia Galybe leidžiu sau subjektyviai elgtis, kaip romantikas. [...] Consilium vigilantiae man rekomenduoja „laikytis išimtinai beletristikos srities"; tur but, teaprašinėti paukštytes, kalnelius, upelius. Bet ir tada galiu nusidėti – panteizmu. O įgriebęs į sielos sritį, galiu pridaryti daug daugiau nusidėjimų „filosofijai" ar kuriam galui. (1927-11-22, *VL* 232, l. [5v])

Buvimas rašytoju laikomas dvasininko trūkumu, pabrėžiamas šių dviejų veiklų nesuderinamumas (jį ankstyvesnėje korespondencijoje ryškino Putinas). Svarbiausia, kad antroje 3-iojo dešimtmečio pusėje *Consilium vigilantiae*[58] siūlo Vaižgantui laikytis „išimtinai beletristikos srities"; jis pirmiausia vertinamas kaip rašytojas, kurio kūrybą norima kontroliuoti. Tiesa, pats Vaižgantas šį pasiūlymą vertina ironiškai („tur but, teaprašinėti paukštytes, kalnelius, upelius"), bet nepaneigtina, kad bažnytinė vyresnybė jo autorystę suvokia kaip svarbią tapatybės dalį.

Rašytojo tapatybė apmąstoma epistoliniame dialoge su Julijonu Linde-Dobilu. Paradoksalu, kad santykis biografiškai nebuvo artimas, bet jų korespondencijoje gausu epistolinių subjektų išpažinčių, vėliau virtusių chrestomatinėmis autorių frazėmis apie kūrybą. Neskaitant kelių reikalų raštų, jie susirašinėjo tik nuo 1927 m., o anksčiau veikiausiai bendravo nedaug. „Nors mūsų santykiai nebuvo tiek artimi, kad šitaip į Vaišgantą kreiptis galėčiau, bet, kadangi tiek atvirai su manimi savo laiš-

[56] Žr. Matas Grigonis, „Dėl Vaižganto ‚Pragiedrulių'", *Švietimo darbas*, 1926, Nr. 3, p. 255.

[57] Tumas jam davė sutikimą, tik prašė pakoreguoti ir atsisakyti kai kurių realijų (žr. 1925 m. lapkričio 6 d. laišką, *VL* 209, l. 9r).

[58] Tai dvasiškių tekstų tikrinimo taryba, ji minima ir Putino *Altorių šešėly*.

ke, kurį pavasarį, dėkui, man parašei, kalbi ir stačiai liepi kitaip nevadinti, tai įsidrąsinau", – rašo Dobilas 1932 m. lapkričio 28 d. (p. 282). Minimas laiškas, kuriuo 1932 m. kovo 29 d., atsakydamas į laišką dėl *Naujosios Romuvos* anketos, Vaižgantas į Dobilą kreipiasi kaip į bičiulį: „Mielas man ir brangus Julijonai!" Panašios kartos dvasininkui skirtuose tekstuose, tikriausiai turint galvoje panašias šios klausančiosios instancijos patirtis, pateikiama išpažintis, kūrybinio kelio refleksija, kuri nebuvo taip ekspresyviai ir emocionaliai įvardyta anksčiau:

„Kūrybos" našta man nepakeliama. Nėra talento ir vėl tos pat erudicijos. Aš negaliu tarti stipraus žodžio, kaip Tu ar Jakštas; taręs, nebepalaikyčiau jo. [...] O jei Dievulis nedavė žymaus talento pačiam, tai kam pykti, kad Jis nedavė ir kitam? Aš nedrįstu reikalauti iš kitų to ir tiek, ko ir kiek pats netesiu duoti. Aš nieko neturiu tokio sukurto, ką galėčiau parodyti pavyzdžiu. Ir man jau sunku nešti literato našta. Kurpius ir lopytojas. Kurpius pasiuva – kitiems avėti, o aš tegaliu – palopyti jau pasiūtą. *Pagaliau, gal tik grafomanija, kuris liguistas psichės pasireiškimas, vertė nenormaliaisiais politikos laikais imtis visa ko ir nebesiliauti, nė laikams sunormalėjus* [išskirta mano – *A. K.*]. (Vaižgantas – Dobilui, 1932-03-29, *VL* 267, l. 4v [3])

Pasirodžius *Pragiedruliams*, *Dėdėms ir dėdienėms* bei kitiems stambesniems grožiniams kūriniams, Tumas patenka į literatūros kanoną, tačiau toliau aprašo, kaip neišsitenka rašytojo padėtyje, neatitinka tam tikrų profesionalumo kriterijų, ir tapatinasi su tautinio sąjūdžio laikotarpiui būdingu minėtu „visadirbystės" modeliu – į jį sumenkindamas įtraukia ir literatūrinę kūrybą, pavadindamas grafomanija (kaip ir aptartame 1913-ųjų monologe „Rašėjas"). Šiame laiške vaizdžiai matyti, kaip Vaižgantas nusitolina nuo menininko tapatybės: „Kūrėjų tarpe aš jaučiuos kaip nuogas tarp apsivilkusių. Man sarmata pakelti akis laikant po skvernu kurį menkniekėlį" (*VL* 267, l. 4v [4]). „Pirmiausia, man tenka neprisiduoti matuojamam ‚kūrėjo' matu. [...] Aš esu apsigimęs kalbėtojas"[59], – rašoma anketoje, apie kurią laiškuose kalba Tumas su Dobilu.

Taigi, kalbėdamas apie savo kūrinius, autorius įvairiomis strategijomis ryškina tekstų nepriklausymo literatūrai motyvą ir pabrėžia visuomenininko veiklos modelį, kurį geriau išreiškia tarpininkavimo (čia – viešo kalbėjimo) motyvas. Įsivardijant „dokumentuotoju", kūrybą vadinant „žiniomis", „žinių raštais", pabrėžiamas savo grožinių tekstų neliteratūriškumas. Vertindamas retrospektyviai, Tumas taip pat pažymi, kad jo grožiniai tekstai – „brošiūrėlės":

Iki pat 1916 metų, vadinas, per 47 metus amžiaus, kaip Žemaitei, Vaižgantui neteko nėkartą išpažinti viena puikybės ar ambicijos nuodėmė – kas jis bent kada būtų turėjęs pretensiją ką nors literatiškai „sukurti". Iki tol pasirodžiusios plonutės „vaizdelių" brošiūrėlės nieko nelemia ir Vaižganto į Parnasą neįveda.[60]

[59] Juozas Tumas-Vaižgantas, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą", *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 13, p. 289.
[60] *Ibid.*, p. 290.

Lūžine riba įvardijami 1916 m. Nors tais metais atskiru leidiniu pasirodė tik *Alegorijų vaizdai*[61], *Viltyje* jau buvo skelbti *Aukštaičių vaizdeliai* (1913), *Vaivorykštėje* – „Vebronių buitis" (1913), 1915 m. Rygoje pasirodė *Karo vaizdai* ir *Scenos vaizdai*[62]. Apsvarstydamas savo kūrybos eigą, Vaižgantas laikosi požiūrio, kad po intensyvesnio kūrybinio periodo ėmė vystytis „pretenzija" rašyti literatūros tekstus. Tačiau aptariamoje anketoje toliau ryškinamas menininko padėties dvilypumas, nepaisant to, kad Vaižgantas jau perėjęs tos „pretenzijos" etapą ir yra produktyvus bei pripažintas rašytojas: „Aš esu aš. Tegu kiti su manim skaitos, ne aš su kitais, jei esu originalus ir didelis talentas. O su talentėliu nėra ko kištis ir srovių uostinėti, kurią čia savim, vienu lašeliu pagausinus..."[63] Iš dalies tokiu būdu Tumas save ironiškai kritikuoja, tačiau šiuo atveju nesunku pastebėti ir troškimą būti įteisintu kūrėju, akcentuojant autoriaus orumą, Vaižganto vadintą „puikybe". Be to, literatūrinės tapatybės prisiėmimas ar jos geismas ryškus tokiuose liudijimuose (Antanas Venclova perpasakoja Vaižganto žodžius):

Rašydamas „Šeimos vėžius" ir kitus savo beletristikos raštus, aš nuolat svajodavau apie tai, kad galėčiau užsidaryti kur nors, tik ne Kaune, kur būčiau toliau nuo dabartinio viso gyvenimo, kur netektų kasdien sielotis dienos gyvenimo mažmožiais, nervuotis, pykti. Tik visiškoj tyloj galima daug reljefiškiau vaizduotis savo herojus, su jais susigyventi, įsijausti į jų psichiką ir gamtą.[64]

1932 m. kovo 29 d. laiške Dobilui išpažintiniu kalbėjimu bandoma pasiaiškinti šią įtampą, siejamą su dalyvavimo *Naujosios Romuvos* anketoje priežastimis:

Literatūros balne aš nebepasėdžiu, kaip ir religijos balne. Dabar tik gražiai supratau, kad aš niekados nebuvau vadas ir negaliu būti. Neturiu ir pretensijų; tenkinuos kai ką pridurdamas kitiems. [...] Dėlto aš sutikau dalyvauti J Keliuočio literatūros ankietoje vien tik tuo tikslu, kad vieną sykį atsiribočiau nuo „kūrybos" ir peraukštų man nepasiekiamų jos uždavinių. [...] Nei man čia bėgti, nei kelnes turėti; nei berašyti, nei liautis rašius. Tfu! (Vaižgantas – Dobilui, *VL* 267, l. 4v [6])

Pereidamas prie literatūriškai talpesnių siužetų, epistolinis subjektas atitolsta nuo biografinio autoriaus, vartojamas trečiasis asmuo: „Nu, kaip galima būti tokiuo mažu! Vaižgantas nieko neduoda; jo raštai tik žvirbliams lesinti... O kodėl aš privalau duoti, kai man pačiam neduota? Vaižgantas nedavė. Tai ką gi padarysi? Kad būč daugiau turėjęs, būčiau daugiau davęs" (*VL* 267, l. 4v [4]). Ankstyvuosiuose tarpininkavimo laiškuose Pleirytei visuomenės „daiginimas" grįstas dovanos apykaita – dalytis su kitais tuo, ką turi ir kuo gali (talentu, darbu). Čia atsigręžiama į tą pačią dovanos cirkuliavimo situaciją („Kad būč daugiau turėjęs, būčiau daugiau davęs"),

[61] Žr. Kun. Juozo Tumo-Vaišganto, *Alegorijų vaizdai*, Petrapilis: Lietuvių spaustuvė, 1916.
[62] Idem, *Karo vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915; Idem, *Scenos vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915.
[63] Idem, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą", p. 291.
[64] Antanas Venclova, „Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai", *Švietimo darbas*, 1929, Nr. 9, p. 807.

bet svarbu nebe dovana kaip faktas, o jos turinys: jei „pačiam neduota" („Kūrėjų tarpe aš jaučiuos kaip nuogas tarp apsivilkusių"; „gal tik liguista grafomanija"), tai ir pasidalyti kokybiškai neįmanoma. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje epistoliniame diskurse steigta savaiminė dovanos vertė (net ir atsisakant tekstų autorystės), o profesionalėjant literatūros laukui nesuinteresuotas dovanos cirkuliavimas pakeičiamas į pagal kokybinius kriterijus veikiančią prekių rinką (atkreiptinas dėmesys į prieš tai aptartą ekonominį interesą). Galima prisiminti Lewiso Hyde'o mintį: „Dovanos sietinos su bendruomene ir įsipareigojimu kitiems, prekės – su susvetimėjimu ir laisve."[65] Vis dėlto Vaižgantas šiame laiške literatūros lauko ateitį vertina viltingai ir įsivaizduoja lietuvių literatūros progresą, kuriam dovanos apykaita bus aktuali: „Aš kaiko daviau, jaunieji kaiko davė, jie ir daugiau duos, tai matos iš Alantų, Inčiūrų ir kitų. Jie duos daugiau. Jie gauna mokslo ir pavyzdžių. Tegul jiems Dievas padeda" (*VL* 267, l. 4v [5]). Literatūrinėms talento dovanų dalyboms esmingas ir dar kartą prisimenamas laiškuose Pleirytei suformuluotas principas „co każe duch boży" [*lenk.* ką liepia Dievo dvasia] – privalu kliautis natūralia prigimtimi. Todėl net ir vertindamas pozityviai Tumas kritikuoja tai, kas netikra, „kaukiška": „Nei ‚Keturi Vėjai', nei ‚Trečiasis Frontas' jų [klasikų – *A. K.*] neatstos. Jie melagiai; kalbėjo iš mados, ne iš širdies. Aš prieš juos rašiau, o jie tai juokais nudėjo, šablonu palaikė. O dabar nėra didesnių šablonistų kaip tie keturvėjininkai su Petrėnu ‚N. Žodyje'" (*VL* 267, l. 4v [5]).

Grįžtant prie to, kad aptartame laiške Tumas apie save kalba trečiuoju asmeniu ir naudoja Vaižganto slapyvardį, atkreiptinas dėmesys, kad tokia strategija atskiria autorių nuo herojaus: „To reikalavo objektingumas, už tai nepyk, aš Tave vistiek aukštai vertinu ir Tu tai numanai. Veikalą nagrinėti netolygu asmenį užgauti" (*VL* 267, l. 4v [6]). Kadangi laiškas neretai suvokiamas kaip artimas dokumentikai, lyg raštiškas realaus asmens tęsinys, pradėjus kalbėti apie fikciją, grožinę kūrybą, šis biografinis „aš" atribojamas nuo grožinių tekstų autoriaus, tai patvirtina ir parašas „Alleluja. / Tavo – Vaižgantas". Įprastai laiškai slapyvardžiu pasirašomi tuomet, kai autorinė tapatybė dominuoja prieš kitas: slapyvardis funkcionavo kaip rašytojo tekstinės tapatybės įvardijimas, nes publicistinius straipsnius šiuo pseudonimu jis pasirašydavęs dažniausiai tik iki spaudos draudimo panaikinimo (pats Tumas universitete yra skaitęs paskaitą „Tumas apie Vaižgantą"). Bet kokiu atveju, Vaižganto slapyvardis nebuvo anonimiškas – jis atpažintas kaip viena iš autoriaus projekcijų. Tai svarbu, mat Tumas kelis kartus yra rašęs į spaudą apie neteiktiną „dangstymąsi" anonimiškais slapyvardžiais[66], tad jam pseudonimas nėra dangstymasis – tai būdas aktualizuoti autorinę tapatybę.

Korespondencijoje Tumas ir Vaižgantas pirmąsyk atskiriami susirašinėjant su Gira. Dar 1913 m. Gira laišku kreipiasi į „Kunigą Juozą", bet tekstų prašo iš „Vaižganto", taip sukurdamas specifinį santykį tarp antrojo ir trečiojo asmens: „Dabar, ar gavai, Kunige Juozai, iš Rinkevičiaus ‚Vaivorykštę'. Įsakiau jam įsiųsti Tamstai, kaipo

[65] Lewis Hyde, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York: Vintage Books, 1983, p. 69.

[66] Pavyzdžiui: „Tai ir kogi čia slapstyties? Veikkime atvirai, drįzdami pasisakyti, kas esame. Nevartokime be tam tikro priverstino reikalo slapyvardžių" (K. J[uozas] Tumas, „Vyrai, drąsiai!", *Rygos garsas*, 1915-02-19, Nr. 20, p. 1).

būsimajam bendradarbiui, nes tikiuosi, jog jei ne antrai, tai bent trečiai knygai šį-tą gausiu iš Vaižganto" (Gira – Vaižgantui, 1913-05-06, p. 157). Įtampa tarp vardo ir slapyvardžio panašiai formuluojama ir žaidybiškame 1920 m. gruodžio 19 d. Miko Petrausko laiške Vaižgantui. Petrauskas prašo parašyti operai libretą ir kreipiasi į „Gerb. Kunigą", kad šis pakalbintų „Vaižgantą": „Bukit malonus, Gerb. Kunige[,] ir pakalbėkit su Vaišgantu, kad jis man prirengtu kokių libretto operai" (*VUB RS*, f. 1, b. F16, l. 24r). Toliau antrojo ir trečiojo asmens opozicija tik stiprinama: „Žinau[,] kas yra Vaišgantu, taigi Tamista tik jam ir galit prilïept ką-nors padaryt scenai" (l. 24r). Petrauskas žaidžia *bios* ir *grafijos* bei vardo ir slapyvardžio skirtimis, atskiria juos vieną nuo kito ir įvardija kaip nebendramačius. Giros ir Petrausko laiškuose antrasis asmuo (įvardijant tikrąjį vardą ar pareigas) pasirenkamas laukiant tiesioginio atsakymo, realaus žmogaus reakcijos („Dabar, ar gavai, Kunige Juozai [...]", „Bukit malonus, Gerb. Kunige [...]"), o trečiasis asmuo padeda pabrėžti skirtį tarp biografinio ir visuomeninio subjektų.

Tokio dvilypumo esama ir kituose laiškuose Dobilui. Kreipdamasis į menkai pažįstamą kolegą, Tumas kaitalioja antrąjį ir trečiąjį asmenis: „Po Velykų atostogų ėmiau skaityti apie J. Dobilą, nors į tai mažiausia prisirengęs. Švenčių metu ketinau tyčia nuvykti Panevėžin ir gerai išsišnekėti su pačiu Dobilu. [...] Duok man jo adresą. Laiką pataikysiu" (1927-05-01, *VL* 224, l. 1r). Tas pats pastebima ir paraše: „Nesitęsk, Drauge, man visa to reikia penktadieniui. / Mano klausytojai Dobilo labai domisi / Labai jį vertindamas, lieku" (*VL* 224, l. 1v). Tokiu būdu sukuriama aiški perskyra tarp biografinio ir *grafinio* lygmenų: pabrėžiamas rašytojo nesutapimas su asmeniu, tačiau žaidimas paradoksalus, nes ir pasikalbėti Tumas ketina važiuoti „su pačiu Dobilu". Kadangi rašoma apie (auto)biografinius dalykus, bet vis tiek renkamasi vartoti pseudonimą, galima prielaida, kad akcentuojama būtent literatūrinė biografija.

Epistolinio subjekto ir jo adresatų ryškinama skirtis ir vis dažnėjantis kreipinys į „Vaižgantą" bei pasirašymas pseudonimu laiškuose rodo, kaip epistoliniame diskurse ima vis aktyviau skleistis literatūrinė tapatybė (plg.: ankstyvojoje korespondencijoje Tumas apskritai nepasirašinėja laiškų „Vaižgantu"). Distancija tarp Tumo ir Vaižganto didėja beveik tuo pat metu, kai prisiimama autorinė tapatybė. Įveikus skirtingas autorinės savivokos raidos stadijas, Vaižganto laiškuose pradeda dominuoti ne *tarpininkavimo* galia, o epistolinis pasirodymas – laiškas tampa vis labiau literatūrišku ir (arba) išpažintiniu saviraiškos tekstu.

Stebint autorinės savivokos dinamiką epistoliniuose tekstuose ir gretinant su raiška kituose diskursuose, pasimato, kaip epistolika leidžia išryškinti rašytojo tapatybės interiorizavimo proceso detales, pasireiškiančias, pavyzdžiui, įtampa tarp visuomeninės ir kūrybinės veiklos, apskritai tarp *bios* ir *grafijos*, savos kūrybos vertinimo dviprasmiškumu – nors ir geisdamas skaitančiosios publikos pripažinimo bei įvertinimo, savo grožinius tekstus Tumas neretai vadina „netikra" literatūra, lygina su dokumentika ar publicistika. Kita vertus, šie procesai įdomiai koreliuoja su bendru Vaižganto kūrybos kanonizavimu. Autoriaus tapatybę su visomis „nepakeliamomis įtampomis" Vaižgantas prisiima kur kas anksčiau, negu ją priskiria vie-

šoji nuomonė, tačiau net ir jo kūriniams jau patekus į kanoną, rašytojas neatsisako dviprasmio savos kūrybos vertinimo. Jo kūrybos kritikai taip pat perima dalį tokių interpretacijų, o kai kurios iš jų (pavyzdžiui, įsitikinimas, kad Vaižganto tekstai autobiografiški ir dokumentiški) vaižgantistikoje nusistovėjusios iki šiol. Epistoliniai tekstai leidžia išskleisti ne tik autorinės savivokos tapsmą; kintanti jų raiška, literatūriškėjimas, eksperimentavimas, žaidybinės detalės, atsirandančios tik vėlyvesniuose Vaižganto laiškuose, rodo, kad rašytojo vaidmuo *išsibandomas* ir laiškuose, kuriuose kuo toliau, tuo labiau linkstama į epistolinį pasirodymą. Būtent literatūriškumas, žaidybiškumas ir epistoliniai pasirodymai – esmingi epistolinio subjekto bruožai laiškų giminėms korpuse, kuris aptariamas paskutiniame knygos skyriuje.

Tumo laiškai giminėms: atskiras korespondencijos pasaulis

Korespondencija, nelyginant, lirika,
savaime turi gimti ir išdygti;
dirbtinė – niekam verta, nuobodi ir falšinė.
Geriau rečiau, bet iš širdies ir tikru reikalu [...].

Tumo laiškas Petrui Klimui, 1926-05-06

Laiškai giminėms – atskiras pasaulis

Tumas, kaip įprasta kunigams XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje, aktyviai šelpė giminaičius: siuntė lėšų, prisidėjo prie vaikų ir jaunuolių ugdymo tiek finansiškai, tiek apgyvendindamas juos pas save, suteikdamas rekomendacijas ir kt. Tad su giminėmis susirašinėta nemažai – tai matyti iš išlikusių giminių laiškų jam (didžiosios dalies Tumo laiškų giminaičiams neturime), daugiausia – reikalų raštų, kuriuose prašoma paremti, dalijamasi kasdienio gyvenimo detalėmis ir pan. Iš giminių laiškų išsiskiria korespondencija su dukterėčia Brone Mėginaite-Klimiene[1], jos vyru Petru Klimu[2] ir dukterėčia Barbora Mėginaite-Lesauskiene[3] bei jos vyru Pranu Lesauskiu[4] (taip pat jų vaikais: Egle Klimaite[5], Petru Klimu jaunesniuoju[6] ir Vytautu Lesauskiu[7]), plėtota vėlyvuoju Vaižganto gyvenimo laikotarpiu: aktyviau – nuo 1924 iki 1933 m.

Šiuos laiškus kaupė ir rinko ne tik pats Tumas, bet ir jo giminės; visus tekstus kruopščiai sukatalogavo Petras Klimas, vėliau juos perėmė sūnus Petras Klimas jaunesnysis[8]. Kaip minėta pristatant Tumo laiškų visumą, dalis šio epistolinio polilogo – Vaižganto laiškai – 1998 m. publikuota knygoje *Laiškai Klimams*. 2019 m. pasirodė laiškų rinkinys *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo šeimyninė korespondencija*, kuriame pateikiami archyvuose rasti visų susirašinėjusiųjų laiškai. Atskiru leidiniu paskelbtas tekstų korpusas skiriasi nuo prieš tai aptartų ir kol kas tik rankraštiniu

1 Bronė Mėginaitė-Klimienė (1892–1957) – Vaižganto sesers Severijos dukra, dirbusi mokytoja, šifruotoja. 1921 m. susituokė su Petru Klimu.
2 Petras Klimas (1891–1969) – istorikas, publicistas, diplomatas. 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto signataras.
3 Barbora Mėginaitė-Lesauskienė (1896–1975) – Vaižganto sesers Severijos dukra. Dirbo mokytoja, nuo 1925 m. – Lietuvos pasiuntinybėje Romoje, vėliau – Kaune buhaltere. 1928 m. susituokė su Pranu Lesauskiu.
4 Pranas Lesauskis (1900–1942) – matematikos mokslų daktaras, Lietuvos kariuomenės pulkininkas.
5 Eglė Klimaitė (1922–2008) – Bronės ir Petro Klimų dukra.
6 Petras Klimas jaunesnysis (1930–2019) – Bronės ir Petro Klimų sūnus, diplomatas.
7 Vytautas Lesauskis (1930–2015) – Barboros ir Prano Lesauskių sūnus, fizikos mokslų daktaras.
8 Tokia rankraščių istorija pateikiama trumpoje leidinio *Laiškai Klimams* pratarmėje. Žr. Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

pavidalu pasiekiamų laiškų: leidiniuose (abiem minėtais atvejais) laiškai pateikiami kaip nuoseklus chronologinis pasakojimas, kurio fragmentiškumas buvo perstruktūruotas redaguojant. Ir nors šis pasakojimas metonimiškai nukreipia į užtekstinę realybę, jį galima skaityti kaip uždarą, vientisą tekstą[9]. Gitana Vanagaitė prieina prie išvados, kad „*Laiškai Klimams* kaip vientisas tekstas sukuria naują tikrovę, kurios pavieniai laiškai neturėjo"[10]. Taigi tiek dėl publikacijos fakto, tiek dėl laiškų kiekio (darytina prielaida, kad, neskaičiuojant neišsaugotų ankstyvųjų dukterėčių laiškų ir laiškų joms, epistolinis polilogas išliko beveik pilnas) ši korespondencijos dalis aptariama atskirai ir šiek tiek kitu principu.

Šių epistolinių tekstų rašymo aplinkybės bei raiška parodo, kad sinchroniškai jie taip pat sudarė atskirą tekstinį korpusą, tad suvoktini ir kaip fiksuojantys aiškią Vaižganto epistolinio subjekto transformaciją. 1914 m. sausio 30 d. Tumas Kazimierui Jokantui pasakoja apie vangumą susirašinėjant su artimaisiais: „Aš labai šykštus privatinių laiškų. Nemoku jų rašyti ir neapsakomai tingiu. Jei kas paindomautų mano korespondencijos, nedaug jos terastų" (*VL* 163, l. 17 r.). Panaši mintis išsakoma anksčiau cituotame 1923 m. laiške Joanai Nakutytei-Šernienei: „Matai, aš labai negreitas šnekėtis bereikalo. Iš viso mano raštų labai nedaug tegauna giminės. Gal tai ir negerai" (1923-04-06, *VL* 180, l. [3r]). Nepaisant to, kad Vaižgantas pabrėžia nemėgstantis ir neskubantis korespondvoti su artimaisiais, nes tokia korespondencija galinti pasirodyti kaip šnekėjimasis „be reikalo", nuo 1924 m. ima klostytis intensyvus epistolinis polilogas su šeimos nariais. Toks išskirtinis susirašinėjimas prasideda pasikeitus Vaižganto gyvenimo aplinkybėms: jis jau įgijęs svaresnį statusą dvasininkų luome (nuo 1920 m. – Vytauto Didžiojo bažnyčios rektorius, nuo 1921 m. – Žemaičių vyskupijos katedros kapitulos Garbės kanauninkas), literatūros tyrimų srityje (nuo 1922 m. universitete dėsto literatūros istoriją), pakinta jo padėtis literatūros lauke (išleisti *Pragiedruliai*, parašyta apysaka *Dėdės ir dėdienės*). Maždaug tuo periodu jau nebesikuria nauji Vaižganto viešieji vaidmenys, be to, laisvės sąlygomis ir nemažai daliai inteligentų fiziškai susibūrus laikinojoje sostinėje – Kaune, funkcijas keičia ir epistolinis diskursas: menksta *tarpininkavimo* galia, tad laiškai, atsiradus kitoms bendravimo terpėms, dažniau pasitelkiami rašančiojo saviraiškai.

Be to, anot Tumo, noras rašyti laišką turi būti natūralus, organiškas. 1926 m. gegužės 6 d. laiške Klimui dėstoma taip: „Aš – žmogus kuklus, pretenzijų niekam nekeliu, tai nė to tiek jums. Korespondencija, nelyginant, lirika, savaime turi gimti ir išdygti; dirbtinė – niekam verta, nuobodi ir falšinė. Geriau rečiau, bet iš širdies ir tikru reikalu, kaip dabar, štai, kad atrašei"[11] (p. 102). Pažymėtina, kad epistolinių tekstų genezės natūralumas Vaižganto bene pirmą kartą suformuluotas labai anksty-

[9] Apie tai, kad laiškų rinkiniai įprastai interpretuotini kaip uždaresni nei nepublikuoti laiškai, žr. Janet Gurkin Altman, „The Letter Book as a Literary Institution 1539–1789: Toward a Cultural History of Published Correspondences in France", *Yale French Studies*: Men / Women of Letters, 1986, No. 71, p. 17–62.

[10] Gitana Vanagaitė, „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija", *Acta litteraria comparativa: Laiškas literatūroje ir kultūroje*, 2014–2015, Nr. 7, p. 181.

[11] Apie korespondencijos „savaimingumą" ir natūralumą Tumas Barborai Mėginaitei rašo 1926 m. gegužės 17 d. laiške, sakydamas, kad be „viesulų sieloje" išpasakojimo korespondencija netenka savo prasmės: „O be to širdingos korespondencijos nesti. Rašyti tik gyvenimo kroniką – tuščia ir be reikšmės; vienas gaištas" (p. 453).

vame laiške Kazimierui Jauniui: „Vyliuos, neužsirustinsi, jog drįsau stacziai kreipties prie Tamistos ir iszreikszti be papuoszalų tą, ką szirdis jauczia“[12] (1897-05-08), ir jis susijęs su apskritai Tumo formuluotu veikimo kultūroje ir gyvenime organiškumu, natūralumu. Tad galima sakyti, jog šiame laiškų korpuse Vaižgantas toliau įgyvendina natūralumo kūryboje ir gyvenime projektą: rašo „iš širdies ir tikru reikalu“, – kurį bandysiu šiek tiek pakomentuoti šiame knygos skyriuje.

Tekstų korpuso turinys trumpai nurodomas naujojo leidimo „Pratarmėje“:

> Viena vertus, jis [susirašinėjimas su giminėmis – *A. K.*] atveria labai asmeniškus Tumo gyvenimo aspektus: kaip jis suvokė šeimą, kaip kūrė ir puoselėjo ryšį su mylimos sesers Severjos Tumaitės-Mėginienės dukterų šeimomis, kaip dukterėčios suprato dėdės kunigo vaidmenį savo asmeniniame ir šeimos gyvenime, kokiu būdu su Tumu bendravo. Drauge šie laiškai susikloja į iš skirtingų perspektyvų kuriamą pasakojimą apie tarpukario Lietuvos visuomenę, jos rūpesčius, problemas, idėjas, savimonę, sprendimus. Jie pasakoja apie tai, kaip kurtas gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje, kaip suvoktas kiekvieno asmens indėlio į visuomenės kūrimą būtinumas, kaip šeimos, kurios turėjo puikias galimybes gyventi ir kurtis Vakaruose, savo ir vaikų ateitį siejo su Lietuva, kaip pasitikėjo valstybės tvarumu ir save laikė šio tvarumo garantu.[13]

Nors šis epistolinis polilogas laikytinas vientisu naratyvu, nemaža dalis laiškų – gana uždari ir išbaigti „trumpi pasakojimai“. Šį uždarumą kuria kreipinio, laiško turinio ir parašo dermė. Būdingiausi Tumo parašai šiame korespondencijos korpuse – „Jūsų Dėdė“, „Jūsų dėdė Juozas“, „Tavo dėdė“, „Kun. Juozas“, tačiau jie labai įvairuoja ir dažniausiai tai lemia epistolinio subjekto santykis su teksto turiniu. Pavyzdžiui, 1924 m. birželio 17 d. laiške Vaižgantas rašo Bronei Klimienei apie jos vyro Petro vizitą Kaune ir pasakoja, kad šis su juo praleidžia labai mažai laiko. Informacija pateikiama po tokios kreipinių sekos: „Brone! Signora! Ekscelencija, ar kaip ten Tave dabar vadinti!“ (p. 61), o šis žaismingumas palaikomas visame laiške: „Bučiuoju Tave ir sveikinu Signoriną Eglę.“ Intymioje korespondencijoje esama ir su privačiu bendravimu šeimos rate susijusių kreipinių, pavyzdžiui: „Rūkštele ar Smilgele, nebeatmenu, kaip Tave Kazys rekomendavo!“ (Tumas – Barborai Mėginaitei, 1921-11-04, p. 445). Dar aiškesnis kreipiniu ir parašu įrėminamo teksto pavyzdys – 1927 m. kovo 2 d. laiškas Petrui ir Bronei Klimams, prasidedantis taip: „Mano Mielieji, Brone, Petrai! Šitą raštą pradedu visai nekatalikiškai – nei pelenai, nei atgaila man nerūpi, nes aš pilnas džiaugsma ir ramumo, kurių man įkvėpė Tavo, Petrai, laiškas iš II-26 d. ir – šliafrokas“ (p. 137). Tuomet rašoma apie Kauno visuomenę, Lietuvos politiką Vilniaus klausimu, o laiškas pabaigiamas: „Pagarbintas Dievas, kurs rodo malonės Klimam, Vilniui ir Kaunui!“, ir pasirašomas: „Jūsų Dėdė (su klaida)“, mat žodis „Dėdė“ pradėtas rašyti su klaida, po raidės „D“ nubraukta „i“ (p. 139). Taigi šiame laiškų korpuse galima išskirti sąlyginai uždarus ir sau pakankamus laiškus, tačiau visas korpusas laikytinas

[12] Cituojama iš: *VUB RS*, f. 1, b. F562.

[13] *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo-Vaižganto šeimyninė korespondencija*, sudarė Jurgita Žana Raškevičiūtė, Aistė Kučinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 7.

nuosekliu naratyvu, kitaip tariant, pavieniai laiškai ir laiškų visuma interpretuotini keliais būdais, nepamirštant, kad tokia tekstų visuma, kokia pateikiama leidinyje, egzistuoja tik jame – laiškai dalyvavo realioje komunikacijoje ir informacijos mainuose, o kartu buvo sukaupti tik archyve, vėliau – leidiniuose[14].

Šiame tyrime pavieniai laiškai laikomi „interpretacinėmis detalėmis", kurios pasakojimo nuoseklumu, teminiais ir leksiniais pasikartojimais susisieja į vieną naratyvą. Laiškai yra skirtingų tipų ir apimties, skiriasi jų registrai, tačiau sutelkti sudaro vieną pasakojimą su daugiau ar mažiau nuosekliu siužetu. Liz Stanley įvardytas *atskiras pasaulis*, įsisteigiantis tęstiniame susirašinėjime, yra kertinė šių laiškų ašis nusakant pasakojimo specifiką, o man aktualus, nes diktuoja šio epistolinio polilogo analizės strategiją. Kai kurie tyrėjai mano, kad epistolinėse praktikose egzistuojantis *atskiras pasaulis* gali būti fiktyvus kaip grožinių tekstų atveju, pavyzdžiui, anot Algirdo Juliaus Greimo, laiškų dialogai, kuriems būdingas naratyvinis tęstinumas, „beldžiasi į retorikos duris reikalaudami, kad leistų jiems, kaip literatūriniam žanrui, patekti į Literatūrą"[15]. Minėta, kad laiškų literatūriškumas tyrėjų dažniausiai įvardijamas remiantis dviem aspektais: raiška ir pasakojimo nuoseklumu. Šiuo atveju akivaizdu, kad laiškai buvo ir svarbūs reikalų raštai, susižinojimo priemonė, bet toliau rašysiu, kad tiek raiška, tiek pasakojimo nuoseklumas leidžia jiems „belstis į retorikos duris".

Ankstyvajai Vaižganto korespondencijai keltas klausimas apie epistolinio diskurso reikšmę kultūriniuose procesuose, o šiems laiškams keliami daugiausiai tekstiniai klausimai: koks epistolinis subjektas, koks santykis tarp istorijos realijų ir tekstinių (pasakojimo) aspektų kuriasi šiuose laiškuose bei kaip tai susiję su epistoliniu diskursu ir jo funkcijų kaita? Svarbu pabrėžti, kad šiam tyrimui aktualiausi Tumo, o ne adresatų, laiškai ir jų funkcijos, lyginant pastaruosius su anksčiau aptartais įvairių laikotarpių skirtingų temų, skirtingos raiškos laiškais; visgi adresatas visuomet aktyvus ir svarbus, o šiuo atveju išliko didžioji dalis giminių laiškų, tad jie taip pat įtraukiami į tyrimą. Leidinyje *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo šeimyninė korespondencija* epistolinė komunikacija padalyta į dvi dalis – Klimų ir Lesauskių šeimos susirašinėjimą su Tumu, o štai leidinyje *Laiškai Klimams* pasirinkta visus Tumo laiškus publikuoti chronologiškai iš eilės, neskirstant pagal adresatus. Kadangi man labiausiai rūpi ne konkrečių epistolinių santykių siužetai, o laiško funkcijų kaita ir tipologinis aspektas, visi laiškai aptariami kartu, nes didžioji dalis aptarsimų aspektų būdingi visam laiškų korpusui. Rūpi, kokiu būdu laiškai „beldžiasi į retorikos duris", todėl daugiausiai nagrinėjami trys esminiai *atskiro pasaulio* radimąsi nulemiantys aspektai: laiškų autoreferentiškumas, specifinė raiška ir įtampa tarp laiško kaip komunikacijos įrankio ir kultūros istorijos dokumento.

Laiško autoreferentiškumu vadinu reiškinį, kai epistoliniuose tekstuose apsvarstoma korespondencijos, laiško samprata. Autorefleksijos aktas – sąmoningas

[14] Apie laiškų leidinių ir rankraštinių šaltinių santykį žr. Aistė Kučinskienė, „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis", *LKMA metraštis*, 2012, t. XXXVI, p. 43–66.

[15] Algirdas Julius Greimas, „Įžanga į laiško semiotiką", iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2008, Nr. 28, p. 23.

rašymo ir komunikacijos laiškais specifikos suvokimas ir apmąstymas – epistolikoje, mano požiūriu, dažnai svarbesnis ir dažnesnis nei daugelyje kitų diskursų. Kadangi epistoliniai tekstai menkai apriboti žanriniu požiūriu, neretai juose pačiuose apibrėžiamos teksto ir santykio ribos bei teksto funkcija, atsirandanti situaciškai. Tarkime, ankstyvuosiuose Tumo laiškuose adresatams neretai *a priori* aišku, kad tai reikalų raštai, tad ir apmąstymų apie patį korespondencijos fenomeną mažoka; plačiau epistolikos reiškinys reflektuojamas korespondencijoje su Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu ir Antanu Kaupu, kur laiškas įvardijamas kaip „sunkus darbo dalykais" „vienadūsių" telkimosi tekstas – t. y. suprantama ir jo tarpininkavimo, bet ir saviraiškos, preskriptyvinė, komunikacinė funkcijos.

Šiuo giminės korespondencijos atveju laiško specifiškumo apmąstymas labai ryškus. Laiško gavimo įvykis ir epistolinis santykis pirmą kartą išsamiai persvarstomas 1924 m. sausio 13 d.:

> Norėjau judum prirašyti daug gražių žodžių ir susilaikiau, kad judu pajustumėta sąžinės graužimą. Ir vargu judu beturita sąžinę. Taip visas Kaunas, visi judviejų draugai ir prieteliai lemia. Pirmutinę žinutę aš tegavau Trims Karaliams, o iki tam laikui gaudavau rausti, kai pažįstamieji sutikdami vis man įkyrėdavo tuo pačiu stereotipiniu, ką gi Klimai rašo, kaip jiedu besilaiko? O kaip tik aš ieškodavau progos kitų paklausti, ką gi judu jiems berašote. (Tumas – Petrui ir Bronei Klimams, p. 50)

Būtent po šio laiško susirašinėjimas su Klimų šeima intensyvėja ir asmeniškėja, taigi ryšį suaktyvina bandymas apibrėžti korespondenciją, kuriame akcentuojamas susirašinėjimo geismas. Šio laiško parašas „Atskalūnas" sustiprina paradoksu grįstą žaidybiškumą, kuris pridengia išties skausmingą komunikacijos stokos patirtį; tai tik vienas iš pavyzdžių, kad šie laiškai, skaitomi pavieniui, gali būti traktuojami kaip trumpi pasakojimai, turintys sąlyginai uždarą struktūrą – specifinį kreipinį, parašą, koreliuojančius su teksto turiniu.

Verta dėmesio tai, kad būtent aptariamame laiške minimi svarbiausi ir toliau šiuose laiškuose pasikartojantys Vaižganto aplinkos – užtekstinės realybės – elementai, visame laiškų korpuse kuriantys tęstinumą ir nuoseklumą. Pagrindiniai – Kauno aplinka („Kaune atmosfera baisiai sunki"), Kauno „kūnas" („Sniego per meterį, tai žemė vis dėlto neįšalusi"), Vaižganto epistolinio subjekto kūniškumas („Vis dėlto gėriau šampano, nedaug, o dėl to smarkiai prakaitavau atgulęs ir buvo man labai gera bažnyčioje"), šuo Kaukas („Ė mano Kaukiukas tai jau visas kavalierius: tai flirtuoja ir apdraskytom ausim pareina"), kultūrinės veiklos ir priklausymo dvasininkų luomui keliama įtampa („Geriau dirbti su bet kuo kultūrai, kaip, sabotuojant kitus, pačiam nieko neveikti. Mano sąžinei tai nuodėmė ir aš paprieštaravau Vyskupijos kurijai", p. 50). Taip pat svarbūs šiame tekste neaprašomi, bet kiek vėliau epistoliniuose tekstuose atsirandantys Nemuno, tarnaičių Emilijų, pas Vaižgantą gyvenančių studentų Stasio Tumo ir Kazio Rimkaus santykio su Tumu siužetai, nuo 1926 m. – Klimų statomos vilos siužetas, Klimų ir Lesauskių vaikų sveikatos klausi-

mai ir kt.[16] Visi pasikartojantys motyvai, siužetai ir detalės prisideda prie epistolinio korpuso naratyvinio nuoseklumo; manytina, kad toks nuoseklumas kūrėsi ir sinchroniškai, steigiant santykį su adresatais, bet jis aktualus ir diachroniškai, surinkus laiškus į vieną korpusą, – tai vienas iš aptartų literatūriškumo ženklų.

Pravartu atsigręžti ir į aptariamo laiško atsakymą. 1924 m. sausio 18 d. Tumas gauna Klimų laišką, kuriame atliepiama laiškų uždelsimo tema: „Perskaitę Dėdės laišką, pajutome, iš tikrųjų, sąžinės graužimą. Petras liepė tuojau sėstis ir rašyti, nes jis pats nuolat užimtas [...]" (p. 51). Būtent abipusė refleksija laiškų rašymo tema tampa intensyvesnio susirašinėjimo su Klimų šeima paskata. Su kita dukterėčia Barbora Mėginaite intensyviau susirašinėti pradedama išsyk po to, kai ji išvyksta gyventi į Romą (1924-ųjų vasarą). Tačiau laiškų uždelsimo klausimas taip pat dažnas, kaip antai 1924 m. lapkričio 24 d. Mėginaitės laiške Tumui: „Labai atsiprašau, kad taip ilgai neparašiau, mat vis laukiau, lig Eglutė pasveiks, ji dabar sveika, darom gimnastiką, net ir kūlio virsta" (p. 438); taip pat ir 1926 m. gegužės 10 d. laiške: „Senai gavau iš Dėdės laišką, bet vis neprisirengiau parašyt. Be reikalo ant manęs taip užsipuoli, na, gal ir kalta truputį už nerašymą, bet tai nereiškia, kad aš su Brone nemylim, ypač aš, ką gi galiu daugiau mylėt?" (p. 452) ir daugelyje kitų. (Ne)rašymo apmąstymas beveik visuomet sustiprina rašymo poreikį, pagilina epistolinį ryšį. Kaip matyti iš cituotų pavyzdžių, persvarstant epistolinį santykį apmąstomas šeimos narių artumo, palaikymo aspektas apskritai.

Šeiminis artumas Tumo aptariamas 1927 m. balandžio 19 d. laiške, adresuotame Klimams: „Jei tik aš esu Jums naudingas bent savo laiškeliais, aš jų netingėsiu Jums prirašyti. [...] [J]ūsų šeima man vienintėlė pasaulyje artima ir nėra tos dienos, kad aš apie jus neatminčiau. [...] Įdomiau bendrauti per popierių. Rašai tik kas gera, tai ir malonės daugiau pritvinksta" (p. 144–145). Mintis, kad „įdomiau bendrauti per popierių", patvirtina epistolinio diskurso kaip *atskiro pasaulio* funkcionavimą, o šis kitoms terpėms nebūdingo raštiško bendravimo modelis formuojamas per empatišką ryšį. 1931 m. vasario 19 d. Tumas rašo Klimui apie jo sesers Marijos Elenos Kamantauskienės mirtį ir išryškina laiškais įgalinamos komunikacijos bei dialogo būtinumą kaip apibrėžiantį žmogaus būtį:

> Nejaugi taip visiems: man, Tau, Bronei?? Buities problema. O būti norisi, nors ir numirus. Aš visomis pajėgomis protestuoju prieš nebuitį. Aš – būsiu, Tu – būsi, Marijona – bus. Tik nutolusi, kaip amerikantai už vandenyno. Su jais yra komunikacija – paštas, telegrafas, telefonas ir aš ramus, nors jų niekados nebepamatysiu. Mirusieji žemėje nutolsta dar labiau [...]. (P. 328)

Komunikacijos poreikio išpildymas – protestas prieš nebūtį, o bendravimo stoka prilyginama mirčiai: mirties klausimas pirmiausia argumentuojamas kaip *komunikacijos* nebuvimo problema. Ši komunikacija – išskirtinai rašytinė, o pats susirašinėjimas

[16] Kiekviename epistoliniame santykyje plėtojamas temas tiksliai išskiria Jurgita Žana Raškevičiūtė, žr. Jurgita Žana Raškevičiūtė, „Šeimyninė Juozo Tumo korespondencija", in: *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo šeimyninė korespondencija*, p. 12–29.

(raštas) gali modeliuoti subjektą: „Prašiau, kad pati man pasveikinimą atsiųstų. Parašysiu ir dažniau. Juk ir man ji brangi ir aš noriu, kad jai būtų gera pasauly gyventi, o su ja ir kitiems" (kalbama apie Eglės auklėjimą, Tumas – Klimienei, 1931-02-27, p. 331).

Savęs dovanojimas laišku (ir laiško dovanos lūkestis) sukuria intymumą bei sykiu leidžia jį puoselėti. 1927 m. birželio 16 d. Vaižgantas rašo Klimui: „Darais, Petrai, man vis brangesnis." Šis artumas motyvuojamas korespondencijos intensyvumu: „Mano ambiciją paglostė, kad Tu pirmas man parašei tris laiškus suklomis[17], nelaukdamas iš manęs atsako." Įsivardijus ryšį kaip „vis brangesnį", suintensyvėja ir epistolinio subjekto savirefleksija, pavyzdžiui, Tumas Klimui rašo apie tikrai intymias tikėjimo problemas: „Aš širdyje bedievis, nes Dievo buvimo gyvai savyje nejaučiu [...]. [D]abar mane guodžia, kad aš jaučiu savyje kažin kokią vertybę, kaip tik klausęs religinės moralės. Tai Dievą tikiu, nors širdy jo, aiman, neturiu" (p. 154).

Laiško, taigi dovanos, negavimas, priešingai, įprastai apibrėžiamas kaip didelis skausmas, nors dažnai tai ir pateikiama su ironija, pavyzdžiui: „Laiško aš laukiau per visą vasarą; jo pasigesdamas, aimanojau laiškuose į Bronę, – visa buvo veltui; buvai kurčia į mano širdies šauksmą. Tegaudavau plikuckius parašus atvirtėlėse, kai mieloje kompanijoje svaistydavais po fransų gražybės vietas. Ir buvo mano širdelė sukietėjusi [...]" (Tumas – Barborai Mėginaitei, 1927-10-14, p. 476). Su laiško kaip žmogaus kūno tęsinio samprata galima sieti Vaižganto giminėms atvirlaiškiais siunčiamas savo nuotraukas. Dažnu atveju šiose nuotraukose Tumas save pristato ironizuodamas, tačiau dialoge dalyvaujanti vizualioji kūno reprezentacija suaktyvina epistolinio subjekto metonimišką ryšį su realiu asmeniu, stiprina adresato ir adresanto empatiją.

Korespondencija laikoma „mintis sujungiančia", o laiškai – metonimiškai reprezentuojančiais gyvenimą: „Ir vėl prisirinko daugybė reikalų, kurie verste verčia mane atsitraukti nuo propesoriaus darbo ir mintimis nukilti į Paryžių" (Tumas – Klimui, 1926-02-13, p. 88). Kartais šis metonimiškumas kuriamas per fizinius objektus, kurie taip pat reprezentuoja žmogaus kūną, jo fizinę egzistenciją. 1930 m. gruodžio 17 d. laiške Lesauskiams rašoma: „Skubu man pasiųsti Jums nuo savo stalo pašvęstą plotkelę į ženklą šventos santarvės ir vienybės" (p. 563); 1930 m. gruodžio 18 d. laiške Klimams – tas pats: „Skubu man pasiųsti Jums nuo savo stalo pašvęsta plotkelė. Mūsų tradicijomis – ženklan santarvės ir vienybės" (p. 322). Toks fizinių objektų perdavimas laiškais sietinas su laiško metonimiškumu (laiškas kaip žmogaus tęsinys).

1930 m. vasario 11 d. laiške Klimui, reaguodamas į pasiteisinimus dėl korespondencijos nepalaikymo, Vaižgantas aprašo savo požiūrį į laiškų rašymą:

> Pasiteisinimų, kad retai rašai, nevartok savo laiškuose: aš jau rašiau, kad tai man nesudaro nei afronto, nei konvenansinės nuodėmės. Geriau gauti iš širdies ir tinkamu laiku įspiruotą retą laišką, neg mandagią „отписку" [*rus.* atsirašinėjimą]. Kai man norisi su jumis plepėti, aš vis tiek plepėsiu, nežiūrėdamas jokios eilės. (P. 275)

Tad nors ir daugsyk liudijama, kad epistolinė komunikacija svarbi santykiui puoselėti, čia laiškas apibūdinamas kaip iš dalies monologinis – išsisakymo ar išsirašy-

[17] Suklomis – vienas po kito, iš eilės.

mo aktas. Laiško rašymą kaip saviraiškos aktą, vykdomą iš dalies dienoraštiniais, išsikalbėjimo tikslais, Vaižgantas įvardija ir 1929 m. lapkričio 29 d. laiške Klimienei ir Eglei Klimaitei: „Kitiems nieko neparašau, o Jus apipilu raštais. Taip darau sau palengvinti, nes Jus myliu ir Jumis sielojuos. O ką Jūs su tais raštais darote, man vis tasia. Paskaitote, gerai; įkyri dukart per savaitę gaunant iš vienų rankų, dėkitės į archyvą" (p. 266). Taigi parodoma, kad kūrybinis laiško rašymo procesas kartais svarbesnis nei poveikis adresatui. Laiško kaip paties sau turinio, saviraiškos realizacijos samprata aktualizuojama ir dažniau, pavyzdžiui: „Tavo laiškus aš mielai skaitau, bet negildink sau širdies, kad ne į visus man atsakai. Aš turiu laiko, tai rašau jums kuo ne kasdien; negi galiu laukti ir iš jūsų atsakų – kasdien. Kartais tyčia papasninkauju, nerašęs, kad labiau išalktumėte; bet ilgai neišlaikau" (Tumas – Klimui, 1928-06-29, p. 200). Tačiau, nepaisant galimo laiško sau pakankamumo (kaip laisvalaiko užsiėmimas: „Aš turiu laiko, tai rašau"), minimas ir komunikacijos laiškais alkis, o jos nebuvimas laikomas pasninku. Taigi tikėtina, kad Vaižgantas, aktyvus laiškų rašytojas, epistoliką suvokia toli gražu nevienaprasmiškai, o tą nevienaprasmiškumą ir formuluoja laiškuose giminėms.

Epistolinio subjekto saviraiška nereiškia, kad adresatas į šiuos procesus neįtraukiamas, juolab kad būtent empatiškas santykis su adresatais sukuria tokios saviraiškos galimybę. Rašydamas Barborai Mėginaitei-Lesauskienei jau po jos vestuvių, Vaižgantas apmąsto jųdviejų ryšį, jį projektuoja į ateitį ir prilygina laiškais kuriamam artimam santykiui su Klimų šeima: „Dabar aš su Klimais daugiau artimi, kaip pirma. [...] Manau, kad ir tarp mūsų prasidės grįžtanti vilnis banguoti. Tai įvyks, kai ir jūsų būklė bei padėtis pakitės, kai jūs imsite kuo sielotis, dėl ko nerimti. Tada aš vėl, jaučiu, jūsų sielą pasisavinsiu ir jos vėl nebeskirsiu nuo savosios" (1928-12-18, p. 515). Sielų sutapimas primena ir ankstyvojoje epistolinėje komunikacijoje steigtą „vienadūšių" ryšį, savęs dovanojimą kitam, o šis empatiškas ryšys sukuria neįpareigojančią, dažnai žaidybišką epistolinę aplinką, leidžiančią išsikalbėjimus, išpažintis ir, kaip rašysiu vėliau, „karnavalo šelmystes".

Taigi empatiškas santykis negali klostytis vienpusiškai. Viena vertus, visų šio polilogo korespondentų kreipiniai į Vaižgantą palaiko intymų santykį: „Dėde", „Brangusai Dėde", „Gerasis Dėde", „Brangus mūsų Dėde", „Dėdyt" ir panašūs. Be to, Tumui rašytuose laiškuose – daugiausia Klimo ir vėliau Lesauskio, t. y. ne pačių dukterėčių – taip pat apmąstomas jų ryšys, pabrėžiant, kad jis epistolinis. Pavyzdžiui, 1927 m. balandžio 12 d. Klimas atvirauja Tumui apie jų susirašinėjimą ir taip palaikomą santykį:

> Taip pripratom prie Tamstos laiškų, kad kaip negaunam, tai jau ilgstamės ir net nerimstam. Jie visada toki optimistiški, kad šiose „juodųjų debesų" aplinkybėse jie mums visada esti pragiedruliai.
>
> Kauno atmosfera taip greit, lyg radio bangomis, atsirita ligi Paryžiaus, kad mes nuo jos kenčiame dar stipriau negu jūs, nes čia gyvenimas nėra pratęs grimzti į juodąją melankoliją. Dėdė esi vienas vienintelis įasmenintas pragiedrulis tų neišmintingų kovų, partijų rietenų ir pragaištingų rivalizacijų dumble. (P. 143)

Šiame fragmente Klimas liudija ne tik epistolinio santykio būtinybę – aktualizuojama ir laiškais perduodamos informacijos sparta bei Tumo gebėjimas epistoliniais tekstais sukurti optimistišką nuotaiką. Be to, darsyk patvirtinama mintis, kad visame epistolinių tekstų korpuse gausiai atviraujama apie abipusę korespondentų svarbą vieni kitiems.

Vaižganto figūros reikšmė ne tik šeimos aplinkoje, bet ir plačiau Lietuvos visuomenėje bene geriausiai matoma iš Lesauskio, kuris prie šeimos ir išsyk prie jos korespondencijos prisijungia 1928-aisiais, epistolinių tekstų. Tų metų rugsėjo 21 d. Lesauskis rašo Tumui: „Aš Dėdę gerbiau ir visa širdimi mylėjau pirma, negu Dėdė turėjo progos pažinti mane. Taip, kaip gerbia ir myli Tumą-Vaižgantą daugybė Lietuvos vaikų. Dabar toji meilė ir pagarba pasidarė dar tvirtesnė ir gilesnė" (p. 513). Taigi riba tarp artimo „dėdės" ir reikšmingo autoriteto lietuvių kultūroje visai neryški, gal net neegzistuojanti.

Taip pat Vaižganto – išskirtinės figūros šeimai ir visai lietuvių kultūrai – reikšmę aprašo Klimas 1927 m. liepos 27 d. laiške:

> Mielasis Dėde, esi Lietuvoje tas stebuklingas žilagalvis jaunuolis, kurio entuziazmas, iš tyros širdies trykšdamas, kaip saulės spinduliu prašviečia sunkų rūką, kurio prigaravo nevalytos sielos. Pagerbęs mūsų senųjų audrų pragiedrulius – pats juo pavirtai naujojo dangaus ūkanose.
>
> Turiu, nesusilaikydamas, pasakyti, kad pamilau Dėdę kaip skaidrų amžinai kunkuliuojantį žmoniškumo šaltinį, kurs saulėje atšviečia savo krištolinę srovę visomis gyvybės spalvomis. Mylėti gyvenimą ir dėl tos meilės kelti jį į dangų, prie saulės, kad toje meilėje nebūtų apsivylimo – šit kaip aš suprantu Dėdės entuziazmą. Ir aš norėčiau, kad Dėdė mudu su Brone suprastum tokiais savo vaikais. Per tuos kelerius metus Bronė mane įvedė į Dėdės kraujo misterijas ir mudu abudu džiaugiamės ne tik Dėdės šventu ženklu palaiminti, bet ir jausdami vieną bendrą Tėvą. Ir mudu trokštame, kad mudviejų gili, niekados nesudrumsta, meilės ir entuziazmo pilna gyvenimo harmonija suteiktų mudviejų Tėvui tos satisfakcijos, kurios tik gali duoti šios žemės kelionėje dvasios laimėjimai. (P. 159–160)

Nors fragmente vaizdingai (netgi pasitelkiant Vaižganto simboliką: pragiedruliai, kunkuliuojantis šaltinis; vaižgantiška leksika, beje, vartota ir anksčiau cituotame laiške) apibrėžiamas intymus ryšys, Klimas laiško pabaigoje neigiamai įvertina bendravimą epistoliniais tekstais: „[T]urėjau suvesti tą sąskaitą tuo nelemtu įnagiu, koks yra daromas raštu" (p. 160). Vadinasi, *atskiras pasaulis* sukuriamas dėl intymaus santykio pobūdžio, bet raštas Vaižgantui yra viena iš šio pasaulio kūrimosi ašių, o kiti korespondencijos dalyviai laiškus vertina kaip asmens metonimijas, labiau akcentuojamas savęs dovanojimas laiškais. Kitaip tariant, iš viso laiškų korpuso darytina prielaida, kad Tumas, rašydamas giminėms, derina informacijos, bendravimo poreikio, literatūrinio įkvėpimo ir, kaip rašoma toliau, net autobiografinės išpažinties funkcijas, o giminės laišką labiau sieja su informacijos mainais (nors ši mintis pasitvirtina tik iš dalies, mat literatūrinio tipo fragmentų, taip pat ir saviraiškos, išpažinties momentų esama ir epistoliniuose giminių tekstuose).

Šiuose laiškuose pastebimas dar vienas autoreferentiškas motyvas, susijęs su laišku kaip savikūros ir saviraiškos terpe, – laiškų ir grožinės literatūros tekstų paralelė. 1926 m. vasario 9 d. laiške Klimui savuosius epistolinius tekstus Tumas vadina feljetonais: „Susidarė trejos devynerios reikalų, tai ryžaus tiesiai į Tave kreiptis, nors atsakyti gali ir kas kitas. Aš ir dažniau Tau parašyčiau, bet kai esi prisiekęs ‚beletristikos' neskaityti, o mano epistolarinė forma – feljetonas, tai nė nedrįstu gaišinti" (p. 87). Į šį ironišką priekaištą Klimas atsako nevengiantis epistolinės beletristikos: „Man rodosi, kad nereikėtų taip plačiai suprasti ‚beletristikos' išsižadėjimo. Ypatingai niekuomet nesu išsižadėjęs epistoliarinės beletristikos, jeigu jau paliksime tą terminologiją" (1926-02-17, p. 89). Kitaip tariant, abu adresatai priima epistolinio teksto literatūriškumą rašymo akto lygmeniu, o 1926 m. liepos 23 d. Tumas laiškų rašymą tiesiogiai prilygina kūrybai: „Tų ilgų mano raštų, kurie ne tiek reikalu, kiek *beletristišku niežtėjimu* [išskirta mano – *A. K.*] rašomi, gal nė nepaskaitai iki galo" (p. 111).

Laiškų ir grožinių tekstų paralelę Vaižgantas fiksuoja ir skaitymo akto lygmeniu, mat laiškas laikomas gebančiu suteikti malonumą. 1932 m. kovo 30 d. laiške Klimui epistolinį tekstą prilygina novelei: „Ačiū už paskutinį Tavo laišką – III. 19! Nebijok, aš jį mokėjau tinkamai įvertinti; skaičiau, kaip kokią įdomiausią novelę, nes turinį sudarinėjai Tu pats, kurs tiek man rūpėjai" (p. 363). Taigi ir genezės, ir recepcijos aspektu laiškai gretinami su grožiniais tekstais: jų kūrimas primena beletristikos kūrimą, jų skaitymas gali prilygti grožinio teksto skaitymui. Tai tikrai paradoksalu: korespondentai liudija, kad šie laiškai jiems – esminiai komunikacijai, artimam ryšiui palaikyti, bet kartu laiškas traktuojamas kaip rašančiojo subjekto saviraiškos terpė, dienoraštinis tekstas, kuriam adresatas (beveik) nereikalingas. Gali atrodyti, kad laiško kaip saviraiškos teksto ir aptarto komunikacinio alkio sampratos prieštaringos, tačiau šie aspektai susieti priežastingumo ryšiais: tik šeimos artumas ir komunikacijos geismas įgalina laiško virsmą saviraiškos tekstu. Ankstesnių susirašinėjimų atveju išpažintinis ir žaidybiškas kalbėjimas taip pat išryškėja susiklosčius „sudėtingiems epistoliniams santykiams", tad šiame korespondencijos korpuse, mano galva, tik ryškiau matomi kai kurie ankstesnių Tumo laiškų ypatumai – tiek turinio, tiek raiškos aspektais.

Tarp kronikos ir epopėjos

Turint galvoje keleriopą epistolikos vertinimą, galima svarstyti ir apie anksčiau ne kartą aptartą epistolinių tekstų fragmentiškumą. Nors naratyvo prasme šie rinkiniu išleisti laiškai tolydesni ir nuoseklesni, jie išlieka eklektiški, tad visi apibendrinimai darytini ne tiek laiško ar laiškų korpuso, kiek pavienių fragmentų lygmeniu. Laiškai giminėms gali būti laikomi ir paprasčiausiais savižinos tekstais (dalijamasi sąskaitomis, prašoma patarimo, pagalbos, tarpininkavimo ir kt., ypač Tumo ir Klimo korespondencijoje), ir literatūriniais eksperimentais, ir intymios komunikacijos, artimo santykio poreikį išpildančiais tekstais vienu metu. Be to, nors šiuose laiškuose

tikrai neretas saviraiškos aspektas, ankstesniuose Tumo epistoliniuose dialoguose dažna laiško kaip poveikio teksto, išpildančio *tarpininkavimo* galią, samprata taip pat neapeinama. 1930 m. rugsėjo 22 d. laiške Klimui išsamiai svarstoma epistolikos klausimu, o galiausiai pateikiama laiško kaip galinčio turėti didelį poveikį adresatų gyvenimui traktuotė: „Quis scit [*lot.* kas žino], kada ir kam privatinis laiškas gali nusverti daugiau, neg ištisa aplaižyta disertacija..." (p. 310).

Šiame laiškų korpuse ryški skirtingų epistolinių tekstų registrų ir funkcijų dermė. Vaižgantas dažnai vartoja dvi sąvokas – „kronika" ir „epopėja", nurodančias, kad laiškais gali būti pateikta glausta įvykių „ataskaita" arba, priešingai, išsamus literatūrinis pasakojimas. Apie kroniką kaip sąlygiškai neutralų įvykių dėstymą jau rašiau – kronikinis kalbėjimas būdingas daugeliui Vaižganto reikalų raštų, ypač ankstyvojo laikotarpio, kai dominuoja informacinė laiško funkcija. O štai epopėja nukreipia į išplėtotą literatūrinį pasakojimą, taip pat svarbu, kad įprastai epopėjos būna didelės apimties. Savo epistolinį pasakojimą Vaižgantas dažnai epopėja įvardija tuo atveju, kai laiškuose imamasi išsamiau ar vaizdingiau aprašinėti įvykius, reiškinius ar jausenas, pavyzdžiui: „Turiu Jums nusipasakoti visą šių dviejų mėnesių kuracijos epopėją" (Tumas – Klimams, 1924-08-27, p. 63). Konspektyvus įvykių išvardijimas, savo ruožtu, vadinamas kronika: „Buvo ir skandalų geroka kronika. Birštone pardavėjas (kelneris) nusišovė, Palangoje Petras Čiurlionis (artisto brolis) papjovė Karūžaitę, ne visai papjovė, tik perpjovė gerklę. Ji išgis, jis suimtas nusinuodijo" (Tumas – Klimams, 1924-08-27, p. 64). Skirtis tarp kronikos ir epopėjos sietina su perskyra tarp istorijos (faktų) fiksavimo ir vaizdingo pasakojimo kūrimo. Identiškai epopėja vadinamas ilgas ir vaizdingas pasakojimas apie grįžimą iš Paryžiaus 1926 m. liepos 15 d. laiške Klimams („O privatinė šio mano grįžimo epopėja, štai, kokia [...]", p. 109). Jame dalijamasi žinia, bet dėmesys telkiamas į patį pasakojimą. Kronikomis, atvirkščiai, laikytinos tokios laiškų atkarpos, kuriose įvykiai į vaizdingą pasakojimą neišplėtojami, pavyzdžiui, 1926 m. spalio 20 d. laiške, kuriame rašoma apie buitinius įvykius – krikštą, santykius su Kauno bendruomene, o pats laiškas pradedamas: „ŠiaiTau [sic!] krūva žinių iš dabartinės Kauno kronikos" (Tumas – Klimienei, p. 124).

Kronikiniai laiškai neretai artimi dokumentikai, juose informuojama apie supančią aplinką, fiksuojami svarbūs įvykiai, pavyzdžiui, Klimas Tumo prašo: „Nepatingėkit mums šiek tiek Lietuvos kronikos pranešti, – mes labai tuo džiaugiamės, kad bent tuo būdu pasijuntame Lietuvoj, Kaune, tarp ‚pletkų' ir savųjų" (1924-09-13, p. 69). Vadinasi, abipusį dialogą skatina ne tik saviraiška ir komunikacinis alkis, bet ir informacijos geismas (vėliau, kuomet laiškuose imami derinti Klimų vilos statybos reikalai, jis išauga į informacijos poreikį). Taigi skirtis tarp kronikos ir epopėjos aktuali ir dėl skirtingų laiško galių. Kronika sietina su žinių perdavimu – informacijos sklaida, o epopėja nukreipia, viena vertus, į literatūriškumą (epopėja – ir pasakojimo žanras), t. y. laišką kaip saviraiškos terpę, antra vertus, yra susijusi su savikūra – į pirmą planą iškeliamas personažas, dalyvaujantis svarbiuose įvykiuose, bet epistolinis subjektas pats ir yra savo kuriamos epopėjos herojus. Šį klausimą aprašė Gérard'as Genette'as: laiškų pasakotojas sykiu vis dar yra herojus, bet jau ir kažkas

kitas, tačiau rašymo akto metu perteikiamos emocijos patiriamos esamuoju metu ir šiuo pasakojimo akto lygmeniu „pasakotojo ir herojaus fokusuotė sutampa“[18].

Nors Vaižganto laiškai eklektiški ir sunku būtų rasti laišką kaip nuoseklią kroniką ar epopėją, šios sampratos leidžia beveik tipologiškai atskirti skirtingos tekstinės raiškos fragmentus. Kronikiniai laiškai – iš tiesų pabrėžtinai biografiški, dokumentiški. Jiems priskirtinos ir vėlesniuose laiškuose (ypač Klimui) dažnėjančios finansinių reikalų suvestinės, raiška ir turiniu šiam tyrimui neaktualios. Tačiau buities detalės savaime nereiškia, kad būtinai susiduriame su kronikiniu fragmentu. Kartais laiškų istorijos pasakojamos su tiek buities detalių (pavyzdžiui, 1924 m. rugpjūčio 27 d. laiškas Klimams, p. 63–64), kad galima suprasti, jog šis detalus atpasakojimas jau nėra vien kronikinio pobūdžio (įvykių fiksavimas) – tai veikiau *iš*pasakojimas, patirčių įžodinimas (epopėja). Šį įžodinimą galima suprasti kaip geistiną išsirašymo aktą, kuris – būdamas iš dalies pats sau tikslas – įgalina įvairesnius epistolinio pasirodymo variantus.

Taigi Vaižganto laiškuose gausu nuorodų į realaus pasaulio objektus, tačiau jos nebūtinai implikuoja, jog tai kronikiniai tekstai. Kaip minėta, pasikartojantys realaus pasaulio objektai laiškų korpusui suteikia naratyvumo, patvirtinančio *atskiro pasaulio* radimąsi epistolikoje. Susiejus gausias nuorodas į Tumą supančią aplinką su aptartu jo siekiamu korespondencijos natūralumu, galima pastebėti, kad šis natūralumas kuriamas per įkontekstinimą realiame erdvėlaikyje, pavyzdžiui, ekspresyviai aprašant aplinkos vaizdą: „Nuo vakar dienos turime tikrą pavasarį. Labai šilta (pas mus – labai – reiškia +15°R), medžiai, kaip išdūkę, skleidžia lapus ir skubinas atžydėti. [...] Panemunės visos baltos – krūmai pilni ievų, o sodeliai vyšnių. Gražumas kaime, kaip saulė šviečia!“ (Tumas – Barborai Mėginaitei, 1927-05-31, p. 473). Tokių tekstinių atkarpų, raiškiai apibūdinančių artimą Vaižganto aplinką, erdvėlaikio aspektus, šiuose laiškuose labai daug. Pavyzdžiui, 1928 m. birželio 16 d. laiške Klimui aprašoma supanti aplinka, siejant oro sąlygas su savo kūnu, taip apibūdinant erdvėlaikį ir įrašant epistolinį subjektą į jį: „Tai pratrūksta debesys ir Kauno gatvėse darosi tikri kriokliai, tai debesuota per visą dieną, purkščia lynoja, kaip rudenį. Per visą gegužės mėn. kosėjau ir slanktais sirgau; buvau pasitaisęs ir vėl knita gerklėje. Visa tai oro drėgmė daro“ (p. 198). Vadinasi, laiškuose esančiomis gausiomis nuorodomis į užtekstinę tikrovę įžodinamos kasdienio gyvenimo detalės, kurios epistolinėje aplinkoje jau tampa ne tik kasdienio gyvenimo, bet ir laiško dalimi, sukuria laiško dabarties erdvėlaikį. Taigi iš pažiūros užtekstiniai elementai taip pat yra ir intradiegetiniai, t. y. pasakojimo lygmens elementai, o pasikartojančios erdvės ir laiko nuorodos bei aprašymai jau priklauso šios korespondencijos *atskiram pasauliui*, kuriame vyksta epistoliniai pasirodymai: žaidimai tekstu, komunikacijos registrais ir modeliais.

Galima sakyti, kad šiuose laiškuose giminėms išryškėjantis peizažinis erdvėlaikis taip pat prisideda prie aptarto epistolikos suartėjimo su grožiniu tekstu. 1926 m. balandžio 4 d. laiškas pradedamas taip: „Velykų diena, 10 val. ryto. Dvi valandi nu-

[18] Gérard Genette, *Narrative Discourse: An Essay in Method*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980, p. 218.

snūdau, kėlęs 3½ val. Ramu, tylu. Gatvėse jokio judėjimo. Žmonės tebeilsis. [...] Prieš mane guli Jūsų laiškas, gražus velijimas, kad tas, kas gali, prailgintų man gyvenimą. Rezurekcija, tyla, laišku esu gerai nusitiekęs" (Tumas – Klimams, p. 97). Trumpais sakiniais, statišku ritmu sukuriamas intensyvesnis aprašymas. Jis suformuoja palankią terpę epistoliniam subjektui išsipasakoti, pavyzdžiui, šiame laiške permąstoma praeitis ir idealistinės nuostatos:

> Jaunystės svajonės neįvyko; tikriau, sudužo. Lygybė, brolybė – svajonės, kai vilko apetitai tedirba egoistus. Demokratizmas, vargšų globa – tik žiaurumai. Gražiausi christianizmas, romantizmas, kai... yra pinigų ir žmogus pasituri... Kad galėčiau, virsčiau pesimistu. Bet kad Dievas padarė sangviniką, reikia viską rupiai per savo girnas leisti. Kun. Byla[19] antai iškoliojo mane, kam aš esąs toks paviršutinis. O aš dėkoju už tai Dievui, nes labai siekiant gilumų, būtų labai bloga gyventi pačiam ir nieko gera kitam. (P. 97)

Tad iš pradžių aprašius konkretų erdvėlaikį, įgalinamas ne tik žaidybiškas pasakojimo tonas, bet ir specifinis savirefleksijos aktas. Akivaizdu, kad tokie laiškų fragmentai turi kronikos bruožų net ir tiesiogine prasme, kaip antai tais atvejais, kai nurodoma lauko temperatūra, Nemuno pakilimo lygis potvynių metu ir pan., t. y. užfiksuotos gamtinės detalės ateities skaitytojams gali pasitarnauti kaip informacijos šaltiniai. Visgi tuo pat metu, kartais ir tame pačiame laiške, pasakojimas literatūriškėja ir tiek raiška, tiek nuosekliu įsiužetinimu (išlaikomas naratyvo tęstinumas, pasikartoja motyvai) tampa epopėja.

Jau užsiminiau, kad Vaižganto epistolinių tekstų fragmentai kronikomis laikytini ne tik dėl raiškos glaustumo, bet ir dėl to meto tikrovės detalių. Anksčiau nesyk rašyta, kaip Tumas ir jo amžininkai savo kartos epistoliką vertino kaip svarbų lietuvių kultūros dokumentą. Vėlesnėje Vaižganto korespondencijoje, įskaitant laiškus giminėms, epistolikos dokumentiškumo klausimas dažnesnis nei anksčiau, kai aktualesnė buvo subjektų veiksena. Giminėms skirtas tekstų korpusas išsiskiria tuo, kad šią sampratą Vaižgantas įrašo pačiuose laiškuose, anot jo, būsimuose kultūros artefaktuose. Pavyzdžiui, epistolikos išliekamumas ryškinamas 1930 m. rugsėjo 22 d. laiške Klimui:

> Privatinę korespondenciją aš laikau lygia gyvai kalbai: kalbame ir rašome numanydami, kad tai kiti pakartos, pacituos. NN man rašo ar rašė, paprastas išsireiškimas epistoliarinėj kalboj. Epistola toli gražu nėra raštas apie virtuvę, šeimą, jos ligas ar statomus namus, kaip aš darau. Tai tik komercinė epistola. O mokslo žmonės ar dar ko žmonės nestygsta nepasisakę, ką jie apie šį tą yra sugalvoję, ką nauja patyrę. Kiek tokių žinių išgraibęs esu iš a. a. Būgos ir kitų! [...] Matas Grigonis, rašytojas ir pedagogas, andai „Švietimo darbui" yra surezgęs visą straipsnį apie mano veikalus iš manogi laiškų. (P. 309)

[19] Kun. Juozas Byla (1871–1944) – Kauno kurijos kanauninkas, Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune dėstytojas.

1924 m. kovo 20 d. laiške pateikiama tokia ypatinga laiško dokumentiškumo samprata: „Ir šiandei -10° R. Gatvės vėl baltos, dangus vis miglotas, vis tebesnaiguriuoja. // Šitą vietą skiriu Eglei atminčiai, kada ji išaugusi pasakos kredenso mergaitėms pereitų laikų dyvus, o jos sakys: A-a, sakyk, kaip ilgai anais metais būta šalčių!" (Tumas - Klimams, p. 54). Rašymas ateičiai pastebimas ir 1930 m. balandžio 19 d. laiške, skirtame ką tik gimusiam Lesauskių sūnui Vytautui: „Tai pasakys atenti karta: Vaižganto turėta neblogiausia intuicija" (p. 543). Laiškai „ateinančiai kartai" - Klimų ir Lesauskių vaikams - ne kartą įvardijami kaip saugotini dokumentai, įprasminantys praeitį arba dabartį (būsimą praeitį), pavyzdžiui, 1932 m. liepos 22 d. laiške Klimų šeimai: „[S]varbiau, kad pats save pradėtumei kuo anksčiau atminti. Tam ir duodamas šis Tavo archyve laikytinas dokumentas, savuoju tikru parašu patvirtintas. Tavo senelis - Vikaras, nebe Rektorius, kun. Juozas Tumas, visiškai sumenkėjusios Garbės - Kanauninkas" (p. 373). Anksčiau rašyta apie laiškų kaip liudijančių dokumentų pasitelkimą vykdant praeities įdokumentinimo imperatyvą, suintensyvėjantį pereinant nuo aktyvaus kultūros lauko steigimo prie veikimo jame. Epistolikos dokumentiškumas laiškuose Klimams ir Lesauskiams kitoks nei aptarta laiško kaip istorijos šaltinio koncepcija: asmeninė kultūros darbuotojų korespondencija neretai laikyta visos kultūrinės bendrijos nuosavybe, o čia laiškai - „literatūriniai dokumentai", įamžinantys epistolinio subjekto saviraišką. Epistolinį pasirodymą aptariantys tyrėjai dažniausiai jį sieja su numanomai platesniu adresatų lauku; tokią interpretaciją galima pritaikyti ir šiam laiškų korpusui: šis pasakojimas sąmoningai reflektuotas, o per naratyvinį tęstinumą tampa nuosekliu, įsiužetintu naratyvu, rašytu ir galimu skaityti literatūriniu režimu. Apie tai, kad laiškai - ypač Tumo - suprantami kaip pusiau vieši, jau rašiau kalbėdama apie ankstyvąjį jo kultūrinį veikimą, bet šis požiūris plėtojamas ir korespondencijoje su giminėmis. Šią mintį tik pastiprina tai, kad Tumas kelissyk neatsiklausęs Klimo siunčia jo laiškų fragmentus į spaudą[20].

Iš tiesų būtent dėl adresato aktyvumo vaizdingesni ir žaidybiškesni Vaižganto laiškai vaikams, pavyzdžiui, sveikinimas su gimtadieniu 1930 m. balandžio 29 d.: „Egle-Liudvika, Petro-Damjono Dukter! Taigi Tau šiandie suėjo lygiai aštuoneri metai, ir Tu jau esi beveik sena boba. Ar Tu dar nepradedi žilti ir šlubuoti?" (Tumas - Eglei Klimaitei, p. 283). Čia galima grįžti prie laiško kaip teksto ateičiai sampratos. Atkreiptinas dėmesys, kad būtent vaikams adresuoti laiškai dažnai (berniukų atveju) jų pačių negalėjo būti perskaityti, nes pastarieji dar buvo labai maži, o kai laiškai rašomi kaip dokumentas ateičiai (numatant, kad jie bus skaitomi vėliau, galbūt ir platesnio skaitytojų rato), jiems kur kas labiau būdingas ekspresyvumas ir epistolinis pasirodymas. Manytina, kad tai susiję su adresatu - jis pusiau fiktyvus, t. y. numanomai tekstą skaitysiantis gerokai vėliau po jo rašymo laiko, tarsi implikuota, tik įsivaizduojama publika. Turint galvoje tokį ateities adresatą, laiško tekste randasi kur kas daugiau kasdienybės aprašymų, išsamesnių erdvėlaikio komentarų. Pavyzdžiui, 1931 m. balandžio 15 d. rašytame pasveikinime pirmiausia sukuriamas kiek

[20] J[uozas] Tumas, „Prof. Augustino Voldemaro charakteristikai", *Lietuvis*, 1927-12-28, Nr. 290; J[uozas] T[umas], „Dėl Vytauto katalikiškumo", *Lietuvos aidas*, 1930-09-03, Nr. 200 (981).

įmanoma vaizdingesnis erdvėlaikio aprašymas: „Kai Tu gausi šį laišką, jau būsi mitulys, metinis. Šį pirmąjį Tavo jubiliejų aš švenčiu gana keistai: jau trečia diena, kaip esu ‚Venecijoje', iš visų šonų pasemtame name, kad net savu reikalu nebeišeiname už gurbų [...]" (Tumas – Vytautui Lesauskiui, p. 573).

Paskutinis Vaižganto laiškas, rašytas Klimų vaikams, prasidedantis „Eglute, Petriukai!" (1933-04-11), išskirtinis tuo, kad siųstas kaip laiškas, bet iš tiesų Vaižganto buvo numatytas publikuoti kaip straipsnis vaikams: „Eglute! Aš seniai esu pasiryžęs, k[a]i Tu imsi augti, rašyti tokių gražum[ėli]ų, kurie įbrangina mūsų Tėvynę Lietuvėlę. [...] Tai manau sau: im[siu] ir Eglutei laiškus paskelbsiu viešai" (p. 424). Dėl numatytos intencijos jis išsiskiria raiška – gausu aprašymų, palyginimų, didaktinių pasvarstymų, kaip antai:

> Didžiausis žmogaus turtas, kurio jis nemokamai gali abiem rieškučiom semtis, tai gamta, mūsų pasaulis. Turtu vadinu ir džiaugsmą. Kokia mizerija, kai miestelėnas sau džiaugsmo tesiieško kur beau marché [*pranc.* nebrangiai], kai to džiaugsmo neišsemiami šaltiniai gamtoje. Reikia kaimo, kad jis užpildytų miesto tuštybę, ne antraip; kaimo, kurs parodo mums, kaip bet kuris gyvis atsiranda, ką veikia ir kaip pasišalina. (P. 423)

Vis dėlto laiškų, kuriuos buvo planuota kaip straipsnius paskelbti spaudoje, projektas neįgyvendintas, nes Vaižgantas mirė jų neparašęs[21], bet svarbu, kad kurie laiškai aiškiai projektuojami viešoms skaitymo praktikoms.

Įdomu, kad ne tik laiškuose vaikams, bet ir visame epistolikos korpuse stilistiškai labiau išbaigtas vaizdas kuriamas tuomet, kai imama projektuoti ateitį – suaktyvinama rašančiojo vaizduotė. Pavyzdžiui, 1925 m. gruodžio 4 d. laiške Barborai Mėginaitei:

> Mano pasveikinimas nebepateks į rankas Tau, kai Tu sėdėsi už iškilmių stalo, apstatyta vazonais ar net vytelinėmis gyvųjų gėlių, dėžutėmis saldainių ir buteliais šalto šalto šampano. E iš už visų jų smailiai žiūrės bent tuzinas grapų ir kunigaikščių, o gal net karalaičių akių. Žiūrės, pasitaisę meilias šypsenas ir palinkę visi išsižioti, ligi tik festino karalienė tars jam malonų žodį. Gaila, gaila, kad nei aš, nei mano laiškas nepateks tuo momentu! (P. 446)

Projektuodamas ir įsivaizduodamas galimus laiško gavimo scenarijus, Vaižgantas išsamiai aprašo kuriamą erdvę, aplinkinius, tekstas įgyja daugiau epopėjos bruožų. Ankstesniame poskyryje aptarta, kad laiškai giminėms yra ir artimo bendravimo tekstai, ir saviraiškos bei išsikalbėjimo, ir skirti paprasčiausiai dalintis informacija. Šios funkcijos koreliuoja ir su tekstų raiška, o štai įdomiausias Vaižganto laiškų bruožas – karanavališkumas – aptariamas kitame poskyryje.

---

[21] Vėliau šis paskutinis išlikęs Vaižganto laiškas išleistas iliustruota knygele vaikams (žr. Juozas Tumas-Vaižgantas, *Laiškas Eglutei*, Vilnius: Petro ofsetas, 2007).

Laiškų karnavališkumas

Kaip matėme, autoreferentiškuose laiškų fragmentuose epistolinis tekstas neretai lyginamas su grožiniu. Tiesa, tai daro Tumas, o ne jo šeimos nariai. Ir būtent šiuose Vaižganto laiškuose esama labai daug specifinio žaidybiškumo, kurį vadinu karnavališkumu[22], sietino su rašytojo grožinių tekstų stiliumi. Sukūrus epistolinę aplinką, kurioje įprastos atitinkamos epistolinio subjekto kaukės, gausėja laiškų, kuriuose žaidžiami tekstiniai žaidimai, literatūrinės raiškos priemonėmis kuriama specifinė karanavališka aplinka.

Pavyzdžiu gali būti 1926 m. balandžio 7 d. tarmiškai rašytas laiškas Barborai Mėginaitei. Jame, lyginant su daugeliu kitų laiškų, sąmoningai keičiama pasakojimo strategija, pradedant vietos nuorodomis ir kreipiniu („Kouni", „Mono Meila!"). Vienas esminių šio laiško motyvų – epistolinės terpės funkcijos apsvarstymas – pateikiamas sukūrus ironišką distanciją:

> Klousi, kadel aš neberošus. Ė kūg berašysi, kad nieka nemočija. Rašai rašai žmogus, ė tou tik ban kiek šnipš, dougeu nieka. Kαi parašai geriem žmanėm: ar katram lαikraščiui, ar šeip jou mylimai asobai, tαi tou honorara ažmaku ar ban žadžeis pamieluoja. O kai parašai giminėm, tai tik pinigų paprošo, daugeu nieka. Ir mono suntikei su Tovim ar su Branė tik oficijolūs, rαikalui ištikus. (P. 450)

Korespondencijos situacijai reflektuoti pasitelkiamas distanciją sukuriantis karnavališkumas, išryškėjantis per kūniškumo aspektą: „Belieka vieni išarinei dalykai – apē aru, apė pilvu ir kitus galus, paliekunt širdi ir visu dūšiu pasilgima vanagam last. Apė tαi ir rašysiu" (p. 450). Suformulavus laiško kaip arti kūno esančio teksto sampratą, leidžiamasi į kūniškumo karnavalą: „Ė mono pilvas tαi, očiu Dievui, vis didesnis ouga. [...] Kad nors bodas užeitų ar tiek doug nebeaždirbčia, tαi ir ėst nebetiek ėsčia. E tovo gi pilvas kaks? Gol vis taks keuras, nieka nesulαika??" (p. 450). Pilvo metonimija (kalbėdamas apie karnavalo kūniškumą Michailas Bachtinas išryškina būtent Sančo Pansos pilvą[23]) šiame laiške pakartojama šešis kartus, o susirašinėjant su giminėmis apetito, svorio ir valgymo motyvas kartojamas nuolat, taip sukuriant labai kūnišką, kasdienišką, materialų ir nuo aukštųjų idealų atitolusį „tekstinėje šventėje" dalyvaujantį epistolinį subjektą. Šiame laiške toks žaidimas suintensyvinamas parašu: „Tavo dėdė Smailapilvis". Distancija leidžia užsidėti pasiilgimą, komunikacijos geismą ir „alkį" paslepiančią kaukę – šitai dažniausiai būdinga emociškai „tankesniems" laiškams. Beje, tarmiškai rašytų fragmentų šioje korespondencijoje ne vienas ir juose visuomet sukuriamas žaismingo, neįpareigoto kalbėjimo įspūdis, nors plėtojamos temos gali būti ir labai rimtos.

Aptartas laiškas nėra vienintelis Vaižganto epistolinio karnavalo pavyzdys. Pirmasis toks ryškus epistolinis pasirodymas sukuriamas 1925 m. lapkričio 28 d. laiške

22 Plačiau apie karnavališkumą žr. poskyrį „Vaižganto laiškų tekstiniai ypatumai".

23 Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, translated by Helene Iswolsky, Bloomington: Indiana University Press, 1984, p. 21–22.

Barborai Mėginaitei. Tumas pradeda: „Barboriut, skubinuos duoti Tau žinią apie labai svarbius, gal visų svarbiausius atsitikimus Lietuvos Valstybėje, kurie, neabejokime, turės didelės įtakos į Europos politiką“ (p. 445). Vėliau Tumas rašo apie savo šukuoseną („Kai prieš du mėnesiu aš buvau visiškai trumpai nusikirpęs, visos Kauno moterys pakėlė protestą ir tol netvarkavo, kol man plaukai ataugo“), apie portretą su Kauku („Vieni sako, Kaukas esąs mano priedas, kiti – aš esąs Kaukui priedas“), įsigytus paveikslus bei kintančias oro sąlygas (su paantrašte „Svieto pabaiga“, siejant gamtos reiškinius su valstybės gyvenimu):

> Astronomų sumetimu, tos ūmios meteorologinės atmainos įvyko dėl to, kad ant krikščionių demokratų valdžios ėmė rodytis vis daugiau dėmių. Tuo pat meteorologų sumetimu, jei šaltis tuo pat tempu progresuos, destis, po –5° R kasdien kris žemyn termometras, tai iki Šv. Kalėdų turėsime visą –100° R, termometras visiškai nukris ir suduš, ir bus „svieto pabanga“, nes jam mokėta 4 litai. (P. 446)

Laiškas, pasirašomas „Tavo dėdėpalaikis“, struktūruojamas tarsi straipsnis žurnale ar laikraštyje, nes kiekviena žinia turi paantraštę, kuria imituojamos publicistinių tekstų antraštės („Krizis pasibaigė“, „Ateitis aprūpinta“, „Dar viena Kaune pinakoteka!“, „Svieto pabaiga“). Kitų diskursų elementai padeda padidinti distanciją ir perteikti norimą žinią. Prieš tai aptartame laiške korespondencijos klausimu distancija ir juoko motyvas įgalino epistolinio subjekto pasiilgimo raišką be „dvasingumo pretenzijos“, o šiuo atveju pasitelkiant ironiją ir parodiją konstruojamas pasakojimas maskuoja Tumui opių dalykų svarstymą taip pat pernelyg to nesureikšminant („tos ūmios meteorologinės atmainos įvyko dėl to, kad ant krikščionių demokratų valdžios ėmė rodytis vis daugiau dėmių“).

1926 m. kovo 10 d. laiškas Klimienei gali būti pavadintas vaizdinga būties iliustracija – su ironija papasakojamos visai nejuokingos sunkios buities „epopėjos“. Pradėjus erdvėlaikio aprašymu („Tu gi dievobaiminga moteriškė – pasimelsk ar kurių galų, nes baigiame skęsti. Kaip prasidėjo potvynis III-5 naktį, taip ir neslūgsta“), toliau pasakojama, kad pas Tumą potvynio metu gyvena visi namo gyventojai:

> Kas asmuo – tai tipas. O visi bezda ir kvėpuoja, tai oras, bra, toli gražu ne Nicėjos. Blogiausias tai Aleknavičių katinas „pilsuckis“, kurs labai riebus, labai nachalas, Kaukui nepasiduoda ir – visur šlapina. O smirda paskui, lyg būtų naftos prilaistyta. Jis galgonas ir mano sprazbą vyskupo kūrijai apšlapino. (P. 93)

Kūniškos ir labai buitiškos aplinkos detalės sukuria gyvenimo empirikos aprašymu grįstą kone groteskišką pasakojimą – epistolinio subjekto „karnavalą“, kuriame ryškinamas kūno dėmuo. Į naratyvą įtraukiama Nemuno figūra: „Mūsų kariuomenė tiek jau išsprogdino piroksilino, jog būtų užtekę Vilniui paimti, o išdavikų jokių – Nemunas stovi, kaip užkerėtas. Maistui nusipirkome kruopų, tad badu nenumirsime, jei neprilaksime“ (p. 93).

Nemunas laiškuose dažnai antropomorfizuojamas ir veikia kaip atskiras subjektas, todėl gali būti pavadintas net šios korespondencijos personažu, pavyzdžiui, 1926 m. sausio 7 d. laiške Barborai Mėginaitei:

> Avantura. Kūčių vakarą, per pat vakarienę, ėmė kažkas ir nušovė mūsų kaimyną žydelį. Aš jį apverkiau „Lietuvoje"[24] ir taip sugraudinau visus, jog net Lietuvos (ne „Lietuvos") gamta atadrėgo ir Nemunas avantūrą ištaisė. Šį rudenį jis, galgonas, buvo tik apsimetęs rimtu. Neva užšalo, vietomis tačiau, kur srauniau, paliko skystas. [...] Tatai ir draugas! O vis ketinau kada nors pagerbti jį ir pasičiūžinėti. Atminčiai man ties Vytauto bažnyčia paliko kalną lyčių ir tas žydai išvaginėjo savo įkarščiams šaldyti. (P. 448)

Antropomorfizuodamas gamtos detales epistolinis subjektas jas įtraukia į savo artimą aplinką, šiuo atveju – epistolinį erdvėlaikį, ir neretai gretina visuomenės, kultūros lauko situaciją su gamtos elementais. Itin išraiškingai Nemuno personažiškumas išreikštas 1926 m. kovo 28 d. Tumo laiške Klimui, kuriame upė pasitelkiama visuomenės būklei įvardyti, ryškinant gamtos ir visuomenės santykį:

> Nemunas ties Kaunu teišėjo $^{1}/_{14}$ ir mandagiai pasitraukęs nuo Kauno kukliai sustojo ties Vilkija, kur jis ir iki šiolei ilsis prieš pradėdamas kelionę į Aismares. O tuo tarpu Vilniaus okupantai lenkai visa puse mėnesio pirmiau tyčia paleido Nerį, kad jis prilakintų, kaip šunes šulinyje, visą Kauną. Kanaljos! Kuone nuskendome ir mes su šventuoju Vytautu. O kiek būtų žmonijai nuostolio, tik pamanyk! Gerai, kad turėjom šovinių. Tai pliekėm per dienų dienas ir... Veršvų vis dėlto nepaėmėm, kol Neris savaime neišsigrūdo! Šitas lenkų didysis manevras reiškia bandymą ir provokaciją. (Tumas – Klimui, p. 95)

Galima manyti, kad Nemuno (gamtos) ir politinių aktualijų (šiuo atveju – lenkų klausimo, prieš tai cituotoje ištraukoje – žydų situacijos) gretinimas yra karnavališkos inversijos dalis. Šiame epistoliniame poliloge politiniai klausimai įrašomi per gamtines detales, įkonkretinant erdvėlaikį kasdienėmis realijomis (šiame laiške: Nemunas, Neris, Vilkija, Aistmarės, Veršvai, Kyšbalis ir kt.), bet ironija sukuria distanciją, todėl epistolinis subjektas politinius įvykius pasakoja kaip juose nedalyvaujantis, jiems suteikiamas peizažinio erdvėlaikio elementų statusas. Taip į laišką perkeltame kasdieniame erdvėlaikyje vyksta žaidimas, apimantis opius politinius klausimus.

Žaidybiškai gamtos ir politikos aktualijų paralelizmą įtraukia 1929 m. spalio 22 d. Tumo laiškas Klimams, kuriame pranešama apie „didžiausią nelaimę": „[N]ulūžo du viso Kauno pažibu: filodendras ir premieras" (p. 262). Gėlės nulūžimo ir gelbėjimo operacija („Gelbėti susikviečiau visus Kauno vaistytojus, braukilas ir narininkus") aprašoma ją gretinant su Augustino Voldemaro pasitraukimu iš ministro pirmininko

[24] Kaimyno Kaplano mirtį Vaižgantas aprašė tekste „Tragedijos ir jų nejautimas (Kaplano atminčiai)", publikuotame *Lietuvoje*, 1925-12-31, Nr. 293 (2089).

pareigų[25]: „Lūžo ir nabagas premieras. Bet-kurį medį, sako, graužianti savo kirmytė; graužė ir jį" (p. 262). Žaidybiškoje aplinkoje ši rimta naujiena pateikiama karnavališkai, Voldemaras prilyginamas augalui („Sako, prigysiąs ir būsiąs dar skaistesnis, neg įdiegtas į politikos dirvą"), ir abiejų – tiek filodendro, tiek premjero – „nulūžimas" įvertinamas kaip „Wola Pana Boga" [*lenk.* Dievo valia]. Laiškas baigiamas parašu „Jūsų Litterarum Lituanarum Doctor Juzas", taigi prisiimtas žaidimas išlaikomas iki laiško pabaigos, o parašu dar sustiprinamas. Šie neįprasti literatūrinę tapatybę akcentuojantys parašai nurodo laiško skaitymo modelį ir epistolinio subjekto santykį su aprašomu turiniu – laiškas pasirašytas literatūros daktaro ir jį tokiu būdu siūloma skaityti kaip literatūros tekstą.

Bachtinas rašo, kad karnavale turi dalyvauti visi, į jį reikia įsigyventi. Taigi literatūrinėmis priemonėmis Vaižganto kuriama spektakliška epistolinė aplinka adresatų taip pat neretai perimama, nes rašymo ir skaitymo aktų metu „už jos nėra kito pasaulio"[26] (arba atvirkščiai – jei karnavalas skaitytojų nepriimamas, jis nėra realizuotas). Atrašydamas į laišką apie šį „lūžimą", Klimas perima visas reikalingas „kaukes" ir pats pasitelkia tokią pat pasakojimo strategiją. Klimo laiške Voldemaras tiesiogiai neminimas, bet Vaižganto įsteigtas paralelizmas tęsiamas, o dviprasmybė išlieka:

> Filodendrono lūžimas, žinoma, yra dar vienas neramybės faktorius, nors kai kuriais atvejais lūžimai pradeda taiką. Viskas, mat, lūžta, kas peršoka saiką. Filondendronas kaltas, kad jis neprisitaikė nei prie puodo, nei prie lubų. Gali puodas būti per mažas, gali būti lubos per žemos – bet filodendronas turėjo pats žinoti, kad tos sąlygos negali pasikeisti tik dėl jo kaprizų. Tesižinie tad! [...] Filodendrono, žinoma, gaila – jis turėjo nepaprastų šansų būti vieninteliu Kaune ir gal visoj Lietuvoj, bet kas savo šansų pats neišnaudoja esamose sąlygose, to nė mirtis nepataiso. Negi sakysime: tegriuvie lubos, teplyšta puodas, kad tik filodendronas išliktų nelūžęs. (Klimas – Tumui, 1929-10-29, p. 263–264)

Taigi tuomet, kai epistolinio subjekto kalbėjimas tampa itin karnavališkas, adresatas taip pat žaidžia – tikrasis karnavalas išsipildo tik dalyvaujant aplinkai. Tiesa, kaip pastebi Jurgita Žana Raškevičiūtė, dukterėčios žaidybiškų užuominų dažniausiai nesupranta ir į karnavališkai literatūrišką epistolinę aplinką aktyviai neįsitraukia[27], nors, paradoksaliai, būtent moterims adresuotuose Tumo laiškuose karnavališkos kaukės ir kūniška vaizdinija pasirodo dažniau.

Išskirtinis laiškas rašytas 1926 m. lapkričio 13 d. Barborai Mėginaitei. Jame distancija ir karnavalinė aplinka sukuriama ne kaitaliojant kalbinius registrus, ne imituojant kitas diskursines praktikas, bet kintant pasakotojo instancijai – laiškas parašytas šuns Kauko vardu (kreipinys: „Geroji mano Augintojėle!", parašas: „Lyžterėdamas Tamstai kojelę, lieku sveikas ir drūtas Tamstos Kaukas"[28]). Laiške ryškus

[25] Nušalintas 1929 m. rugsėjo 23 d.
[26] Mikhail Bakhtin, *op. cit.*, p. 7.
[27] Jurgita Žana Raškevičiūtė, *op. cit.*, p. 12–29.
[28] Pasakotojo režimų kaitą Vaižgantas išbandęs ir savo grožiniuose tekstuose: čia pasakotojais yra tapę ir gyvūnai, ir vaikai.

autoironiškas santykis su Tumo padėtimi profesiniame ir visuomeniniame gyvenime („Kai sukaksiu penkerius, tai Jo Prakilnybė Kanauninkas sako švęsiąs jubiliejų – tokia dabar Kaune mada: švenčiama 3, 5, 10, 15, 18, 20, 25 m. sukaktys kieno tik nori – artistų, rašytojų ir šiaip jau", p. 464), be to, keliais lygmenimis nuo užtekstinės aplinkos atitolintas epistolinis subjektas plėtoja kritinį pasakojimą, kuris pateikiamas tarsi naiviojo pasakotojo lūpomis, be komentarų. Lygiai taip pat ekspresyvus 1930 m. liepos mėn. laišku Barborai Mėginaitei siųstas Kauko nekrologas, pasirašytas „Jūsų nuliūdęs Vaižgantas", arba 1928 m. balandžio 26 d. laiškas Klimui su parašu „Hymeno (Hymanso?) Tyrėjas".

Skyriaus pradžioje rašyta, kad kai kuriuos aptariamo korpuso laiškus galima skaityti kaip uždarus tekstus: būtent šie karnavališkieji epistolinio subjekto žaidimai įgalina tokį skaitymo būdą. Tai tikriausiai nulėmė dominuojanti ilokucinė galia, kai pati komunikacija (ne tik jos turinys) juose yra vertės objektas. Tekstinėje plotmėje pastebėta aiški tendencija: žaidybiškieji laiškai kuriami naudojant tam tikrą strategiją, t. y. imantis ironijos, pasitelkiant kūnišką ir gamtišką vaizdiniją, gamtos ir asmenų paralelizmą. Šie aspektai padeda natūraliai pereiti prie adresatų kritikos ir epistolinio subjekto savikritikos. Tokių laiškų korespondencijoje su kultūriniais bendradarbiais nėra išlikusių, nors kai kurių minėtų teksto strategijų esama ir ankstesniuose epistoliniuose santykiuose – dažniausiai jos susiklosto intymioje komunikacinėje aplinkoje, kur epistolinis subjektas aktualizuoja literatūrinę tapatybės dalį. Reikėtų paminėti, kad pasitelkus ironiją įsisteigiančio karnavališkumo, taip pat ir humoro elementų esama ir kitų žanrų Vaižganto tekstuose, ypač publicistikoje. Būtų galima pacituoti daug įvairių tekstų atkarpų; šiuo atveju pateiksiu fragmentą iš 1915 m. straipsnio „Išvirkščioji pusė":

> Yra visokių pragumų žmonių būdui ištirti. Yč geras – suerzinimas jo dirksnių, nervų. Kai žmogus ima menkiaus besivaldyti, tada ir pasirodo visi jo blogumai. [...] Geriausias padėjėjas musų budui ištirti ligi paskutinių metų buvo – alkoolis. Norėjai pamatyti, koks ištikrųjų yra rimtas ir šventas tavo kaimynas, pabuk ten, kur jis ilgesnį laiką geria. Ypač, kai mano, jog jo niekas pažįstamas nemato ir neseka. Reikėjo matyti, „šventieji žemaičiai", reikalais išvažiavę į Prusus, kur randa „atlaidų Dievą". Prusų Dievas atlaidus, sudarė patarlę tie, kurie ne tiek to Dievo bijo, kiek kaimynų akių ir jų liežuvių. Kas yra matęs, ko nebepridirba užsienyje patįs „gerieji" šiapus sienos žmonės, tas tik ranka pamoja. Girdi, žemaičių visa dora dirbtinė, vien žmonių akims. Tarias (ir mėgina), gyvendami ir mirdami, apgausią ne tiktai žmones, bet ir patį Poną Dievą. [...] Nejaugi mūsų religijinė dora, lyg moteriškės skaistybė, tevaržo šviesoje, patamsyje gi – jau nebevaržo?[29]

Pastebėtina, kad ironiškas, karnavališkas kalbantysis publicistikoje taip pat randasi vėlesniu rašymo laikotarpiu ir kur kas rečiau pasirodo ankstyvuosiuose tekstuose, taigi galima sakyti, kad ironija, šmaikštumas ir karnavališkumas – būdingi brandesnės autorinės raiškos bruožai.

[29] J[uozas] Tumas, „Išvirkščioji pusė", *Rygos garsas*, 1915-05-28, Nr. 60, p. 1.

Kultūros laukas laiškuose giminėms

Karnavališkumas, tekstinių tapatybių išsibandymas ir žaidimai laiškuose giminėms susiję su laiško kaip literatūrinio teksto samprata ir „beldimusi į retorikos duris", tačiau epistoliniai pasirodymai nėra savitiksliai. Tad kokią istoriją perteikia šis epistolinis pasakojimas? Jau minėjau, kad viena jo plotmė – tuometiniai laikinosios sostinės kultūros, visuomenės reikalų atpasakojimai, įvertinimai, pasvarstymai apie aktualijas. Epistoliniame dialoge įprasta vertinti politinį gyvenimą, politikos figūras, Lietuvos meno, kultūros veikėjus, kūrinius. Žinoma, esama ir buitiškosios plotmės – dalijamasi šeimos narių sveikatos, ligų, pasiekimų ir kt. istorijomis. Tačiau, aptariant Vaižganto epistolinio diskurso visumą ir šį epistolinį korpusą traktuojant kaip autoriaus epistolikos brandųjį etapą, atrodo aktualiausia, jog sukūręs ypatingą pasakojimo modelį, išbandęs ir išplėtojęs karnavališką žaidybiškumą bei taip išvengęs „dvasingumo pretenzijos", Vaižgantas laiškuose giminėms imasi apsvarstyti bei įvertinti savo padėtį literatūros lauke ir visuomenėje. Mat epistolinis subjektas laiškuose modeliuoja santykį ne tik su adresatais, bet ir su pačiu savimi, ir ši savirefleksija dažniausiai grindžiama kultūros istorijos perspektyva. 1924 m. gruodžio 7 d. laiške Klimų šeimai Vaižgantas aprašo rūpestį dėl išeinančios senosios tautinio atgimimo epochos veikėjų kartos:

> Esu labai suvargęs – laidojau Būgą, laksčiau, lydėjau iš vagzolo, sakiau didelį pamokslą, dabar karščiuoju: man bronchitis kliudo. Ak tu jejem, kaip mes pasigendame to vieno litvanologo. Nu, kur dabar svetimieji eis teirautis litvanistikos? Ir Jablonskis vos bekvėpuoja. Ir Basanavičius labai paliegęs. Šiaip jau vargais negalais dirbu fakultete ir Vytauto bažnyčioje, dažnai atgalainių saviškių apšumijamas. (P. 73)

Vaižgantas save priskiria aptariamai kartai, tad ir asmeninis suvargimas tiesiogiai siejamas su kultūros darbuotojų mirtimis ir ligomis. 1926 m. lapkričio 14 d. laiške Klimienei minimas tas pats senosios kartos išėjimas, kurį reikia įprasminti ir dokumentuoti:

> Aš nebetesiu visus apgiedoti, visiems panegirikų prirašyti. O prirašiau jų per šiuos ketverius metus devynias galybes [...]. Laidojau Būgą, P. Vileišį, S. Pšibilauskienę, L. Didžiulienę, Zubricką... Žinai, šitos visos sukaktys tai geras dalykas – jos verste priverčia darbą padirbti – pastudijuoti ir parašyti. Iš viso to priverstinojo darbo susidarė labai didelis lietuvių literatūros tik draudžiamojo laiko kursas. Apseilėjau apie 70 lietuvių rašytojų vien šio laikotarpio. Regi, kokie mes turtingi rašytojų! Gaila, kad nesame tiek turtingi ir raštų... (P. 130)

Tumo korespondencijoje su kultūros lauko veikėjais vėlyvesniuoju kūrybos laikotarpiu (2-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 3-iojo dešimtmečio pradžioje) aktyviai siekta įdokumentinti praeitį, pasitelkiant praeities figūras ir sureikšminant jų veiklą, mėginta įprasminti to meto kultūros lauką. Šis motyvas neretai atkartojamas šei-

mos korespondencijoje. 1924 m. balandžio 24 d. laiške Klimams Tumas apsvarsto *Pragiedrulių* kaip įdokumentinančių praeitį pobūdį:

> Tai nieko nedirbu, o darbo tiek, jog net širdis plaka, kai pagalvoju, kas daryti, kaip šis semestras bepabaigti. Pabaigoje pakels mane docentu už literatūros kursą, kurs, anot prof. Aleknos, esąs dalis „Pragiedrulių" ir nieko bendra neturįs su mokslu. Aš sakau – bet tik klausytojai gautų vaizdą ir žinių, o kokia forma bus tai jiems paduota, tai antrinis dalykas. Kiti duoda daug sausos medžiagos, o vaizdo dėl to neduoda. (P. 59)

Vaižganto požiūriu, istorijos dėstymas (pasakojimas) turi sukurti „vaizdą", kurio, jo nuomone, neturi Antano Aleknos istoriniai tekstai (laiške minima jo knyga *Vyskupas Motiejus Valančius* pavadinama „bevaizde"). Galima galvoti, kad šis „vaizdo turėjimas" susijęs su kronikos virtimu epopėja: praeitis geriausiai dokumentuojama ir perduodama vaizdžiu pasakojimu, ne faktų rinkiniu.

Taigi šeimos korespondencijoje užfiksuota, kaip kanonizuojami savojo laiko rašytojai ir visuomenės veikėjai, Tumas laiškuose aktyviai siekia įvertinti aptariamą kartą, taip įvertindamas ir savo veiklas. Tačiau tokia kanonizacija įdokumentinant kartos veiklą papildoma ir ironiškais komentarais dėl darbo kokybės („Gaila, kad nesame tiek turtingi ir raštų..."). Ironija sukuriant distanciją tarp savęs ir kitų kultūros lauko dalyvių dažna, pavyzdžiui, 1926 m. rugsėjo 26 d. laiške Vaižgantas Klimui rašo apie Lietuvos meno kūrėjų draugiją, kurios pirmininkas buvo ir kurią sudarė beveik vien „publicistai ir daugiausia žemosios rūšies", o jų opozicija – „[t]ie 30 narių, kurių sąrašą esi gavęs ir Penklubui įteikęs, teturi vieno Vaižganto vardą, kurs turi Rašytojo vardą" (p. 123). Pereinama prie trečiojo asmens („Vaižganto vardą"), be to, asmeninė pozicija literatūros lauke įvardijama kaip „Rašytojo". Tumas save priskiria prie tų, kuriuos ketina atrinkti kaip reprezentatyvius „atstovauti lietuvius rašytojus": „Krėvė-Mickevičius, Maironis-Mačiulis, Petras Vaičiūnas, Faustas Kirša, Balys Sruoga, Tumas-Vaižgantas, Kymantaitė-Čiurlionienė, Pleirytė-Puidienė, Juozas Tysliava ir kiti naujaautoriai" (p. 123). Tačiau tuo stebėtis nereikėtų, nes save priskirti literatūros istorijai jam atrodė natūralu. 1929 m. balandžio 20 d. laiške „Dirvos" bendrovei, dėkodamas už 10-ąjį *Raštų* tomą, rašo: „Literatūros tyrėjas ir bibliografas, aš vienodai domėjuos svetimų ir savų rašinių; žymiu kitų mažmožėlius, nenuslepiu nė savųjų menkniekėlių."[30]

Taigi Tumas save priskiria aptariamai lituanistų kartai, tačiau iš jos ir išsiskiria. 1929 m. gruodžio 5 d. laiško pabaigoje pašaipiai stilizuoja savo kaip menininko situaciją, drauge per kūniškumo motyvą ironizuoja ir patį lietuvių kultūros lauką: „Herbačiauskis koją nulūžo. Šimonis koją nulūžo. Kalpokas buvo koją nulūžęs, Dubeneckis buvo koją nulūžęs, visi mūsų menininkai buvo ar yra bent po vieną koją nulūžę. O aš – ne. Turbūt, kad ne menininkas, nors ir beletristas" (Tumas – Klimui, p. 270). Anksčiau aptarta, kad laiškuose esančiuose kronikiniuose fragmentuose ap-

[30] Vaižgantas, *Vaižganto raštai*, t. 10: *Mišrieji vaizdai*, d. 3: *Beletristika; Dėdės ir dėdienės*, Kaunas, Marijampolė: „Dirvos" B-vės leidinys, 1929, p. [5].

tariami realybės elementai ir artėjama prie istorinio pasakojimo, tačiau jis gali būti panašiai karnavališkas ir žaidybiškas. Be to, reikia turėti galvoje, kad laiškas sukuria dokumentiškumo galimybę ir viena iš anksčiau aptartų Tumo – laiškų autoriaus – intencijų yra įrašyti save į istoriją, paliudyti savo kaip kultūros tarpininko veikimą.

Nors rašydamas apie kultūros reikalus Vaižganto epistolinis subjektas sukuria ypatingą žaismę, perėjęs prie valstybingumo ir praėjusių kartų darbo tąsos temos (juk tokia buvo Vaižganto tarpininkavimo misija – dirvos „daiginimas" ateities kartoms) dažnai nebe ironizuoja, o griežtai formuluoja patriotiškumo privalomybę: „Kitokios Eglės aš ir nesivaizduoju, kaip tik patriotę. Šimts keturiolika! Kam gi ji būtų Vaižganto anūkė ir duktė Valstybės Tarybos nario, paskelbusio nepriklausomybę? Tėvynės darbą dirbome ilgai ir ne sporadiškai: mūsų darbą turi tęsti mūsų vaikai" (Tumas – Klimienei, 1930-02-15, p. 276). 1930 m. balandžio 19 d. Tumo laiške, skirtame ką tik gimusiam Lesauskių sūnui („Gerbiamasis Ponas Vytautai!"), taip pat akcentuojamas rūpestis kultūros darbuotės tąsa, tik šiuo atveju susitelkiama į literatūros lauką. Laiške apsibrėžiama sava tapatybė („man, literatūros daktarui") ir priklausymas literatūros sričiai, bet iš to šaipomasi: „[K]ad Tu esi Vytautas, ne kas kitas. Tiesa, aš tai žinojau iš pat pradžių; vis dėlto mano specialybė, literatūra, nekaip autoritetinga ginekologijos srityje" (p. 543). Gimus vaikui siunčiama dovana – „Lietuvos poetų antologija"[31]: „Aš Tavo gimtuvėms pažymėti nusiųsiu Tau Lietuvos poetų antologiją. Skaityk ją atsidėjęs, gerėkis Putinu, Vaičiūnu, o Žengė ir Rimydis, žinau, Tau nepatiks" (p. 543). Šią dovaną galima interpretuoti kaip siekį toliau tarpininkaujant naująją kartą įvesdinti į lietuvių kultūros sferą.

Ankstyvojoje korespondencijoje (iki Pirmojo pasaulinio karo) dominavo visuomenės kūrimo klausimai, o susiformavus nepriklausomai valstybei ir autonomiškėjant literatūros laukui, retrospektyviai atsigręžiama į praeitį ir tuomet sukurti bei apsibrėžti vaidmenys lyginami su dabar atliekamais. Kaip buvo rašyta, korespondencijos temos iš dalies nulemtos ir Tumo biografijos. Tačiau, regis, šią epistolinio diskurso transformaciją galima paaiškinti ir pakitusia laiško funkcija. Kadangi epistolinis diskursas nebėra toks būtinas tarpininkaujant, laiškas vis labiau virsta saviraiškos terpe, o tai įgalina Tumo svarstymus apie savo indėlį į lietuvių kultūros lauko formavimą. Šitai ryšku 1931 m. spalio 13 d. laiške Klimams: „Ateis laikai, kada Kaunas bus pagalam susitvarkęs ir jau toks ordinariškas, kaip Jūsų Paryžius: nebus ko beeiti į gatvę, nebebus nė vienos nesudorotos krūvos šiukšlių ir neįstatytų durų. Aš laimingas, kad man teko gyventi lietuvių kultūros, valstybės ir sostinės kūryboje" (p. 341). 1932 m. birželio 26 d. laiške Klimams atkartojamas ankstyvuosiuose kultūros lauko formavimo laiškuose kurtas tarpininkavimo modelį reprezentuojantis dirvos purenimo, tarpininko kaip slieko įvaizdis, bet jis pasitelkiamas svarbaus tarpininko vaidmenį prisiimant retrospektyviai: „Iš viso aršus gyvenimas – vis mažiau besiranda to, ko galėtumei drąsiai tikėti, tvirtai pasikliauti: nei kultūros vadais, nei Dievo tarnais. Juo žmonija kyla, juo smunka, ir nujau, bene geriausia gyventi – slie-

[31] Nepavyko tiksliai išsiaiškinti, kurią antologiją Tumas siunčia, bet tikriausiai tai antologija *Aš deklamuoju!* (sudarė Liudas Gira, 1929) arba *Pirmas dešimtmetis* (sudarė Petras Kubilevičius, 1929).

kui" (p. 370). „Kultūros vadai" ir „Dievo tarnai" sugretinami, o Vaižgantas, atlikęs abu vaidmenis, persvarstydamas anksčiau prisiimtą tarpininko kaip slieko tapatybę juos įvertina kaip labai tinkamus.

Vadinasi, pakitusi laiško funkcija, nepaisant to, kad tai privati korespondencija, kurios adresatas – šeimos nariai, leidžia pasakoti savo istoriją arba pozicionuoti save istorijoje. Jau rašiau apie Vaižganto įsitikinimą, kad šie laiškai išliks ateičiai; tikriausiai dėl šios nuostatos keli laiškai rašomi kaip tiesioginės – nors ir trumpos – autobiografijos, ypač išskirtinas 1926 m. rugsėjo 8 d. laiškas Klimienei. Šiame laiške nebūdingai kitiems net nėra kreipinio, iškart pradedama pasakojimu: „Dievo Motinos Gimimo šventė (kurios Bažnyčia nebešvenčia, o Valstybė tebešvenčia) yra ir mano gimimo diena. 1869 m. rugsėjo 8(20) d. 12 val. nebesamoje Malaišių gryčioje išvydau pasaulį ir štai švenčiu 57-tąsias sukaktuves" (p. 120). Glaustą pasakojimą pabaigus, nurodoma, kaip jį galima panaudoti: „Šitą 57 metų apyskaitą pavedu Tau, Brone, o Tu, jei nepamesi, pavesi kam kitam, kurs paįdomaus, kas aš esu buvęs. Tokia, mat, linija man per šį Geburtstagą [*vok.* gimtadienis] nusidriekė" (p. 120). Kituose laiškuose autobiografiniai elementai pasirodo ne visuomet tiesiogiai, bet jų taip pat gausu.

Visuomenės narys ir aktyvus veikėjas metonimiškai gretinamas su pačia visuomene – Tumo gyvenimo įvykiai vaizduojami kaip atitinkantys „visos Lietuvos" situaciją, pavyzdžiui, 1926 m. gegužės 6 d. laiške: „Kažkokia Dievo nepalaima kori ant manęs – kunigo. Gal ir ant visos Lietuvos..." (Tumas – Barborai Mėginaitei, p. 451); 1928 m. gruodžio 18 d. laiške: „Tačiau ištiko mane ir, gan greit, visą Lietuvą smūgis, ir aš turiu ūmai reaguoti" (Tumas – Klimui, p. 216). Panašiai Vaižgantas savo sveikatą su visuomenės būkle lygina 1929 m. balandžio 14 d. laiške Klimui: „O šiaip jau esu sveikas, tik širdį maudžia, kad mūsų valdžia turi tiek daug priešų. Deja mums" (p. 240), t. y. fizinė asmens sveikata negalima be visuomenės gerovės, o kūno motyvas paryškina Vaižganto kaip „visuomenės padaro" būvį. Tautinio atgimimo veikėjų sutapties su visuomene modelį Vaižgantas kaip siekiamybę projektuoja viename vardadienio palinkėjime Klimui (1930-06-28): „Noriu pasakyti, kad nenueitumei savo keliu, kai Patria eis savo keliu. Gyvent ir mirt drauge, net ir klaidoje" (p. 292). Stebina, kad tiesioginis savo gyvenimo etapų gretinimas su tautos gyvenimo etapais gali būti labai eksplicitiškas:

> Vytauto b. šiuo kartu išpuošėme taip, kaip nėkados dar: tai mano bažnytinio ir patriotinio darbo X metų. Niekur aš taip ilgai nerimau. Suskaityk tik mano neramybės etapus [...]. Rejestras – 16 [pakeistų gyvenamųjų vietų – *A. K.*], kunigavimo – 37 metai, vidutiniškai – 2 metai bet-kuriai pozicijai, o buvo po metus ir po kelius mėnesius. Lyg vaizdas to nerimo, kurį Lietuvių Tauta jautė prieš susiformuodama į nepriklausomą. Susiformavome ir nurimome – tą reiškia X. Aš – praeities mielės; visur tik raugiau. (Tumas – Klimui, 1930-08-15, p. 299)

„Susiformavome ir nurimome", – rašo Tumas: jo veikla koreliuoja su valstybės gyvenimu, o nuolatinis parapijų keitimas laikomas visos tautos nelaisvės sąlygomis

jausto nerimo atspindžiu. Laiške rašydamas „visur tik raugiau", Vaižgantas permąsto „dirvos purenimo" programą. Mielių ir raugimo siužetas pasakojamas ir *Pragiedruliuose*, čia jis laikytinas tarpininkavimo ir kultūros prikėlimo, „išjudinimo" sinonimu:

> Dėl to mūsų sodžiaus gyvenimas toli gražu ne misa be mielių, skubėk išgerti: kas liks, surūgs taip, jog šuva čyps, užliejus jam ant uodegos. Lietuva nestinga nė mielių, būdama atvira visiems keturiems vėjams. Bereikia didesnių mielių, kaip buvo paleidimas iš dvarystės? Jis ūmai per dešimtį metų atmainė žmonių buitį. (P. 438–439)

Pasitelkus šį vaizdinį, aprašomos ir įtaką galinčios daryti idėjinės pozicijos: „Tikrų mielių sodžiaus misai užduoti tepradėjo 1880–90 m. jaunuomenė, juoba dar vėlybesnioji jos karta, kuri iš Rusijos ar iš rusų mokyklų Lietuvoje grįždavo ‚pasileidusi', destis, kažin kokių svetimų raugų prisigėrusi" (p. 440). Taip yra ir aptariamame laiške, o fraze „Aš – praeities mielės; visur tik raugiau" iš laiko perspektyvos patvirtinama tarpininko veikla.

Vadinasi, kai kurios laiškuose ankstyvuoju lietuvių kultūros lauko kūrimosi laikotarpiu formuluotos temos pasikartoja ir daug vėliau korespondencijoje su giminėmis. Tačiau laiko nuotolis ir aktyvus veikimas kur kas labiau autonomiškame kultūros lauke dažnai nulemia saviironišką požiūrį į užimamas padėtis. Toks požiūris nebūdingas „dirvos purenimo" darbams XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Ši ironija gali kilti dėl to, kad rūpestis šalies politikos klausimais kartais baigiasi rezignacija, pavyzdžiui: „Dabar Lietuvoje Tau vienam dar negėda paduoti ranka, nes iš tolo laikais. Šiaip jau nebėra nei vieno lietuvio ne vagies ir ne niekšo in summo gradu [*lot.* aukščiausio lygio]. Trošku" (Tumas – Klimui, 1926-04-19, p. 99). Be to, ir Kauno visuomenė pašiepiama kaip ne tokia, kokios buvo tikėtasi, kaip nenatūrali, „dirbtina", imituojanti miestietišką gyvenimo būdą: „Dabar vėl leidžia ir purvo iki ausų. Kai fordukas prapupsi pro šalį, tai Kauno buržujai gauna pasilenkti į rintšoką ir nusiprausti" (Tumas – Barborai Mėginaitei, 1927-03-30, p. 468)[32]. Tokioje tarpukario Kauno aplinkoje savo pozicijas Vaižgantas vertina per humoro ir ironijos prizmę, pavyzdžiui, 1924 m. kovo 20 d. laiške Klimams rašo apie per vardines apsilankiusius asmenis ir autoironiškai apibendrina: „Pavaišinau 32 žmogu ir dar liko 18 žmonių choro, kurį vaišinsiu. Gėlių, telegramų, laiškų – vežimą gavau. Iš to sprendžiu tebesąs populerus. // O sveikata per žiemą buvo bloga – bronchitis buvo įvarginęs" (p. 54). Retrospektyviai sąmoningai prisiimamas vieno iš „tautos kūrėjų" vaidmuo, bet dabartinė situacija – svari padėtis kultūros ir literatūros lauke – ironizuojama.

Specifiškai kelių diskursų ir padėties visuomenėje santykis aptariamas po 60-mečio jubiliejaus, 1929 m. rugsėjo 24 d. laiške Klimienei, kuriame ryškinama įtampa tarp Tumo ir Vaižganto: „Aš, Tumas, stoviu šalia garbinamojo Vaižganto. Man tik įdomu, kaip ir kas jį pagerbia ar pagiria; man nė karto nesukrutėjo širdis džiaugsmu nuo tų

[32] Šioje analizėje neaptariamas gana svarbus šių laiškų aspektas – tarpukario Kauno gyvenimo kronika, nors juose labai gerai dokumentuotas kasdienis gyvenimas. Istoriniu aspektu tai, kad aktualijų daug, leistų kalbėti apie įvairiausias politines, visuomenines ir kt. temas. Šiame tyrime laikomasi požiūrio, kad kasdienės detalės įeina į bendrą peizažinį erdvėlaikį, todėl atskirai nekomentuojamos.

masinių komplimentų" (p. 260). Tokią Tumo ir Vaižganto atskirtį iššyk bandoma paaiškinti: „Jei nors puselė būtų tikra, ką apie mane mano visuomenė, tai aš turėčiau būtų virš-šventas, virš-patriotas, na, Übermensch [*vok.* antžmogis]. Ir man būtų sunku tesėti. Jausčiaus baisiai nenatūraliai; gal imčiau ir pozuoti kiek [...]" (p. 260). Išskiriamas natūralumas, kurį Tumas formuluoja kaip pagrindinį vertės objektą literatūroje, epistolikoje ir kitoje veikloje[33]. Vaižganto epistoliniam subjektui natūralu „purenti dirvą" ir tarpininkauti, todėl – panašiai kaip korespondencijoje su Matu Grigoniu – 1929 m. birželio 13 d. laiške Barborai Mėginaitei-Lesauskienei sava veikla darsyk įvardijama kaip tarpininkavimas tarp praeities ir ateities kultūros, pateikiama sąmoningo tarpininkavimo samprata: „[K]oks gi gali būti ‚baisus gražumas' rašto, renkančio medžiagą literatūros istorijai? Kas gi pati istorija. Ale ją tegul jau gudresni parašo; mano raštai tik trąša mokslo dirvai. Džiaugiuos bent trąšos davęs už tą algą, kurią per septynerius metus ėmiau iš Lietuvos valstybės" (p. 525). „Dirvos tręšimo" metafora taikoma įvairioms Vaižganto veikloms: grožinių tekstų, įprasminančių praeitį ir kuriančių ateitį, kūrybai, literatūros istorijai ir kritikai kaip pirmiesiems žingsniams formuojant autonomišką kultūros lauką, tautą vienijančiai ir mokančiai publicistikai ir pan.

Rašydamas apie save, Tumas pasitelkia kūniškąją vaizdiniją; asmens kūno ir apskritai fizinio pasaulio detalės neretai pateikiamos ironizuojant, o kūniški įvaizdžiai sukuria distanciją, leidžiančią Vaižganto epistoliniam subjektui šaipytis iš Tumo. Pavyzdžiui, autoironiškame fragmente iš 1925 m. kovo 23 d. laiško: „Nieko nepadeda nė Emilijos diagnozas – senatvė, žinoma! Kad jai liežuvis nutirptų! O čia, kaip tyčia, kiti ir kitos, kai pamato teatre, tai vis džiaugias, kad aš nesenstąs" (Tumas – Klimams, p. 78). Kūniškosiomis detalėmis reiškiasi karnavališkumas, tik šiuokart pašaipūniškumas nukreipiamas ne į kitus karnavalo dalyvius, bet į patį save. Be to, atrodo, kad sarkazmas ir ironija yra Tumo apmąstyti strateginiai teksto kompozicijos elementai – kad tokia strategija priiimta sąmoningai, jis komentuoja 1926 m. rugpjūčio 21 d. laiške:

> Aš itališkai, kol kas, ačiū Ponui Dievui, dar nemoku: mane į tai tebegundo, be jokių išdavų, lektorius Narjauskas[34]; vis dėlto man visai aišku, jog žemaičių vambuolė (šūdvabalis) yra prototipas visai itališkai fonetikai. Prašom tik apsidairyti namie, lengvai patirsi ištisas krūvas itališkų: vam ir buol ar kiek kitaip. Kai išmoksiu itališkai, tai parašysiu disertaciją vambuolės tėma ir gausiu daktaro laipsnį, kurio man niekaip nesutinka pripažinti – už mano jumoristiką; nepripažįsta jos tada (sic!), kad pati mano tarnaitė pasijuto giliai užgauta; vadinas, raštas giliai veikė. Tai mokslo dalis [...]. (Tumas – Barborai Mėginaitei, p. 458)

Tačiau esama ir tokių išpažinčių, kuriose nebelieka vietos kūniškumo akcentams, ir būtent tokiems fragmentams nebūdinga ironija: „Jokia materialybė tokios stipry-

[33] Apie natūralumą mokslinėje veikloje: „Visa tai daro ir mane romantiką, be jokio iš mano pusės nuopelno. [...] Na, tai ir romantizmas misionierauti man labai piga; nereikia dėti pastangų, tai savaime išeina" (Tumas – Klimui, 1927-06-25, p. 162).

[34] Kun. Jurgis Narjauskas (1876–1943) – spaudos bendradarbis, vertėjas. Iš italų kalbos išvertė Dantės *Dieviškąją komediją* (1938).

bės žmonijai neteikia, kaip tikėjimas Dievu, kurį mes bandome vaikiškai sumesti, o ne jausti savyje. [...] Be vidaus pasaulio man būtų labai trošku net pačioje Lietuvoje gyventi" (Tumas – Klimams, 1927-04-27, p. 147). Kūniškoji vaizdinija nyksta kalbėjimo registrą pakeitus į aukštesnį, komentuojant savąją gyvenimo filosofiją, į kurią neretu atveju atliepia ir adresatai. Antai Klimas, atsakydamas į cituotą laišką ir plėtodamas religinius klausimus, 1927 m. gegužės 12 d. laiške rašo: „Tik integralis žmogus gali pirmyn eiti ir todėl negali būti nei šviesių mokslingų nedorėlių, kaip ir dorų tamsuolių. [...] O religingas žmogus negi tas, kurs bažnyčioje ilgiausiai sėdi! Nėr mums geresnio pavyzdžio, kaip dieviška sintezė, harmonija" (p. 150).

Dar viena susirašinėjimo su kultūros lauko dalyviais dominantė – spaudos tema – šeimos korespondencijoje nėra labai dažna (jei neįtraukiami tokie siužetai kaip laikraščių, žurnalų prenumeravimas ar dalybos arba Tumo ir Klimo, kartais ir dukterėčių reakcijos į konkrečias spaudos publikacijas). Tačiau retrospektyviai spauda taip pat laikoma etapiniu kultūros reiškiniu. 1929 m. rugpjūčio 17 d. laiške Lesauskiams Vaižgantas persvarsto savo darbo ir kūrybos situaciją ir 1896-uosius fiksuoja kaip lūžinius: „Bent kiek pavydžiu Jums mokėjimo gražiai panaudoti nuliekamą laiką. Man tokio laiko niekados nėra. Nuo pat 1896 m. aš nė per vieną vasarą nesijaučiau visiškai laisvas ir sans souci [*pranc.* be rūpesčių]" (p. 527). Vadinasi, tarpininkavimo darbas ir veikla (1896-aisiais pradėjo eiti *Tėvynės sargas* – pirmas Tumo redaguotas laikraštis) suvokiami kaip neišvengiamai susaistantys su visuomene ir reikalaujantys atskaitingumo jai: „Vis susirūpinęs, jei nedirbąs; vis sargyboje tai kunigiškų, tai tautiškų reikalų." 1932 m. spalio 16 d. laiške Klimienei Vaižgantas apmąsto literatūros lauko formavimąsi, siedamas jį su spauda, šiuo atveju – *Viltimi*: „Per ,Viltį' gi perėjo 4 didžiuliai A. Smetonos vedamųjų straipsnių tomai, ,Viltis' davė Krėvės ,Šarūną', ,Gilšę', ,Bobulės vargus', Pelėdą, Š. Raganą ir k. ,Viltis' pirmoji iškėlė Vilniaus klausimą" (p. 390). Rašytojų iškilimas laikomas priklausomu nuo spaudos leidinio, kuris – kaip būdinga to meto tekstams – personifikuojamas.

Padėties visuomenėje ir kultūroje apmąstymą lydi kito aptariamoje korespondencijoje pasikartojančio siužeto – kūrybinės veiklos (dažniausiai – *Pragiedrulių*) – įvertinimas. Kalbėdamas apie *Pragiedrulius*, Vaižgantas permąsto savo santykį su kūryba ir literatūros lauku bei pačią rašytojo tapatybę. *Pragiedrulių* tema pradedama 1926 m. rugsėjo 11 d. laiške Klimui, vėliau vystoma ir susirašinėjant su kitais giminėmis. Klimas ruošia skaitinių chrestomatiją[35], o Vaižgantas jam siunčia įtrauktinų veikalų sąrašą ir trumpus komentarus, į sąrašą įrašydamas ir *Pragiedrulius*: „[J]ei dirbi skaitymų knygas, tai gausi pasiskaityti bent atskirų aprašymų, vaizdelių, iliustruojančių tautinę lietuvių kultūrą. Aš tas vietas čia Tau pažymėsiu; gal kuri patiks" (p. 121). Sužymėdamas dalis, į kurias vertėtų atkreipti dėmesį, Vaižgantas pateikia panašią savo veikalo skaitymo strategiją ir vertinimą, kaip ir kitiems korespondentams: *Pragiedrulius* laiko ne vientisu tekstu, bet veikiau tekstų rinkiniu, kurį galima skaityti nenuosekliai. Klimui Vaižgantas siunčia *Pragiedrulius*, kad įtrauktų į planuojamą

[35] Klimas buvo sudaręs ir išleidęs lietuvių kalbos skaitinių chrestomatiją: žr. *Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms*, suruošė P[etras] Klimas, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1916. Kalbama apie planuojamą leisti atnaujintą chrestomatijos versiją.

skaitymų knygą, o štai Barborai Mėginaitei – kad ji pasidalytų su Romoje esančiais lietuviais: „Aš Tavo vardu pasiunčiau Romos lietuvių kolonijai visus savo ‚Pragiedrulius'. Kas norės man, autoriui, įtikti, tegul juos ištisai, kantriai paskaito ir randa šio to, už ką vertas būčiau pagirti. Tai bus rimčiau, neg pagyros už ‚pysk, bo to śmieszny' [*lenk.* už snukį, nes juokingas]" (1926-09-12, p. 460). Šiuo atveju Tumas nori, kad jį įvertintų už teksto kokybę, o ne „pysk", t. y. bandoma nusikratyti kūrinių vertinimo pagal autoriaus asmenybę. Lyginant šias nuostatas su tuo, kas aptarta poskyryje „Rašytojo tapatybės refleksija", galima konstatuoti, jog autorinės savivokos dinamika laiškuose kultūros bendradarbiams ir laiškuose giminėms yra labai panaši.

Korespondencijai su Klimu tampant vis intymesnei, Vaižgantas rašo apie savo kūrybinio darbo užkulisius, paliudijančius paratopinę jo, kaip rašytojo, jauseną: „[L]abai didžiulio veikalo, kuriam tektų paskirti bent penkeri metai netrukdomo darbo, o ne dvejetas mėnesių trukdomo darbo. Rašiau, švęsdamas visokias bažnytines ir valstybines šventes, skaitydamas universitete" (1928-06-16, p. 199). Paratopinis kūrėjo pojūtis nulemtas ne tik santykio su parašytų tekstų kokybe, bet ir kūrybos užimamos marginalios padėties gyvenime kitų veiklų atžvilgiu (galbūt ir dėl to paties sukurti grožiniai tekstai vadinami publicistika). Vaižgantas Klimui rašo norėjęs savo tekstą (*Šeimos vėžiai*) išmesti („Gerai daro autoriai, kurie savo veikalus sudrasko"), bet to nepadaręs vien dėl publicistinės vertės (aprašytos Kauno visuomeninės, socialinės situacijos). Šiame laiške anksčiau nei laiškuose Julijonui Lindei-Dobilui ar spaudoje Tumas aprašo besijaučiąs paratopiškai: „Menininko manęs nebūta ir nesama. Tau pirmam ir vienatiniam išpažįstu savo susigraužimą dėl tariamosios savo ‚kūrybos', kurios tačiau nemanau mesti, nebaigęs III ir IV tomo" (p. 199). Iki *Pragiedrulių* Vaižgantas rašė grožinius tekstus, tačiau jo tekstinėje veikloje jie nebuvo pagrindiniai (svarbesnės, intensyvesnio darbo sritys – publicistika, kritika). Vėlesniu kūrybinio gyvenimo etapu (kuris chronologiškai sutampa su aptariama šeimos korespondencija), atvirkščiai, aktyvios veiklos modelis siejamas su rašymu, nors ir išlaikoma minėta įtampa bei neišsitenkama rašytojo padėtyje.

1926 m. spalio 28 d. laiške Klimui labai išsamiai svarstoma *Pragiedrulių* rašymo istorija ir skaitymo situacija. Pradėjus kalbėti apie savus tekstus, konstatuojama savęs vertinimo dviprasmybė: „Ir aš pats, jei man būtų duota toks raštas, kaip ‚Pragiedruliai', recenzuoti, pasirašyčiau ‚devynias galybes' neigiamumų. Dalimis ‚Pragiedruliai' yra pagiriami" (p. 127). Tačiau taip pat matyti, kad Tumui savi tekstai rūpi: jis sumini visą romano recenzijų bibliografiją[36] ir ją pakomentuoja teigdamas, esą „negalima sakyti, kad lietuvių žurnalistai nebūtų to rašto pastebėję" (p. 127). O ir Klimo mintį išversti *Pragiedrulius* į prancūzų kalbą priima palankiai („Bet jei Tau, tikrai, rodos, kad ‚Pragiedruliai' Europai būtų – naujiena, skelbtų surastą naują tautą – lietuvius, tai gal ir gerai būtų kai ką išvertus prancūziškai", p. 127). Nepaisant prisiimtos ar prisiimamos autorinės tapatybės, vertindamas tekstus ir aprašydamas jų atsiradimo istorijas Tumas palaiko rašytojo kaip patiriančio „nepakeliamą įtampą" sampratą:

[36] 1927 m. sausio 14 d. laiške Klimui taip pat parodoma, kaip rūpinamasi tekstų ateitimi: „Šiuo tarpu padirbau vieną sunkų darbą – surašiau 37 metų savo literatūros darbo bibliografiją, viso 1,511 dalykų. Tai padaryti senai buvo reikalinga; kitų bibliografijas nagrinėjant, savo neapleisti" (p. 133).

At, rašiau rašiau, ką tikra iš savo pergyvenimų atmindamas, gabalais, ne vienu užsimojimu; paskui sudurščiau, net nebandydamas jų susiūti. Tai vienur ilga, kitur trumpa. O III daly – nė tos, menkos iš viso, fabulos nežiūrėjau. [...] Be to, čia mano ne „kūrinys“: visa tai yra buvę realybėje, yra jau buvę ir mano sieloje. (P. 127)

Nuo pat ankstyvųjų autorinės savivokos etapų Vaižgantas savo tekstus laiko netikra literatūra, o ištartis, kad *Pragiedruliai* esąs ne jo kūrinys, prisideda prie tokios pat vertinimo strategijos. Menkinamas ir pats rašymo procesas („sudurščiau, net nebandydamas jų susiūti“). Požiūris į *Pragiedrulius* tą pačią dieną rašytame laiške Barborai Mėginaitei-Lesauskienei pateikiamas ironizuojant, glaustai ir konspektyviai, bet išryškinant rašytojo orumą: „Petras, paskaitęs ‚Pragiedrulius‘, pagiedojo jiems tokių ditirambų, jog man nebesinori nė tikėti, kad taip jau gerai padaryta. Tikras giminė. Svetimieji tiek daug nėra gyrę. Jis norįs ‚Pr[agiedrulius]‘ išversti prancūzams. Man būtų nemaža garbės“ (1926-10-28, p. 463). Taigi matyti, kaip autoriaus puikybė ir nusižeminimas vėlyvuoju gyvenimo laikotarpiu Vaižganto toliau laikomi neatsiejamais elementais, išryškinančiais „nepakeliamos įtampos“ situaciją ir rašytojo vertinimo dviprasmiškumą.

Tumo korespondencijos su giminėmis aprašymas atskleidžia ne tik šio santykio kaitą, epistolikos svarbą šiam ryšiui ar paties Tumo autorinio stiliaus ypatumus. Analizė taip pat parodo kintančią epistolinio diskurso padėtį Vaižganto tekstinėje komunikacijoje ir visame kultūros lauke. Laiškuose labai dažni autoreferentiškais vadinti svarstymai epistolikos klausimais, iliustruojantys laiškų kaip ypatingo tekstų tipo sampratą. Intymesnis empatiškas santykis šiame laiškų korpuse nulėmė išskirtinį epistolinio subjekto karnavališkumu pavadintą žaidybiškumą, kuris konstruojamas naudojantis ironija, juoku, kūniškaisiais motyvais, kuriant epistolinį peizažinį erdvėlaikį. Kai kurie iš šio korpuso laiškų galėtų būti laikomi patys sau turiniais, nes juose esmingiausia – pats komunikacijos aktas ir saviraiška. Nepaisant to, sukūrus peizažinę sceną ir ironišką distanciją, įrašomos kultūrinės temos (padėties kultūros lauke, rašytojo padėties refleksija), apmąstomas praeities veikimas kultūros lauke, taigi tęsiama rašytojo tapatybės, santykio su tekstais apsibrėžimo problematika.

Ankstyvesnėje korespondencijoje dominavo „kuriantys laiškai“ – laiškas aktualizuotas kaip turintis *preskriptyvinę* ir *tarpininkavimo* galią; šiame laiškų korpuse suaktyvėja epistolinis pasirodymas, vyrauja epistolinio subjekto saviraiška ir neretai sukuriamas specifinis erdvėlaikis, leidžiantis epistolinius naratyvus paversti *atskiru pasauliu*, kuriame trinamos ribos tarp istorijos ir pasakojimo bei gyvenimo ir rašymo sferų. Tai daroma ne savitiksliškai: šiame „kaukių karnavale“ Vaižganto epistolinis subjektas atpasakoja savo gyvenimo istorijos atkarpą, kuri tokiu būdu dokumentuojama, todėl išlieka ateičiai. Taigi Tumo laiškai šiame šeimos korespondencijos korpuse gali būti laikomi ne tik momentinės saviraiškos, komunikacijos ir estezės poreikio realizacija, bet ir savotiškais netiesiogiai rašytos autobiografijos tekstais. Neatsitiktinai šie autobiografiniai tekstai laikytini ir lietuvių kultūros bei visuomenės kronikomis: asmens biografijos ir valstybės bei visuomenės paralelizmas ir tiesioginis ryšys – dažnas Tumo laiškų giminėms motyvas.

Išvados

Knygoje aptariama Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933) laiškų visuma, apimanti Vaižganto ir jo kultūrinės aplinkos epistolines praktikas, chronologiškai aprėpianti intensyvaus moderniosios lietuvių kultūros formavimosi laikotarpį nuo XIX a. pabaigos tautinio atgimimo laikų (pirmasis išlikęs laiškas datuojamas 1892) iki nepriklausomos Lietuvos 4-ojo dešimtmečio pradžios (Tumas mirė 1933). Aptariamas epistolinis palikimas – vienas gausiausių lietuvių literatūros istorijoje. Įvairios Tumo korespondencijos kryptys pagrindžia ir praplečia Vytauto Kavolio suformuluotą Tumo kaip „nepriklausomojo žmogaus" sampratą, o epistoliniame diskurse veriasi platus XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros ir literatūros lauko akiratis.

Atsižvelgiant į epistolinio diskurso specifiką ir remiantis teorinėmis bei metodologinėmis naratologijos prielaidomis (daugiausiai Elizabeth J. MacArthur, Janet Gurkin Altman, Liz Stanley tyrimais), monografijoje pasirinkta apibrėžti laišką kaip fragmentišką, neišbaigtą naratyvą, kuriam svarbiausia ne galutinė reikšmė, o jos kūrimasis. Šis naratologinis specifiškumas pavadintas, skolinantis MacArthur terminą, laiškų ekstravagancija. Remiantis naujojo istorizmo prielaidomis, laiškas laikomas istorijos „interpretacine detale" – šis požiūris padeda analizuoti epistolinį diskursą suvokiant jo fragmentiškumą ir netolydumą, be to, tyrinėti šio diskurso sąveikas su kitais tekstais. Tačiau sykiu dėl atvirumo ir neretai raiškesnių nei kituose tekstuose subjekto savikūros judesių laiškai pasirodo kaip svarbūs sąmoningumo istoriją liudijantys tekstai. Šis jų išskirtinumas tekstinės produkcijos visumos atžvilgiu padeda parodyti, kad epistolinėje aplinkoje gali vykti ir formuotis tokie veikimo bei savikūros būdai, kurie kitoms tekstinėms praktikoms nėra būdingi.

Išskirti du esmingiausi laiškų veikimo istorijoje aspektai, formuluojami remiantis Konstantino Dierkso klasifikacija, – *tarpininkavimo* ir *preskriptyvinės* galios. Laiškuose plėtojami epistolinio subjekto santykiai su adresatais, formuluojama bei prisiimama kultūrinė tapatybė bei kultūrinio veikimo modeliai, vyksta socialinio, simbolinio ir kultūrinio kapitalo apykaita, *rašymo pratybos*. Aptartos laiško apibrėžtys pravertė istoriškai bei funkciškai dinamiškame Vaižganto epistoliniame diskurse atsekti kultūrinės bendrijos kūrimosi, veiklos modelių kultūros lauke apsibrėžimo ir laiško kaip saviraiškos teksto dominantes. Laikantis laiško metonimiškumo sampratos, šie laikotarpiai sieti ir su Vaižganto laiškuose, ir su apskritai besiformuojančiame kultūros ir literatūros lauke vykusiu perėjimu nuo bendruomeniškumo imperatyvo prie individualumo, subjektyvumo, autorinės tapatybės prisiėmimo.

Tyrime glaustai apžvelgtos epistolinio diskurso aplinkybės XIX a. ir XX a. pradžios lietuvių kultūros lauke leido prieiti prie išvados, kad laiškai skirtingose šio laikotarpio rašto bendrijose (Filomatų draugijoje, Žemaičių kultūriniame sąjūdyje,

Antano Baranausko rato komunikacijoje, vėliau – *Aušros*, *Varpo* laikraščių steigėjų ir leidėjų grupėse ir kt.) neretai atliko bendrijos formavimo ir palaikymo funkciją, buvo bendruomenės kūrimosi „varikliai". Tokiose bendrijose epistolinė komunikacija atliko esminį vaidmenį apbrėžiant individualų bei kolektyvinį tapatumą bei elgsenos modelius, perduodant žinią, palaikant santykius ir pan. Epistolinės komunikacijos kaip savito darinio apibrėžtis padeda geriau suvokti lietuvių kultūros lauko pradinės stadijos (XIX a. pabaigos–XX a. pradžios) ypatumus: laiškuose formuojama *mes* bendrija randasi dar aiškiai neatsiskyrus privačiajai ir viešajai sferoms, todėl santykiai dažnai modeliuojami kaip balansuojantys tarp darbo ir draugystės bei įsteigiamas dovanos logika grindžiamas kultūrinės komunikacijos ir kūrybos apykaitos modelis.

Išryškinti keturi Vaižganto laiškų raiškos tipai, dažniausiai būdingi ne visam laiškui, bet jo fragmentams: kronikinė arba nulinės ekspresijos raiška, reflektyvusis arba impresinis pasakojimo tipas, išpažintinis režimas ir karnavalinė, žaidybinė tekstų raiška. Laiškų tekstualumas susijęs su jais perduodamomis reikšmėmis bei kultūros lauko formavimosi procesais, o rašto vertingumo vienijamoje Vaižganto kultūrinėje bendrijoje epistoliniai tekstai buvo ir savotiškos rašymo pratybos bei atliko *pratinimosi rašyti* funkciją. Laiškų tekstinis ir komunikacinis specifiškumas įgalina jausmų ir nuostatų įžodinimą bendraujant su adresatu, o Vaižgantas – svarbus laiškų rašytojas – kaip tik steigė tokį abipusiškumą, tekstinius ir idėjinius mainus kaip geidžiamą kultūros veikėjų darbuotės projektą. Analizuojant laiškų raišką pastebėta, kad ekspresijos sutankėjimai parodo ryšių intensyvumą ir plėtojamų temų aktualumą epistoliniams subjektams bei padeda išskirti svarbiausius klausimus: spaudos darbo, literatūros kritikos temą, vėlesnėje korespondencijoje – autorinės savivokos problemas. Tipologiškai Vaižganto laiškams būdingas neutralusis, nulinis erdvėlaikis – tuomet šie tekstai dažniausiai vadintini reikalų raštais, juose vyrauja žinių sklaidos funkcija. Intensyvėjant epistoliniams ryšiams, laiškuose atsiranda daugiau refleksijos ir savirefleksijos, klostosi išpažintinis kalbėjimas, epistoliniai tekstai tampa vaizdingesni. Laiško stilistikos kaita nuo epistolinėje komunikacijoje su kunigais literatais dominavusių reikalų raštų, vadinamų „kronikomis", iki išpažintinio kalbėjimo – pirmasis tekstinio režimo pakitimas, susiklostantis įsiužetinus epistolinius santykius. Ekspresyviausias raiškos tipas – karnavališkasis, t. y. žaidybiškasis. Karnavalinis laiškų stilius būdingas artimo, empatiško ryšio aplinkoje, jame gausu kūniškos vaizdinijos, daug ironijos ir autoironijos. Tačiau šis kūniško epistolinio subjekto karnavališkumas kyla kaip opozicija socialinėms (lyčių santykių, mandagumo) konvencijoms bei kaip priešpriešа perdėtam dvasingumui (idealistiškumui, jausmingumui ir pan.). Šią stilistiką galima traktuoti ir kaip autorinės raiškos bruožą, nes juo pasižymi kitų žanrų Vaižganto tekstai, kuriuose asmens gaivališkumas, natūralumas sukuriamas kūniškąja vaizdinija.

Esminga, kad kai kurie epistolinių tekstų motyvai, ypač su kultūros natūralumu, organicistiniu kultūros modeliu susiję įvaizdžiai – „slieko" veikimo modelis, mielių raugimas, sėtrijimas, beveik identiškai įrašomi Vaižganto grožiniuose ir publicistiniuose tekstuose. Pasitelkus kūniškąją ir karnavališkąją poetiką, epistolinėje

aplinkoje modeliuojami ir epistolinio subjekto santykiai su adresatu bei literatūros lauku: reaguodamas į kultūros lauko dalyvių „dvasingumo pretenzijas“, kultūrinius ir estetinius skolinius, idealistinius projektus, Vaižgantas kasdieniškais ir kūniškais vaizdiniais sukuria ypatingą individualios saviraiškos terpę, kurioje ryškėja įtampa tarp gyvenimo (*bios* sferos) ir rašymo (*grafijos*). Nuo XX a. 1-ojo dešimtmečio vidurio Vaižganto tekstuose atsirandantis *bios* ir *grafijos* sričių susidūrimas gali būti laikomas ankstyvu literatūros modernėjimo ženklu, autorinės savivokos „nepakeliamos įtampos“ išraiška.

Vaižganto kultūrinė bendrija intensyviausiai formavosi bendraujant su kultūros lauke veikusiais dvasininkais (Antanu Kaupu, Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu ir kt.) iki 1905 m. Egalitariški ryšiai Vaižgantui ir jo korespondentams svarbūs formuluojant specifinius veikimo kultūroje būdus. Kunigo literato, dvasininko švietėjo veiklos modelis pirmiausia įtvirtinamas Motiejaus Valančiaus, iš dalies – Baranausko vardais, epistolinės komunikacijos identifikaciniais orientyrais. Tačiau kaip jaunąją kunigų kartą jungiantis imperatyvas veikia ne tiek pati bažnytinė priklausomybė, kiek spaudos darbas, nulemiantis šiems dialogams charakteringą laikraščių leidybos ir kritikos temą. Ankstyvuoju dvasininkų literatų bendrijos susirašinėjimo etapu spaudos darbo tema plėtojama privataus laiško abipusio dialogiškumo įsteigtoje aplinkoje: formuojasi „naudingumu visuomenei“ grindžiamas tekstų dalybos, kritikos, sklaidos, kartais – bendraautorystės modelis. Šis modelis darbą nelegalios lietuvių spaudos sferoje įprasmina kaip vyskupo Valančiaus kultūrinės, šviečiamosios veiklos tąsą ir transformaciją.

Dėl aktyvaus adresato ir privataus santykių pobūdžio laiško medija imli plėtojant dovanos apykaita grįstus ryšius bei aptartą reflektyvųjį ir išpažintinį pasakojimo būdus. Susiklosčius „sudėtingiems epistoliniams santykiams“, naudodamasis šiais pasakojimo būdais, Vaižganto epistolinis subjektas formuluoja savo viešojo veikimo programines nuostatas, interiorizuojamas ir epistolinių praktikų metu: laisvės, orumo, lygiavertiškumo, individualumo. Tokios modernios kategorijos individui apibrėžti Vaižganto laiškuose ryškėja kaip geistinos siekiant visuomenės klestėjimo ir tiesiogiai koreliuoja su moderniuoju nacionalizmu: tik laisvas individas gali atpažinti ir apsibrėžti save per kitą bendrijos narį, todėl kolektyvas dalyvauja individo saviidentifikacijoje, bet neužkerta kelio jo individualumo pojūčiui. Esminga, kad būtent epistolinė savikūra atliko svarbų vaidmenį formuojantis tokiam moderniam sąmoningumui. Taigi ankstyvieji Vaižganto laiškai paliudija dvikryptę linkmę: subjekto savikūros ir bendrijos kūrimosi. Abi šios savikūros rūšys yra priklausomos nuo laiško terpės, pastebėtas viešosios ir privačiosios sričių ribų nykimas, privačių asmens ir bendrųjų „visuomenės labo“ interesų sankirtos.

Panaikinus lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą, daugėja kultūrinės komunikacijos terpių, kultūros laukas darosi labiau heterogeniškas, tačiau epistolinis diskursas lieka svarbus apsibrėžiant kultūrinio darbo pobūdį. Vaižganto laiškuose (Jakštui, Onai Pleirytei-Pudienei, Juozui Kubiliui) nuo 1903 iki 1913 m. esmine veiklos kryptimi įvardijamas tarpininkavimas, laikomas būtinu visiems kultūros lauko dalyviams, tiesiogiai vykdomas per epistolinius tekstus: projektuojant lei-

dinius, svarstant kūrybos klausimus, rašant kritines pastabas kūriniams, pratęsiant bendrus darbus. Tarpininko tapatybė anksčiausiai išryškėja laiškuose Jakštui: ji apibrėžiama fizikiniu – „laidininko“ („magnetiško perleidėjo“) – įvaizdžiu, orientuojantis į moksliniu pažinimu grįstą visuomenės ir kultūros sampratą, tarpininkavimo veiklą suvokiant kaip kitų autorių raštų apykaitos skatinimą, vertimą, sklaidą. Tačiau panaikinus spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą Vaižgantas nusivilia dvasininkų literatų kultūros darbuotės projektu, išsiskiria jo ir pagrindinio korespondento Jakšto polinkiai: Tumas krypsta į estetikos plotmę, pabrėžia literatūros kūrinio savaiminę vertę, ima atriboti *grafiją* nuo *bios*; Jakštas laikosi ortodoksiškesnės linijos, literatūros kūrinius vertina per religinę prizmę. Taigi nuo 1905 m. Tumas vis dažniau renkasi laiškais bendrauti su jaunosios kartos inteligentais pasauliečiais; tokio tipo tekstuose transformuojamas pozityvistinis tarpininkavimo modelis. Laiškuose Pleirytei pasirenkamos į ateitį projektuojamos organiškos „slieko“ ir „mėšlavabalio-sanitaro“ metaforos, aktyvaus „dirvos purenimo“ simbolika. Pasauliečių modernių rašytojų aplinkoje Vaižgantas išskleidžia visuomenės kaip gyvo organizmo sampratą, prioritetą teikdamas kultūros ir kultūrinių tekstų natūralumui – būdingai didžiosios dalies jo tekstų (grožinių, kritinių) nuostatai. Taigi naudingumo visuomenei imperatyvas tarpininkaujant iš pradžių remiamas pozityvistine dalies ir visumos, vėliau – organicistine kultūros kaip ekosistemos samprata, laikantis požiūrio, kad visuomenės organizmas funkcionuoja tik kiekvienai iš jos sudedamųjų dalių dalyvaujant kultūrinėje gyvybinės energijos apytakoje. Tarpininko tapatybė kaip esminė kultūriniam darbui persvarstoma tiek laiškuose, tiek grožiniuose tekstuose (ryškiausi atvejai – Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės *Šventmarė*, Vaidilutės *Tėviškė*).

Taip pat nuo 1912–1913 m. Vaižganto laiškuose esminiais tampa svarstymai apie kritikos ir literatūros būklę, parodantys, kaip steigiamos ir užimamos pozicijos literatūros lauke (čia ypač svarbūs dialogai su Liudu Gira, Kaziu Puida), taip pat daugėja literatūros kritikos, kuri epistoliniame diskurse ir vėliau išlieka centrinė. Epistolinė kritika dėl tiesioginio poveikio adresatui ir galimybės dalyvauti kuriant tekstus laikoma atskira kritikos rūšimi, kurią analizuojant atsiskleidė besiformuojančiam literatūros laukui būdinga įtampa tarp viešos (spaudoje) ir privačios kritikos laiškuose. Epistoliniame dialoge su Puida iškelti literatūros ir kritikos diskurso vertinimo kriterijai beveik tiesiogiai atliepiami spaudoje publikuojamose recenzijose, anotacijose, kritiniuose straipsniuose. Tumo korespondencijoje su Jakštu, atvirkščiai, tekstų kritikos beveik nėra, tačiau viešajame lauke Vaižgantas aktyviai recenzuoja bei komentuoja bendradarbio tekstus. Šis netolydumas sietinas su panaikinus spaudos draudimą ėmusia aktyvėti Vaižganto autorine savivoka ir nerealizuotu dvasininkų inteligentų kultūrinės bendrijos projektu: XIX a. pabaigoje ir XX a. 1-ajame dešimtmetyje Vaižganto rašytos kritinės pastabos, skirtos Jakšto tekstams, laikomos bandymu įteisinti savo rato rašytoją, tačiau pasikeitus epistolinio subjekto požiūriui ir autonomiškėjant literatūros laukui, estetiką vis labiau atskiriant nuo ideologijos, intensyvus viešosios nuomonės formavimas nutrūksta.

Vėlyvuoju Vaižganto gyvenimo laikotarpiu epistolinė komunikacija nebėra tokia svarbi kultūrinės bendrijos steigties ir palaikymo organizacinė forma, nes šias

funkcijas perima kitos terpės bei institucijos, tačiau bendravimas laiškais tęsiasi. XX a. 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečių Vaižganto korespondentai dažniausiai į jį kreipiasi kaip į kritikos autoritetą bei viešąją figūrą, prašydami pakomentuoti, įvertinti savus tekstus, taip pat gausu laiškų, siunčiamų norint išreikšti dėkingumą, susižavėjimą Vaižganto veikla ar grožiniais tekstais. Būdinga, kad šie epistoliniai tekstai įsteigia vienakryptį ryšį, ir nors Vaižgantas į juos dažnai atsakydavo, dialogai nesiklostė. Tačiau tarp vėlyvesniojo laikotarpio laiškų esama ir kelių taip pat kritikos santykiu grįstų intensyvesnių susirašinėjimų – su Antanu Giedriumi, Matu Grigoniu, Petronėle Orintaite. Šiuose dialoguose Vaižgantas veikia kaip autoritetas, išsamesnius kritinius komentarus autorių tekstams rašantis patarėjas, pagalbininkas.

Laiškuose drauge su plėtojamais veikimo kultūros lauke projektais formuojasi ryški autorinės savivokos linija, neatsiejama nuo viešojo „aš" vaidmenų. Autorinė savivoka stiprėja aptariant savų tekstų publikavimo ir leidybos siužetus (pradedant 1905-aisiais, ryškiausiai – 1912–1913), nors ne tik prisiimama autoriaus tapatybė, bet ir komentuojama kūrėjo padėties dviprasmybė (buvimas rašytoju, bet ir neišsitekimas šioje pozicijoje). Ši „nepakeliama įtampa", kurią Tumas neretai bando išspręsti apibrėždamas savo tekstus kaip dokumentiškus, per mažai literatūriškus ir pernelyg autobiografiškus, klostosi susidūrus autoriaus ir tarpininko pozicijoms. Pirmiausia kultūros lauke tapęs tarpininku ir kritiku, kaip rašytojas Vaižgantas pripažįstamas kur kas vėliau (iš esmės – tik pasirodžius *Pragiedruliams*), taigi įsisavintas ir įgyvendintas tarpininko modelis stiprina autorinės savivokos dviprasmiškumą ir autoriaus paratopinę būklę.

Autorinė savivoka įgyjama keliais etapais: prisiimama autoriaus tapatybė (daugiausia susirašinėjant su Gira ir Jakštu, 1912–1913), tada ji interiorizuojama – šis procesas tiesiogiai sietinas su *Pragiedruliais* (epistolinis ryšys su Vincu Mykolaičiu-Putinu ir Grigoniu, 1918–1925) – bei retrospektyviai reflektuojama (susirašinėjant su Julijonu Linde-Dobilu, taip pat laiškuose giminėmis, 1926–1932). Epistoliniame diskurse formuojamos ir prisiimamos vertės šiam diskursui nėra imanentiškos, panašios savivokos kryptys fiksuojamos ir grožinėje literatūroje bei kritikoje. Tačiau epistolinė aplinka suintensyvina šią savikūros formą dėl aktyvaus adresato dalyvavimo.

Gausiausiai XX a. 3-uoju ir 4-uoju dešimtmečiais plėtotoje korespondencijoje su giminėmis – Klimų ir Lesauskių šeima – daug tekstinių eksperimentų, žaidybiškumo: pastebimas pokytis nuo aktyvios laiško veiksenos iki laiško kaip saviraiškos terpės. Šio laiškų korpuso tekstualumo tyrimas atskleidė skirtingas epistolinio subjekto kaukes, dažniausiai prisiimamas kūniškąja vaizdinija sukurtoje karnavališkoje aplinkoje. Nors privačioje šeimos korespondencijoje gausu nuorodų į tikrovės elementus, epistolinėje aplinkoje sukuriamas *atskiras pasaulis*, išryškėjantis dėl ypatingo peizažinio erdvėlaikio ir epistolinio korpuso naratyvinio nuoseklumo – pasikartojančių motyvų, siužetų, objektų ir subjektų. Šiame *atskirame pasaulyje* epistolinis subjektas reflektuoja kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo aktualijas bei, pasitelkdamas ironiją, humorą, žaidimą, apsvarsto savo vaidmenis kultūros ir literatūros laukuose. Pakitusi epistolinio diskurso raiška leidžia spręsti apie pakitusią laiškų funkciją 3-iajame XX a. dešimtmetyje. Ji aiškiai išsiskiria Vaižganto

korespondencijoje su šiais giminaičiais, bet, manytina, yra susijusi su viešosios ir privačiosios sferų atsiskyrimu apskritai, patvirtinančiu kultūros bei literatūros laukų autonomiškėjimą.

Regis, pasitvirtina monografijos pradžioje formuluota prielaida, kad Vaižganto epistolinio diskurso tyrimas gali atskleisti svarbius lietuvių literatūros lauko formavimosi procesus, paliudyti jo autonomiškėjimą. Be to, šis epistolinis korpusas metonimiškai reprezentuoja esminius lietuvių literatūros lauko reikalus, nes epistolinėje aplinkoje formuluotos vertės ir bendravimo modeliai (pavyzdžiui, perėjimas nuo tarpininkavimo prie dokumentavimo, nuo dovanos santykiu grįstos kultūrinės komunikacijos prie profesionalesnės rinkos) būdingi daugeliui Tumo korespondentų, o jie aktyviai veikė to meto literatūriniame gyvenime. Svarbus teiginį patvirtinantis argumentas, kad Vaižganto ir jo amžininkų grožiniuose tekstuose reflektuojamas kultūros laukas reprezentuojamas ryškinant tuos pačius modelius, kurie vyravo ir jo korespondencijoje.

Juozo Tumo-Vaižganto biograma

JUOZAS TUMAS, slap. Vaižgantas (1869–1933)

Gimė Malaišių kaime 1869-09-08 (senuoju stiliumi, naujuoju – 09-20). Tėvai – Anupras Laurynas Tumas (1818–1902) ir Barbora Morta Tumienė (Baltuškaitė) (1824–1899). 1881 m. baigė Kunigiškių pradžios mokyklą, 1881–1888 m. mokėsi Dinabarko (dab. Daugpilis, Latvija) realinėje gimnazijoje. 1888–1893 m. mokėsi Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune, 1893-11-28 įšventintas į kunigus. 1894–1895 m. vikaras Mintaujoje (dab. Jelgava, Latvija), 1895–1898 m. vikaras Mosėdyje, 1898–1901 m. vikaras Kuliuose, 1901–1902 m. filialistas Micaičiuose, 1902–1905 m. filialistas Vadaktėliuose, 1905–1906 m. filialistas Sidabrave, 1906 m. filialistas Stakiuose, 1911–1914 m. klebonas Laižuvoje, 1920–1932 m. Vytauto bažnyčios rektorius, nuo 1921 m. Žemaičių vyskupijos katedros kapitulos garbės kanauninkas.

1896–1904 m. leido ir redagavo laikraštį *Tėvynės sargas*, 1907 m. dirbo *Vilniaus žinių*, 1907–1911 m. *Vilties* redakcijose Vilniuje, 1914–1915 m. dirbo *Rygos garso* redakcijoje Rygoje. 1915–1917 m. dirbo Sankt Peterburge Centriniame lietuvių komitete nukentėjusiems nuo karo šelpti. 1917–1918 m. gyveno Stokholme, nuo 1918 m. pavasario dirbo *Lietuvos aido* redakcijoje Vilniuje. 1919–1920 m. savo įsteigto laikraščio *Nepriklausomoji Lietuva* redaktorius. 1920 m. žiemą persikėlė į Kauną, redagavo laikraštį *Tauta*, 1920–1921 m. redagavo žurnalą *Mūsų senovė*.

1916 m. su Juozu Kubiliumi ir Liudu Noreika įsteigė Tautos pažangos partiją, dalyvavo įvairių organizacijų, draugijų, sambūrių veikloje. 1922–1929, 1932 m. dėstė Lietuvos (nuo 1930 – Vytauto Didžiojo) universitete Kaune.

Vaižganto korespondentai

Priede trumpai pristatomi pagrindiniai Tumo korespondentai, nusakant epistolinio santykio chronologiją ir intensyvumą.

DAMBRAUSKAS ALEKSANDRAS, slap. Adomas Jakštas (1860–1938) – dvasininkas kultūrininkas, mokslininkas, poetas, kritikas, filosofas, matematikas ir kt. Svarbus XIX a. pabaigos–XX a. pradžios literatūros lauko dalyvis: leidėjas, kritikas, žurnalų redaktorius. Šv. Kazimiero draugijos, besirūpinusios knygų leidyba ir periodiniais leidiniais, steigėjas ir pirmininkas, žurnalo *Draugija* (1907–1938) ilgametis redaktorius. Normatyvinės racionalistinės estetikos ir literatūros kritikos atstovas. Epistolinis dialogas su Tumu prasidėjo 1895-aisiais (Jakšto laiškai išlikę nuo 1903-iųjų) ir truko iki 1930-ųjų. Su Vaižgantu Jakštas bendradarbiavo spaudos leidiniuose, katalikiškose draugijose ir kt.

DIDŽIULIENĖ LIUDVIKA, slap. Žmona (1856–1925) – visuomenininkė, rašytoja. Tumas su ja ir jos šeimos nariais susirašinėjo XX a. 3-iajame dešimtmetyje, kai Didžiulienė jau stipriai sirgo, bandydamas išsaugoti kuo daugiau biografinės medžiagos.

GIEDRAITIS-GIEDRIUS ANTANAS (1892–1977) – pedagogas, vaikų rašytojas. Vaikų laikraščių *Žiburėlis* ir *Saulutė* redaktorius. Su Tumu susirašinėjo 1924–1928 m. literatūros ir spaudos reikalais.

GIRA LIUDAS, slap. E. Radzikauskas (1884–1946) – rašytojas, kritikas. Dirbo laikraščiuose *Vilniaus žinios*, *Viltis*. Almanacho *Švyturys* (1911–1912) redaktorius, pirmojo lietuvių literatūros žurnalo *Vaivorykštė* (1913–1914) įkūrėjas ir redaktorius. Tarpukariu užėmė įvairias pareigas Valstybės teatre, Švietimo ministerijoje. Korespondencija su Tumu prasideda jų darbo *Vilniaus žiniose* ir *Viltyje* laiku (1907–1908), vėliau šiek tiek tęsiama, bet daugiau dėl profesinių reikalų. Intensyviausiai epistolinis dialogas vyksta 1912 ir 1913 m., taip pat yra išlikę keli pavieniai laiškai iš 3-iojo XX a. dešimtmečio.

GRIGONIS MATAS (1889–1971) – pedagogas, vaikų literatūros autorius, aktyvus visuomenininkas. Korespondencija su Tumu intensyviausia 3-iajame XX a. dešimtmetyje. Buvo aktyvus Vaižganto kanonizuotojas mokykloje – dėstė *Pragiedrulius* mokiniams ir kitus skatino tai daryti, rašė spaudoje apie Vaižganto tekstų pritaikomumą pedagogų darbe.

JOKANTAS KAZIMIERAS (1880–1942) – pedagogas, publicistas, visuomenininkas, gydytojas. Su Vaižgantu galėjo būti pažįstamas iš Mintaujos gimnazijos laikų (ten mokėsi nuo 1894 iki 1896). Epistolinis santykis su Tumu užsimezgė 1907 m., kai Jokantas atsiuntė į *Viltį* savo tekstą. Vaižgantui tekstas patiko ir jis pakvietė Jokantą bendradarbiauti laikraš-

tyje. Pastarasis sutikęs, o vėliau susirašinėjimas pratęstas Tumui jau gyvenant Laižuvoje – 1912–1913 m.

JUŠKYTĖ JADVYGA (1869–1948) – aktyvi amžių sandūros kultūros lauko veikėja. Išlikusi korespondencija su Tumu iš XX a. 3-iojo dešimtmečio, kuomet jis rinko biografinę ir bibliografinę medžiagą apie praėjusio laiko kultūros veikėjus.

KAUPAS ANTANAS, slap. Patrimpas (1870–1913) – kunigas, publicistas, visuomenininkas. Seminarijos laikų Tumo draugas, Vaižganto seminarijoje įkurtos slaptos organizacijos (tapusios Šv. Kazimiero draugija) narys. Vėliau išvyko į JAV, kur aktyviai dalyvavo steigiant įvairias organizacijas, draugijas, įsitraukė į jų veiklą, redagavo, leido spaudos leidinius, rašė straipsnius ir vertė knygas. Kaupas Jakšto redaguotoje *Draugijoje* ir kituose dažniausiai katalikiškos pakraipos leidiniuose publikavo nemažai straipsnių socialiniais, visuomeniniais ir kitais panašiais klausimais.

KYMANTAITĖ-ČIURLIONIENĖ SOFIJA (1886–1958) – rašytoja, kritikė, literatūrologė. Užaugo pas dėdę Vincentą Jarulaitį, per kurį, gyvendama Kuliuose, susipažino su 1898–1901 m. ten dirbusiu Tumu. Jis Čiurlionienę mokė, skatino rašyti lietuvių kalba. 1907 m. Tumas padėjo Čiurlionienei rasti darbą *Vilties* redakcijoje, taip antrą kartą įvesdindamas į kultūros lauką. Susirašinėjimo tikriausiai būta gana gausaus, bet išlikęs tik vienas Tumo laiškas, Čiurlionienės – daugiau.

KUBILIUS JUOZAS (1878–1917) – visuomenininkas, vienas iš *Vilties* sumanytojų ir leidėjų. Su Tumu ir Liudu Noreika 1916 m. įkūrė Tautos pažangos partiją. Su juo Tumas tikriausiai buvo pažįstamas iš Mintaujos gimnazijos laikų, kur Kubilius 1892–1896 m. mokėsi. Vėliau jie buvo bendradarbiai *Viltyje*, o šiai pakeitus idėjinę orientaciją susibūrė prie *Vairo* žurnalo (kartu su Antanu Smetona).

LINDĖ JULIJONAS, slap. Dobilas (1872–1934) – kunigas, rašytojas, romano *Blūdas* autorius. Dobilas su Vaižgantu intensyviau susirašinėjo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje ir 4-ojo dešimtmečio pradžioje.

MYKOLAITIS-PUTINAS VINCAS (1893–1967) – rašytojas, literatūrologas. Ateitininkas, *Šatrijos* draugijos organizatorius, žurnalo *Židinys* (1924–1932) ir kitų leidinių redaktorius. Su Tumu susirašinėja nuo 1918 m., daugiausiai kunigystės ir literatūros klausimais.

ORINTAITĖ PETRONĖLĖ (1905–1999) – pedagogė, rašytoja. Tumas buvo jos dėstytojas, su juo susirašinėjo nuo 1929 iki 1931 m.

PEČKAUSKAITĖ MARIJA, slap. Šatrijos Ragana (1877–1930) – rašytoja, visuomenininkė, apysakos *Sename dvare* ir kitų kūrinių autorė. Artimų Tumui katalikiškų pažiūrų, su juo susirašinėjo nuo 1903 m. (pagal turimus išlikusius laiškus) iki pat mirties daugiausiai literatūros kritikos klausimais.

PETKEVIČAITĖ GABRIELĖ, slap. Bitė (1861–1943) – rašytoja, visuomenininkė. Intensyviausiai epistolinis dialogas su Tumu vystėsi XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Pirmiausia komunikacija vyko Tumui renkant biografinę ir bibliografinę medžiagą apie praėjusio laiko kūrėjus, vėliau Vaižgantas rūpinosi finansiniu Bitės išlaikymu.

PLEIRYTĖ-PUIDIENĖ ONA, slap. Vaidilutė (1882–1936) – rašytoja, pedagogė, visuomenininkė, moterų teisių aktyvistė, pirmoji *Vilniaus žinių* redakcijoje dirbusi moteris, į kultūros lauką įžengusi tuo metu, kai jame moterų apskritai buvo nedaug. Tumas buvo svarbus jos kultūrinis mokytojas ir patarėjas, su juo intensyviai susirašinėjo 1904–1906 m.

PUIDA KAZYS (1883–1945) – aktyvus kultūrinės spaudos ir literatūros lauko veikėjas, kritikas, nepriklausomoje Lietuvoje leidęs ir redagavęs literatūrinius žurnalus *Krivulė*, *Gairės*, *Gaisai*. Kartu su Čiurlioniene, Jakštu bei Gira jis buvo vienas ankstyvųjų profesionalesnių lietuvių literatūros kritikų, 1913 m. išleidęs ir lietuvių literatūros istoriją *Mūsų dainiai: Kritikos bruožai*. Korespondencija su Tumu prasideda jų darbo *Vilniaus žiniose* ir *Viltyje* laiku (1907–1908), vėliau tęsiama, bet daugiau dėl profesinių reikalų. Taigi jie susirašinėja nuo 1907 m., nors intensyviausiai epistolinis dialogas vyksta 1912 ir 1913 m.

Tiriamų rankraštinių Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas

Priede pateikiami į tyrimo imtį patekę rankraštiniai Tumo laiškai (neįtraukiant korespondencijos su Klimų ir Lesauskių šeimomis). Ne visi laiškai tiesiogiai cituojami ar kitaip minimi knygoje, bet į juos buvo atsižvelgta analizėje. Laiškams chronologiniu principu suteikta numeracija, kuri ir nurodoma cituojant.

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 1	1892-08-25	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 2	1893-02-29	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 3	1895-12-30	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 4	1897-05-08	Kazimieras Jaunius	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 5	1898[?]-04-02	Antanas Kaupas	*KUB*, f. 2, b. 679
VL 6	1898-11-17	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 7	1899	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 8	1899[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 9	1899-06-02[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 10	1899[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 11	1899-06-08	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 12	1899-07-04/16	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 13	1899[?]-09-12	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 14	1899-[10]-13	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 15	1899-10-22	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 16	1899-12-17	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 17	1900-01-15	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 18	1900-01-25	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 19	1900-04-15	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 20	1900[?]-05-20	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 21	1900-06-19	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 22	1900[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 23	1900[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 24	1900[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 25	1901-01-14	Lietuvių paroda Paryžiuje	*VUB RS*, f. 1, b. F362
VL 26	1901-01-17	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 27	1901-05-10	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 28	1901-07-28	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 29	1901-11-05	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 30	1901-11-09	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 31	1901-11-30	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 32	1902-05-18	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 33	1902-10-01	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 34	1902-11-15	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 35	1902-12-28	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 36	1903-01-13	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 37	1903-02-01	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 38	1903-02-26	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 39	1903[?]-03-20	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 40	1903[?]-04-28	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 41	1903-05-17	Lietuvių paroda Paryžiuje	*VUB RS*, f. 1, b. F362
VL 42	1903-08-18	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 43	1903-09-02	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 44	1903-10-23	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 45	1903-11-13	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 46	1903-12-20	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 47	1903-12-30	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 48	1904-01-25	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 49	1904-02-17	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 50	1904-03-20	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 51	1904-05-23	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 52	1904[?]-08-08	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 53	1904-09-02	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 54	1904-09-10	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 55	1904-10-09	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 56	1904-10-24	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 57	1904-11-04	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 58	1904-11-22	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 59	1904-11-28	*Lietuvių laikraščio* redakcija	*VUB RS*, f. 1, b. F600
VL 60	1904-12-08	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 61	1905-01-01	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 62	1905	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 63	1905[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 64	1905-01-29	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 65	1905-01-29	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 66	1905-01-29	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 67	1905-02-16	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 68	1905-03-31	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 69	1905-04-22	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 70	1905-05-07	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 71	1905[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 72	1905-09-22	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 73	1905[?]-09-10	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 74	1905-09-25	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 75	1905[?]	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 76	1906-03-22	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 77	1906-02-21	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 78	1906-02-06/21	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 79	1906-06-23	Pranciškus Būčys	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 3
VL 80	1906-09-03	Ona Pleirytė-Puidienė ir Kazys Puida	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 81	1906-09-10	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 82	1906-09-10	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 83	1906-09-23	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 84	1906-11-19	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 85	1907-01-23	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 86	1907-03-27	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 87	1907-11-27	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 88	1908-01-10	Edmundas Steponaitis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 89	1908-01-18	Pranas Būgailiškis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 90	1908-04-21	Edmundas Steponaitis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 91	1908-05-18	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 92	1908-06-14	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 93	1908-11-06	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 94	1908-11-08	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1626
VL 95	1909-01-10	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 96	1909-02-17	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 97	1909-03-12 (25)	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 98	1909-06-05 (18)	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 99	1909-08-26	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 100	1909-10-28	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 101	1909-11-11	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 102	1909-11-20	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 103	1910-08-01	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 104	1910-08-28	Antanas Kaupas	*KUB*, f. 2, b. 679
VL 105	1910[?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 106	1911-03-11	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 107	1911-03-16	Sofija (Čiurlionienė?)	*VUB RS*, f. 1, b. F58
VL 108	1911-06-25	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1628
VL 109	1911-07-19/27	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 110	1911-08-08	[Redakcija?]	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 111	1911-08-14	Kazimieras Kazlauskas	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 112	1912[?]	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 113	1912-01-12	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 114	1912-01-28	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1629
VL 115	1912-02-22	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1629

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 116	1912-03-20	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 117	1912-03-29	Juozas Kubilius	*VUB RS*, f. 1, b. E96
VL 118	1912-05-02	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 119	1912-05-07	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 120	1912-05-10	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 121	1912-05-18	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 122	1912-05-19	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 123	1912-05-21	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 124	1912-06-16	Petras Kraujalis	*LLTI BR*, f. 1, b. 4171
VL 125	1912-06-18	Petras Kraujalis	*LLTI BR*, f. 1, b. 4171
VL 126	1912-07-11	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 127	1912-10-16	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 128	1912-11-26	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1629
VL 129	1912-12-25	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 130	1912–13[?]	Juozas Kubilius	*VUB RS*, f. 1, b. E96
VL 131	1913-01-08	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 132	1913-01-14	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 133	1913-02-23	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 134	1913-05-08	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 135	1913-05-18	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 136	1913-05-28	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 137	1913-07-06	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 138	[1913]-07-22	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 139	1913-07-27	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 140	1913-08-03	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 141	1913-08-05	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 142	1913-08-05	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 143	1913-08-15	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 144	1913-08-25	Aleksandras Dambrauskas	*MLLM*, ER$_1$ 14188
VL 145	1913-09-08	Petras Kraujalis	*LLTI BR*, f. 1, b. 4171
VL 146	1913-09-25	Juozas Kubilius	*VUB RS*, f. 1, b. E96
VL 147	1913-10-05	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 148	1913-10-16	Juozas Kubilius ir Antanas Smetona	*VUB RS*, f. 1, b. E96
VL 149	1913-10-24	Kazys Puida	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 150	1913-11-03	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 151	1913-11-06	Kazys Puida	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 152	1913-11-08	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 153	1913-11-10	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 154	1913-11-10	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 155	1913-11-13	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 156	1913-11-19	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 157	1913-11-20	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 158	1913-11-28	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 159	1913-12-02	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 160	1913-12-17	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 161	1913	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1630
VL 162	1914-01-05	Liudas Gira	*LLTI BR*, f. 13, b. 1631
VL 163	1914-01-30	Kazimieras Jokantas	*LLMA*, f. 373, ap. 1, apsk. 4
VL 164	1915-10-27	Vytautas Bičiūnas	*VUB RS*, F1-F262
VL 165	1917	Felicija Kazlauskaitė	*MLLM*, ER_1 817
VL 166	1918-03-11	Vincas Mykolaitis-Putinas	*LLTI BR*, f. 1, b. 3680
VL 167	1918-03-15	Uršulė Urniežiūtė-Starkienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 4170
VL 168	1918-09-18	Matas (Grigonis?)	*VUB RS*, f. 1, b. F600
VL 169	1918-11-22	*Darbo balso* redakcija	*LLTI BR*, f. 24, b. 404
VL 170	1919-02-07	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478
VL 171	1920-05-25	Matas Grigonis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 172	1921-03-03	Liudas Gira	*LNB RS*, f. 7, b. LG 891
VL 173	1921-03-04	Lazdynų Pelėda	*VUB RS*, f. 1, b. F600
VL 174	1921-04-30	Matas Grigonis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 175	1921-10-06	Jadvyga Juškytė	*VUB RS*, f. 1, b. F487
VL 176	1922-03-07	Liudas Gira	*LNB RS*, f. 7, b. LG 891
VL 177	1922-09-25	Matas Šalčius	*MLLM*, ER_1 22772
VL 178	1922-09-30	Savininkams namų N°6 Aleksoto g.	*MLLM*, ER_1 468
VL 179	1923-01-22	Vincas Krėvė	*LLTI BR*, f. 51, b. 652
VL 180	1923-04-06	Joana Šernienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 4166
VL 181	1923-06-12	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 182	1923-11-10	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 588
VL 183	1923-11-23	Jadvyga Juškytė	*VUB RS*, f. 1, b. F487
VL 184	1923-11-26	Jadvyga Juškytė	*VUB RS*, f. 1, b. F487
VL 185	1924	Antanas Giedraitis-Giedrius	*MLLM*, ER_1 822
VL 186	1924-01-21	Mikalojus Dagilėlis	*MLLM*, ER_1 856
VL 187	1924-03-17	Liudas Gira	*LNB RS*, f. 7, b. LG 891
VL 188	1924-04-08	Balys Sruoga	*LLTI BR*, f. 53, b. 886
VL 189	1924-05-26	Andrius Bulota	*LLTI BR*, f. 3, b. 311
VL 190	1924-09-06	Jonas Sitavičius, Augustinas Liepinis	*VUB RS*, f. 1, b. F58
VL 191	1924-10-12	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1195
VL 192	1924-10-27/28	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1195
VL 193	1924-12-17	Jonas Krikščiūnas-Jovaras	*LLTI BR*, f. 1, b. 5534
VL 194	1924-12-26	Matas Grigonis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 195	1924-12-31	Kazimieras Žitkus	*LLTI BR*, f. 1, b. 7719
VL 196	1925	Felicija Kazlauskaitė	*MLLM*, ER_1 819
VL 197	1925-01-03	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1196
VL 198	1925-01-10	Kazimieras Žitkus	*LLTI BR*, f. 1, b. 7719
VL 199	1925-01-17	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 589

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 200	1925-04-21	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 201	1925-06-08	Liudvika Didžiulienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 513
VL 202	1925-06-15	Mikalojus Dagilėlis	*MLLM*, ER_1 834
VL 203	1925-07-27	Birštono gyventojai	*VUB RS*, f. 1, b. F58
VL 204	1925-09-21	Liudvika Didžiulienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 513
VL 205	1925-09-25	Mikalojus Dagilėlis	*MLLM*, ER_1 835
VL 206	1925-10-01	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 207	1925-10-15	Liudvika Didžiulienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 513
VL 208	1925-10-23	Liudvika Didžiulienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 513
VL 209	1925-11-06	Matas Grigonis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 210	1925-12-21	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 211	1926-03-02	Antanas Giedraitis-Giedrius	*MLLM*, ER_1 824
VL 212	1926-03-31	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1197
VL 213	1926-04-24	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 590
VL 214	1926-06-03	Kazimieras Kazlauskas	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 215	1926-08-25	Matas Grigonis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 216	1926-09-03	Liudas Gira	*LNB RS*, f. 7, b. LG 891
VL 217	1926-09-25	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1197
VL 218	1926-10-29	Antanas Giedraitis-Giedrius	*MLLM*, ER_1 825
VL 219	1926-11-25	Antanas Giedraitis-Giedrius	*MLLM*, ER_1 821
VL 220	1926-12-30	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1197
VL 221	1927-01-20	Matas Grigonis	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 222	1927-04-01	Liudas Gira	*LNB RS*, f. 7, b. LG 891
VL 223	1927-04-20	Antanas Giedraitis-Giedrius	*MLLM*, ER_1 826
VL 224	1927-05-01	Julijonas Lindė-Dobilas	*VUB RS*, f. 1, b. E312
VL 225	1927-06-12	Lietuvos Konsulatas Tilžėje	*VUB RS*, f. 1, b. E128
VL 226	1927-07-06	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 227	1927-08-02	Emilija Kriugždaitė	*VUB RS*, f. 1, b. F58
VL 228	1927-08-10/19	Lietuvos Konsulatas Tilžėje	*VUB RS*, f. 1, b. F58
VL 229	1927-08-15	Emilija Skeirytė	*VUB RS*, f. 1, b. F600
VL 230	1927-10-14	Jadvyga Juškytė	*VUB RS*, f. 1, b. F487
VL 231	1927-11-22	Vincas Mykolaitis-Putinas	*LLTI BR*, f. 1, b. 3680
VL 232	1927-12-27	Matas Grigonis	*VUB RS*, F1-F562
VL 233	1928-01-12	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1198
VL 234	1928-01-30	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1198
VL 235	1928-01-31	Gabrielė Petkevičaitė	*LLTI BR*, f. 30, b. 1198
VL 236	1928-02-22	Ona Pleirytė-Puidienė	*VUB RS*, f. 1, b. E260
VL 237	1928-02-24	Marija Pečkauskaitė	*ŠAM*, I-R 855
VL 238	1928-03-25	Joana Šernienė	*MLLM*, ER_1 849
VL 239	1928-09-25	Antanas Giedraitis-Giedrius	*MLLM*, ER_1 823
VL 240	1928[?]	Julijonas Lindė-Dobilas	*VUB RS*, f. 1, b. E312
VL 241	1929-09-02	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
VL 242	1929-09-03	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 243	1929-09-05	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 244	1929-09-07	Pranas Martinaitis	*VUB RS*, f. 1, b. F600
VL 245	1929-09-14	Marija Pečkauskaitė	*ŠAM*, I-R 857
VL 246	1929-10-22	Petronėlė Orintaitė	*LLTI BR*, f. 51, b. 430
VL 247	1929 [1930?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 248	1929 [1930?]	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 249	1930-02-15	Mikalojus Dagilėlis	*MLLM*, ER_1 837
VL 250	1930-04-19	Juozas Vilkutaitis-Keturakis	*MLLM*, ER_2 P34311
VL 251	1930-09-13	Aleksandras Dambrauskas	*VUB RS*, f. 1, b. E118
VL 252	1930[?]	Vincas Mykolaitis-Putinas	*LLTI BR*, f. 1, b. 3680
VL 253	1930-12-02	Petronėlė Orintaitė	*LLTI BR*, f. 51, b. 430
VL 254	1930-12-10	Petronėlė Orintaitė	*LLTI BR*, f. 51, b. 430
VL 255	1931-03-28	Petras Kraujalis	*LLTI BR*, f. 1, b. 4171
VL 256	1931-04-30	Joana Šernienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 4166
VL 257	1931-06-09	Petronėlė Orintaitė	*LLTI BR*, f. 51, b. 430
VL 258	1931-07-20	Povilas Matulionis	*VUB RS*, f. 1, b. F574
VL 259	1931-07-29	Adelė Galaunienė	*MLLM*, ER_1 829
VL 260	1931-07-31	Povilas Matulionis	*VUB RS*, f. 1, b. F574
VL 261	1931-08-16	Augustinas Liepinis	*VUB RS*, f. 1, b. F600
VL 262	1931-09-19	Petronėlė Orintaitė	*LLTI BR*, f. 51, b. 430
VL 263	1931-11-30	Julijonas Lindė-Dobilas	*VUB RS*, f. 1, b. E312
VL 264	1931-12-02	Zenonas Ivinskis	*LNB RS*, f. 29, b. 1239
VL 265	1932	Zenonas Ivinskis	*LNB RS*, f. 29, b. 1239
VL 266	1932-03-12	Juozas Urbšys	*LNB RS*, f. 15, b. 384
VL 267	1932-03-29	Julijonas Lindė-Dobilas	*VUB RS*, f. 1, b. E312
VL 268	1932-03-29	Juozas Eretas	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 269	1932-05-10	Jokūbas Šernas	*MLLM*, ER_1 850
VL 270	1932-06-26	Vincas Krėvė	*LLTI BR*, f. 51, b. 215
VL 271	1932-09-20	Joana Šernienė	*LLTI BR*, f. 1, b. 4166
VL 272	1932-11-30	Julijonas Lindė-Dobilas	*VUB RS*, f. 1, b. E312
VL 273	1933-02-03	V. Grochovskaitė	*VUB RS*, f. 1, b. F562
VL 274	1933-02-09	Marija Urbšienė-Mašiotaitė	*LNB RS*, f. 14, b. 659
VL 275	[nedatuotas]	Antanas Kaupas	*VUB RS*, f. 187, b. 11
VL 276	[nedatuotas]	Jonas Basanavičius	*LLTI BR*, f. 2, b. 1478

Santrumpos

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*
KTUB – Kauno technologijos universiteto biblioteka
KUB – Klaipėdos universiteto biblioteka
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*
LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas
LLTI BR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas
LNB RS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyrius
MLLM – Maironio lietuvių literatūros muziejus
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Šaltinių sąrašas

Publikuoti Tumo laiškai:

Butkus, Vigmantas, „J. Tumo-Vaižganto eksplikacijos", *Darbai ir dienos*, 1995, Nr. 1 (10), p. 201–211.

Eidimtas, A[ntanas], „Penki Vaižganto laiškai į JAV", *Literatūra*, 1988, t. XXX (1), p. 68–78.

„Kan. J. Tumo-Vaižganto laiškai", *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 124, p. 465–466.

Pakėnas, Alfas (sud.), *Neužmirštamas Vaižgantas: Atsiminimai, esė, laiškai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

Pranskus, B[ronius] (sud.), „L. Didžiulienės-Žmonos susirašinėjimas su J. Tumu-Vaižgantu", in: *Literatūra ir kalba*, t. 2, vyr. redaktorius K[ostas] Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 375–393.

Raškevičiūtė, Jurgita Žana, Kučinskienė, Aistė (sud.), *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo-Vaižganto šeimyninė korespondencija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, *Laiškas Eglutei*, Vilnius: Petro ofsetas, 2007.

Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Žukas, V[ladas] (sud.), „Archyvinė medžiaga apie ‚Vaivorykštę'", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1969, t. 7, p. 154–159.

Tumo laiškai archyvuose:

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Įvairūs dokumentai", *VUB RS*, f. 1, b. F58.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Kun. Juozo Tumo laiškai", *VUB RS*, f. 1, b. F600.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai Antanui Kaupui", *VUB RS*, f. 187, b. 11.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai J. Juškytei", *VUB RS*, f. 1, b. F487.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai J. Kubiliui ir A. Smetonai. 1912–1913", *VUB RS*, f. 1, b. E96.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai J. Lindei-Dobilui 1927–1932 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E312.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai kn. A. Dambrauskui. 1895–1929", *VUB RS*, f. 1, b. E118.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai O. Pleirytei ir O. K. Puidams. 1904–1928 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E260.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas – sveikinimas 35 metų literatūrinio darbo ir 40 metų knygnešystės sukakties proga", *LLTI BR*, f. 1, b. 5534.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Tumo J. kn. laiškai", *VUB RS*, f. 1, b. F562.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „10 laiškų Dr. Basanavičiui, J., kuriuose kalbama apie Pietario V. (nesunaudotų) rankraščių išsiuntimą Basanavičienei, J., Valančiaus rankraščių perdavimą L. M. Dr. knygynui ir kitais visuomeniniais reikalais", *LLTI BR*, f. 2, b. 1478.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Du laiškai Putinui-Mykolaičiui V.", *LLTI BR*, f. 1, b. 3680.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Giros Liudo laiškai", *LLTI BR*, f. 13, b. 1626; b. 1629; b. 1630; b. 1631.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „J. Tumo-Vaižganto laiškai K. Jokantui", *LLMA*, f. 373, ap. 1.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Antanui Giedraičiui-Giedriui“, *MLLM*, ER_1 821, ER_1 822, ER_1 823, ER_1 824, ER_1 825, ER_1 826.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Gabrielei Petkevičaitei-Bitei“, *LLTI BR*, f. 30, b. 588; b. 589; b. 1195; b. 1197; b. 1198.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Liudvikai Didžiulienei-Žmonai“, *LLTI BR*, f. 1, b. 513.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Marijai Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai“, *ŠAM*, I-R 855, I-R 857.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Petronėlei Orintaitei“, *LLTI BR*, f. 51, b. 430.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Zenonui Ivinskiui“, *LNB RS*, f. 29, b. 1239.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas Uršulei Urniežiūtei-Starkienei apie ‚Pragiedrulių‘ rašymą“, *LLTI BR*, f. 1, b. 4170.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas Adelei Galaunienei“, *MLLM*, ER_1 829.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas, atvirlaiškis ir laiškas, rašytas ant savo nuotraukos Jonei Šernienei buitiniais reikalais“, *LLTI BR*, f. 1, b. 4166.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas-sveikinimas 35 metų literatūrinio darbo ir 40 metų knygnešystės sukakties proga“ (laiškas Jonui Krikščiūnui-Jovarui), *LLTI BR*, f. 1, b. 5534.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto laiškai Liudui Girai“, *LNB RS*, f. 7, b. LG891.

Publikuoti laiškai Tumui:

Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
Dambrauskas, Aleksandras, „A. Dambrausko laiškai J. Tumui“, spaudai parengė Juozas Ambrazevičius, *Athenaeum*, t. 9, 1-as sąs., redagavo Juozas Eretas, 1938, p. 3–47.
Gira, Liudas, *Raštai*, t. 5: *Literatūros mokslas. Teatras. Dailė. Publicistika. Laiškai. Autobiografinė medžiaga*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
Lindė-Dobilas, Julijonas, *Laiškai*, sudarė Virgilija Stonytė, Vilnius: Vaga, 1999.
Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 10: *Poezija, literatūros istorija ir kritika, laiškai, dokumentai*, Vilnius: Vaga, 1969.
Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė, *Laiškai*, paruošė A. Žirgulys, Vilnius: Vaga, 1968.
Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žėkaitė, Vilnius: Vaga, 1986.
Tumas, J[uozas], „A. a. kun. Antanas Kaupas. 1. Jo paties laiškais apibūdintas“, *Viltis*, 1913, Nr. 135 (922), p. 2; Nr. 136 (923), p. 2; Nr. 142 (929), p. 2–3.

Laiškai Tumui archyvuose:

Būčys, Pranciškus, „Kun. Pr. Būčio laiškai kn. J. Tumui. 1903–1927 m.“, *VUB RS*, f. E116.
Būčys, Pranciškus, „Kn. Pr. Būčio laiškai kn. J. Tumui, 1901–1913 m.“, *VUB RS*, f. 1, b. D456.
Giedraitis, A[ntanas], „A. Giedraičio laiškai kan. J. Tumui. 1922–1930 m.“, *VUB RS*, f. 1, b. F6.
Kubilius, Juozas, „J. Kubiliaus laiškai kn. J. Tumui. 1912–1913 m.“, *VUB RS*, f. 1, b. D966.
Orintaitė, Petronėlė, „Konst. Olšausko ir P. Orintaitės laiškai kn. Tumui. 1917–1929 m.“, *VUB RS*, f. 1, b. E36.
Pleirytė-Puidienė, Ona, „Onos Puidienės laiškai kn. J. Tumui. 1924–1928 m.“, *VUB RS*, f. 1, b. D273.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Didžiulių laiškai kan. J. Tumui“, *VUB RS*, f. 1, b. E8.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai kn. J. Tumui“, *VUB RS*, f. 1, b. E70.

Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai kn. J. Tumui", *VUB RS*, f. 1, b. F10.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai kn. J. Tumui", *VUB RS*, f. 1, b. F16.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai, rašyti kn. J. Tumui", *VUB RS*, f. 1, b. F545.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai Tumui J.", *VUB RS*, f. 1, b. F49.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932", *VUB RS*, f. 1, b. F385.
Tumėnas, Domininkas, „Kn. D. Tumėno laiškai kn. Tumui. 1896–1906 m.", *VUB RS*, f. 1, b. D232.

Kitų autorių laiškai:

Daukantas, Simonas, *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis polilogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
Kaupas, Antanas, „Kn. A. Kaupo laiškai pr. A. Dambrauskui, 1907–1911 m.", *VUB RS*, f. 1, b. E58.
Kudirka, Vincas, *Raštai*, t. 2, parengė Aldona Vaitiekūnienė, Vilnius: Vaga, 1990.
Mickevičius, Adomas, *Laiškai, esė, proza*, sudarė ir iš lenkų kalbos vertė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.
Poška, Dionizas, *Raštai*, parengė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
Sruoga, Balys, *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei 1915–1918*, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
Valiūnas, Silvestras, „Pas Jomilestas D. Poszkas" [„Pas Jo Mylestos D. Poškos"], in: *Lietuvos literatūros antologija: Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas 1795–1831*, t. 2, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 447–453.
Višinskis, Povilas, „Povilo Višinskio laiškai", in: *Povilas Višinskis: Idėjos ir darbai: Nauja žiūra, nauji akcentai*, sudarė Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 275–315.
Žemaitė, *Raštai*, t. 6, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.) et al., Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.

Vaižganto publicistika ir kritika:

Jůzapas iš Popszutės [Juozas Tumas], „Įspejimai (uvogos)", *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1890, Nr. 4, p. 26–27.
Jůzapas iš Popszutės [Juozas Tumas], „Raszliaviszka paržvałga. Iš priežasties kningeles ‚Marguminai' Bevardžio", *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, Nr. 3, p. 20.
[Tumas, Juozas], „Dainų Skrynelė. Eilės. Adomo Jakszto 1884–1894", *Tėvynės sargas*, 1898, Nr. 8, p. 29–33.
Tumas, J[uozas], „Dainų skrynelė. Adomo Jakšto eilės. Antrasis pataisytas ir padidintas išleidimas", *Vilniaus žinios*, 1905-11-01, Nr. 256, p. 2–3; 1905-11-03, Nr. 258, p. 2–3.
[Tumas, Juozas], „Antroji lietuvių dailės paroda", *Viltis*, 1908-03-04, Nr. 28, p. 1.
Tumas, J[uozas], „Tautos poema – varsomis", *Viltis*, 1910-03-14, Nr. 30, p. 4.
Tumas, J[uozas], „Kas lietuvius iš tėvynės varo", *Viltis*, 1910-04-25, Nr. 46 (381), p. 1.
Tumas, J[uozas], „Mūsų raštai", *Viltis*, 1913-10-13, Nr. 120, p. 3–4.
Tumas, J[uozas], „Mūsų raštai", *Viltis*, 1913-11-26, Nr. 139, p. 3–4.
Tumas, J[uozas], „Mūsų raštai", *Viltis*, 1914-01-24, Nr. 19, p. 3–4.
Tumas, J[uozas], „Vyrai, drąsiai!", *Rygos garsas*, 1915-02-19, Nr. 20, p. 1.
Tumas, J[uozas], „Išvirkščioji pusė", *Rygos garsas*, 1915-05-28, Nr. 60, p. 1.
Tumas, J[uozas], „Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė). Vaikų teatras", *Lietuvos aidas*, 1918-11-27, Nr. 142 (190), p. 4.
Tumas-Vaižgantas, J[uozas], „Kaip aš patekau į ‚Vilniaus žinias'", *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 14–17.

Tumas, J[uozas], „Romantiškasis idealizmas grįžta", *Židinys*, 1927, Nr. 10, p. 218–234.
Tumas, J[uozas], „Pastaba prie mano straipsnio", *Židinys*, 1927, Nr. 11, p. 312–313.
Tumas, J[uozas], „A. Giedrius. Nušviesti takai", *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 10, p. 246.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą", *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 13, p. 289–291.
Vaišgantas, „Kas girdėties?", *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 5, p. 21–24.
Vaišgantas, „Musų ydos. Judošystė Lietuvoje", *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 9, p. 11–19.
Vaišgantas, „Kas lieka mums daryti jau gavus ir da negavus spaudos?", *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 11, p. 1–7.
Vaiszgantas, „Apie komediją ir teatrą", *Tėvynės sargas*, 1897, Nr. 8, p. 23–28.
Vaižgantas [„Tėvynės Sargo" Redakcija], „Į darbą, broliai, ir par 1899 metus!", *Tėvynės sargas*, 1898, Nr. 12, p. 1–5.
Vaišgantas, „Mūsų dirvonai", *Žinyčia*, 1900, Nr. 1, p. 127–138.
Vaišgantas, „Bažnytinės kalbos dalykai", *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 82–84.
Vaišgantas, „Šis-tas. Trys Vaišganto apysakėlės. Atspauda iš nr. 2 ‚Dirvos' 1906 m. Lietuvių Katalikų Spaudos Bendrijos Spaustuvėje. Shenandoah, Pa. 16 pusių. 12 k.", *Vilniaus žinios*, 1906-10-29, Nr. 239, p. 3–4.
Vaižgantas, „‚Sceniškųjų vaizdelių' vaidintojams", *Viltis*, 1909-03-01, Nr. 25, p. 3.
Vaižgantas, „Kazys Puida. Stepai", *Laisvė*, 1921-01-13, Nr. 9, p. 4.
Vaižgantas, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. Komedijos", *Laisvė*, 1921-01-21, Nr. 16, p. 4.
Vaižgantas, „‚Skaitymai', mėnesinis literatūros žurnalas, red. V. Krėvės Mickevičiaus", *Laisvė*, 1921-02-11, Nr. 33, p. 4.
Vaižgantas, „Knygoms apginti... Nuo kritikų", *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 77–85.
Vaižgantas, „Liudas Gira. Žiežirbos", *Lietuvos balsas*, 1921-10-6–7, Nr. 70, p. 4.
Vaižgantas, „Paskaičius Vaidilutės ‚Kada rauda siela'", *Tėvynės balsas*, 1922-07-14, Nr. 119, p. 3.
Vaižgantas, *Raštai*, t. 7: *Publicistika 1906–1912*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
Vaižgantas, „Ko ieškome dainių veikaluose?", in: Idem, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 331–337.
Vaižgantas, „Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na litwie", in: Idem, *Raštai*, t. 19: *Kritika 1896–1914*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 158–163.
Vaižgantas, „Logika. Sekdamas Mercieriu ir Čelpanovu sustatė A. Jakštas", in: Idem, *Raštai*, t. 20: *Kritika 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 108–110.
Vaižgantas, „A. Jakštas. Mūsų naujoji literatūra (1904–1923). I tomas. Mūsų naujoji poezija", in: Idem, *Raštai*, t. 21: *Literatūros kritika 1923–1933*, parengė Eligijus Daugnora, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 33–34.
Vaižgantas, „Prelatas Aleksandras Dambrauskas", in: Idem, *Raštai*, t. 21: *Literatūros kritika 1923–1933*, parengė Eligijus Daugnora, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 277–287.

Kitų autorių publicistika, kritika ir grožiniai kūriniai:

A[leksandras] D[ambrauskas], Pr., „Užmirštoji giesmė", *Draugija*, 1919, Nr. 9–10, p. 424–426.
A[domas] J[akštas], „Netingėkime rašyti kronikas", *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 80–81.
A[domas] J[akštas], „Rinkime senus dokumentus!", *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 77–80.
A[domas] J[akštas], „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Scenos vaizdai", *Ateitis*, 1918, Nr. 8, p. 218.

A[domas] J[akštas], „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Alegorijų vaizdai", *Ateitis*, 1918, Nr. 8, p. 218–219.
A[domas] J[akštas], „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Karo vaizdai", *Ateitis*, 1918, Nr. 8, p. 219–220.
Anonimas, „Literatūros atbalsiai Vydūno ir Vaižganto pasiskaičius. (Įspūdžiai)", *Varpas*, 1920, Nr. 8–9, p. 239–242.
Baranauskas, Antanas, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
Bičiūnas, Vytautas, „Vaižganto ‚Pragiedruliai'", *Skaitymai*, 1922, kn. 16, p. 106–132; kn. 17, p. 110–133; kn. 18, p. 115–147.
Biržiška, V[aclovas], Gira, L[iudas], Gustaitis, M[otiejus] [et al.], *Gubos: Literatūros almanachas*, Kaunas: „Lietuvos" red., 1927.
Čiurlianienė (Kymantaitė), Sofija, *Lietuvoje*: kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją, Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvės išleidimas, 1910.
Čiurlionienė (Kymantaitė), Sofija, „Maironies kanklių stygos", *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 5–6.
Čiurlionienė (Kymantaitė), Sofija, „Doras, išmintingas, taktingas", *Vairas*, 1915, Nr. 3, p. 39–40, Nr. 4, p. 56–58.
Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija, „Šventmarė", in: Eadem, *Raštai*, t. 1, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1986.
Dambrauskas, Aleksandras (Adomas Jakštas), *Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys*, redagavo ir jo 70 m. sukakties paminėjimą pridėjo J. Tumas, Kaunas: Lietuvių katalikų MA, 1930.
Gabrys, J[uozas], „Lietuvių literaturos apžvalga", *Draugija*, 1914, Nr. 85, p. 5–36; Nr. 86, p. 136–159; Nr. 87, p. 205–219; Nr. 88, p. 353–381; Nr. 89–90, p. 39–68; Nr. 91–92, p. 191–221.
[Gimžauskas, Silvestras], *Juokaunos dainos*, Tilžėje: Spauda M. Jankaus, 1892.
G[ira], L[iudas], „Vaišganto ‚Scėniškieji vaizdeliai'", *Lietuvos ūkininkas*, 1908-02-20, Nr. 8, p. 114–115.
Gira, Liudas, „Saugokime savo korespondenciją", *Vaivorykštė. Literatūros-dailės žurnalas*, 1913, kn. 3, p. 584–587.
Gira, Liudas, „Kun. J. Tumas. Ten gera, kur mūsų nėra", *Vaivorykštė*, 1913, kn. 2, p. 400–404.
Gira, Liudas, „Tumas-Vaižgantas nuošalėj", *Vairas*, 1933, Nr. 6, p. 160–170; Nr. 7–8, p. 294–303.
Grigonis, Matas, „Dėl Vaižganto ‚Pragiedrulių'", *Švietimo darbas*, 1926, Nr. 3, p. 255–259.
Gromatu Skarbnyczia wisiems lietuwiszkaje kalba mylintiemsiems ant pasimokinimo, sustatyta nů mokįtojo Wendt, Heydekrug: Verlag von A. Stahl, 1890.
Jakštas, A[domas], „Vydūnas. Amžina Ugnis", *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 130–136.
Jakštas, A[domas], „*Vaižganto*. Pragiedruliai. Vaizdai kovos del kulturos. Pirmosios knygos I ir II dalis", *Draugija*, 1919, Nr. 4–6, p. 262–268.
Jakštas, A[domas], „Kelios pastabos dėl Vaižganto biografijos", *Židinys*, 1934, Nr. 7, p. 20–27.
Jakštas, Adomas, *Raštai*, t. 3: *Estetika*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1997.
Jakštas, Adomas, *Rinktinė*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Vaga, 1998.
K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, Shenandoah, Pa.: „Zvaigzdes" Spaustuveje, 1906.
K. A. K. [Antanas Kaupas], *Patrimpo laiškai*, Shenandoah, Pa.: „Zvaigzdes" Spaustuveje, 1907.
Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose, suredagavo J. Laukis, Chicago: Spauda „Lietuvos", 1909.
Kymuntaitė, Z[ofija], „Vienužis – Maironis – Vaičaitis", *Vilniaus žinios*, 1906-12-20, Nr. 284, p. 1–2; 1906-12-20, Nr. 285, p. 1–2; 1906-12-20, Nr. 286, p. 1–2.
Kymantaitė, Zofija, „Mųsų knygos", *Viltis*, 1907-10-24, Nr. 10, p. 3.
Kymantaitė, Sofija, „Pirmasis dailiosios literaturos apsireiškimas ‚Varpe'", *Viltis*, 1908-07-23, Nr. 84, p. 1; 1908-08-03, Nr. 89, p. 1–2.
Kragas, P. [Petras Gerulis], „Šatrijos Ragana", *Draugija*, 1910, Nr. 44, p. 258–275.

Kr., P. [Petras Gerulis], „P. S. Čiurlianienė apie musų literaturą", *Draugija*, 1910, Nr. 47, p. 246–252.
Kudirka, Vincas, „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo, iš tikros szirdies musų vyrui J. Basanavyčiui, pir-jam redaktoriui Aušros, aukauju", *Varpas*, 1893, Nr. 3, p. 34.
M[ačys] Kėkštas, J[onas], „St. Maironiui", *Varpas*, 1900, Nr. 9, p. 98.
Margalis, Juozas, *Volungė: Eilės – pirmiejie bandymai*, Tilžėje: [s. n.], 1900.
Mikšytė, Regina (sud.), *Ant upės krašto blindelė auga*: eilėraščiai lietuvių ir lenkų kalbomis, parengė, įvadą ir komentarus parašė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1987.
Mykolaitis, V[incas], „Idealizmas ir romantizmas", *Židinys*, 1927, Nr. 11, p. 305–312.
Mykolaitis-Putinas, Vincas, „Juozas Tumas-Vaižgantas", *Židinys*, 1928, Nr. 2, p. 120–128; Nr. 3, p. 199–207.
Orintaitė, P[etronėlė], „Iš sostinės", *Naujoji vaidilutė*, 1931, Nr. 5, p. 199–218.
Platus Laiškų Vadovėlis, sudėjo Maldžiūnų Juzė [Juozas Bajoras], Kaunas: Jagomasto Spaustuvė „Lituania", Tilžėje, 1921.
Pleirytė-Puidienė, Ona, „Atminimų pluoštas", *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 10–13.
Pleirytė-Puidienė, O[na], „Vita memoriae (Skaisčiam ir amžinam kan. J. Tumo-Vaižganto atminimui)", *Vairas*, 1935, Nr. 5, p. 49–57.
Puida, Kazys, „Jovaras", *Draugija*, 1910, Nr. 39, p. 190–208.
Puida, Kazys, „Dionizas Poška", *Draugija*, 1910, Nr. 45, p. 10–20.
Purickis, Juozas, „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime", *Draugija*, 1914, Nr. 86, p. 97–111; Nr. 91–92, p. 137–148.
Radzikauskas, E. [Liudas Gira], „Literatūrai ir kritikai apginti nuo diletantizmo ir sustingimo (atsakymas Vaižgantui)", *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 86–101.
Radzikauskas, E. (Liudas Gira), *E. Radzikausko (Liudo Giros) Kritikos raštai*, įvadą parašė V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Švietimo m-jos Knygų leidimo komisija, 1928.
Radzikauskas, E. [Liudas Gira], „Vaižgantas. Dėdės ir dėdienės. Vaižganto raštų X tomas. „Dirvos" B-vės leid. 1929 m. 216 p.", *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 455–466.
Rakūnas, K[azys], *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Alytus: Kooperacijos leidinys, 1931.
Rankwedis gromatų raszymui, sudarytojas Antanas Olšauskas, Chicago: Turtu ir Spauda „Lietuvos", 1896.
Steponavičius, J[onas], Kun. Dr., „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsireiškimai", *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 3–5.
Vaidilutė [Ona Pleirytė-Puidienė], *Tėviškė*, d. 1: *Kur Nemunas banguoja*, Kaunas: Sakalas, 1936.
Venclova, A[ntanas], „Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai", *Švietimo darbas*, 1929, Nr. 9, p. 805–812.

Grožiniai Vaižganto kūriniai:

Vaišgantas, *Vaizdeliai*, Tilžė: Spauzdinta pas J. Šenkę Tilžėje, 1902.
[Vaižgantas], *Šis-tas: Trys Vaišganto apysakėlės*, Shenandoah, PA: Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvėje, 1906.
Vaišgantas, *Scėniškieji vaizdeljai*, Peterburgas: Imperatoriškosjos mokslų akademijos spaustuvėje, 1906.
Vaišgantas, *Karo vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915.
Vaišgantas, *Scenos vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915.
Vaišgantas, *Alegorijų vaizdai*, Petrapilis: Lietuvių spaustuvė, 1916.
Vaižgantas, *Vaižganto raštai*, t. 10: *Mišrieji vaizdai*, d. 3: *Beletristika*, Kaunas, Marijampolė: „Dirvos" B-vės leidinys, 1929.

Vaižgantas, *Raštai*, t. 1: *Vaizdai ir vaizdeliai*, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994.
Vaižgantas, *Raštai*, t. 2: *Mišrieji vaizdai*, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995.
Vaižgantas, *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės; Nebylys; Žemaičių robinzonas; Šeimos vėžiai*, parengė Eglė Bielskytė, Vilnius: Pradai, 1995.
Vaižgantas, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Pradai, 1996.

Literatūros sąrašas

Aistis, Jonas, „Tumas ir kanarėlės", in: Idem, *Raštai*, t. 2, redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 21–25.

Aleksandravičius, Egidijus, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989.

Aleksandravičius, Egidijus, Kulakauskas, Antanas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Altman, Janet Gurkin, „Postscript: Epistolary Acts and Literary Careers in the Eighteenth Century: Permutations of Public Sphere and Private Persona among Writers", in: *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, edited by Alan T. McKenzie, Athens: University of Georgia Press, 1993, p. 201–228.

Altman, Janet Gurkin, „The Letter Book as a Literary Institution 1539–1789: Toward a Cultural History of Published Correspondences in France", *Yale French Studies*: Men / Women of Letters, 1986, No. 71, p. 17–62.

Altman, Janet Gurkin, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982.

Ambrazevičius (Brazaitis), Juozas, *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: Viltis, 1936.

Bakhtin, Mikhail, *Rabelais and His World*, translated by Helene Iswolsky, Bloomington: Indiana University Press, 1984.

Balsys, Rimantas, *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: Nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006.

Becker, Howard S., *Art Worlds*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982.

Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos", in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 13–26.

Bleizgienė, Ramunė, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

Bleizgienė, Ramunė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose", *Colloquia*, 2010, t. 25, p. 57–77.

Bončkutė, Roma, „Sofijos Pšibiliauskienės (Lazdynų Pelėdos), Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Vilhelmo Storosto (Vydūno) laiškai Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus fonde", in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 425–472.

Boschetti, Anna, „How Field Theory Can Contribute to Knowledge of World Literary Space", *Paragraph*, 2012, Vol. 35, Issue 1, p. 10–29.

Bossis, Mireille, „Methodological Journeys Through Correspondences", translated by Karen McPherson, *Yale French Studies*: Men / Women of Letters, 1986, No. 71, p. 63–75.

Botkina, Natalja, *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marinos Cvetajevos laiškai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

Bourdieu, Pierre, „Kultūrinės produkcijos laukas, arba Atvirkščias ekonomikos pasaulis", iš anglų kalbos vertė Loreta Jakonytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, d. 1, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 273–327.

Bourdieu, Pierre, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995.
Bourdieu, Pierre, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, edited by Lawrence D. Kritzman, New York: Columbia University Press, 1993.
Bower, Anne, *Epistolary Responses: The Letter in 20th-Century American Fiction and Criticism*, Alabama: University of Alabama Press, 1997.
Branigann, John, *New Historicism and Cultural Materialism*, Macmillan Press: Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London, 1998.
Brazaitis, Juozas, „Jakšto ir Vaižganto jungas", in: Idem, *Raštai*, t. 1: *Tumas-Vaižgantas, Dambrauskas-Jakštas, Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Pietaris*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980, p. 275–289.
Buchowski, Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai: Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
Bučys, Algimantas (sud.), *Literatūros kritika ir dabartis, 1981–1983*, Vilnius: Vaga, 1984.
Būdavas, Stasys, „Vaižgantas ir jo kūryba", *Ateitis*, 1933, Nr. 6–7, p. 266–273.
Casanova, Pascale, *The World Republic of Letters*, translated by M. B. DeBevoise, Cambridge, London: Harvard University Press, 2007.
Crumbley, Paul, „Dickinson's Correspondence and the Politics of Gift-Based Circulation", in: *Reading Emily Dickinson's Letters: Critical Essays*, edited by Jane Donahue Eberwein and Cindy MacKenzie, Amherst, Boston: University of Massachusetts Press, 2009, p. 28–55.
Čibiras, Kazimieras, *Spauda XX amžiaus idėjų kovose*, Boston: [s. n.], 1938.
Čiužauskaitė, Ilona, „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu", in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernizmo baruose*: mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 99–107.
Čiužauskaitė, Ilona, „Neišlikusi Vaižganto pjesė", *Lituanistica*, 2003, Nr. 3 (55), p. 96–100.
Čiužauskaitė, Ilona, *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
Čiužauskaitė, Ilona, „Vaižganto publicistika ‚Viltyje'", *Lituanistica*, 1996, Nr. 2 (26), p. 108–113.
Daley, Margaretmary, „Double Vision: Polar Meetings, Epistolary Distance, and the Super Writer in the Schiller-Goethe Correspondence", *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2003, Vol. 36, No. 2, p. 1–22.
Dambriūnas, L[eonardas], „Adomas Jakštas – publicistas", *Aidai*, 1960, Nr. 9, p. 383–388.
Daujotytė, Viktorija, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2004.
Daujotytė, Viktorija, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė*: vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996.
Deane, Nichola, „Letters, Journals and Diaries", in: *Romanticism: An Oxford Guide*, edited by Nicholas Roe, Oxford and New York: Oxford University Press, 2005, p. 574–589.
Debray, Régis, *Media Manifestos: On the Technological Transmission of Cultural Forms*, translated by Eric Rauth, Verso: London, New York, 1996.
Decker, William Merrill, *Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications*, North Carolina: The University of North Carolina Press, 1998.
Dierks, Konstantin, *In My Power: Letter Writing and Communications in Early America*, Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2009.
Doveika, Kostas, „Lietuvių literatūros kritika 1883–1904 m.", in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: *1547–1917*, redagavo K[ostas] Korsakas ir K[ostas] Doveika, Vilnius: Vaga, 1971, p. 103–145.
Eberwein, Jane Donahue, MacKenzie, Cindy (eds.), *Reading Emily Dickinson's Letters: Critical Essays*, Amsterdam and Boston: University of Massachusetts Press, 2009.
Eger, Elizabeth, et al., *Women, Writing and the Public Sphere, 1700–1830*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Favret, Mary A., *Romantic Correspondence: Women, Politics and the Fiction of Letters*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
Fineman, Joel, „The History of the Anecdote: Fiction and Fiction", in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 49–76.
Fischerová, Andrea, *Romanticism Gendered: Male Writers as Readers of Women's Writing in Romantic Correspondence*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008.
Fox-Genovese, Elizabeth, „Literary Criticism and the Politics of the New Historicism", in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 213–224.
Gaidauskienė, Nida, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: Modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
Gaižutytė-Filipavičienė, Žilvinė, *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
Gallagher, Catherine, „Marxism and The New Historicism", in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 37–48.
Gelžinis, Arvydas, „Lietuvos bernardinų (pranciškonų observantų) provincijos studijų sistema XVIII a. pab.–XIX a. pr.", *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*, 2000, t. 17, p. 75–92.
Genette, Gérard, *Narrative Discourse: An Essay in Method*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980.
Gilroy, Amanda, Verhoeven, M. H., „Introduction", in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, edited by Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Charlottesville: The University Press of Virginia, 2000, p. 1–25.
Glosienė, Audronė, Kaunas, Domas et al., *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius: Vilspa, 1996.
Goodman, Dena, *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca: Cornell University Press, 2009.
Goodman, Dena, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press, 1996.
Greenblatt, Stephen, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005.
Greenblatt, Stephen, Gallagher, Catherine, *Practicing New Historicism*, Chicago: University of Chicago Press, 2001.
Greimas, Algirdas Julius, „Įžanga į laiško semiotiką", iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2008, Nr. 28, p. 22–25.
Greimas, Algirdas Julius, *Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
Griškaitė, Reda, „Socialinė ir kultūrinė Vilniaus filomatų ir filaretų savirefleksija (pagal Imperatoriškojo Vilniaus universiteto studentų tardymo bylų protokolus: 1823 m. rugpjūčio 1 d.–1824 m. balandžio 27 d.)", *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, t. 33, p. 66–130.
Griškaitė, Reda, „*Auszra* ir Teodoras Narbutas", *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 13, p. 191–270.
Griškaitė, Reda, „Įvadas", in: Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis polilogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
Griškaitė, Reda, Andriukonis, Tomas, „Karolina Praniauskaitė: ‚Do młodego Poety' (‚Jaunajam Poetui'): eilėraščio istorija", *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 141–183.
Gudaitis, Leonas, *Permainų vėjai: Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*, Vilnius: Vaga, 1986.
Gudaitis, Leonas, *Laiko balsai: Lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais*, Vilnius: Vaga, 1985.
Gudaitis, Leonas, *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1917 metais*, Vilnius: Vaga, 1977.

Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991.

Haboush, Jahyun Kim (ed.), *Epistolary Korea: Letters in the Communicative Space of the Chosŏn, 1392–1910*, edited by Jahyun Kim Haboush, New York: Columbia University Press, 2009.

Hannan, Leonie, „Making Space: English Women, Letter-writing, and the Life of the Mind, c. 1650–1750", *Women's History Review*, 2012, Vol. 21 (4), p. 589–604.

Hardack, Richard, „Bodies in Pieces, Texts Entwined: Correspondence and Intertextuality in Melville and Hawthorne", in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, edited by Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Virginia: The University Press of Virginia, 2000, p. 126–151.

Hasselberg, Ylva, „Letters, Social Networks and the Embedded Economy in Sweden: Some Remarks on the Swedish Bourgeoisie, 1800–1850", in: *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, edited by Rebecca Earle, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd, 2000, p. 95–107.

Heckendorn Cook, Elizabeth, *Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-century Republic of Letters*, Stanford: Stanford University Press, 1996.

Hewitt, Elizabeth, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Hyde, Lewis, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York: Vintage Books, 1983.

How, James, *Epistolary Spaces: English Letter Writing from the Foundation of the Post Office to Richardson's Clarissa*, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate Pub Ltd., 2003.

Ivask, Ivar, „The Letter: a Dying Art?", *World Literature Today*, 1990, No. 2, p. 213–214.

Jakonytė, Loreta, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Jakonytė, Loreta, „Pierre Bourdieu literatūros socialumas", *Literatūra*, 2005, t. 47 (1), p. 55–72.

Jolly, Margaret, Stanley, Liz, „Letters as / not a genre", *Life Writing*, 2005, No. 2, p. 77–84.

Jonaitis [Šidlauskas], Marijus, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldėja, 1994.

Karmalavičius, Ramutis, „Kazio Puidos kritikos esė ‚Mūsų dainiai'", in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernėjimo baruose*: mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 57–68.

Karmalavičius, Ramutis, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha, idealai, kūryba*, Vilnius: Vaga, 1992.

Kauffman, L[inda] S., *Special Delivery: Epistolary Modes in Modern Fiction*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992.

Kauffman, Linda S., *Discourses of Desire: Gender, Genre and Epistolary Fictions*, Ithaca: Cornell University Press, 1986.

Kavolis, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos", in: Idem, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994.

Keršienė, Dovilė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: Nuo* ars dictaminis *iki literatūrinio laiško*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Kymlicka, Will, „The Sources of Nationalism. Comentary on Taylor", in: *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim & Jeff McMahan, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 56–65.

Kmita, Rimantas, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

Kong, Katherine, *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*, Cambridge: D. S. Brewer, 2010.

Krasniqi, Florie, „El texto epistolar: un punto de intersección entre los géneros discursivos y los géneros literarios", *Tonos Digital. Revista electrónica de estudios filológicos*, enero de 2014. Prieiga internetu: https://www.um.es/tonosdigital/znum26/secciones/estudios-16-texto_epistolar_krasniqi.htm [žiūrėta: 2019-10-25].

Kubilius, Vytautas, *Dviese literatūros sūpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių liteatūros ir tautosakos institutas, 2003.
Kubilius, Vytautas, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996.
Kučinskienė, Aistė, *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universtitetas, 2016.
Kučinskienė, Aistė, „Ankstyvasis Maironis literatūros lauke: įsišventinimas, kanonizavimas, pozicijų užėmimas", in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 249–264.
Kučinskienė, Aistė, „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga", *Colloquia*, 2013, t. 30, p. 16–33.
Kučinskienė, Aistė, „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis", *LKMA metraštis*, 2012, t. XXXVI, p. 43–66.
Kvietkauskas, Mindaugas, „Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus", *Literatūra*, 2006, t. 48 (5), p. 77–96.
Lachmann, Renate, Eshelman, Raoul, Davis, Marc, „Bakhtin and Carnival: Culture as Counter-Culture", *Cultural Critique*, 1988–1989, No. 11, p. 115–152.
Lavers, Jordan, „The Epistolarity of a Social Network: Simulating a Romantic Network Community in Letters by Karoline von Günderrode", in: *Social Networks in the Long Eighteenth Century – Clubs, Literary Salons, Textual Coteries*, edited by Ileana Baird, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, p. 149–174.
Laukaitytė, Regina, „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje", in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 220–253.
Laukaitytė, Regina, „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa", *Lituanistica*, 1993, Nr. 2 (14), p. 14–27.
Laukkonėn, Taisija, *Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
Levanavičiūtė, Vilmantė, „Žmogaus imtynės su gamta: Vaižganto ‚Pragiedrulių' kultūra", *Metai*, 2011, Nr. 7, p. 79–88.
Leerssen, Joep, „Nationalism and the Cultivation of Culture", *Nations and Nationalism*, 2006, No. 12 (4), p. 559–578.
Lietuvninkaitė, Nijolė, *Skaitantis Vaižgantas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
Lowenthal, Cynthia, *Lady Mary Wortley Montagu and the Eighteenth-Century Familiar Letter*, London: University of Georgia Press, 1994.
del Lungo Camiciotti, Gabriella, „Letters and Letter Writing in Early Modern Culture", *Journal of Early Modern Studies*, 2014, No. 3, p. 17–35.
MacArthur, Elizabeth J., *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.
MacArthur, Elizabeth J., „Devious Narratives: Refusal of Closure in Two Eighteenth-Century Epistolary Novels", *Eighteenth-Century Studies*, 1987, Vol. 21, No. 1, p. 1–20.
Maciūnas, Vincas, „Jakštas bara Vaižgantą", *Aidai*, 1980, Nr. 2, p. 81–95.
Maingueneau, Dominique, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
Marzec, Lucyna, „Letter", translated by Timothy Williams, *Forum of Poetics*, Summer 2015, p. 70–79. Prieiga internetu: http://fp.amu.edu.pl/letter/ [žiūrėta: 2019-01-26].
Mauss, Marcel, *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, London: Cohen & West, 1966.
McKenzie, Alan T. (ed.), *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, The University of Georgia Press, Athens & London, 1993.
Merkelis, Aleksandras, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, 3-iasis fotografuotinis leidimas, Vilnius: Vaga, 1989.

Merkelis, Aleksandras, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Kaunas: Pažanga, 1934.
Merkelis, A[leksandras], „Vaižgantika", *Bibliografijos žinios*, 1931, Nr. 4, p. 157–160.
Merkys, Vytautas, „Lietuvių kalbos vartojimo bažnyčioje ir lietuviškos spaudos plitimo sąsajos 1870–1914 metais", in: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, sudarytojai Stanislovas Buchaveckas, Jadvyga Barbaravičienė, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2005, p. 197–204.
Merkys, Vytautas, *Nelegali lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius: Mokslas, 1978.
Mikšytė, Regina, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993.
Mills Tod III, William, *The Familiar Letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin*, Princeton, N. J.: Princeton University, 1999.
Mykolaitis, V[incas], „Naujosios lietuvių literatūros angoje", *Židinys*, 1928, Nr. 10, p. 212–220.
Montero Sobrevilla, Iris María, „The Enlightened Letter: Knowledge, Self-Discovery and Literary Creation", *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 2000, Núm. 9, p. 9–24.
Montrose, Louis A., „Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture", in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 15–32.
De la Motte, Dean, Przyblyski, Jeannene M. (eds.), *Making the News: Modernity & the Mass Press in Nineteenth-Century France*, University of Massachusetts Press, 1999.
Motuzas, Alfonsas, „Seinų vyskupijos dvasininkijos indėlis į *Graudžių verksmų* sklaidą Lietuvoje", *Logos*, 2012, Nr. 71, p. 153–158.
Nastopka, Kęstutis, „Kritikas - kuris nesvyravo (Jakštas ir Radžvilas)", *Žmogus ir žodis*, 2011, t. 13, Nr. 2, p. 62–65.
Nekrašas, Evaldas, „Pozityvizmo poveikis literatūrai, dailei ir architektūrai", *Problemos*, 2010, Nr. 77, p. 142–151.
Nyka-Niliūnas, Alfonsas, „Vaižgantas po dvidešimties metų", in: Idem, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 9–12.
Pacevičius, Arvydas (sud.), *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
Paukštelis, Juozas, „Reikia turėti poeto akis", in: *Neužmirštamas Vaižgantas: Atsiminimai, esė, laiškai*, sudarė Alfas Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 223–225.
Piročkinas, Arnoldas, „Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą", *Archivum Lithuanicum*, 2000, t. 2, p. 151–164.
Pohl, N., „'Perfect Reciprocity': Salon Culture and Epistolary Conversations", *Women's Writing: The Elizabethan to Victorian Period*, 2006, Vol. 13, No. 1, p. 139–159.
Poster, Carol, Mitchell, Linda C. (eds.), *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*, edited by Columbia: University of South Carolina Press, 2007.
Prašmantaitė, Aldona, „Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai-žinynai", in: *Lietuvos istorijos metraštis: 2000 metai*, redagavo Vytautas Merkys et al., Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 164–179.
Radzevičius, Algimantas, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema*: monografija, Vilnius: Vaga, 1987.
Randall, David, „Epistolary Rhetoric, the Newspaper, and the Public Sphere", *Past & Present*, 2008, No. 198, p. 3–32.
Raškevičiūtė, Jurgita, *Janinos Degutytės pasaulėvaizdis: Poezija, laiškai, autobiografiniai tekstai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
Richter, Antje (ed.), *A History of Chinese Letters and Epistolary Culture*, Leiden, Boston: Brill, 2015.
Richter, Simon, „The Ins and Outs of Intimacy: Gender, Epistolary Culture and the Public Sphere", *The German Quarterly*, 1996, Vol. 69, No. 2, p. 111–124.
Rigberg, Benjamin, „The Efficacy of Tsarist Censorship Operations, 1894–1917", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1966, bd. 14, h. 3, p. 327–346.

Ruberg, Willemijn, *Conventional Correspondence. Epistolary Culture of Dutch Elite, 1770–1850*, translated by Maria Sherwood-Smith, Leiden, Boston: Brill, 2001.
Samalavičius, Almantas, „Kultūros kritika tarpukario Lietuvoje: Julijonas Lindė-Dobilas", *Logos*, 2008, Nr. 54, p. 146–155.
Sapiro, Gisele, „The Literary Field Between the State and the Market", *Poetics. Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 2003, No. 31 (5/6), p. 441–461.
Satkauskytė, Dalia, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos", *Colloquia*, 2010, t. 24, p. 72–83.
Satkauskytė, Dalia, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
Saulėnienė, Jovita, „Rašytojo autoportretas Vaižganto ‚Pragiedruliuose'", *Literatūra*, 1986, t. XXVIII (1), p. 29–35.
Showalter Jr., English, „Authorial Self-Consciousness in the Familiar Letter: The Case of Madame de Graffigny", *Yale French Studies*: Men/ Women of Letters, 1986, No. 71, p. 113–130.
Simon-Martin, Meritxell, „‚More Beautiful than Words & Pencil Can Express': Barbara Bodichon's Artistic Career at the Interface of her Epistolary and Visual Self Projections", *Gender & History. Special Issue: Gender History across Epistemologies*, 2012, Vol. 24, Issue 3, p. 581–599.
Speičytė, Brigita, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
Speičytė, Brigita, „Naujasis istorizmas", in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 258–283.
Sprindytė, Jūratė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
Stanley, Liz, „The Death of the Letter? Epistolary Intent, Letterness and the Many Ends of Letter-Writing", *Cultural Sociology*, 2015, Vol. 9 (2), p. 240–255.
Stanley, Liz, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences", *Auto/biography*, 2004, No. 12, p. 201–235.
Subačius, Paulius, *Lietuvių tapatybės kalvė: Tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999.
Šlekys, Jonas, „Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje: O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė", in: *Julijonas Lindė-Dobilas*: mokslinės konferencijos „Literatūros esmių ir laisvių architektas", skirtos Julijono Lindės-Dobilo 130-osioms gimimo metinėms, medžiaga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 163–219.
Šlekys, Jonas, „Eruditas ir poetas", in: Adomas Jakštas, *Rinktinė*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Vaga, 1998, p. 5–64.
Šmitienė, Giedrė, „Tapatybės išgyvenimas: Julijono Lindės-Dobilo *Blūdo* analizė", *Literatūra*, 2006, t. 48 (6), p. 13–28.
Taylor, Charles, „Nationalism and Modernity", in: *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim & Jeff McMahan, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 31–55.
Trumpa, Vincas, „Į platesnius horizontus", in: Idem, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago: [s. n.], 1989, p. 111–124.
Vaicekauskas, Mikas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje (1911–1914 metų istorija)*: studija ir publikacija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
Vaicekauskas, Mikas, „Slapyvardžių identifikavimo klausimu (Dar kartą dėl *Virga Ferrea* slapyvardžio)", *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 217–222.
Vaitiekūnienė, Aldona, *Vaižgantas: Literatūrologijos habilitacinis darbas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1995.
Vaitiekūnienė, Aldona, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982.

Vaitiekūnienė, Aldona, *Vaižgantas*, Kaunas: Šviesa, 1981.
Vaitiekūnienė, Aldona, *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės"*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.
Vanagaitė, Gitana, „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija", *Acta litteraria comparativa: Laiškas literatūroje ir kultūroje*, 2014–2015, Nr. 7, p. 172–183.
Vanagaitė, Gitana, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams': tarp laiško ir autobiografijos", *Gimtasis žodis*, 2008, Nr. 4, p. 9–14.
Vanagaitė, Gitana, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams': tarp laiško ir autobiografijos (2)", *Gimtasis žodis*, 2008, Nr. 5, 7–12.
Vanagas, Vytautas, „Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos (1547–1883)", in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: *1547–1917*, redagavo K[ostas] Korsakas ir K[ostas] Doveika, Vilnius: Vaga, 1971, p. 19–60.
Vasiliauskas, Saulius, „Pierre'o Bourdieu teorija ir sovietmečio lietuvių literatūros tyrimai", *Žmogus ir žodis*, 2018, t. 20, Nr. 2, p. 119–131.
Veeser, H. A., „Introduction", in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. ix–xvi.
Venckienė, Jurgita, „Antano Baranausko bendrinės rašomosios kalbos idėjos ir jų (ne)realizacija spaudiniuose (XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pradžia)", in: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, t. 4, sudarė Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 87–129.
Venckienė, Jurgita, „Antano Baranausko lietuvių bendrinės kalbos teorija: priėmimas Žemaičių kunigų seminarijoje", *Archivum Lithuanicum*, 2014, t. 16, p. 269–294.
Venckienė, Jurgita, „Jono Mačiulio-Maironio raštų rašyba ir kalba: Jauniaus sekėjo dinamika", *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 131–148.
Venckienė, Jurgita, „Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškojoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905)", *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 9–42.
Vėbra, Rimantas, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas: Šviesa, 1992.
Vidmantas, Edvardas, *Katalikų bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1987.
Viliūnas, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998.
Violi, Patrizia, „Letters", in: *Discourse and Literature: New Approaches to the Analysis of Literary Genres*, edited by Teun A. Van Dijk, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1985, p. 149–167.
Vitkevičius, Povilas, *Nuo žygūno – į pasaulį*, Kaunas: Aušra, 1997.
White, Hayden, „New Historicism: A Comment", in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 293–302.
Žaltauskaitė, Vilma, „Romos katalikų dvasininkų mobilumas ir jo kontrolė Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijose (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)", *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, t. 2, p. 117–141.
Žaltauskaitė, Vilma, „Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai)", in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 403–423.
Žaltauskaitė, Vilma, „Dvasininkai ‚litvomanai' ir jų požiūris į 1863 metų sukilimą", in: *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*: straipsnių rinkinys, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 329–357.
Žaltauskaitė, Vilma, „Dvasininkijos kartų konfliktas. Retorika ir turinys", *Darbai ir dienos*, 2001, Nr. 28, p. 243–253.

Žaltauskaitė, Vilma, „Apie lietuvybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki 1904 m.“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo tarp tautos ir valstybės*, sudarė Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 248–260.
Židonis, Giedrius, „Lietuviškasis pozityvizmas – jo interpretavimas ir paieškos Lietuvos kultūrinėje mintyje“, *Tiltai*, 2005, Nr. 3 (32), p. 97–105.
Žirgulys, Aleksandras, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989.

Juozo Tumo-Vaižganto atvirlaiškis Aleksandrui Dambrauskui-Adomui Jakštui, 1913-08-25, *MLLM*, ER$_1$ 14188

Kaune, 1922 m. IX-25

Pone Matai!

Ak, tu Dieve, kokio įspūdžio gavau, pa-skaitęs Palangos laiš-ką iš IX-21 d.! Lygdesp-riuotumei. O tuo tar-pu dalykai ne tokie blogi. Pinigų tokios didelės sumos var-gu bau mano var-du bus galima gau-ti: su Galvokaičiais mes, pažangininkai, negeruoju Pr. ir Pr. Bankas ir iš viso da-bar neskolina, kaip ir kiti bankai. Mes, Ūkininkai, lenk negauname Liaudies Namams estampuoti jokios paskolos, kol neišstatys vainiko. Bet tų trūkų pinigų nė nereikia. Ir štai delko.

Birštone teko man su-sidurti su jaunu gy-dytoju Venckūnu. Iš-mokslo vyras, pats tuberkuliozininkas, tai visur lauvęs ir tą ligą tyręs. (Visi tie daktarai, pleuritai-tos pat pradžios).

ER 22772
1ck-104450

Mokslas dabar esąs griežtai pasakęs, jog tuberkulą gydą ne sa-natorijos, ne kalnų aukštumos, tik tam tikras režimas, kurs yra galimas bet ku-riame klimate, bet kurioje vietoje. Sta-tistika parodžiusi mi-nimum išgijimų sa-natorijose: tiek, kiek net tas pat me išgyja ir kitur. O išgyjimas, kaip parodė bet kuriuo žmogaus plaučiai. Nekliudąs nė klimatas. Ukanotoje Anglijoje tu-berkuliozininkų esą mi-nimum, o kalnotoje giedroje Tirolio žalio maksimum. Girdi? Tai spjauk ant visų vokiečių vylių!

Dr Venckūnas įskie-pija naują Fried-manno serum iš želvių. Sako, vieno karto pakanka ir tai pratęsti žmo-gaus amžių 8 metais. Dalykas naujas. Ne-gi kenku susikalbė-ti su Birštonu. Ban-dyk ir daugiau šiek savo jaunystė. Duok Dieve!

Tamstos kan. Juozas

Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Matui Šalčiui, 1922-09-25, *MLLM*, ER, 22772

Kaune, 1929 m. rugsėjo 14 d.

Brangioji P. Marija!

Be tamstos „menko balselio" nebūtų buvę nė koncerto. Man tamstos balsas tarsi sopranas, kurs visam chorui vadovauja. Aš jo laukiau ir buvau nuliūdęs, kai pirmą dieną jo tarpe kitų neradau; pradžiugau, antrą dieną susilaukęs.

Labai ačiū už jį tamstai, taippat ir dr. Zaremui. Gavau dar ir brangioko šimtero atvežtas medus. Na, to nereikėjo. Malonus tai paprotys, bet apsumasi išleisk tą, kas geras.

Aš Jums pasiunčiau naujų knygelių. Šių metų knygų leidimo kampaniją baigiu XVI tomu: Tarp begių ir Vytautinių publicistikos straipsnių ir Juozo Kubiliaus Raštais – irgi publicistikos str. rinkiniu. Viso ir laus X. Gana privargau berinkdamas. Varžybado ir korektūras po keletą syk skaityti. Dabar nebenoriu nė pasižiūrėti į tas knygas, kurios mane suvargino, pabėgiu grupių žinių ir ausis prislėgusi.

Tačiau pačiu'mos patenkintas, kad

didelė daugybė rankraščių ir iškarpų išnyko iš lentynų. Jos mane irgi nervino. Ruošiuos lygiai pabaigti šią žemės kelionę. Tai turiu būti nuobodai, nes dar liko daug ko nepadaryta ir neparašyta.

Prenumeratų gavau arti 300, daugiausia vienuolynuose centre tik ir šeimos. Pautiškoji ir nepartinė jaunuomenė. Visai gerai žinoma man, kad katalikai išsimetė, kam aš ne su jais. Tiesa pasakius – aš nė su kuo; aš pats, nors visu išsiauklėjimu ir visu darbu tautininkas. Tai ne mano bloga valia, kad aš toks išaugau; kuris medelis sauvaja išlenktas, būt negali. O mūsų krikščionys vis reikalauja „aršumo", vadinas, agresyvumo ir opozicingumo. Neiten nei šiam nelinkstu. O Katalikų Bažnyčiai visdėlto nenusideau. Užtat V. Dievui neatšalsiu.

Žinau, kad tautininkų daugiausia mane pamiluoja – žydai, nors aš su jais visai mažai teturiu. Aš juos kritikuoju ir nematau, kad jie – žydai. Tai ir viskas.

Dėkoju Dievui, kad man teko bent kiek gera padaryti ir bent kiek žmonių paguosti.

Visokių jums visiems gerybių.

Kun. Juozas

Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Marijai Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai, ŠAM, I-R 857

ATVIRAS LAIŠKAS

16/VII.
Jaśnie Wielmożna Brone! Pirma kartą aš parašiau kitą Tavo pavardę. Duok Dieve, kad tiek pat būtų maloni, kad Megėnio pavardė. 2000 a. iš Ministerijos man steikė. Emilija

Jos Malonybei
Poniai Bronei Klimienai
Palangon
Tiškevičiaus bulvaras
vila – Vaidilaitė.

LIETUVA

begavo vyšnių iš p. Mačiulytės. Kitų uogų nebėra, jų laikas pasibaigė. Tai nei braškių, nei žemuogių, nei juodųjų bei raudonųjų vašoklių serbentų nebėra. Liepsiau daugiau virti vyšnių, nes jos visam kam tinka. Vyšnių mums Kaune 7 m. darže ir kone 10 rinkoje; mums vamui 4 m. Berengiamės dar aviečių ir tai abejoju. Sveiki abudu. Jūsų dėdė Juozas

Juozo Tumo-Vaižganto atvirlaiškis Bronei Klimienei, [1921]-07-16,
VUB RS, f. 118, b. 454 / I, Nr. 2, l. [1r–1v]

Kaune, 1928 m. spalio 15 d.

Mieliausieji! Nu, kaipgi parkeliavo-
te? Ar sveiki ar gyvi? Ką gi jums Berly-
no žiniuonės pasakė apie Eglutę? Ži-
nai, tuoj visi klausinės, ypač Šetabmi-
ga. Ji jumis nebetiki Eglutės dalyamore.
Aš gi delto nuobodžiau be jūsų. Būdavo
vis lauki, tai nuvežiu, tai atkis. Dā-
bar lyg nebėr – raštais susisiekti menko-
na priemonė.
Inžinier-ža Kazimier-ža tuojau nubė-
go pas inž. Jurskį ir inž. Aleksandravičių
ir su jais sutarė liniją vesti į pat di-
dįjį ąžuolą. Šiandien aš pats nuvažia-
vau, Kauko ir Kazio lydimas. Vėl sutrau-
kiau inžinierių, vėl visi ėjom vietoje
susiorientuoti. Trikampio išvengti nė-
ragalima: kelintas eina įnypai. Aš dar
nulygau iš Jurskio. Būtent, įrodžiau jam
ąžuolą-milžiną, duoti jam 500 metų, pa-
likti neitralizuoje vietoje – kapčiaus vie-
toje gal ir gerai: tada niekas negalės
jo kirsti. Bet tokios drūtybės išmargo
jau niekas nekirs, o jo kirvis panau-
doti kiemo pagražinimui. Sakau, mes

Juozo Tumo-Vaižganto laiško Bronei ir Petrui Klimams fragmentas, 1928-10-15,
VUB RS, f. 118, b. 454 / I, Nr. 177, l. [1r]

Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune mokiniai ir mokytojai. Juozas Tumas-Vaižgantas antroje eilėje, septintas iš kairės, ~1893, Kaunas, *KTUB*, Atv. 1587

Juozas Tumas-Vaižgantas, nuotraukos autorius: Oswald Lange, 1894, Mintauja, *MLLM*, F1 2390

Iš kairės: stovi Jonas Jablonskis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Kudirka, sėdi Motiejus Lozoraitis, Motiejus Čepas, Gabrielius Liandsbergis, nuotraukos autorius: Oswald Lange, ~1894, Mintauja, *KTUB*, Atv. 877

Juozas Tumas-Vaižgantas, ~1894, *KTUB*, Atv. 1560

Laikraščio *Viltis* darbuotojai. Iš kairės: sėdi Antanas Smetona, Juozas Tumas-Vaižgantas, stovi Kazimieras Žalys, Liudas Gira, 1907, Vilnius, *MLLM*, F 31

Iš kairės: stovi Jonas Vizbaras, Domininkas Tuskenis, sėdi Povilas Korzonas, Juozas Tumas-Vaižgantas, ~1908, Darbėnai, *KTUB*, Atv. 1625

Antroji lietuvių konferencija Stokholme. Iš kairės: stovi Jurgis Savickis, Martynas Yčas, Jonas Aukštuolis, Ignas Šeinius, Jurgis Alekna, Stasys Šilingas; sėdi Jonas Šliūpas, Felicija Bortkevičienė, Juozas Tumas-Vaižgantas, 1917, Stokholmas, *MLLM*, F3 1971

Lietuvos rašytojų ir žurnalistų sąjungos nariai. Iš kairės: stovi Antanas Bružas, Vytautas Steponaitis, Juozas Tysliava, Kazys Kepalas, Jonas Martynas Laurinaitis, sėdi Adolfas Klimas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Valaitis, 1922, Kaunas, *KTUB*, Atv. 1666

Juozas Tumas-Vaižgantas, 1923, Kaunas, *MLLM*, F 160

„Neo-Lithuanijos“ korporacijos rūmų Parodos g. kertinio akmens pašventinimas. Juozas Tumas-Vaižgantas stovi ketvirtas iš dešinės, 1923, Kaunas, *KTUB*, Atv. 1670

Juozas Tumas-Vaižgantas su dukterėčiomis. Iš kairės: Juozas Tumas-Vaižgantas, Stasys Girdvainis, Bronė Klimienė, Barbora Mėginaitė, 1926, Ženeva, *KTUB*, Atv. 1624

Lietuvos dailininkų pavasario parodos atidarymas Lietuvos universitete, Juozas Tumas-Vaižgantas devintas iš kairės, 1926, Kaunas, *KTUB*, Atv. 1669

Juozas Tumas-Vaižgantas su Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto studentais, 1927, Kaunas, *MLLM*, F3 2115

Juozas Tumas-Vaižgantas, nuotraukos autorė Janina Tallat-Kelpšienė, 1928, Kaunas, *MLLM*, F1 2103

Iš kairės: Adolfas Murza, Juozas Tumas-Vaižgantas, Ādolfs Erss, inžinierius Dovydėnas, prie Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčios, Kaunas, *KTUB*, Atv. 1664

Vilhelmo Storosto (Vydūno) 60-mečio paminėjimas Tumo bute. Iš kairės: stovi Vytautas Bičiūnas, Mykolas Vaitkus, Vincas Mykolaitis-Putinas, Faustas Kirša, Liudas Gira, Vincas Krėvė-Mickevičius, sėdi Mykolas Biržiška, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Vilhelmas Storostas (Vydūnas), Aleksandras Dambrauskas, Juozas Tumas-Vaižgantas, 1928, Kaunas, *KTUB*, Atv. 1573

Iš kairės: Petras Klimas, Jonas Mačiulis-Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kiti, ~1930, *MLLM*, F3 6717/89

Juozo Tumo-Vaižganto laidotuvės, 1933, *KTUB*

Juozo Tumo-Vaižganto laidotuvės, Antano Smetonos kalba, 1933, *KTUB*

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto) bažnyčia, ~1926, Kaunas, *KTUB*

Summary

The monograph *Kultūrišku keliu: Juozo Tumo-Vaižganto laiškai* (In a Cultural Way: The Letters of Juozas Tumas-Vaižgantas) deals with one of the largest epistolary legacies in Lithuanian literature – the letters of Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933). Vaižgantas's epistolary discourse is a dynamic phenomenon that chronologically encompasses the period of intense formation of modern Lithuanian culture from national revival at the end of the nineteenth century (the first extant letter is dated 1892) to the early 1930s (Vaižgantas died in 1933). The aspects of the correspondence discussed in the monograph are diverse; they substantiate and expand Vytautas Kavolis's conception of Vaižgantas as 'an independent individual', while epistolary discourse opens a broad outlook on the cultural and literary fields of the late nineteenth–early twentieth century. Vaižgantas maintained intensive correspondence with Catholic public figures and writers-priests of his own generation (Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, Antanas Kaupas, Julijonas Lindė-Dobilas and others), younger figures of the cultural field who shared views similar to his (Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Vincas Mykolaitis-Putinas, Kazimieras Jokantas), writers and journalists that held different opinions (Liudas Gira, Kazys Puida, Ona Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė, Juozas Kubilius, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė), and modern writers and critics of that time (Matas Grigonis, Antanas Giedraitis-Giedrius, Petronėlė Orintaitė and others). The letters formulate the relationship of the epistolary self with the addressees, build and assume the cultural identity and models of cultural action, contain the circulation of social, symbolical, and cultural capital, and serve as a 'writing practice'.

The main aim of this study is to define epistolary discourse as an original communicative phenomenon relevant to the Lithuanian culture of the late nineteenth–early twentieth century and then examine the nature of Vaižgantas's epistolary discourse, its relation to other discourses, and its functioning in the fields of culture and literature. In the study into this corpus of letters, attention is focused on the agency of epistolary discourse and on the meanings established in the evolving Lithuanian cultural community in general and the history of the writer's works in particular. Since letters have not yet attracted much independent attention in the tradition of Lithuanian literary research, the choice of research methodology was determined by the shortage of studies dealing with this particular subject and the aspiration to approach epistolary discourse as a conceptual textual and communicational whole, taking all aspects of this discursive phenomenon into account. Examination of these letters belongs to the field of sociocultural literary analysis.

Insights of New Historicism that substantiate the reading of literary and non-literary discourses as participants in the overall circulation of cultural meanings is central in defining the relation of a letter with other texts and with the cultural and literary context.

Based on the premises of New Historicism, the letter is seen as an 'interpreting detail' in the course of history, and this approach assists in the analysis of epistolary discourse through the perception of its fragmentary and uneven nature. At the same time, due to their openness and, frequently, more expressive moments of the subject's self-fashioning compared to other texts, letters are important to the history of ideas. Two essential aspects of the performativity of letters, the mediating force and the prescriptive force (based on Konstantin Dierks), enabled a discussion of the agency of epistolary discourse by imparting meaning to the communication of communities and to self-fashioning and self-expression of each epistolary subject.

Analysis of the relations in the emerging network of the cultural and literary fields draw on contemporary sociology of literature, mainly on the works by Pierre Bourdieu. Focus is also placed on the specific textuality of a letter, which is referred to as extravagance (mostly based on Elizabeth J. MacArthur, *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, 1990). As fragmentary and balancing between private and public spheres and as threshold texts to be read as intersections of history and a narrative, letters are defined by the matching internal oppositions (history *vs* narrative, documentary nature *vs* literary nature, publicity *vs* privacy, creation *vs* testimony).

The discussion of theoretical and historical aspects in the evolution and genres of letters is followed by the context of epistolary discourse in the Lithuanian cultural field of the late nineteenth–early twentieth century. In different scribal communities of that period (the Philomaths, the Samogitian cultural movement, communication within Antanas Baranauskas's circle, and, later, in the groups of the founders and publishers of the newspapers *Aušra* and *Varpas*, and others), letters often performed the function of their formation and cultivation; they were the 'engines' of the (self)establishment of these communities. In such communities, epistolary communication was essential in outlining the individual and collective identity and behavioural models, in communicating a message, maintaining contacts, and the like. The definition of this peculiar communicative structure facilitates a better understanding of the initial stage of the Lithuanian cultural field: the *we* community formed in the letters evolves before the obvious divide between private and public spheres had taken place; therefore, relationships are often modelled as balancing between work and friendship, and a model of cultural communication and circulation of creative work based on the logic of a gift exchange is established.

Prior to turning to the actual meanings of Vaižgantas's epistolary dialogues, four types of letter expression are singled out, which are often characteristic not of the whole letter but of its fragments: 'chronicle' or zero expression, the reflexive narrative, the confessional narrative, and playful carnivalesque expression of the texts. The textuality of the letters was related to the meaning and the processes of (self)formation of the cultural field conveyed in them. In Vaižgantas's epistolary community, which was united by the value of writing, epistolary texts were also a sort of a writing exercise and fulfilled the function of a writing practice. The textual and communicative specificity of the letters enables verbalisation of feelings and attitudes in the relation to the addressee, and Vaižgantas, an outstanding letter writer himself, was establishing this kind of a mutual relationship – an exchange of texts and ideas as a desirable project of the activity of cul-

tural figures. Analysis of the expression of the letters has revealed that its thickening indicates the intensive nature of relations and the relevance of the developed themes to the epistolary subjects and helps to distinguish the main dominants of the text: activities of the press, issues of literary criticism, and the problems of author self-awareness.

Typologically, chronotope zero is most characteristic of Vaižgantas's letters: these letters should be mostly considered as practical letters with the prevailing function of the dissemination of information. As epistolary connections become more intense, chronotope zero, or neutral speaking, is gradually replaced by confessional speaking that is characterised by greater expression and self-reflection. Having become used to writing and with the literary field gaining autonomy, the manner of speaking of Vaižgantas's epistolary subject gradually moving towards the literary regime and fictitious nature is observed, which is later most expressively fulfilled in his correspondence with his relatives, the Klimas and the Lesauskis families. The earliest manifestation of this type of more literary epistolary texts appears in his letters to Pleirytė: it is based on carnival poetics and an epistolary performance created through 'rough' corporal vocabulary. A carnivalesque letter style is characteristic of the environment instituted by a close empathic connection, yet this carnivalesque nature of the corporal epistolary subject arises as an opposition to social conventions (gender relations, courtesy) and a contraposition to excessive spirituality (idealism, sentimentality, and the like). This kind of stylistics can also be approached as a feature of the author's expression because it is inherent in Vaižgantas's texts of other genres, where the individual's elemental and natural aspect is achieved through corporal imagery. Resorting to corporal and carnivalesque poetics, relations of the epistolary subject to the addressee and to the literary field are modelled.

Up until 1905, Vaižgantas's epistolary communication developed primarily through his letters to the priests active in the cultural field (Kaupas, Jakštas). Egalitarian relations were important to Vaižgantas and his correspondents in formulating specific ways of acting in culture. The model of a priest-writer or a priest-educator is established primarily through the names of Motiejus Valančius and, to some extent, Baranauskas, who stand out as landmarks of identification in epistolary communication. Yet it is not as much the belonging to the Church as such that is the imperative connecting the young generation of the clerics as their work with the press, which sets the theme of newspaper publishing and criticism, which is characteristic of these dialogues. In the early correspondence of the priests-writers, the theme of work in the press develops in the environment of the reciprocity established by the private letter, and a model of text sharing, criticism, dissemination, and sometimes co-authorship, based on the benefit to society, evolves. This model renders the work in the sphere of the illegal Lithuanian press into continuation and transformation of Bishop Valančius's cultural-educational activities.

Due to the active addressee and a private nature of the relationship, the medium of the letter is receptive to the development of relations based on gift exchange and to the regimes of reflective and confessional texts. Resorting to it, Vaižgantas's epistolary subject formulates such programmatic attitudes as freedom, dignity, equality, and individuality, which are interiorised in epistolary practices. In Vaižgantas's letters, these modern definitions of an individual show up as desirable for the functioning of a society. Besides,

they directly correlate with the ideas of modern nationalisms: only a free individual is capable of recognising and defining himself through other members of the community, so the community participates in self-identification of an individual but does not preclude the development of his individuality. In this way, Vaižgantas's early letters prove a bidirectional agency: self-fashioning of a subject and self-fashioning of a community. Both these types of self-fashioning are dependent on the epistolary medium: in the communication of this nature, boundaries between the public and the private disappear and the intersections of private personal and common public interests are clear.

Following the lifting of the ban on the Lithuanian press in Latin characters, there emerged more environments of cultural communication. The cultural field becomes more heterogeneous, but epistolary discourse remains important in outlining the nature of cultural work. In Vaižgantas's letters (to Jakštas, Puidienė, Kubilius) of 1903 to 1913, intermediation is singled out as the central direction of activities. It is established as a mandatory stage for all the participants of the cultural field and is directly implemented through epistolary texts: in planning publications, discussing the issues of creative work, writing criticism, and continuing co-authorship. The earliest occurrence of the mediator's identity is observed in the letters to Jakštas: it is defined through the physical image of the 'conductor' with emphasis placed on the science-based concept of society and culture and perceiving intermediation as stimulation, translation, and dissemination of the turnover of the works by other authors. From 1905, Vaižgantas noticeably prioritises epistolary communication with the intellectual laity of the younger generation. Correspondence of this type transforms the positivist model of intermediation. In his letters to Pleirytė, Vaižgantas chooses future-oriented organic metaphors of the 'earthworm', the 'dung beetle' and the symbols of active 'loosening the soil'. In the milieu of modern lay writers, Vaižgantas unfolds the concept of society as a living organism, giving priority to the naturalness of culture and cultural texts, which is an attitude characteristic of the major part of his fictional and critical texts. The need to impart a sense to the identity of a cultural mediator is also realised through fictional texts the story lines of which include – not incidentally – epistolary discourse, thus confirming its importance (the best examples include *Šventmarė* by Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė and *Tėviškė* by Vaidilutė).

From 1912–1913, reflections on the condition of criticism and literature that show how positions in the cultural field are established and occupied (in the dialogues with Gira and Puida) become essential in Vaižgantas's letters; there appears more textual criticism, which retains the central position in later epistolary discourse as well. The criteria for the evaluation of literary and critical discourse raised in the epistolary dialogue with Puida are almost directly echoed in the reviews, annotations, and critical articles published in the press. Conversely, there is almost no criticism of the texts in Vaižgantas's correspondence with Jakštas, but in the public field Vaižgantas actively reviews and comments on the texts of his colleague. This ambiguity should be related to Vaižgantas's self-awareness as an author, which started becoming more active after the lift of the ban on the press in Latin characters, and to the unrealised project of the cultural community of priests-intellectuals: the criticism of Jakštas's texts that Vaižgantas had written late in the nineteenth century and in the first decade of the twentieth century was seen as

an attempt to validate a writer of his circle, but intensive creation of the public opinion discontinued with a change in the attitude of the epistolary subject, with the literary field becoming more autonomous, and aesthetics being increasingly separated from ideology.

During Vaižgantas's late years, epistolary communication is no longer such an important form in the establishment and maintenance of a cultural community because other environments and institutions take over this function; however, communication in the form of letters continues. In the 1920s and the 1930s, Vaižgantas's correspondents often appeal to him as an authority in criticism and a public figure with requests to comment on, evaluate, or criticise their texts; there are numerous letters in which their authors express their gratitude to Vaižgantas or admiration of his activities or fictional texts. Characteristically, these epistolary texts institute a one-directional relationship, and although Vaižgantas frequently responded to them, dialogues did not evolve. Yet even among the letters of the later period there are some instances of more intensive correspondence based on the relations of criticism: this applies to the exchanges of letters with Giedrius, Grigonis, and Orintaitė. In these dialogues, Vaižgantas acts as an authority, as an adviser-facilitator who provides the authors of texts with more thorough criticism.

Along with the projects of agency in the cultural field, a prominent line of the author self-awareness, which is inseparable from the roles of the public 'I', develops in the letters. Author self-awareness intensifies when discussing the plots of publication and publishing of his own texts (starting in 1905 and reaching the peak in 1912–1913), although the assumption of author identity is frequently accompanied by the dual position of the art creator (being a writer and feeling constrained in this position) that is frequently developed in Vaižgantas's other texts. This 'unbearable tension', which Vaižgantas attempts at solving by defining his texts as documentary, not literary enough, and too autobiographical, can to some extent be explained by the author's character, yet it also emerges in the clash between the positions of the author and the mediator. Vaižgantas, who appeared in the cultural field first as a mediator and a critic, gained recognition as a writer only much later (basically, after the publication of *Pragiedruliai*); therefore the internalised and implemented role of the mediator enhances the ambiguity of author self-awareness and his paratopic condition.

Author self-awareness passes through several stages: from the assumption of the author identity (mostly in the correspondence with Gira and Jakštas, 1912–1913) to its internalisation that should be directly linked to *Pragiedruliai* (epistolary relationships with Putinas and Grigonis, 1918–1925), and to retrospective reflection (in the correspondence with Dobilas; also characteristic of Vaižgantas's correspondence with his relatives, 1926–1932). The values formed and assumed in epistolary discourse are not immanent to this discourse: similar trends of self-awareness are observed in literary fiction and criticism. However, the epistolary environment intensifies this form of self-creation due to the addressee's active participation in the process of writing epistolary texts: speaking his mind to the addressee, most frequently in the confessional regime, the epistolary subject finds it easier to reflect on the author identity.

Vaižgantas's personal correspondence with the families of Klimas and Lesauskis is dominated by epistolary performances and we observe the dominance of the letter as a

text of self-expression. Analysis of the textuality of these letters to the relatives revealed different 'masks' of the epistolary subject, which mostly develop in the carnivalesque environment developed through the corporal line. Although family correspondence is private and markers of the real world abound in it, the epistolary subject almost always operates in a distinctive world that reveals itself by cause of distance created through special scenic time-space and corporal images. This distinctive world allows the epistolary subject to reflect on the realities of cultural and public life, to contemplate his self-created 'name' though the logic of irony, humour, and game, and to bring the letter closer to a fictional text. The changed expression of epistolary discourse makes it possible to consider the changed function of letters in the 1920s. It stands out in Vaižgantas's letters to his relatives discussed above, yet in all likelihood it is related to the separation of the public and private spheres, which confirms the situation of the growing autonomy of the cultural and literary field.

The idea formulated in this monograph – that Vaižgantas's epistolary discourse is related to the mobility and growing autonomy of the literary field and metonymically represents its underlying processes – is confirmed, because the models of value and communication formed in the epistolary community (for instance, the transition from cultural communication based on gift exchange to a more professional market, or the intermediation model) are characteristic of Vaižgantas's numerous correspondents who comprised a fairly large part of the cultural field of the time. A relevant argument supporting the proposition is that the cultural field that Vaižgantas and his contemporaries reflected upon in their fictional texts is represented by placing emphasis on the models that prevail in his letters. The analysis of epistolary discourse in this monograph shows which processes of growing autonomy of the Lithuanian cultural field started immediately after the lifting of the ban on the Lithuanian press in Latin characters, while epistolary communication is substantiated as an active participant in the processes of defining literature and criticism, and, in turn, of the growing autonomy of this field.

Translated by Diana Bartkutė Barnard

Asmenvardžių rodyklė

A

Adomaitis, Liudas 129
Adomaitis-Šernas, Juozas 67
Afanasejev, Aleksandr 131
de Ágreda, María de Jesús 71
Aistis, Jonas 129, 130
Alantas, Vytautas 161
Alekna, Antanas 71, 180, 185
Alekna, Jurgis 201
Aleknavičiai 180
Aleksaitė, Irena 68
Aleksandravičius, Egidijus 36
Altman, Janet Gurkin 20, 25, 64, 114, 165, 193
Ambrazevičius → Brazaitis, Juozas
Andersen, Hans Christian 131
Anderson, Benedict 78
Andriukonis, Tomas 37
Atkočiūnas, Juozas 128

B

Bachtin, Michail 51, 52, 90, 179, 182
Baird, Ileana 30
Bajoras, Juozas 27
Balinskis, Mykolas 37
Balsys, Rimantas 91
Baltrušaitis, Jurgis 112
Banaitis, Saliamonas 119, 122
Baranauskas, Antanas 15, 37, 40, 46, 59, 60, 76, 77, 110, 194, 195
Barbaravičienė, Jadvyga 77
Basanavičius, Jonas 15, 38, 104, 130, 142, 143, 184
Becker, Howard S. 83, 84
Bendikas, Aleksandras 73
Berenis, Vytautas 23
Bewardzis → Matulionis, Povilas
Bičiūnas, Vytautas 16, 129, 157, 206
Bielskytė, Eglė 17, 55, 72, 92, 141
Byla, Juozas 176
Bilczewski, Józef 57
Biliūnas, Jonas 112
Binkis, Kazys 16
Biržiška, Vaclovas 42, 156
Bleizgienė, Ramunė 88, 107, 117
Bodichon, Barbara 33
Bončkutė, Roma 23
Boruta, Kazys 134
Boschetti, Anna 18
Bossis, Mireille 22, 24, 45
Botkina, Natalja 10
Bourdieu, Pierre 18, 19, 41, 83, 105, 109, 112, 113, 117, 122, 125, 127, 128, 142, 144
Bower, Anne 34
Branigann, John 21
Brazaitis, Juozas 11, 15, 59, 130
Brevda, Isakas 146
Bublys, Aleksandras 129
Buchaveckas, Stanislovas 73
Buchowski, Krzysztof 68
Bučys, Algimantas 109
Bukantas, Kazimieras 56
Bundza, A. 129
Burger, Thomas 31
Butkus, Vigmantas 15
Būdavas, Stasys 137
Būčys, Pranciškus 9, 56, 78, 81, 114, 115, 138
Būga, Kazimieras 115, 138, 184

C

Casanova, Pascale 118
Crumbley, Paul 30
Cvetajeva, Marina 10
Czubek, Jan 37

Č

Čelpanov, Georgij 122
Černiavskis, Antanas 123
Čibiras, Kazimieras 40, 99
Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 92, 97

Čiurlionienė, Sofija → Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija
Čiurlionis, Petras 174
Čiurlionytė, Valerija 24
Čiurlionytė-Zubovienė, Danutė 97, 106
Čiužauskaitė, Ilona 11, 48, 72, 91, 93, 115, 116, 122

D

Dagilėlis → Šeižys-Dagilėlis, Mikalojus
Daley, Margaretmary 131
Dambrauskas, Aleksandras 13–16, 34, 39, 43, 47–50, 56–60, 62–77, 79–82, 84, 93, 96, 98, 112–115, 121–127, 130, 135–141, 143, 146–151, 153, 159, 168, 195–197
Dambriūnas, Leonardas 74
Daškus, Marius 37
Daugnora, Eligijus 122
Daujotytė, Viktorija 10, 33
Daukantas, Simonas 15, 37, 59
Davis, Marc 52
Deane, Nichola 35
Debray, Régis 31
Decker, William Merrill 30
Dėdė Antanazas (Pakalniškis, Kazimieras) 57, 111
Degutytė, Janina 10
DeBevoise, M. B. 118
Dembskis, Vladislovas 67
Dickinson, Emily 25, 30
Didžiulienė-Žmona, Liudvika 42, 101, 102, 184
Dierks, Konstantin 29, 30, 32, 193
van Dijk, Teun 26
Dobilas → Lindė-Dobilas, Julijonas
Donelaitis, Kristijonas 15, 59, 154, 155
Doveika, Kostas 38, 109
Dovydaitis, Justinas Silvestras 60
Dovydaitis, Pranas 147
Druskius → Dambrauskas, Aleksandras
Dubinskas, Andrius 115

E

Earle, Rebecca 29
Eberwein, Jane Donahue 25
Eger, Elizabeth 33
Eidimtas, Jonas 49, 48
Eidimtas-Eidėnas, Antanas 48
Emanuel, Susan 41, 84, 142
Eretas, Juozas 43
Eshelman, Raoul 52
Estrinas, Aronas 122

F

Falb, Rudolf 67
Favret, Mary A. 30
Fineman, Joel 20, 21
Fischerová, Andrea 28, 149
Fox-Genovese, Elizabeth 21

G

Gabrys, Juozas 113
Gaidauskienė, Nida 10
Gaižutytė-Filipavičienė, Žilvinė 18
Galaunienė, Adelė 102
Gallagher, Catherine 20, 21
Geikie, Archibald 67
Gelžinis, Arvydas 71
Genette, Gérard 174, 175
Gerulis, L. → Gira, Liudas
Gerulis, Petras (P. Kragas) 113
Giedraitis, Juozapas Arnulfas 37
Giedraitis-Giedrius, Antanas 13, 130, 131, 132
Gilroy, Amanda M. 34, 45, 114
Gimžauskas, Silvestras 67, 68
Gira, Liudas 13, 36, 42, 43, 54, 103, 105, 112, 118, 121, 136, 137, 144–148, 150, 151, 155, 156, 161, 162, 186, 196, 197
Glosienė, Audronė 73
Głowacki → Prus, Bolesław
Goodman, Dena 30, 31, 33, 41
Grant, Charlotte 33
Greenblatt, Stephen 20, 33
Greimas, Algirdas Julius 28, 38–40, 51, 91, 167
Grigonis, Matas 13, 14, 132, 137, 154, 155, 157, 158, 176, 189, 197
Grimai → Grimm, Jacob Ludwig Karl, Grimm, Wilhelm Carl
Grimm, Jacob Ludwig Karl 131
Grimm, Wilhelm Carl 131
Griškaitė, Reda 16, 37
Gudaitis, Leonas 10, 110
von Günderrode, Karoline 30
Gustaitis, Motiejus 125, 156

H

Habermas, Jürgen 31, 43
Haboush, Jahyun Kim 30
Hannan, Leonie 33
von Hansemann, Ferdinand 65
Hardack, Richard 45, 114
Hasselberg, Ylva 29
Hauff, Wilhelm 131
Hawthorne, Nathaniel 45, 114
Heckendorn Cook, Elizabeth 29
Heilpern, Maksymilian 67
Herbačiauskas, Juozapas Albinas 112, 141, 145, 185
Hewitt, Elizabeth 26, 30, 31, 45
Hyde, Lewis 39, 161
Horacijus 80
How, James 30

I

Inčiūra, Kazys 161
Iswolsky, Helene 52, 179
Ivask, Ivar 11
Ivinskis, Laurynas 37, 102, 110
Ivinskis, Zenonas 102

J

Jablonskis, Jonas 46, 148, 184
Jačinauskas, Cezaris 65
Jakonytė, Loreta 18, 83
Jakštas, Adomas → Dambrauskas, Aleksandras
Jankus, Martynas 38, 68
Jaunius, Kazimieras 46, 76, 166
Jokantas, Kazimieras 9, 13, 150, 165
Jolly, Margaret 24, 25
Jonaitis → Šidlauskas, Marijus
Jurgutienė, Aušra 21, 83
Juškytė, Jadvyga 101, 102

K

Kairys, Klemensas 37
Kalėda, Algis 37
Kalpokas, Petras 185
Kaplanas, Dovydas 181
Karmalavičius, Ramutis 97, 98, 105, 106, 116
Kauffman, Linda S. 24, 33
Kaunas, Domas 73
Kaupas, Antanas 13, 14, 42, 43, 46, 47, 56–62, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 75, 77, 78, 80–82, 112, 164, 168, 195
Kavaliauskas, Česlovas 65
Kavolis, Vytautas 15, 78, 193
Keliauninkas, Domininkas 27
Keliuotis, Juozas 160
Kempietis, Tomas 71
Kennemann-Klenk, Hermann 65
Keršienė, Dovilė 10
Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija 10, 13, 51, 97–99, 104–108, 110, 112, 113, 141, 185, 196
Kymlicka, Will 78
Kirša, Faustas 185
Kirtiklis, Kęstas 7
Klimaitė, Eglė 28, 51, 164, 171, 177
Klimas, Petras 28, 34, 164, 165, 169–177, 181–185, 187–191, 191
Klimas, Petras jnr. 164
Klimai 11, 14, 53, 164–171, 175–178, 181, 185, 186, 188, 189
Klimienė-Mėginaitė, Bronė 28, 51, 116, 164, 166, 170, 171, 174, 180, 184, 186–188, 190
Kmita, Rimantas 18
Kong, Katherine 30, 35, 94
Korsakas, Kostas (Radžvilas) 19, 34, 38, 101, 109, 124, 153
Korsakas, Ramūnas 17, 55, 59, 72, 105, 138, 141
Kragas → Gerulis, Petras
Krasniqi, Florie 33
Krėvė-Mickevičius, Vincas 112, 121, 147, 156, 185, 190
Krikščiūnas, Povilas 73
Krikščiūnas-Jovaras, Jonas 46, 113
Kritzman, Lawrence D. 18, 83
Kubilius, Juozas 13, 44, 82, 93–95, 97, 146, 195
Kubilius, Vytautas 19, 63, 116
Kučinskienė, Aistė 7, 10, 14, 28, 127, 137, 166, 167
Kudirka, Vincas 15, 38, 101, 104, 107, 127, 130
Kukta, Martynas 190
Kulakauskas, Antanas 36
Kvietkauskas, Mindaugas 91

L

Lachmann, Renate 52
de Lamennais, Hugues-Félicité Robert 67
Lapinas, Jurgis 75
Laukaitytė, Regina 47, 78
Laukis, J. → Keliauninkas, Domininkas
Laukkonėn, Taisija 18
Lavers, Jordan 30
Lawrence, Frederick 18, 31, 83
Lazdynų Pelėda → Pšibiliauskienė, Sofija
Leerssen, Joep 18
Lesauskiai 11, 164, 167, 168, 170, 177, 178, 190, 197
Lesauskienė-Mėginaitė, Barbora 28, 164, 171, 189, 192
Lesauskis, Pranas 28, 164, 171, 172
Lesauskis, Vytautas 28, 164, 177, 178, 186
Leszczyński, Jan Tomasz (Prokop) 94
Levanavičiūtė, Vilmantė 92
Liausas, Bronislovas 70
Lietuvninkaitė, Nijolė 14
Lindė-Dobilas, Julijonas 13, 85, 103, 104, 191, 197
Lopata, Raimundas 56
Lowenthal, Cynthia 35
del Lungo Camiciotti, Gabriella 26

M

MacArthur, Elizabeth J. 25, 26, 28, 33, 39, 193
Maciūnas, Vincas 16
MacKenzie, Cindy 25
Mackus, Algimantas 91
Mačys-Kėkštas, Jonas 127
Mačiulis, Jonas 13, 14, 46, 58, 65, 66, 76, 80, 95, 107, 111–114, 125, 127, 130, 185
Maingueneau, Dominique 140
Maironis → Mačiulis, Jonas
Maldžiūnų Juzė → Bajoras, Juozas
Margalis → Šnapštys-Margalis, Juozas
Marzek, Lucyna 21, 41
Matulaitis, Stasys 67
Matulionis, Povilas 42, 102, 110
Mauss, Marcel 39
McKenzie, Alan T. 20, 38
McKim, Robert 78
McMahan, Jeff 78
McPherson, Karen 22, 45
Mėginienė-Tumaitė, Severija 14, 116, 166
Meiliūnaitė, Violeta 46
Melville, Herman 45, 114
Mendès, Catulle 141
Mercier, Désiré-Félicien-François-Joseph 122
Merkelis, Aleksandras 11, 60, 130, 136, 148, 149
Merkys, Vytautas 37, 72, 73, 78
Mickevičius, Adomas 37, 112, 121
Miknys, Rimantas 56
Mykolaitis-Putinas, Vincas 13, 16, 19, 82, 125, 133, 137, 151–154, 157, 158, 186, 197
Mikšas, Jurgis 38
Mikšytė, Regina 37, 60
Mills Tod III, William 30, 32
Milukas, Antanas 75
Mitchell, Linda C. 27
Montero Sobrevilla, Iris María 31, 32, 48, 79
Montrose, Louis A. 21, 22
Motieka, Egidijus 56
de la Motte, Dean 41
Motuzas, Alfonsas 60

N

Nałkowski, Wacław Piotr 67
Narbutas, Teodoras 37, 38
Narjauskas, Jurgis 189
Nastopka, Kęstutis 28, 39, 124, 167
Nekrašas, Evaldas 85
Neris → Vileišis, Petras
Nezabitauskaitė → Galaunienė, Adelė
Nyka-Niliūnas, Alfonsas 10, 130, 137

O

Ó Gallchoir, Clíona 33
Olekna → Alekna, Antanas
Olšauskas, Antanas 27
Olšauskas, Konstantinas 42, 133, 150
Orintaitė, Petronėlė 13, 14, 16, 132–134, 197

P

Pacevičius, Arvydas 23, 57
Pakalniškis, Kazimieras 57, 111
Pakėnas, Alfas 15, 137
Paliulionis, Mečislovas Leonardas 57, 64, 78
Paltarokas, Kazimieras 72

Parčevskis, Petras 86
Paukštelis, Juozas 129, 137
Pečkauskaitė, Marija 13, 56, 95, 99, 100
Pemkus, Kazys 14, 23
Perin, Jean François 61
Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 13, 23, 40, 95, 102
Petrauskas, Mikas 162
Petrėnas, Juozas 161
Pietaris, Vincas 15, 59, 111, 112, 143
Piročkinas, Arnoldas 148
Pleirytė-Puidienė, Ona 13, 17, 39, 40, 42, 51–53, 63, 73, 75, 77, 85–90, 92, 93, 96–98, 107, 108, 115, 116, 118, 121, 132, 139, 141, 148, 160, 161, 185, 195, 196
Pohl, N. 32
Poster, Carol 27
Poška, Dionizas 11, 37, 110, 113, 116
Poškus 34
Praniauskaitė, Karolina 37, 40, 110
Pranskus, Bronius 101
Prašmantaitė, Aldona 67, 72
Prus, Bolesław 122
Przyblyski, Jeannene M. 41
Pšibiliauskienė, Sofija (Lazdynų Pelėda) 13, 23, 38, 42, 112
Puida, Kazys 11, 13, 17, 42, 63, 77, 86, 112, 113, 115–122, 124, 127, 132, 139, 141, 146, 148, 156, 196
Purickis, Juozas 113
Putinas → Mykolaitis-Putinas, Vincas
Puškin, Aleksandr 30, 32

R

Radzevičius, Algimantas 92
Radzikauskas, E. → Gira, Liudas
Radžvilas → Korsakas, Kostas
Ragaišienė, Vilija 46
Rakūnas, Kazys 20, 27
Randall, David 41
Raškevičiūtė, Jurgita Žana 7
Rauth, Eric 31
Rybelis, Antanas 126
Richardson, Samuel 30
Richter, Antje 27, 30
Richter, Simon 31
Rigberg, Benjamin 47
Rimydis, Antanas 186
Rinkevičius, Jonas 146, 161
Rodziewiczówna, Maria 112
Roe, Nicholas 35
Ruberg, Willemijn 30
Rubšys, Antanas 65
Rutkauskaitė, Giedrė 11

S

Sakalauskas-Vanagėlis, Ksaveras 40
Saltykov-Ščedrin, Michail 122
Samalavičius, Almantas 103
Sapiro, Gisele 18
Satkauskytė, Dalia 19, 44, 153
Saulėnienė, Jovita 157
Savickis, Antanas 71
Savickis , Jurgis
Schoenke, Johann 136
Shakespeare, William 33
Sherwood-Smith, Maria 39
Simon-Martin, Meritxell 33
Skersytė, Jūratė 140
Smetona, Antanas 44, 82, 146, 190
Smilga, Antanas 66, 73, 74, 82, 139
Sokolovskis, Maksimas 122
Speičytė, Brigita 7, 17, 21, 37
Sprindytė, Jūratė 16, 19
Spudulis, Jonas 38
Sruoga, Balys 13, 24, 156, 185
Stagaras → Šlekys-Stagaras, Vincas
Stakauskas, Juozapas 70
Stanevičius, Simonas 37
Stanley, Liz 11, 12, 22, 24, 25, 28, 38, 167, 193
Steponaitis, Edmundas 112
Styra, Romualdas 64, 65
Stojałowski, Stanisław 50
Stonytė, Virgilija 104
Storostas, Vilhelmas 23, 125, 157
Strazdas, Antanas 37, 110
Striogaitė, Dalia 110
Subačius, Paulius 78
Sudolski, Zbigniew 37
Sutkus, Antanas 125

Š

Šalkauskis, Stasys 42
Šatrijos Ragana → Pečkauskaitė, Marija
Šaulys, Jurgis 102
Šeinius, Ignas 42, 112

Šeižys-Dagilėlis, Mikalojus 103, 112
Šemerys, Salys 112, 126
Šenkė → Schoenke, Johann
Šernienė-Nakutytė, Joana 50, 51, 165
Šidlauskas, Marijus 62
Šimonis, Kazys 185
Šlekys, Jonas 84, 85, 124
Šlekys-Stagaras, Vincas 75
Šliūpas, Jonas 38, 110
Šmitienė, Giedrė 103
Šnapštys-Margalis, Juozas 13, 118

T

Taylor, Charles 78, 79, 81
von Tiedemann, Heinrich 65
Tysliava, Juozas 185
Trumpa, Vincas 40
Trzynadlowski, Jan 21
Tumėnas, Domininkas 46, 56
Turauskas, Pranciškus (Pranas) 57

U

Urniežiūtė-Starkienė, Uršulė 51, 154
Ušinskij, Konstantin 121

V

Vaicekauskas, Mikas 15
Vaičiūnas, Petras 185, 186
Vaidilutė → Pleirytė-Puidienė, Ona
Vaitiekūnienė, Aldona 11, 38, 136
Vaitkus, Mykolas 119, 125
Valančius, Motiejus 15, 59, 60, 71, 72, 76, 106, 112, 143, 146, 155, 185, 195
Valiūnas, Silvestras 37, 110
Vanagaitė, Gitana 11, 165
Vanagas, Vytautas 27, 38, 68, 91, 95, 114, 164
Vasiliauskas, Saulius 18
Vėbra, Rimantas 36
Veeser, H. A. 20, 29
Venckienė, Jurgita 46, 47
Venclova, Antanas 160
Ventas, Endrikis 27
Verhoeven, W. 34, 45, 114
Vidmantas, Edvardas 69
Vydūnas → Storostas, Vilhelmas
Vienažindys, Antanas 72
Vileišis, Petras 38, 67, 79, 80, 184
Viliūnas, Giedrius 19
Violi, Patrizia 26, 28
Višinskis, Povilas 34, 38, 40, 77, 99, 100, 106, 110, 114
Vištelis-Višteliauskas, Andrius 41
Vitkevičius, Povilas 41
Vizbaras, Jonas 48
Voldemaras, Augustinas 177, 181, 182

Z

Zauka, Juozas 115
Zavadskis, Juozapas 40, 146
Zola, Émile 126
Zubrickas, Justinas 184

Ž

Žaltauskaitė, Vilma 13, 56, 57, 67–69
Žegota → Puida, Kazys
Žemaitė 16, 34, 38, 40, 102, 105, 107, 110, 112, 114, 159
Žengė → Žlabys-Žengė, Juozas
Židonis, Giedrius 89
Žilinskas-Žilius, Jonas 62
Žirgulys, Aleksandras 9, 102
Žymantas, Laurynas 34
Žlabys-Žengė, Juozas 186
Žmona → Didžiulienė-Žmona, Liudvika
Żongołłowicz, Bronisław 70
Žukas, Vladas 148
Žukelytė, Kotryna 39
Žvirgždas, Manfredas 127

W

Warburton, Penny 33
Wendt → Ventas, Endrikis
White, Hayden 21

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
www.llti.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas"
Naujoji Riovonių g. 25c, LT-03156 Vilnius
www.petroofsetas.lt